

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

Ta. 1759

WETENSCHAPPELIJKE BLADEN.

EENE BLOEMLEZING

UIT BUITENLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN VOOR NEDERLAND BEWERKT,

ONDER TOEZICHT VAN

DR. I. C. VAN DEVENTER.

EERSTE DEEL.

HAARLEM,
A. C. KRUSEMAN.

1867.

~~185~~ ~~186~~ Ei Ta. 1759

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEK

900000

Digitized by Google

WETENSCHAPPELIJKE BLADEN.

I.

Ta. 1759

WETENSCHAPPELIJKE BLADEN.

EENE BLOEMLEZING UIT BUITENLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN,
VOOR NEDERLAND BEWERKT,

ONDER TOEZICHT VAN

Dr. I. C. VAN DEVENTER.

EERSTE DEEL.

HAARLEM,
A. C. KRUSEMAN.
1867.

INHOUD.

De opvoeding in Duitschland	Blz. 1.
Elisabeth en haar Engeland.....	„ 30.
Herinnering aan Frederik den Groote.	„ 58.
Een woord ten voordeele der Stuarts	„ 99.
De stichting van het koninkrijk Belgie.....	„ 117.
De russische maatschappij.....	„ 143.
Heinrich Heine.....	„ 170.
Gregorius VII.....	„ 214.
De stichting van het koninkrijk Belgie.....	„ 247.
Strausz en het gothaisme.....	„ 297.
De russische maatschappij.....	„ 327.
De staathuishoudkunde der werklieden.....	„ 352.
De dames-petitie.....	„ 376.
Winckelmann	„ 398.

DE OPVOEDING IN DUITSCHLAND.

Het is wonderlijk hoe een volk wordt afgespiegeld in al wat het onderneemt. Onlangs is in dit tijdschrift de inrichting van de *public schools* in Engeland besproken, en de oplettende lezer heeft niet kunnen missen in die belangwekkende schets de trekken te onderkennen die de physionomie van het engelsche volk kenmerken. Elk volk heeft zijn physionomie. Overlevering en vrijheid zou men boven de engelsche scholen kunnen schrijven, — gouvernement boven de onzen. Dat ware voldoende. Op het stuk van onderwijs brengen wij het regeeren in praktijk, en tot op den huidigen dag is de geest van onze regeering, onder alle besturen, geweest, de symmetrie. De Franschman, van aard gezellig, houdt van duidelijkheid, een vorm van de gezelligheid en als het ware de beleefdheid van den geest. Hij houdt, om dezelfde reden, van eenheid en orde. Die zucht naar duidelijkheid en eenheid is een voortreffelijk ding en blinkt uit in onze meesterstukken; maar men hoede zich voor den schijn en zorg, het stuk vleesch niet te laten vallen om de schaduw.

Elke hoedanigheid heeft haar gebrek, dat haar door een of andere niterlijke overeenkomst naäapt. De symmetrie en de eenvormigheid zijn geenszins de duidelijkheid en de eenheid. En toch laten wij ons er door misleiden. Onze scholen en haar programma's zijn, even als al het overige, met de slaglijn en het lood ingericht; de gelijkheid is er het heerschend beginsel in; wij

maken alle lichamen in den staat en de maatschappij, wij maken de belangen en de hoofden gelijk. Wat zou 't ongelukkig wezen en wat zouden we innig gekrenkt zijn, als we niet, in het bureau van een ministerie gezeten, op 't horologie af konden zeggen: op het oogenblik wordt in de geheele universiteit in deze of gene klasse overal dezelfde verstandelijke manoeuvre verricht. Schouder het geweer! Wordt de Franschman geen soldaat, dan wordt hij liefst ambtenaar of revolutionnair. We behoeven ons daarover volstrekt niet te verwonderen; het lyceum heeft hem anders niet geleerd dan gehoorzaamheid of oproer.

Een Duitscher, de heer Friedrich Thiersch, heeft in 1838 een zeer verdienstelijk werk in het licht gegeven over den toenmaligen toestand van het openbaar onderwijs in de westelijke staten van Duitschland, in Nederland, Frankrijk en Belgie.¹

Zie hier hoe hij (dl. II p. 118) een van onze lyceeën, destijds collegiën, schetst; alleen de naam is sedert veranderd.

“De kweekelingen moeten voor al hun behoeften en al hun begeerten, voor kleeding, voedsel, werkzaamheden en uitspanning, bij het beheer van het collegie te land komen. De provisor zorgt dat alles hun in passende mate worde verschaft, hij beheert een zeer ingewikkelde comptabiliteit, die tot in de kleinste bijzonderheden afdaalt; de econoom heeft het toezicht over de huishouding, hij beheert keuken en kelder; de opzichter waakt over het gedrag der leerlingen, hij controleert de aantekeningen van de schoolmeesters en leeraren; de aalmoezenier waakt over het geweten der leerlingen, de meester, in de leerkamer, over hun ijver, hun doen en laten en over al wat ze overigens geoorloofds of ongeoorloofds verrichten; mannelijke bedienden zorgen voor hun kleêren, die in een afzonderlijk lokaal zijn, voor hun schoeisel, dat weder in een ander lokaal is; zusters zorgen voor de wasch. Alle zaterdag avonden worden aan het voeteinde van hun bed een zakje met schoon linnen en de zondagskleêren gehangen.”

¹ Friedrich Thiersch. Ueber den gegenwartigen Zustand des öffentlichen Unterrichts in den westlichen Staaten von Deutschland, in Holland, Frankreich und Belgien. -- Cotta. Stuttgart und Tübingen.

Wat al waakzaamheid, wat al kiesche en tot in het kleinste afdalende oplettendheid! Het is niet onaardig de aangehaalde zinsnede te vergelijken met een andere, ontleend aan de Geschiedenis van de Beschaving van Thomas Buckle, en waarin niet meer sprake is van de kleine Franschen, burgers van een collegie en bestuurd door een provisor, diens prefecten en onder-prefecten, maar van de groote Franschen die dit beperkt vaderland hebben verlaten om in het groote te leven. Men zou wanen van een grooter collegie te lezen, dat op het kleine volgt:

“Eigenlijk worden alle zaken in den staat behandeld volgens de onderstelling, dat niemand iets van zijn eigen belang begrijpt of in staat is, voor zich zelven te zorgen. Het bestuur is zoo vaderlijk gezind, zoo zorgelijk voor het welzijn van zijn onderdanen, dat het de zeldzaamste evenzeer als de meest gewone handelingen des levens onder zijn rechtsgebied gebracht heeft. Om te voorkomen dat de Franschen een of andere onvoorzichtige belijdenis doen, heeft het 't recht van petitie beperkt, en uit vrees dat zij hun eigendom slecht zouden beheeren, heeft het hen van het beheer over het grootst gedeelte er van ontheven. Opdat de maatschappij door de politie beschermd worde, heeft het bepaald, dat niemand mag reizen zonder pas. Overeenkomstig deze inzichten wordt het volk zelfs in zijn gewone vermaakelijkheden met de volmaaktste zorgvuldigheid bewaakt en geregeerd. Uit vrees dat de een den ander door een of andere plotselinge onbedachtzaamheid verdriet bereide, heeft men voorzorgen genomen als waarmede een vader zijn kinderen omgeeft . . . Maar daarmee is de waakzaamheid der regeering niet uit.”

Men ziet het, 't hooft van het gezag zou met evenveel grond als de minister van openbaar onderwijs of de provisors in hun gelegenhedsredevoeringen, zijn leerlingen (ik zeg niet zijn onderdanen) kunnen aanspreken, als: mijn kinderen!

De Duitschers zijn bespiegelend van natuur, zij hebben de gebreken aan hun aard verbonden, omdat zij de daaraan verbonden hoedanigheden hebben. Niemand zal dat betwisten. Geen licht hier beneden of het heeft zijn schaduw. Duitschland schept soms behagen in het onbepaalde, of wel het schrijdt met de gedachte zoo onversaagd voorwaarts, dat het de waarneembare

werkelijkheid en de ondervinding achter zich laat. In zijn grootste afwijkingen echter blijft het 't idee in eere houden. Paulus woorden: "Versmoort den geest niet" zijn op Duitschland toepasselijk. De vrijheid van het verstand is in dit land grooter dan in eenig ander. Dit beweren schijnt weinig te rijmen met de gebeurtenissen van jonge dagteekening; de toekomst evenwel zal oordeelen, of de zaak des geestes, welke die der vrijheid is, in Duitschland verloren is. Een volk dat zich aan de opvoeding, aan zijn eigen opvoeding met zoo volhardenden en vurigen ijver wijdt, is geen volk dat den moed verliest. Het moge met stormen te kampen hebben, ondergaan zal het niet; de zaak van het menschdom leeft er in; het trotseert het materialisme, dat de dood is van volken en individus.

Duitschland eischt sedert lang, dat elk burger lager onderwijs geniet; het heeft vrijwillig de verstandelijke conscriptie ingevoerd. In meer dan dertig staten verdeeld, heeft het overal gedaan, wat wij in het homogeen en gecentraliseerd Frankrijk maar niet kunnen doen. Heeft men dan in Frankrijk meer eerbied voor de vrijheid der huisvaders? Wordt die vrijheid in Duitschland minder geëerbiedigd? Wij kunnen het niet gelooven. De reden ligt lager en meer binnen ons bereik. Dat de kwestie van de schoolplichtigheid nog niet is uitgemaakt, is niet de reden dat de schoolplichtigheid aan gene zijde van den Rijn bestaat en aan deze niet. Zij bestaat in Duitschland omdat de Duitschers zoo veel eerbied hebben voor den geest dat zij het onderwijs tot een plicht van den burger maken; de Duitschers reinigen zich van de onkunde, omdat een mensch die zijn gelaat in eere houdt zich wast. Dáárom is bij hen de schoolplichtigheid overal zonder bezwaar ingevoerd; dáárom vooral heeft men in geheel Pruisen in 1864 slechts tienmalen de straffen op dit stuk behoeven toe te passen. Duitschland, Zwitserland, de Vereenigde Staten nemen baden tot reiniging van den geest; wij gevoelen niet in gelijke mate behoefte daaraan; en toch zal de democratie zich moeten reinigen, zelfs in Frankrijk.

De schoolplichtigheid is niet het eenig bewijs in zake van opvoeding, hoe de Duitschers den geest eeren. Zij hebben niet opgehouden den akker der opvoedkunde te beploegen en te bebouwen;

zij hebben er vruchten van geoogst die wij reden hebben hun te benijden en die zij niet gezaaid hadden in het spoor van een verouderde scholastiek. Ten tijde van het ministerie Guizot schreef de heer Saint-Marc Girardin: "Telkens als de loop der gebeurtenissen het aanzijn geeft aan een nieuwe maatschappij, is er ook behoefte aan een nieuwe opvoeding. Sedert de omwenteling is een nieuwe maatschappij geboren . . . die maatschappij heeft behoefte aan een opvoeding berekend voor haar geest." En deze meening van Saint-Marc Girardin was reeds in 1681 die van den abt Fleury, toen hij in zijn verhandeling *Du choix des études et de la méthode* schreef: "Het komt mij voor, dat wij onze studiën behooren in te richten naar den tegenwoordigen staat van onze zeden, en de dingen die in de wereld in gebruik zijn moeten bestudeeren, daar wij toch niet dat gebruik kunnen wijzigen om het te schikken naar onze studiën." Hoe groot is toch in Frankrijk de afstand van het schrander initiatief van eenige individuen tot de algemeene toestemming en de toepassing! Sedert 1804 bezit Pruisen onder den naam van burgerscholen scholen voor meer uitgebreid lageronderwijs; de eerste realschool, die in het middelbaar onderwijs de levende talen en de natuurwetenschappen de plaats gaf welke haar noodwendig toekwam, werd in 1745 te Brunswijk gesticht door den abt Jerusalem. Reeds dadelijk gaf zij programmen uit die slechts weinig verschillen van die welke in Duitschland op de scholen van dien aard, welke men er alom vindt, algemeen zijn toegepast. De modelschool (Musterschule) te Frankfort, waarin de geest van het duitse onderwijs zich heeft gecondenseerd en die er steeds op uit geweest is haar methode te volmaken en het overige des lands voorbeelden te geven, dagteekent van 1804, ongeveer het tijdstip, waarop Napoleon de wereldlijke, administratieve, regeringsscholastiek vestigde op de puinhoopen van de clericale scholastiek der jezuïten, dat wil zeggen, toen hij de universiteit stichtte. Duitschland is steeds voortgegaan met de ontwikkeling van zijn onderwijsstelsel, het gezamenlijk werk van particulieren, familiën, steden, vereenigingen, regeeringen; het heeft den weg van hervorming niet verlaten en heeft niet opgehouden de ondervinding te raadplegen, die de juiste begrippen stempelt.

Terwijl met aller medewerking deze beweging in Duitschland plaats vond, bleef de Universiteit in haar regeerings- en scholastiekschelp. Sedert heeft zij zich wel veel verroerd; is zij vooruitgegaan? neen; zij heeft om haar as gewenteld; na de jammerlijke pogingen van splitsing heeft zij buiten het klassiesch onderwijs gesteld een onderwijs, ja er van verschillend door zijn program, maar dat, doordien het, naar wij vreezen, universitair bleef in richting en methode, slechts ontdaan is van het grieksch en latijn, zonder — wat vrij wat beter ware geweest — ontdaan te worden van hetgeen de oorzaak is, dat men jaren aan het grieksch en latijn besteedt zonder het te leeren. Er is in de universiteit een geest die in de eerste plaats de oorzaak is van het kwaad, en die geest is de te groote inmenging van het gouvernement in het onderwijs. Wij hebben dat reeds herhaaldelijk gezegd en zullen het blijven zeggen. Droog en werktuigelijk als het is, droogt het den geest uit en maakt hem tot machine; ontdaan van vrijheid en leven, omdat het begint met de leeraren te binden, kan het vrijheid noch leven schenken. Het vormt redeneerders zonder de rede te ontwikkelen, want men wordt niet noodwendig meer met rede begaafd al redeneert men meer, noch zelfs al redeneert men beter; het vormt kandidaten die meenen zaken te weten en slechts woorden kennen, wat de ergste onwetendheid is, omdat het op verre na de zelfgenoegzaamheid niet uitsluit. Wat is de kwestie: den geest te vormen, of, door de toegangen tot het geheugen de stoffe van een overladen program in het grootst mogelijk aantal hoofden uit te gieten?

“O die domkoppen! roept Montaigne. Wij vragen dadelijk: kent hij grieksch en latijn? schrijft hij in versmaat of in proza. Maar wat het voornaamste is, of hij beter en verstandiger is geworden, dat laat men achterwege. Men moest onderzoeken wie beter weet, niet, wie meer weet. Even als de vogels somtijds graankorrels gaan zoeken en ze in de snavel dragen zonder er van te eten om er hun jongen meê te voeden, zoo pikken onze zich noemende geleerden de wetenschap uit de boeken en nemen haar op de lippen, niet verder, om haar uit te bazunnen en er meê te pronken.... Men moet de kennis niet aan de ziel

hechten, men moet haar er mede vereenzelvigen; men moet de ziel er niet meê begieten, maar haar er mede doortrekken; en zoo zij haar niet verandert en haar onvolmaakten toestand verbetert, dan is het gewis beter haar ter zijde te laten!"

Men bedenke dat Montaigne dit schreef driehonderd jaren geleden, en dat in zijn meening volstrekt geen anachronisme gelegen is, evenmin als in die van zijn leerling Charron toen deze zich in zijn werk *Over de Wijsheid* in gelijken geest uitliet:

"Wetenschap," zegt hij, "is een groot samenraapsel en een groote voorraad van het goed van anderen; het is een met zorg aangelegde verzameling van wat men gezien heeft, wat men heeft hooren zeggen en wat men in de boeken gelezen heeft... De bewaarplaats en het magazijn waar deze groote voorraad wordt opgelegd en bewaard, de koker van de wetenschap en van de verkregen goederen is het geheugen. Wie een goed geheugen heeft, heeft het zichzelf te wijten als hij niet geleerd is, want hij heeft er het middel toe. De wijsheid is een zachte en geregelde beweging van de ziel; wijs is hij die maat houdt in begeerten, gedachten, meeningen, woorden en handelingen. In één woord, de wijsheid is de orde der ziel; voor die orde waakt het oordeel, dat alle zaken ziet, beoordeelt en schat, ze naar behooren rangschikt en alles zijn plaats geeft."

Hoe bewonderenswaardig is toch de fransche geest, als hij in zulke mannen diepzinnigheid aan eenvoud paart! Het geheugen vullen is voldoende om geleerden te maken; het verstand vormen is minder gemakkelijk en van meer gewicht. Wat is, vraag ik u, een geleerde wiens verstand niet gevormd is? Is de waarheid, gelijk wij zeggen, op den bodem van een put te zoeken, laat ons dan niet gelooven dat die put noodwendig die van de wetenschap is. "De onderwijzer," zegt Charron nog, "moet het kind leeren niets op goed geloof en op gezag aan te nemen;" "dat is dom en zich als een buffel laten leiden." En hij vult aldus zijn meening aan, die overeenkomt met die van Montaigne. Volgens hem gelijkt de mensch die slechts zijn geheugen belaaft op hem "die zijn zak vol brood zou stoppen en van honger omkomen."

Laat ons dit in gulden letters boven de deuren van de Universiteit schrijven.

Zóó werd drie eeuwen geleden bij anticipatie ons onderwijsstelsel veroordeeld door Franschen, bij wie de gallische kernachtigheid zich paarde aan de klassieke beschaving.

De heer Thiersch, reeds door ons aangehaald, voltooit aldus zijn beschrijving van de door hem bezichtigde collegiën:

“Het eigenaardige van de fransche methode, het formalisme en het pedantisme in de behandeling van de punten van onderwijs, vertoonde zich daar in al zijn zuiverheid, zonder vermeniging met eenig vreemd element. De regels van de spraakkunst werden evenzeer van buiten geleerd als de paragrafen van de andere leerboeken; voor de lectuur van grieksch en latijnsch proza was de verplichting van driedubbele vertaling ten volle behouden: vertaling door de leerlingen, verbetering naar de aanwijzingen van den meester, en dictaat van dezen in den vorm van sierlijk fransch; ook hier werd ten slotte het werk van buiten geleerd en het geheel als geheugenarbeid bewerkt. In de hoogere klassen ging het niet anders, en de vertalingen die er ten deele mondeling plaats vonden waren door den eisch, dat woordelijke vertolking de vrijere vertaling zou voorafgaan, zoo goed berekend als men maar bedenken kan om verveling en afkeer te doen ontstaan. De themas of de vertalingen in het latijn gingen denzelfden ouden weg en getuigden zelfs in de middelklassen van een zwakheid en gebrekkigheid, die een klaar bewijs leverden voor het onvruchtbare van die geestelooze en levenlooze methode.

“Met de aardrijkskunde en de geschiedenis gaat men even onoordeelkundig te werk. De handleiding wordt van buiten geleerd, zelden bedient men zich van een kaart, en wat geleerd is blijft niet in het gehengen. Het onderwijs in de geschiedenis gaat niet verder dan de strengste eischen van oude geschiedenis, later gaat het niet verder dan de geschiedenis van Frankrijk, zoodat de jongelieden die het collegie verlaten even onbekend zijn met de algemeene geschiedenis als hun landgenooten.”

De heer Thiersch zou nu toegeven dat men het programma voor de geschiedenis heeft uitgebreid; maar zou hij toegeven, dat men de methode van onderwijs voor de geschiedenis heeft gewijzigd? Met de nieuwe geschiedenis verrijkt, is dat program

niet veel beter, en ronduit gezegd hadden we liever gewenscht slechts de oude geschiedenis te leeren.

Men zal vragen of dan in Duitschland alles zoo uitstekend is. Het antwoord op die vraag zal het onderwerp van ons onderzoek uitmaken. Versmading is dikwerf onwetendheid; een volk kan zich tegenwoordig niet binnen zijn begrippen opsluiten, en wie zich hervormen wil moet ook een kijkje over de grenzen nemen. Wij geven toe dat ons voorbeeld anderen baat; waarom zou niet het voorbeeld van anderen op zijn beurt ook ons baten? Europa neigt er toe zich tot wederzijdsche internationale school te vormen. Welnu, ik meen, dat in zake opvoedkunde Duitschland ons iets, ons veel kan leeren. Die overtuiging deel ik met mannen uit de Universiteit voortgekomen, door de uitstekende positie waartoe zij geraakt zijn niet verblind voor de gebreken van ons onderwijs, en, wat meer zegt, niet afkeerig om die in het licht te stellen. De heeren Saint-Marc Girardin, Cousin en Rendu zijn niet tot de zoodanigen te brengen wier oordeel en kritiek op zijde geschoven kan worden; men kan ten aanzien van zulke namen niet tot de orde van den dag overgaan, en hun rapporten hebben sedert ruim dertig jaren de kwestie gesteld. Een laatste verslag, dat van den heer Baudouin, inspecteur-generaal van het lager onderwijs, heeft haar tot rijpheid gebracht. Het loopt over *den tegenwoordigen toestand van het speciaal en van het lager onderwijs in België, Zwitserland en Duitschland*. Het zag het licht in 1865. Wij hebben dus bescheiden, voor ons zoo jong van dagteekening als slechts mogelijk is. En wat zeggen nu die bescheiden? De heer Baudouin ontkent op verschillende plaatsen, sympathie of eenige gunstige of ongunstige meening te uiten omtrent de feiten die hij meêdeelt. Hij heeft slechts een getrouwe spiegel willen zijn en zich nauwgezet willen bepalen tot mededeelingen. Dat was iets buitengewoon moeilijks, en de heer Baudouin heeft hiervan het bewijs geleverd. Die mathematische onzijdigheid is den mensch niet gegeven, en de heer Baudouin heeft dan ook zeer dikwijls de idealistische grens, die hij zich gesteld had, overschreden, hetzij door sympathie, afkeer of gisping te uiten, hetzij door ze te kennen te geven bij wijze van voorbijgang door te zeggen dat

hij ze niet nitte; deze rhetorische figuur is genoeg bekend. Hetzij hij beoordeele, hetzij hij zich verontschuldige wegens niet beoordeelen, men weet of gist, naar welke zijde hij overhelt. Wij duiden het hem niet euvel; de persoonlijke gevoelens die hij doet blijken schaden der waarheid volstrekt niet en de feiten worden er niet verkeerd door voorgesteld. Zij staan pal en spreken. Uit de stukken van dit nieuw dossier, even nauwgezet als oordeelkundig bijeenverzameld, zullen wij hoofdzakelijk de feiten putten, onder wier gezag het ons aangenaam is een sedert lang gevormde overtuiging te stellen.

Wij zullen hier niet eenige nieuwe stelsels uiteenzetten, niet de leerstellingen van eenige hervormers ontleiden; wij wenschen den geest van het onderwijs en van de opvoeding in Duitschland na te gaan, op de openbare scholen zelve, in zijn toepassingen. De bijzondere instellingen, bezielde door den geest van een enkel man, met wien zij meesttijds staan en vallen, kan men steeds deze solidariteit tegenwerpen, van te krachtiger invloed, naarmate de geest van den man meer in zijn werk gevaren is. Wij zijn aan den anderen kant geneigd zonder nader onderzoek excentriek te noemen alle pogingen die van het alledaagsche afwijken. Het opvoedend Duitschland intusschen zou niet wezen wat het is, zoo het geen apostelen had voortgebracht tot duizelens bedwelmd door hun idee en er mede ingenomen in die mate, dat zij alles er voor veil hadden. Het genie van een volk is een luchtstreek van den menschelijken geest; het vormt een bodem en een klimaat, wier eigenschappen evenzeer als in zijn eenzaamste schentjes in den overvloedigen oogst van zijn akkers, in zijn nederigste bloempjes en zelfs in zijn distelen en zijn onkruid worden teruggevonden.

De deutsche opvoedkunde, van Comenius tot Fröbel, is een aaneenschakeling. De door de hervormers gestelde degelijke beginselen worden als axiomen aangenomen; de praktijk heeft in de beginselen mate gebracht, zij heeft ze naar haar gematigde wijsheid vervormd; maar, zij heeft ze niet afgebroken. Trouwens de hervormers vergissen zich zelden in het stellen van beginselen en dolen daarbij zelden tot op den weg van het hersenschimmige af. Hun gevaar is veeleer, dat zij, door hun ideeën ten volle inge-

nomen, er door bezeten veeleer dan ze zelven te bezitten, van hun dadelijke verwezenlijking en van hun onmiddellijken triomf droomen. Zij geven er dan dadelijk een vorm aan: zij worden stelselmatig. De praktijk gaat langzaam, zij zijn ongeduldig; zij is collectief, zij gevoelen zich alleen; haar taak is de bezwaren een voor een uit den weg te ruimen naarmate de feiten zelven ze in het licht stellen, te ontknoopen en niet door te hakken, en zij worden door hun ijver meêgesleept: de praktijk loopt, zij vliegen naar het doel en missen het, want zij laten het achter zich. Elk praktiesch man is ietwat bijziende; daarentegen is ieder die naar het bespiegelende hêlt verziende. De wereld beweegt zich tasschen de sleur, die haar onbewegelijk wil maken, en den hervormingsgeest, die, tuk op volmaking, haar wil voortjagen. Duitschland heeft in zake de opvoedkunde het zeldzaam geluk, te gelijk hervormend en omzichtig te zijn, en den moed van de gedachte aan de wijsheid der onderzinding te paren. Ligt er niet reeds een bewijs van dien tweeledigen, te gelijk idealistischen en positieven geest in, dat op het program der normaalscholen die dienen tot opleiding van de docenten voor het lager onderwijs, een cursus van paedagogiek voorkomt, waarin alle stelsels worden onderzocht en besproken. Indien zoo iets in Frankrijk wierd voorgesteld, zou men het voor hersenschimmig uitkraaijen. Maar de hersenschimmigen zijn niet zij die men er voor houdt.

Het paedagogiesch charter van Duitschland staat nergens geschreven; men vindt er de trekken van verspreid in de boeken en verhandelingen, in de methoden, in de gewoonten van openbare en bijzondere scholen. Ik zal trachten die hoofdtrekken bijeen te brengen.

II.

Vraagt men een Duitser naar het doel van de paedagogiek of van de opvoeding, dan zal hij antwoorden, dat dit drieledig is en dat de opvoeding het lichaam, het karakter en het verstand geldt, met andere woorden, dat zij is physiek, moreel en intellectueel. Deze drie takken van opvoeding vormen de opvoe-

ding in haar geheel; het zijn drie takken op denzelfden stam en die met hetzelfde sap gevoed worden. Is niet een krachtig lichaam de onontbeerlijke steun voor het karakter en het verstand? Is het karakter niet van invloed op het verstand, en moet niet het verstand den wil voorlichten?

Daar het lichaam voor ontwikkeling vatbaar is, is het vatbaar voor opvoeding. Tot opvoeding van het lichaam strekken voedsel, zindelijkheid, beweging, lucht, ruimte en licht. Ik verklaar het ronduit en tart ieder mij tegen te spreken, dat een stelsel waarin die elementaire beginselen worden veronachtzaamd, een moordend stelsel is. Het doet den mensch ontaarden, zoo het hem niet ten volle ondermijnt. Wat baat het of men het huis mooi opschildert en met een prachtig dakwerk kroont, als de fundeeringen veronachtzaamd zijn of beginnen weg te rotten? Het decreet van 1852, dat het middelbaar onderwijs in Frankrijk facultatief stelt, schrijft zekere verplichtingen voor, te vervullen door dengene die zich van die faculteit wil bedienen; het stelt in de eerste plaats den eisch, dat de inrichting der school voldoe aan de stellige eischen der gezondheidsleer. Aan de Universiteit blijft het in haar inspecteurs overgelaten, de ten deze geleverde waarborgen al of niet voldoende te achten. Tot zoover goed. Maar wie controleert de Universiteit? Zijzelve. En nu is mij geen lyceum bekend, dat niet dadelijk gesloten zou moeten worden, zoo de wet wierd toegepast. Men benoeme een onafhankelijke commissie, bestaande uit geneeskundigen, en late die uitspraak doen. Wat zou de Universiteit antwoorden? Dat zij zeer weinig geld heeft en veel lyceeën. Deze reden zou alles afdoende zijn in haar nadeel. Zoo het onderwijsbestuur geen middelen heeft om te voorzien in de aller-eerste eischen der gezondheidsleer en van de opvoeding, waarom belast het zich dan met de zorg voor het lichaam.

Duitschland heeft in dit opzicht voor, dat het den menschelijken geest eerbiedigt in het menschelijk lichaam. Het maakt 't lichaam tot een eerste voorwerp van zijn paedagogiek, het heeft zich plichten jegens het lichaam opgelegd. Het heeft de middelen tot opvoeding van het lichaam te baat genomen; het onthoudt den in ontwikkeling verkeerenden physieken mensch

niets waaraan hij behoefte heeft, en is daar ook niet karig meê; het voegt er zelfs aan toe al wat zijn ontwikkeling gunstig kan zijn. Men zegt, dat in dit opzicht de lyceeën den weg van verbetering opgaan. Wij twifelen niet aan den goeden wil; er is ten dringendste behoefte aan hervorming, maar het geld? Er zou veel noodig zijn voor het invoeren van algemeene en degelijke verbeteringen, maar de begrootingen voor het openbaar onderwijs blijven steeds op hetzelfde cijfer, alleen de begrooting voor oorlog vermeerdert. Men denke in de eerste plaats aan het Chassepot-geweer. Als het er maar alleen om te doen ware Franschen naar de andere wereld te helpen, dan zou men genoeg hebben aan de lyceeën. Wij kunnen ons gerust in 1866 refereeren aan de schets van den heer Thiersch van 1835:

“Het uiterlijk der kweekelingen is minder gunstig en minder frisch dan dat van de externen. De lucht en de levenswijze in de colleges zijn even schadelijk voor de ontluiking van het lichaam als van den geest. Bij velen getuigt een mat voorkomen nog van gewoonten, die bijna overal voorkomen waar veel jongelieden bijeen leven, hetgeen hier als 't ware op een soort van kazerneering uitloopt.”

“De schoollocalen ¹ kwamen mij nog slechter gelegen voor; in sommige was het bij eenigszins somber weêr zóó donker, dat men er nauwelijks kon lezen, en die duisternis werd niet te weeg gebracht door de wolken, gelijk de provisor bij wijze van verontschuldiging aanvoerde, maar wel door de hoge muren van een nauwe binnenplaats waarop de vensters uitzicht verleenden. De leerkamers waren in nog achteloozer toestand; mijn aandacht viel vooral op een kleine, die ik van nabij kon bezien, en die een waar toonbeeld was van ontleding van banken, morsigheid en wanorde van boeken en papieren, zoodat men met alle recht kon vragen waartoe al het toezicht van de meesters, van de opzichters, de aalmoezeniers enz. dient, als in dier voege op wanorde en onzindelijkheid om zoo te zeggen het officiël stempel werd gedrukt?”

Behalve de plant en de vlinder, heeft van al het geschapene

¹ Blz. 122.

niets meer behoefte aan licht en ruimte dan het kind. Het dit ontnemen of onthouden is meer dan een misslag of een dwaling, het is een misdrijf tegen God. Wat zullen wij nog ontzien als wij niet in het kind de kindsheid ontzien? Maar de heer Thiersch is een Duitscher, men kan hem wraken. Moeijelijker evenwel is het, den heer Baudouin te wraken. 't Is waar, hij gispt niet die barbaarsche inrichting welke het lyceum tot het bagno voor de jeugd maakt, maar welke gisping is strenger dan het voorbeeld? Die goed doet veroordeelt daardoor hem die verkeerd doet. De heer Baudouin¹ zegt omtrent de vier saksische hertogdommen, die gezamenlijk een weinig minder inwoners tellen dan het Seine-departement en zeven-en-negentig burgerscholen en twee-honderd zes-en-twintig lagere scholen hebben: "Deze vergelijkingen zijn onaangenaam, maar het heeft soms zijn nut ze te maken, omdat ze heilzaam zijn." De heer Baudouin maakt een onaangename maar heilzame vergelijking, als hij ons meêdeelt dat men in Duitschland zorg draagt het lichaam der kinderen te sparen en te ontwikkelen en, even als in Zwitserland, de gymnastiek er een belangrijke rol speelt in de opvoeding.

"De geneeskunde," schrijft hij,² "heeft op gelukkige wijze de gymnastiek op de wetten der hygiëne en der therapie toegepast; zij heeft de beste middelen aangewezen om elk zintuig te versterken, om de energie der levenskrachten te doen toenemen; volgens haar aanwijzingen hebben de gymnastiekmeesters lichaams-oefeningen uitgedacht, berekend om aan elk deel van het lichaam een bijzondere werking meê te deelen, door te beginnen met de eenvoudigste bewegingen en zoo allengs tot de meest ingewikkelde voort te gaan. Men heeft mij wonderbaarlijke genezingen, door regelmatige, afwisselende en tot moede wordens voortgezette gymnastische oefeningen, aangehaald van hersen-neurosis, kwellende slapeloosheid, onvolledige verlamming enz. Ik heb kinderen gezien die vroeger zeer gemelijk van aard waren en door de gymnastiek de hun leeftijd eigene vroolijkheid en luchtigheid hadden herkregeen, en lymphatische gestellen, wier gelaat blozende en vol nitdrukking was geworden.

¹ Blz. 241. ² Blz. 118.

“De hoofden van onderwijs-inrichtingen en de huisvaders schrijven voorts aan de gymnastische oefeningen nog andere belangrijke gevolgen toe. Het spierstelsel verkrijgt steeds zijn overwicht ten koste van de prikkelbaarheid; dat is algemeen erkend; in zeker tijdperk nu van de jongelingschap ontwikkelt zich instinctmatig een zenuwprikkeling, die op de teederste organen werkt en daardoor dikwijls een vernielende gewoonte ten gevolge heeft, die het leven in zijn innigste bronnen aantast. De lang volgehouden lichaams-oefeningen verminderen direct de prikkelbaarheid, de eerste bron van het kwaad, en wel doordien zij vermoeidheid te weeg brengen; de vermoeidheid heeft den slaap ten gevolge, en als de jongeling vast slaapt wordt hij niet door nadeelige zinsbegoochelingen gewekt. De gymnastiek wordt gerekend tot de nuttigste onderwijsvakken en overal beschouwd als een kunst die de degelijkste diensten bewijst.” Na nog gesproken te hebben over den rang op de duitse scholen aan het zingen en de muziek toegekend, stelt de heer Baudouin zijn conclusie als volgt:

“Volgens deze beginselen, in dezen geest denkt en handelt het gansche onderwijzend personeel.”

Dit wil zeggen, dat “geheel het onderwijzend personeel” in Duitschland geen kwijnend geslacht wil vormen. Het innig verband tusschen lichaam en geest vattende, weet het, dat men zich niet tegen het een vergrijpt zonder het tweede te schaden en het evenwicht tusschen de fysieke en de moreele krachten niet kan verbreken zonder nadeel voor het menschelijk wezen, dat *organiesch geheel* waarvan Bossuet spreekt. Dank zij der lenigheid van zijn organen, schijnt het kind weêrstand te bieden en de kindsheid slechts weinig te gevoelen van al wat er tegen ondernomen wordt. Laat het evenwel daarop niet aankomen. De natuur doet nooit afstand van haar rechten; zij houdt boek, en de mensch zal eenmaal voor het kind betalen. Wij schrikken bij de gedachte aan de mannen, die na twee of drie geslachten uit het raderwerk der Universiteit zouden voorkomen, indien niet de traditie die gevolgd wordt ten volle wordt gewijzigd. De gevolgen tasten reeds de toekomst aan; die jongelingen die op verlofdagen bij troepen onze scholen verlaten, en zich kwijnend,

vol verveling, lusteloos langs onze wandelingen voortsleepen — zij zijn de toekomst.

III.

Dit nu, wat aangaat de fysieke opvoeding. Wat betreft de moreele opvoeding verbeeldt men zich in Frankrijk dat zij bestaat in voorschriften en redevoeringen. Onze moraal is oratorisch; even als het overige. Wij besproeijen haar met phrasen en beloonen haar met prijzen. In de lyceeën zou men meenen aan alle eischen van het "program" te hebben voldaan, als men een cursus van moraal invoerde; jammer maar dat de moraal niet te onderwijzen is, al besteedde men er nog meer tijd aan dan aan het grieksch en latijn. Er is slechts één middel om haar in de harten te doen opnemen, nl. ze er meê te omwikelen. Men moet de kinderen omgeven met een deugdzaam en gezonden atmosfeer, en, zonder vertoon, voor hun oogen in praktijk brengen datgene, waarvan men hen wil doordringen. Evenzeer toch als het bestendig zien van fraaije kunstwerken het oog vormt en den smaak voor het schoone ontwikkelt, doet het gezicht van goede voorbeelden, die zich niet op den voorgrond stellen en niet door daarmede strijdige handelingen te niet gedaan worden, een moreelen geur opgaan, die in de gemoederen doordringt. Gaan die voorbeelden met gematigde aanmoedigingen, met wel aangebrachte vermaningen gepaard, dan worden zij der jeugd een levende prediking, die te beter werkt doordien zij zich niet ten toon spreidt. Men kan zodoende de boosen minder boos en de goeden beter maken. Wij stellen ons geenszins een Arcadië van de openbare scholen voor en meenen, dat voor de zedelijke vorming niets het gezin evenaart als er braafheid heerscht. Goed gedirigeerde bijzondere inrichtingen zullen steeds in dit opzicht in gunstiger toestand verkeerren, dan de openbare scholen, omdat ze, meer beperkt, meer overeenkomst hebben met het huisgezin. Hebben de openbare scholen over het algemeen het voordeel van een betere organisatie van de studiën, de bijzondere inrichtingen, als het ware meer uitgebreide huisgezinnen, geven gelegenheid tot een inniger en meer aanhoudend,

een meer "familiaal" verkeer tusschen de leeraren en de leerlingen. Duitschland heeft het vraagstuk opgelost door op zijn openbare scholen geen internen toe te laten. De leerlingen die niet in de nabijheid wonen, worden in de stad gehuisvest, bijna altijd naar de aanwijzingen van den directeur, die aan het verlangen der ouders te gemoet komt door hun fatsoenlijke gezinnen, gemeenlijk die van de leeraren, op te geven, waarin de leerlingen bij groepen worden opgenomen, die onder het toezicht van het hoofd der inrichting blijven. Hetzelfde vindt plaats bij de meeste "public schools" in Engeland. Het persoonlijk overwicht is de geheele moreele opvoeding. Door dat overwicht, hemelsbreed verschillend van heerschappij, trekken wij andere zielen in onzen kring en verbinden wij het hart en den wil aan ons. De jezuiten — en men zal ons wel niet verdenken van hen te willen voorspreken — kennen dit beginsel en dáárom zijn zij goede opvoeders. Hun leerlingen herdenken met genoegen de schooljaren en werpen geenszins die herinnering ver van zich als de galeiboeft zijn beenkogel. Dit vindt daarin zijn grond, dat de jezuiten vrij en gemeenzaam met hun leerlingen verkeerden. Laat ons voor de menschheid doen wat de jezuiten voor de kerk doen; dan zullen wij op den rechten weg zijn. Maar hoe is een moreele opvoeding mogelijk op scholen, ingericht als de onze? De heimelijke gedachte der leerlingen is opstand, en omdat zij geen oproer kunnen maken nemen zij hun toevlucht tot veinerij; zij meenen met Lafontaine "dat onze vijand is onze meester". Zij blijven in zichzelf gekeerd en ontvlieden, in plaats van dien lief te hebben, een invloed, die trouwens met den besten wil ter wereld zich niet zou kunnen doen gelden in die opeenstapeling en dat mengsel waarvan onze lyceëen het jammerlijk beeld zijn. De regel alleen doet zich gelden, en dan nog! Het materieel gezag is alles, het moreel gezag niets. De Duitschers begrijpen het anders en zij hebben een even goede opvatting van de zedelijke opvoeding als van de lichamelijke. Zij laten zich niet door holklinkende woorden verlokken, en gelooven niet dat zij hun schuld aan de jeugd voldaan hebben, als zij op deftigen toon hebben gezegd: de tucht op de openbare scholen vormt

geest en karakter. Het gemeenschappelijk leven is ongetwijfeld heilzaam voor de jeugd en de opvoeding in het ouderlijk huis is na zekeren leeftijd niet wenschelijk; maar er is iets nog veel slechters, nl. het internaat in onze collegiën. Men moge er gehoorzaamheid afdwingen, men verwerft er geen eerbied, en nog veel minder genegenheid, en elk kind dat zijn gemoed sluit voor eerbied en zich onttrekt aan genegenheid, ontsnapt u niet slechts, maar bederft in zijn vijandige afzondering. Het kind heeft behoefte aan lief te hebben en bemind te worden; het heeft evenzeer warmte als licht nodig, en verlicht men zijn geest zonder zijn hart te verwarmen en zijn wil te verheffen, dan kan men er niet voor instaan dat het niet eenmaal de paradoxe van Rousseau tot waarheid zal maken: de mensch die denkt is een verdorven dier.

De moraal is, het goede willen. Men moet dus zoeken bij het kind den wil aan het geweten te binden; men moet ze aaneen kluisteren. De een heeft een teeder geweten en een zwakken wil, de ander een krachtigen wil, maar slechts verwarde begrippen van goed en kwaad, zoo hij al niet de kiemen van een vroegtijdige verdorvenheid in zich omdraagt. Is niet het versterken van den wil, het opwekken van het geweten de taak van den opvoeder, die met een oogopslag beider aard heeft doorzien? (en zonder die gave van in één oogopslag zijn leerling te doorzien, is men geen opvoeder). In de opeenhooping bij zwaar bevolkte scholen heeft men slechts een verwarde massa voor zich, te midden waarvan men evenmin de individualiteiten kan onderkennen, als er op inwerken. Het is onder zoodanige omstandigheden even onmogelijk de kinderen de noodige mate van vrijheid te verleenen; een onwrikbare regel moet gelden, zoo men in dien chaos althans den schijn van orde wil houden.

De Engelschen laten op hun scholen de kinderen een groote mate van vrijheid. Zij vormen karakters. De wil is de hoofdtrek van dit gespierd volk; bij ons hebben de zenuwen de overhand; Frankrijk is het zenuwstelsel der menschheid. Moesten wij niet, in plaats van deze eigenschap van ons gestel tot ziekelijkheid

te ontwikkelen, trachten haar een tegenwicht te geven in opvoeding en regeering? Overladen hersenen, uitgeputte lichamen en wankelende wil: dat is ons deel. Het is niet het verstand dat ontbreekt; onze tijd heeft genot van de gezamenlijke onderfinding van vroegere tijden; maar, gelijk Rousseau zeide¹ toen hij van den mensch van den nieuweren tijd sprak: "De vroegere kracht van zijn ledematen gaat over in zijn geestvermogens, zijn verstand groeit aan op de puinhoopen van een verzwakt lichaam." Dikwijls ook op de puinhoopen van het karakter. De opvoeding heeft daarom meer dan ooit tot taak, de lichamen te versterken en de karakters te harden; dat is van meer belang dan veel leeren. Maar wat maakt het uit of lichaam en karakter wegsterven? Als men schitterende examens aflegt en prijzen behaalt, is de ijdelheid der ouders voldaan. Wat wil men meer?

De spieren van het lichaam verslappen en verzwakken door gemis aan lichaamsoefening; zoo gaat het ook met de spieren der ziel. Men vormt den wil niet door zich er voor in de plaats te stellen, door hem altijd en overal voor te gaan. Karakter en *selfgovernment* zijn slechts één; hoe meer men bestuurd wordt des te minder leert men zich zelven besturen. Men neme dit in acht: de volken wier opvoeding het minst gouvernementeel is, zijn ook de minst revolutionnaire volken. Niet de vrijheid is de school der omwentelingen.

IV.

De verstandelijke opvoeding of het onderwijs moet ten doel hebben den geest te vormen. De vakken van onderwijs zijn niet het doel, zij zijn slechts het middel om dat doel te bereiken. Voor de meesten echter is het doel van het onderwijs, het opslurpen door den geest van een bepaald program, in een bepaalden tijd. Het onderscheid tusschen de leerplannen en vooral tusschen de methoden, zal groot zijn naarmate men zich op een

¹ *Lettres sur la vertu et le bonheur.*

van beide standpunten stelt: dat men den geest der jeugd ondergeschikt maakt aan de onderwijsstof, of integendeel de onderwijsstof eigent tot de ontwikkeling van den geest. Wij stellen ons op het eerste standpunt; de Duitschers zijn het laatste meer nabij.

Ieder zou het zonderling vinden, zoo een geneeskundige niet begon met de organen van het menschelijk lichaam, hun betrekkelijke ligging en verband, en de wet van hun ontwikkeling te bestudeeren. Hoe velen echter zijn er, die het zonderling vinden, dat zij, die hun werk maken van het geven van onderwijs, niets weten van het verstandelijk organisme of het onzichtbaar lichaam, zijn vermogens en de wetten van zijn wasdom? De Duitschers zijn van oordeel, dat deze studie de grondslag van het onderwijs is.

De opvoedkunde is een wetenschap, doceeren een kunst. Die den leeraar bindt verlamt het onderwijs; de vrijheid van methode intusschen heeft grenzen, zij mag niet strijden met de feiten welke de menschelijke natuur ten eerste den docent leert en die strekken om hem te orienteeren. De vrijheid van doceeren moet, even als elke andere vrijheid, gebruikt worden *secundum naturam*. De duitse opvoedkunde moge zich vergissen, zij heeft zich vergist, zij vergist zich nog dikwijls, haar bedoeling komt overeen met de waarheid, en als zij mistast, is dat minder omtrent de grondregelen, dan wel omtrent de, steeds veranderlijke, voorwaarden van toepassing. Ik heb gezegd dat zij beginselen heeft. Het allereerste is dit: daar de geest de alpha en de omega van het onderwijs is, moet men in het onderwijs de hierarchie niet ten onderste boven werpen, noch het verband der vermogens verstoren. Het geheugen, het voorstellingsvermogen, de oordeelskracht zijn onze voornaamste vermogens; het geheugen of het voorstellingsvermogen in de plaats te stellen van het oordeel, is de natuurlijke orde vernietigen, op den chaos willen bouwen en aan de duisternis licht willen ontleenen. Aan den anderen kant leert ons de natuur, de moeder van alle opvoedkunde, dat geheugen en voorstellingsvermogen, tweelingzusters, in het kind nauw verbonden zijn, dat zij

het overwicht hebben en dat het vermogen om te oordeelen of te abstraheeren slechts hoogst langzaam ontwikkelt. Men moet dus de vermogens, die in het kind de overhand hebben, voeden en er zich van bedienen ten bate van den toekomstigen mensch. Door met abstraheeren te beginnen, zou men het aphorisme van Wordsworth: het kind is de vader van den man, omkeeren. Men beproeft het dikwijls, tot nadeel van den man en van het kind. Fröbel heeft zich die wet van den ontlukenden geest uitnemend ten nutte weten te maken; hij heeft voor de kleinsten de methode volmaakt, door de Duitschers sedert Comenius *Anschauningsmethode* genoemd. De toegang tot het verstand is bij het kind de voorstelling en wat aan de voorstelling voegt is het beeld. Door de elementen voor toekomstige generalisatie in verband te brengen, vestigt men de toekomst van het verstand op degelijke grondslagen. In Deutschland begint men den bouw van het huis niet met het dak. Om niet van het kind te eischen wat alleen de volwassen geest kan geven, bewaart men de spraakleer, die eenigermate de algebra van de taal is, voor de hoogste klassen: "De synthesis van de taalwetten," zeggen de Duitschers, "moet het eind en niet het uitgangspunt zijn van de elementaire studiën." ¹ Bij de taalstudie wordt de kleinste rol vervuld door boeken en schriften, het woord leert het woord. In de landen aan gene zijde van den Rijn noemt men dat de moeder-methode. De aardrijkskunde wordt geleerd met behulp van blinde kaarten. De natuurwetenschappen vat men aan van haar zichtbare en beschrijvende, de geschiedenis van de biografische zijde. In één woord, men tracht zooveel mogelijk den normalen vooruitgang der vermogens te volgen, door de ladder van het onderwijs samen te stellen in overeenstemming met de sporten door de natuur aangewezen.

De Duitschers weten zeer goed dat aanvulling van het oorspronkelijke van den geest er toe leidt hem tot automaat te maken. Herinneren wij wat Charron er van dacht: "De onderwijzer moet het kind leeren niets op goed geloof of op gezag aan te

¹ Verlag van den heer Baudouin.

nemen; dat is dom en zich als een buffel laten leiden." Wat doet de duitsche leeraar om dat oorspronkelijke van de geesten aan zijn zorg toevertrouwd niet te vernietigen, maar om er integendeel voor te waken en het wakker te houden? Hij bedient zich van de vragende methode. Deze methode dagteekent van Sokrates, die op deze wijze uit het verstand trok wat het aan waarheid bevatte. De Duitschers hebben de sokratische methode algemeen op hun scholen ingevoerd; als een individualistiesch volk begunstigen zij het individu. In Frankrijk neemt de oorspronkelijkheid af. Al wie daar een opinie wil hebben oefent zich in de sprongen van het paradoxe, of vraagt eerst naar die van zijn buurman, die juist de zijne verbeidt. In Engeland en Duitschland zijn er nog menschen, in staat om zelve te denken. Dit is eenigermate daarvan het gevolg, dat in de duitsche scholen geen verstandskatholicisme bestaat. De heer Baudouin schrijft omtrent de modelschool te Francfort: ²

"De oprichters van de school, getroffen door de geringe resultaten van het onderwijs als de leeraren lang spreken, en door de snelle vorderingen van die leerlingen, wier verstand in werking wordt gebracht door duidelijk en herhaald vragen, hebben de moeder-methode aangenomen voor het taalonderwijs en de vragende voor het onderwijs in de andere vakken.

"Dien ten gevolge moeten de leeraren veeleer bij de lessen behulpzaam zijn dan die geven, steeds vragen en weinig uitleggen, *omdat zij, die steeds willen onderrichten, juister beletten dat er geleerd wordt.*

"Zoo kiest bij het onderwijzen van vreemde talen, b. v. het fransch, de leeraar vijf, zes den leerlingen nog onbekende woorden, verklaart er in eenige minuten duidelijk de beteekenis van, en vraagt dan den een of ander, hoe hij dit of dat begrip of voorwerp of feit, zou uitdrukken. Na een oefening van een kwartier uurs kiest hij eenige andere woorden, heldert die even beknoptelijk op, doet vragen aan andere leerlingen, en zoo gaat het gedurende de gansche les.

² Bl. 237.

“De lessen die ik heb bijgewoond waren zeer opwekkend door de opvolgende en veelvuldige vragen welke de onderwijzer tot de leerlingen richtte. Al die methoden welke nieuw waren tijdens de oprichting van de modelschool, zijn nu bij een ieder bekend en worden in de meeste deutsche scholen toegepast.”

Deze methoden zijn moeilijk aan te wenden in overtalrijke klassen. Daarom heeft men de leerlingen in afdeelingen verdeeld, wat ook in Zwitserland plaats vindt, waar men de deutsche beginselen en methoden volgt en soms volmaakt. De heer Baudouin deelt mede, “dat als te Zurich het aantal leerlingen in de hogere klassen 40 en in de lagere 25 te boven gaat, de rector onderscheiden afdeelingen moet vormen. De lessen worden zodoende repetitiën en de leeraar kan zich gelijkelijk met elk van de hem toevertrouwde leerlingen bezighouden. Dit is het deutsche stelsel.”¹

Den geest der leerlingen vermoeijen is het zekerst middel om hun afkeer in te boezemen van de dingen die men hun wil leeren. De vragende methode houdt het verstand wakker, brengt verscheidenheid in de lessen en verdrijft het spooksel van verveling, dat maar al te dikwijls de plaats van den onderwijzer inneemt. De deutsche onderwijzer wacht zich wel lang bij één punt te blijven staan; hij behandelt in de lagere klassen hetzelfde onderwerp niet langer dan een half uur, en men kent wel dien uitmuntenden maatregel (uitmuntend voor lichaam en geest) die tusschen elke les de leerlingen tien minuten vrij laat, ongerekend nog de namiddagen van woensdag en zaterdag, wanneer er geen school gehouden wordt. Wat steeds en in alle landen den goeden onderwijzer van den slechte zal onderscheiden, is dat de eerste den leerling belang doet stellen in zijn onderricht, terwijl de ander hem onverschillig maakt of zelfs afkeer er voor doet opvatten. 't Is waar, de deutsche leeraar is niet aan handleidingen gebonden en hem wordt, zelfs in het lager onderwijs, evangelie noch formulier opgedrongen.

Men overlaadt in Duitschland de leerlingen niet zoo zeer als

¹ Blz. 445.

in Frankrijk; toch zijn de programma's er vrij groot, en ik geloof dat dit een gebrek is, licht te verhelpen, zonder der gelijkheid en den omvang der studiën te schaden. Onze regel moet zijn, minder te onderwijzen om beter te onderwijzen. Is het niet verkieslijk boven de toch steeds ijdele eierzucht van niets achterwege te laten, de jongelieden tot eigen arbeid op te leiden, hun met de middelen daartoe den smaak er voor te geven, en hen er aan te gewennen, een hecht spoor te leggen zonder alle afstanden te willen doorloopen en alle tusschenruimten over te springen? Den geest overladen is verkeerd; zoo men hem er niet door verplettert, vermoeit men hem toch of knakt hem. Dat de lading degelijk zij, maar niet te zwaar! Ik erken, de eischen des tijds zijn groot, de wetenschap gaat steeds voort met zich uit te breiden en te verdeelen, het onderwijs omvat een verbazende menigte vakken. Vandaar juist de noodwendigheid het onderwijs te vereenvoudigen, door zich in die vakken tot het essentiële te bepalen. Waartoe ook het onderwijs met den stormpas afdoen? En waarom zouden niet de kinderen van gegoeden hun studiën tot hun twintigste en een en twintigste jaar voortzetten? De programma's wat inkorten, den studietijd verlengen, dat is een vooruitgang waaraan in Duitschland evenzeer behoefte is als elders.

Is het zaak, op de middelbare scholen onderwijs te geven in de oude talen? Is het beter dat na te laten en het te vervangen door het onderwijs in de levende talen en meer tijd aan de natuurwetenschappen te besteden? Ja, zeggen sommigen, voor een nieuwe maatschappij is een nieuw onderwijs nodig. Neen, zeggen anderen, de oude talen verheffen den geest, zij kweeken, door de kennismaking met de meesterstukken der ouden, vooral het gevoel en den smaak aan. Het geldt hier den twist over oud en nieuw. Hij is sedert lang in Duitschland aan de orde, maar in plaats van daar te leiden tot in het duister rondtasten en tot ongelukkige proefnemingen, tot noodlottige of vruchteloze vergelijken en expediënten, heeft hij aanleiding gegeven tot het oprichten van tal van moderne scholen, realscholen en burger-scholen, neven de gymnasiën. Ik ben van oordeel dat de kwestie,

slecht gesteld, slecht is opgelost, dat beide soorten van onderwijs, als zij gescheiden zijn, slechts onvolledig kunnen wezen, zoowel in Duitschland als in Frankrijk en in elk ander land, en wel omdat zij dan exclusief zijn. Reeds heeft men op sommige duitse gymnasiën het natuurwetenschappelijk gedeelte versterkt, en op eenige reeaalscholen de beoefening van de oude talen ingevoerd; de beide soorten van onderwijs neigen er toe zich weêr aaneen te sluiten. De heer Baudouin betreurt dat, ik daarentegen zie er een gelukkige belofte in voor de toekomst.

In 1860 zeide de belgische minister van onderwijs tot de kamer:

“Het valt niet te miskennen, dat onze professionneele afdelingen slechts onvolledig aan haar doel beantwoorden. De leerlingen erlangen wel in genoegzame mate kennis van wis- en natuurkunde, maar de letterkunde blijft voor hen een onbekend land, zoodat de gewenschte mate van verstandelijke, zedelijke en aesthetische ontwikkeling ontbreekt: zij leeren wellicht, maar zij worden niet *gevormd*.”

Ik ken slechts twee soorten van onderwijs: het eene tot eenig beroep voorbereidende, het andere niet. Het eerste is uit zijn aard speciaal, het tweede is algemeen. Bij ons zijn de school voor kunsten en handwerken te Châlons, de centraalschool voor kunsten en fabrieken, de scholen voor handel en landbouw, de school van Saint Cyr, de school van Saumur en de polytechnische school, de scholen voor de rechten, de geneeskunde en de godgeleerdheid, de normaalscholen, speciale of professionneele scholen. De professionneele scholen kunnen even groot in aantal worden als de beroepen. Maar het is een grove dwaling den naam van speciaal of professionneel te willen geven aan scholen die niets speciaals of professionneels hebben als zijnde voor geenerlei specialiteit of voor geen bepaald vak opgericht. Van dien aard zijn alle lagere scholen van den eersten en tweeden rang, alle middelbare scholen en de hogere scholen.¹ Men zegt

¹ Zooals de Sorbonne en het Collège de France.

dat die scholen middellijk tot eenig beroep leiden. Inderdaad! en welk onderwijs, om met dat van het alfabet te beginnen, doet dat niet? Zou omdat tot het nitoefenen van eenig beroep, het nederigste zoowel als het hoogste, het noodig of nuttig is te kunnen lezen en schrijven, het onderwijs in het lezen en schrijven professionneel onderwijs wezen? Laat ons die aardigheid toch achterwege laten. De verwarring echter die men in de woorden brengt is ongelukkig niet onschadelijk, zij kenmerkt de verwarring van begrippen en uit zich in de werkelijkheid door jammerlijke gevolgen. Zij brengt specialiteit waar die niet te pas komt, verdeelt het onderwijs en de maatschappij, schept geletterden die niets van de natuurwetenschappen en van de tegenwoordige samenleving begrijpen, en positieve mannen die de letteren en al wat er meê in verband staat, de fijnheid van smaak, de kieschheid van gevoel, den gloed der verbeelding en de sierlijkheid van taal, als ijdele of beuzelachtige dingen beschouwen.

De lagere scholen kunnen hier buiten bespreking blijven; het onderwijs daar verstrekt komt over het geheel met zijn doel overeen; voor haar is alleen verbetering noodig. Hetzelfde is te zeggen van het hooger onderwijs, dat wel door het gemis aan vrijheid zijn volle vlucht niet kan nemen, maar dat in zijn hooger kring aan alle studietakken voldoening geeft, zoowel aan de natuurwetenschappen als aan de letteren, aan de oude talen als aan de nieuwe. Het onderwijs dat onder die verwarring lijdt is het middelbaar, waarin, evenzeer in Duitschland als in Frankrijk, het daarmede onbestaanbaar beginsel van specialiteit is geslopen. Dit heeft plaats gevonden onder de vleugelen van een steeds sterker geworden reactie tegen een studiestelsel dat de eischen van de hedendaagsche beschaving miskende; het gevolg daarvan is geweest, dat men, gelijk gewoonlijk geschiedt, van het eene uiterste tot het ander is vervallen; de uitersten toch raken elkaâr. Het middelbaar onderwijs is bestemd voor de middelklassen der natie, het neemt die op en vormt ze. Zijn taak is het den geest te vormen, door hem in alle opzichten te beschaven, zoowel met behulp van de letteren als van de natuurwe-

tenschappen. Hoe kan men het dus toejuichen dat het op één heen gaat als het er twee moet gebruiken, of dat men 't eene opzettelijk korter maakt, om mank te gaan? De menschelijke geest noch de geschiedenis die er uit is voortgekomen kent die scheiding welke men voor goed zou willen invoeren.

De kwestie is ten slotte deze: of een mensch, die wil opklimmen tot de middelgewesten van de kennis en verder wil gaan dan het lager onderwijs van beide rangen hem brengen kan, er onkundig van mag en moet wezen dat de menschheid niet van gisteren dagteekent, dat zij haar oudheid gehad heeft, of liever haar jeugd, want, met Pascal kan men zeggen: de ouden zijn niet de ouden. Griekenland is de jongelingschap der menschheid, de Renaissance de lente van de nieuwere beschaving. De oudheid, de Renaissance en de nieuwere tijden behooren in het algemeen onderwijs vertegenwoordigd te worden, zoowel door geschiedenis, als door de natuurwetenschappen en letterkunde. Al wilde men de menschheid van haar verleden losmaken, men zou het niet vermogen. Men zal in de tegenwoordige samenleving niet doordringen zonder degelijke beoefening van de mathematische en physische wetenschappen wier ontwikkeling de hare is. Maar men zal ook in de oudheid niet doordringen zonder kennis van de schrijvers die er de sleutels van bewaren en die haar vertegenwoordigen. Die schrijvers ter dege te verstaan zonder hun taal te kennen, is niet mogelijk. De vertalingen zijn wel geen kwaad, maar kunnen toch slechts dienen bij gebreke van het oorspronkelijke. Hoever is niet hij die slechts vertalingen gelezen heeft van het recht verstand van den geest der oudheid verwijderd! Die de vertalingen leest heeft slechts de schil, die het oorspronkelijke leest proeft de vrucht zelve. Niet de kennismaking met de oudheid door de oude letteren en talen moet van de middelbare scholen gebannen worden, maar men verbanne de methoden die oorzaak zijn dat dit onderwijs aan zijn eigen doel te kort schiet, en verre van de bewonderenswaardige schrijvers, die bewaarders bij uitstek van den geest der oudheid, te leeren begrijpen en liefhebben, de leerlingen er afkeerig van maakt en jaren doet verliezen. Ten volle begrijp ik de kreten die zijn opgegaan tegen het clas-

siesch onderwijs, maar ten volle begrijp ik ook, dat dit niet den classieschen schrijvers te wijten is, maar wel aan het stelsel dat ze heeft doen verdroogen onder een verdorrenden ademtucht, dat ze heeft begraven in het stof van een verouderde scholastiek. Niet de oude talen zijn dood, maar dood of althans doodsch is de manier waarop men ze onderwijst. Te eischen dat iemand zijn jeugd verknoeije met ze niet te leeren is inderdaad te veel, en ik wil wel verklaren, dat ik een kind liever in het stof der onkunde zou laten vergroebelen, dan te zien hoe zijn verstand zonder eenig nut verspild en zijn geest als het ware gedraineerd wierd om niets voort te brengen.

Laat ons oppassen, alles neigt tegenwoordig naar specialiteit; de verstandelijke maatschappij vervloeit. Laat ons het overdrijven van die richting door een tweeledig en algemeen onderwijs bestrijden. Laat ons slechts de specialiteiten specialiseeren; laten wij de specialiteit over aan de speciale scholen. Zoo niet, dan zullen wij meer en meer den geest der natie zien dalen, die, losgemaakt van de hoogte waarop de classiesche studie, gepaard aan die van de natuurwetenschappen, hem zou doen standhouden, snel langs het hellend vlak zal rollen waarop hij geplaatst is. De mensch heeft voorouders, hij is van adel en mag niet onkundig zijn van zijn genealogie; hij zou daarvan onkundig worden zoodra hij zijn afkomst veronachtzaamde.

Het program van een goed ingerichte algemeene school voor middelbaar onderwijs zou m. i. moeten wezen als volgt: Onderwijs, in billijke verhouding, van de oude en van de nieuwe letteren, daarneven het in onzen tijd noodig onderwijs in de mathematische en physische wetenschappen; niet de letteren aan een kind onderwijzen omdat het er bepaalden smaak voor heeft, en ze een ander niet onderwijzen omdat het aanleg heeft voor de stellige wetenschappen, maar bij beiden de studie van het minder geliefkoosd vak als het ware beloonen door die van het meer gewilde; aan het gezamenlijk onderwijs in letteren en natuurwetenschappen den hechten steun geven en het levend commentaar toevoegen van de geschiedenis, die de grondslag der studiën moet wezen, gelijk zij de grondslag is der werkelijkheid, omdat

de geschiedenis in alles is en alles zijn geschiedenis heeft, van het grasscheutje tot den mensch en tot het uitspanseel.

We zijn echter op lange na zoo ver niet, en bij ons heeft het onderwijs evenzeer als de godsdienst alle reden, zich deze woorden te binnen te brengen, die een eeuwige waarheid zijn: de letter doodt, de geest maakt levend.

(*Revue Moderne*).

CHARLES DOLLFUS.

ELISABETH EN HAAR ENGELAND.

History of England from the fall of Wolsey to the Death of Elisabeth. By J. A. FROUDE, M. A. Vols IX and X. London, Longmans. 1866.

Men kan zich nauwelijks een grooter tegenstelling denken dan tusschen den geest van Mr. Froude's geschiedenis en dien van den tijd, welken hij beschrijft. Wij kunnen het ons ter nauwernood goed voorstellen, hoe groot de vooruitgang in kennis is, de verandering in onze methoden van onderzoek en kritische regelen, en de volkomen omkeer in gewoonten, oordeelvellingen en idealen van het engelsche volk na den tijd der Tudors, voordat een geschiedboek als dat van Mr. Froude ons vlak tegenover dat verleden plaatst, dat zoo geheel en al verdwenen schijnt te zijn.

Thans heeft de philosophia naturalis haar eigen grondgebied, en is zelfs niet gedwongen om kennis te nemen van die vroegere pogingen, die in vergelijking met nieuwe ontdekkingen en resultaten nauwelijks vermeldingswaard zijn. Ook de metaphysika is zoo afgescheiden van andere studievakken, dat men het voor mogelijk houdt om in de filosofie van substantie en attribut onderwijs te geven, zonder zelfs van terzijde het leerstuk der transsubstantiatie af of goed te keuren. Voor den astronoom of scheikundige zijn alle godsdiensten van evenveel of eigenlijk van evenweinig belang; en zelfs de oorsprong der soorten wordt besproken zonder eenige toespeling op het mozaiesch scheppingsverhaal. Maar de geschiedschrijver van het Engeland van Elisa-

beth vindt zich onder menschen verplaatst, voor wie theologische leerstukken en kerkelijke stelsels de eenige belangrijke dingen schijnen. Het was de vraag niet, of de menschen goed of slecht, trouw of verraderlijk waren; en men begon pas te vragen, of een verbond met een ander volk en staatswetten al of niet nuttig waren voor de natie; maar de vraag die steeds gesteld werd ten opzichte van ieder mensch en iedere staatkunde, was deze: welk is de verhouding daarvan tot den godsdienst, tot het oude geloof der roomsche kerk of tot de gereformeerde leer van het evangelie van Christus? De onmiskenbare ernst, waarmede die vraag werd gesteld, zelfs door menschen, wier eigen karakters door iedere denkbare laagheid zwart gekleurd waren, is een der verbazendste wonderen der geschiedenis.

“Door Christus,” zegt de heer Froude ¹, “kwam liefde en genade. Van de theologie kwam strijd en haat, en die noodlottige wortel van bitterheid, waarvan onze Heer zelf sprak in de droeve voorspelling, dat hij niet gekomen was om vrede op aarde te brengen, maar het zwaard. Toen zijn naam en zijn woorden vijftien eeuwen lang gepredikt waren, werd er niemand gevonden, die verschil in meening kon dulden ten aanzien van de kracht van den doop of van den aard zijner tegenwoordigheid in het avondmaal; niemand, of ten minste niemand behalve de hardnekkige kinderen der wereld. Hoe godsdienstiger iemand was, des te ijveriger was hij om te vuur en te zwaard allen uit den weg te ruimen, wier overtuiging van de zijne afweek.

“De Hervorming was de aanvang van een nieuwe orde van zaken. De erkenning, dat valsche leerstukken vele eeuwen lang met geweld aan het menschedom opgedrongen waren, en het daaruit voortvloeiende verzet tegen het gezag, dat ze had voorgeschreven, waren inderdaad een protest tegen het dogmatisch stelsel, en een erkenning van de rechten des gewetens. Toen de zichtbare eenheid der kerk verbroken was, dwong de talrijkheid der meeningen, die na elkander ontstonden, tot wederkeerige verdraagzaamheid; en de ondervinding, dat menschen van verschillende overtuigingen met elkander kunnen leven tot weder-

¹ Froude, IX. p. 303.

zijdsch voordeel en met wederzijdsche achting, heeft van lieverlede den greep der theologische vingers van de menschelijke keel losgemaakt. Weder begint de waarheid gevoeld te worden, al kan men ze nog bezwaarlijk erkennen, dat de godsvrucht niet bestaat in het instemmen met zekere voorstellingen; dat haar wezen iets is, dat Katholieken en Anglicanen, Arminianen, Lutheranen, Calvinisten, Samaritanen of Joden gelijkelijk bezitten."

Deze regels behelzen de groote zedeles van Froude's geschiedenis; terwijl zij tevens haar zeldzame onpartijdigheid verklaren. Er bestaat inderdaad een onpartijdigheid, die doodelijk is voor ieder goed inzicht in de drijfveeren en de karakters der menschen, en in den aard en de strekking van groote maatschappelijke en politieke bewegingen. Zulk een onpartijdigheid ontaardt altijd in een cynische onverschilligheid, en maakt een satire van de geschiedenis. Geen rechtschapen mensch kan met gelijke goedkeuring fiere, zelfverloochenende patriotten gadeslaan, en de lage, zelfzuchtige lafaards, die steeds begeerig zijn geweest hun vaderland te hunnen eigenen bate te verkoopen. Geen wijs mensch kan voorgeven onverschillig te zijn, wanneer hij opgeroepen wordt om te oordeelen tusschen een staatkunde of wetgeving, die tot vermeerdering der algemeene volkswelvaart leidt, en het ellendig staatsbestuur, dat aan eenigen eer en rijkdom geeft door den grooten hoop te berooven en te demoraliseeren. Het groote nuttigheidsbeginsel en de zedewet, waartoe het onderzoek van wat nuttig is ieder nadenkend waarnemer gebracht heeft, kan evenmin in de letterkunde als in het leven zonder laagheid veronachtzaamd worden. Mr. Froude toont niet slechts onverholen zijn voorliefde voor goedheid en rechtschapenheid, maar hij schrijft bijna alsof hij persoonlijk in aanraking was geweest met de vorsten en staatslieden en krijgers van het tijdvak der Tudors. Het is ontwijfelbaar, dat Cecil voor hem een persoonlijk vriend is, een man, voor wiens goeden naam hij even zorgvuldig als voor zijn eigenen zou waken. Het is daarenboven duidelijk, dat hij Elisabeth, trots al haar zwakheid van karakter en de vreemde plooi in haar zedelijke natuur, die het haar onmogelijk schenen te maken "om op eenigerlei wijze een rechten

weg te bewandelen," als een groote, heldhaftige vrouw beschouwt, het middelpunt van het nieuwe leven en de nieuwe beweging van het Hervormingstijdvak. In zijn oog is ook John Knox een profeet van den levenden God, en Maria Stuart in den volsten zin een antichrist, bijna een vleeschgeworden duivel. Maar zijn onpartijdigheid bestaat hierin, dat hij even weinig valsche getuigenis zou willen afleggen ten voordeele der eene of der andere partij, als hij morgen een meened zou willen doen in een gewone engelsche getuigenbank. Hij wil niets verkleinen of vergrooten; en de reden, waarom hij in staat is om die strenge rechtvaardigheid te handhaven, is juist deze, dat hij zelf de les der Hervorming geleerd heeft, de les, dat godsvrucht meer is dan leerstukken, en dat de menschen moeten geoordeeld worden naar hun werken, niet naar hun geloof. Hoe moeilijk het is om die les te leeren, kan slechts begrepen worden door hen, die zelve hebben te kampen gehad met dweeperij en onverdraagzaamheid, en die bij ondervinding weten, dat het engelsche volk ook nu zijn vrijheden dankt, niet aan de kerk, maar aan de wereld, niet aan een synode van de geestelijkheid, maar aan het Lagerhuis, niet aan aartsbisschoppen en bisschoppen, maar aan de rechters in de wereldlijke gerechtshoven.

De laatste twee deelen van Mr. Froude's geschiedenis omvatten slechts het korte tijdvak van zeven jaar; en deze zeven jaren waren niet zoozeer jaren, waarin een revolutie door een enkele krachtsinspanning duidelijk zichtbare vruchten droeg, als wel jaren van overgang en langzame ontwikkeling. Er was nauwelijks éene levenskwestie, die tot haar oplossing zelfs genaderd was. Of Engeland katholiek of protestant zou zijn; en zoo protestant, anglicaansch of puriteinsch; of het volk aan het verbond met Spanje getrouw blijven, of een verbintenis met Frankrijk zoeken zou; of de protestanten, die den vrede van Europa verstoorden, geholpen of aan hun lot overgelaten moesten worden; wat met Ierland zou gedaan worden; of de koningin van Schotland op haar troon hersteld of onthoofd worden zou — geen engelsch staatsman gedurende de zeven jaren, welker geschiedenis Mr. Froude's laatste deelen bevatten, kon die vragen beantwoord hebben. Zelfs Cecil, dien geen ander staatsman van Elisabeth

in wijsheid en onbevangenheid, in inzicht en blik in de toekomst eenigszins evenaarde, was dikwijls in de war gebracht. En toch waren die vraagstukken zulke levensvragen, dat zij alle slechts verschillende vormen waren van de eene groote vraag voor het engelsche volk: zal er voortdurend wel een engelsch volk bestaan?

Van den anderen kant — zooals Mr. Froude, beter dan eenig ander geschiedschrijver, heeft getoond — had de onzekerheid haar oorsprong, niet in het verval van het engelsche verstand en engelsche vroomheid, maar in de levenskracht van het engelsche volk. Er was in die jaren van aarzeling en tegenstrijdigheid geen politieke gedragslijn, in wier voordeel niet eenige goede reden kon aangevoerd worden. De natie wies aan; maar het oude en het nieuwe was zoo nauw en innig saamgeweven, dat het niet van elkaar losgescheurd kon worden. Zelfs onder de rebellen waren en eerlijke en wijze mannen, katholieken en protestanten, vrienden van de koningin der Schotten, en vrienden van den regent en van den koninklijken prins. Ieder kon zich beroepen op het een of ander heilig verleden, of op de nuttigheid om te veranderen; op het onvervreemdbaar koninklijk recht, of op het nog meer onvervreemdbaar recht van geheele volken, op de onfeilbaarheid der kerk, of op de goddelijke heerlijkheid der menschelijke rede. Bij zooveel slingerpaden konden ook de wijsten met moeite den weg naar huis vinden.

En dit kan ons de verachtelijke verraderij helpen begrijpen, waaraan ieder staatsman van elke partij telkens schuldig was. John Knox was de eenige, die weigerde neder te knielen en den boozen geest te aanbidden. Ongetwijfeld moesten de koninkrijken der wereld het koninkrijk van God en van Zijn Christus worden; maar als de almachtige God, in Zijn godlijk geduld, lange jaren op een zoo groote zegepraal kon wachten, zooveel te eer moest John Knox zijn geduld oefenen. Hij wilde geen leugen zeggen, zelfs niet om een ziel te redden, noch zich verlagen tot de verraderij en oneerlijkheid der staatslieden van zijn tijd, zelfs niet om de wille der geheele schotsche natie. Ook Cecil was een bedrieger onder protest. Hij gevoelde, dat hij te midden van een diplomatischen oorlog leefde, waarin verraderij onmogelijk was geworden, daar

alle trouw vernietigd was. Maar voor het grootste deel brasten de mannen in oneerlijkheid, en logen alsof het liegen het einddoel van het spraakvermogen was. In den gewonen gang van het maatschappelijk leven zou geen sterveling, die zich zoo diep kon verlagen, als iedere staatsman in Europa ten tijde van Elisabeth zonder wroeging of schaamte deed, één enkelen dag geduld worden. Elisabeth zelve was een zoo verschrikkelijke lengenaarster, dat zelfs haar beste vrienden nooit wisten, wanneer zij haar konden gelooven of vertrouwen. Zij loog tegen Leicesters; zij loog tegen Cecil; zij loog tegen den ministerraad; zij loog tegen het parlement; zij loog tegen de koningin der Schotten; zij loog tegen den regent; zij loog tegen Maitland¹; zij loog tegen Spanje; tegen Frankrijk en Oostenrijk en den paus; zij loog rechts en links, door dik en dun, jaar uit jaar in, hoewel haar liegen haar bijna haar troon kostte, Schotland door burgeroorlog verwoestte, en Frankrijk deed stroomen van het bloed der Hugenoten. En de geest der eeuw was zoodanig, dat Elisabeth nog oprecht was in vergelijking met den hertog van Norfolk en Maria Stuart, in vergelijking zelfs met de franche en spaansche gezanten.

Niettemin was er te midden van verraderij en allerlei soort van tjne kunstgrepen nog een soort van eer, een verontschuldiging voor het bedrog, een langzaam voortschrijdende verandering, die de wijsheid van heden tot de dwaasheid van morgen maakte. Zelfs Maitland, een der meest valsche van alle valsche mannen van dien tijd, kon gronden van verdediging voor zijn wispelturigheid en bedrog aanvoeren, wier kracht men onmogelijk loochenen kan.

“Gij vraagt mij, waarom ik van plan ben veranderd,” schrijft hij aan Sussex.² “Zijt gij nooit veranderd? Dat zijn de wijste menschen niet, die altijd van dezelfde meening blijven. Een bekwaam stuurman richt zijn koers naar den wind en het weer. Gij spreekt van de filosofie; ik weet daar niets van. Maar als ik daar lust in kreeg, dan zou ik haar niet willen bestudeeren vol-

¹ William Maitland of Leithington, staatssecretaris van Maria Stuart.

VRET.

² Maitland aan Sussex (verkort). Froude, X. p. 92.

gens de onhandelbare leer der Stotcijnen, maar liever een leerling worden in de school, waar geleerd werd, dat de ziel van een wijs man geleid moet worden door aannemelijke redenen. Diezelfde vaste, zekere, onveranderlijke en onwankelbare overtuiging, die in zake des geloofs gevorderd wordt, moet niet geëischt worden in de staatkunde; en de dingen zijn niet goed of kwaad op zichzelf, maar in hun betrekking tot andere dingen. Gij zegt: personen, zaak en omstandigheden zijn dezelfde. Dat is onwaar, want de tijd heeft in vele dingen verandering gebracht. De genegenheden der menschen in beide koninkrijken zijn veranderd en de personen ook. De persoon van den vorigen regent was een belangrijke omstandigheid. En strengheid was iets, die wel mocht afwisselen, terwijl niets dan de tijd was veranderd. De koningin voor eenigen tijd van haar troon te ontzetten kon noodzakelijk zijn; haar levenslang gevangen te houden zou onverdragelijke hardheid zijn. Al was het waar, dat ik een strengere behandeling had aangeraden, het wezen der dingen is niet veranderd door onze meening. Zij zijn niet goed of slecht, wreed of billijk, omdat wij ze daarvoor houden. Het kan zijn, dat ik toen ongelijk had, en dat ik nu gelijk heb." —

"Het kan zijn dat ik toen ongelijk had, en nu gelijk heb." Ja, want in dien tijd van verandering, van botsende belangen, van strijdende overtuigingen, kwamen gedurig nieuwe dingen, die men in aanmerking moest nemen, te voorschijn om de meest omzichtige gevolgtrekkingen der verstandigste staatslieden omver te werpen. De zedewet der diplomatie is moeilijk te ontdekken, en nog moeilijker in toepassing te brengen; maar misschien kan men toegeven, dat, wanneer in het onderling verkeer der staten alle vertrouwen gemist wordt, wanneer het slechts veilig kan onderhouden worden door brieven te onderscheppen, door spionnen, door de pijnbank en de gevangenis, en door een algemeen wantrouwen, het liever geheel moest afgebroken worden. Maar indien het toch voortdurend onderhouden wordt, dan *mogen* de menschen niet vertrouwd worden, die niet *kunnen* vertrouwd worden; als er mijnen worden gegraven, dan moeten er tegenmijnen worden aangelegd, en list moet door list worden overwonnen.

Misschien heeft Elisabeth nooit zoo oprecht gehandeld als tegenover Maria Stuart. De behandeling van haar ongelukkige mededingster was wel is waar vol tegenstrijdigheden, maar zij waren het gevolg van den voortdurenden wensch om de koningin van Schotland te bewaren voor de vruchten harer eigen laagheid. Het is niet onnatuurlijk, dat een vorstin, die iederen man, — op één na — die ooit in haar tegenwoordigheid kwam, betooverde, de macht heeft gehad om van dat schavot, dat het treurig uiteinde harer lange gevangenschap was, de nakomelingschap te betooveren. Daarenboven is sentimentaliteit steeds overvloediger, gemakkelijker en weelderiger dan de rede; en het portret van Maria Stuart is te zien boven het altaar eener roomsch-katholieke kerk. Politiek vooroordeel en godsdienstige dweeperij hebben lang geleden de vrouw, wellicht een der slechtste die ooit geleefd hebben, in een heilige en martelares herschapen; en het is een harde en hatelijke taak haar aan de wereld te toonen, gelijk zij inderdaad was. Maar de roem van de koningin der Schotten is de schande van Elisabeth, en Maria Stuart heilig te verklaren is de Hervorming te veroordeelen.

Het is een wanhopige zaak om te strijden tegen de vooroordeelen van hen, die de feiten der geschiedenis beoordeelen naar hun theologische meeningen; zij kunnen de Hervorming niet begrijpen, daar zij juist de rol spelen der menschen, die de Hervorming noodig maakten, en haar bitterste vijanden waren. Maar het kan de moeite waard zijn te bewijzen, gelijk Mr. Froude met een, haast zou ik zeggen, overvloedige volledigheid gedaan heeft, dat Maria, gelijk zij valsch was tegen iedere andere zaak, valsch tegen ieder menschelijk wezen, waarmede zij iets uitstaande had, ook valsch was tegen de roomsch-katholieke kerk.

Haar eerste verraad tegen haar godsdienst had plaats in dat deel harer geschiedenis, toen zij zich met Bothwell wentelde in het slijk der wellust en wreedheid. Het was geen onvergefelijke zonde, dat zij met dien losbandigen schelm de moordenaar van haar eigen echtgenoot geweest was; dat zij den zwakken ongelukkigen ellendeling in den dood had gelokt door teedere liefkozingen en kussen van Judas Iscariot. In die dagen werd het beamen der katholieke dogma's en het ijverig deelnemen aan

de katholieke ceremoniën voor een zekerder weg ten hemel gehouden dan het onderhouden van Gods geboden. Maria had geen godsvrucht, maar zij had een besliste voorliefde voor het roomsche geloof; en als zij van iets zeker was, dan was het hiervan, dat zij terecht verdoemd zou worden, als zij den paus ongehoorzaam was of het vieren der mis belette. En toch was zij bereid dit te doen, en dat niet om den vrede van Schotland, niet uit verlichte verdraagzaamheid, of welbegrepen staatsbelang, maar alleen om de omhelzingen van een nietswaardigen schurk te genieten. Bothwell had alle hoop verloren om de gunst der katholieke partij te verkrijgen; daarom was het noodzakelijk om een hooger bod te doen voor de gunst der protestanten. Om zijnentwil was dus de koningin gereed om de katholieke kerkplechtigheden te verguizen en zich te laten huwen in een kalvinistischen kerkdienst. Zij herriep alle vergunningen om de katholieke kerkplichten uit te oefenen, en verklaarde, dat voor het vervolg de godsdienst-acte van 1560, waarbij het hooren der mis aan iedereen verboden werd, streng zou gehandhaafd worden. Wat behoefde zij zich te bekommeren om het verloren gaan van de zielen van alle Schotten, als zij slechts met Bothwell mocht heulen?

Op ieder punt van haar duisteren weg ten verderve was zij even gereed om, in haar eigen belang en om het genot der wraak te genieten, het oude geloof te verzaken, en eenig ander geloof te omhelzen of in het geheel geen geloof, zooals dat het best uitkwam. Te Bolton Castle, terwijl zij eerder de gast dan de gevangene der al te geduldige en goedgebloovige Elisabeth was, had de gloed harer protestantsche vroomheid bijna Sir Francis Knollys bedrogen. "Voorwaar," schreef hij aan Cecil ¹, "deze koningin schijnt uiterlijk niet slechts den vorm genegen te zijn, maar ook de hoofdartikels van het evangelie, met name de rechtvaardiging door het geloof alleen, te beamen, en zij hoort weltevreden en met zachte, zwakke tegenwerpingen aan, hoe door de prediking en anderszins de gebreken van het pausdom geopenbaard worden." Zij stemde er in toe om, als Elisabeth haar op haar

¹ Froude, IX. p. 269.

troon herstelde, "de mis in Schotland te laten varen en het "Common Prayer" volgens het engelsche formulier aan te nemen." Natuurlijk loog zij. "De koningin," schreef zij aan De Silva¹, "maakt gebruik van haar voordeel.... om mij en de arme katholieken te dwingen tot een verandering van godsdienst.... Voor mijn part wilde ik liever vermoord worden." Toen ter tijd werden door de roomschen zelfs roomsche leugens beter geacht dan protestantsche eerlijkheid. Maar die tijd is voorbij. En voorzeker, nu kan zij de hulde van eerlijke menschen van welk geloof ook niet waardig geacht worden, die op ieder oogenblik bereid was van "godsdienst" te veranderen en haar onderdanen te dwingen den hunnen te veranderen. Uit zulke stof zijn de heiligen en martelaren niet gemaakt.

En toch ten behoeve van deze vrouw heeft Elisabeth, met een volharding, die zich genoodzaakt zag allerlei tegenstrijdige vormen aan te nemen, onophoudelijk haar eigen troon in gevaar gebracht en haar eigen leven gewaagd.

Niets kan de roekeloze, hinderlijke dwingelandij der engelsche koningin overtreffen, en in niets is de onpartijdigheid van Mr. Froude opmerkelijker dan in zijn onopgesmukt verhaal van Elisabeths lastigheid van humeur. Hij beschouwt haar klaarblijkelijk met gunstige oogen en met bewondering, en toch laat hij bij zijn lezers den zeer juisten indruk na, dat de koningin pronkte met geleende veeren; dat alles, wat haar roem was, inderdaad de roem harer beste ministers is; dat, als zij aan zichzelf was overgelaten gebleven, de Hervorming schipbreuk zou geleden hebben en zijzelve vermoord zou zijn. Zij had geen vorstelijke gratie; zij wist, noch wanneer zij moest volhouden, noch wanneer zij moest toegeven. Zij was altijd dezelfde, "*semper eadem*;" maar zij was dat, omdat zij consequent was in haar inconsequenties, en niets in haar karakter of bestuur onveranderlijk was behalve haar veranderlijkheid.

Deze despotische lastigheid was wellicht het minst onaangenaam, hoewel geenszins het minst gevaarlijk, in Elisabeths behandeling van de koningin der Schotten; maar ook in dit geval

¹ Froude, IX. p. 268.

moet men niet vergeten, dat Elisabeth haar mededingster niet enkel als een naaste bloedverwant of als een smeekeling beschouwde, die op haar steunde, maar meer als een gezalfde soeverein, bij wier zaak ieder soeverein een persoonlijk belang had. Aan het recht om in opstand te komen kon nooit paal en perk gesteld worden door de schotsche grens; en Elisabeth dacht vrij wat meer over het gevaar van oproer dan over het feit, dat het doodelijkst gevaar daarvoor juist in Maria Stuart zelve schuilde.

Wanneer wij zooveel over Elisabeths edelmoedigheid hooren, en over de koninklijke goedgunstigheid, waarmede zij toestemmingen verleende, wanneer toestemming dringend gevorderd werd, dan is het de moeite waard om aan te toonen, onder welke omstandigheden en op welke wijze zij haar toestemming verleende, en hoe en wanneer zij haar grootmoedigheid ten toon spreidde. Het is wellicht, om hiermede te beginnen, een lagere soort van deugd, *te moeten* toegeven. Een botsing te vermijden is zeker een veiliger en een waardiger gedrag. Ook kan het niet geloochend worden, dat als Elisabeth met haar parlementen en haar ministers twistte, dezen bijna altijd gelijk hadden, terwijl zij blijkbaar ongelijk had. Het is geen buitensporige lof, wanneer wij toestemmen, dat zij op het laatste oogenblik, als zij vlak voor een diepen afgrond stond, het houden van een vriendelijke toespraak verkoos boven kort-en-goed te vallen. De parlementen van Hendrik VIII waren bijzonder talrijk, Elisabeths parlementen uiterst zeldzaam. Zij werden schoorvoetend bijeengeroepen, belemmerd in hun debatten, grof beleedigd bij hun ontbinding. Slechts eenmaal werd het parlement saamgeroepen gedurende de zeven jaren, wier geschiedenis in de twee laatste deelen van Mr. Froude vervat is. Het werd saamgeroepen in een tijd van groot gevaar, toen een geduchte opstand juist onderdrukt was, en toen de verneederen en misdrijven van den hoofdverrader, Maria Stuart, zoo bewezen waren, dat zij niet meer betwijfeld konden worden. Toch werd ook dit parlement met de koudste dankbetuigingen naar huis gezonden; en de eenige inwilliging, die men van de koningin had kunnen afpersen, was de te lang uitgestelde terechtstelling van Norfolk. Het Lagerhuis wist, wat de koningin der Schotten werkelijk was: "een slang aan den

boezem." Het minste, dat getrouwe onderdanen konden wenschen, was, dat zij in hechtenis bleef. Maar Elisabeth verhinderde het Huis voortgang met de zaak te maken.

"Haar antwoord is niet meer bekend, maar het was zoo weinig bevredigend, dat Burgley van angst gevaarlijk ziek werd. De groote minister wilde, noch voor tegenwerpingen, noch voor ziekte wijken. Hij kon niet staan, maar werd in zijn draagstoel naar het parlement gedragen. Hij werd zoo ook in de tegenwoordigheid der koningin gebracht. Hij bewoog hemel en aarde om haar over te halen, maar het mislukte hem toch. Het Huis had teekenen van ongeduld gegeven, omdat Norfolk ongestraft bleef. Leicester deelde aan Walsingham mede, dat hij van de terechtstelling des hertogs niets zag gebeuren ¹."

Het Lagerhuis bleef onrustig, en de koningin was gedwongen om in zoover toe te geven, dat zij beloofde een commissie van de beide Huizen te ontvangen, en te hooren, wat zij te zeggen hadden. Zij zeiden, wat zij voor waar hielden, en wat zij wenschten, en Elisabeth wist, dat wat zij geloofden waar, en dat hetgeen zij begeerden noodzakelijk was. Toch wilde zij niet toegeven en deed het ook niet.

"Zij stemde toe ², dat de weg, dien de commissie aanbeval, de beste en zekerste was. Zij wist zeer goed, dat zijzelve nooit veilig was, zoolang de koningin der Schotten leefde; maar toch deinsde zij er van terug om in te willigen, wat zij niet langer regelrecht weigeren kon, deels uit zwakheid, deels uit die eigenaardige teederheid, die van het begin tot het einde haar handelwijze ten opzichte harer nicht had gekenmerkt, deels wellicht uit een voorgevoel van de harde beoordeeling der nakomelingschap. Zij dankte de Huizen voor hun zorg voor haar veiligheid. Zij vroeg hen slechts om voor een wijle de zaak te schorsen, en ondertusschen een minder radicalen maatregel te nemen. De rechtsgeleerden der kroon, zeide zij, konden middelen bedenken om de moeilijkheden te ontwijken, waarop de commissie had gewezen."

"De zaak voor een wijl te schorsen" — ja, om, als de par-

¹ Froude. X. p. 362.

² Ibid., p. 365.

lementen al schaarscher werden, en als de noodzakelijkheid om aan het getalm een eind te maken dringend was, het parlement te schorsen. "Deels uit zwakheid — deels, deels" enz. Maar *geheel-en al* weigerde de koningin de eenige zaak, op welker inwilliging het parlement gesteld was; zij stelde haar beste vrienden aan levensgevaar bloot, en haar ergste vijanden liet zij in vrede gaan.

Maar in het geval van deze "toestemming" — hoewel het onmogelijk is te ontdekken, waarin zij eigenlijk toestemde — was er ten minste zooveel welwillendheid, dat het parlement niet als een troep brutale, lastige schooljongens gekapitteld werd. Elisabeths vorige parlementen waren vrij wat minder gelukkig geweest. Het parlement van 1566 b. v. had het gewaagd om de koningin aan te raden in het huwelijk te treden. Het is een van de schaduwzijden der vorstelijke waardigheid, dat koningen en koninginnen moeten huwen uit staatsbelang en niet alleen uit liefde. Elisabeth zelf was in een onaangename verhouding gekomen met den echtgenoot van Amy Robsart¹, en coquetteerde met iederen huwbaren vorst in Europa, totdat zij, en zichzelf, en hen belachelijk had gemaakt. Maar zij kon den raad, de liefdevolle verzoeken van haar eigen volk niet verdragen. Op de volgende *gracieuse* wijze willigde zij daarom het verzoek van haar parlement van 1566 in:

"Op den namiddag van den 5^{den} November maakten volgens het bepaalde bevel van Haar Hoogheid vijf-en-twintig leeken-pairs, de bisschoppen van Durham en Londen, en dertig leden van het Lagerhuis hun opwachting aan het paleis van Westminster.

"Het verzoekschrift werd door Baco voorgelezen.

"Na dankbare erkenning van de weldaden harer regeering, verlangden de beide Huizen, vooreerst hun wensch uit te drukken, dat haar Hoogheid zoo goed mocht wezen om in het huwelijk te treden, "waar, met wien en zoo spoedig het haar zou behagen."

"Verder, daar het mogelijk was, dat Hare Hoogheid kinderloos zou sterven, waren haar getrouwe onderdanen verlangend de vooruitzichten des rijks te kennen. Hoezeer zij ook wensch-

¹ Leicester.

ten haar gehuwd te zien, zoo was toch de bepaling van de troonsopvolging nog belangrijker, daar dit zoo noodzakelijk was, dat zij niet konden inzien, hoe zonder deze voor de veiligheid van haar koninklijken persoon, of de bewaring van haar kroon en rijk behoorlijk kon of zou gezorgd worden. Haar laatste ziekte (de koningin was weder ongesteld geweest), de ontsteltenis der meeste menschen van eenig doorzicht ter oorzaak van die ziekte, en de gelegenheid om staande de zitting van het parlement vaste beschikkingen te maken, dreven hen er toe om daarop sterker aan te dringen dan zij anders zouden wenschen te doen. De geschiedenis en een vroeger gevolgde gedragslijn bevalen evenzeer het nemen eener spoedige beslissing aan. Zij hoopten, dat haar leven mocht gespaard worden totdat zij zelve een kind had; maar zij was sterfelijk, en indien zij kwam te overlijden, voordat haar onderdanen wisten, wien zij hadden te gehoorzamen, hing hun een burgeroorlog boven het hoofd. Dat de dood van een vorst een rijk zonder bestuur liet, was het vreeselijkste onheil, dat een land kon treffen; als de troon ledig stond waren alle bevelen geschorst en alle aanstellingen van onwaarde, ja dan was de wet zelve dood. Haar Majesteit was daarvan niet onkundig. Als zij weigerde die euvelen te voorkomen, zou het een gevaarlijke post op haar Majesteits rekening voor God zijn. Daarom hadden zij gemeend, dat het hun plicht was dit verzoek in te dienen, en op hun knieën smeekten zij haar het in overweging te nemen, en hun antwoord te geven vóór de sluiting der zitting.

Elisabeth had haar antwoord gereed gemaakt. Zoodra Baco eindigde, richtte zij zich op, en sprak aldus:

“Als de wijze uwer behandeling het gewicht uwer zaak evenaarde, zou het éene wel aanspraak op belooning hebben, en zou het andere des te eerder ingewilligd worden. Maar als ik mij voor den geest roep, hoe deze dollemanssprong ver van betamelijken ijver, eer op een verradelijken streek gelijkt, dan peins ik er over, hoe menschen van verstand zoo slecht hun gaven kunnen gebruiken. Ik verwonder mij niet, dat teugellooze veulens, wier bek nog nooit in het koninklijk gebit geklemd is, de hand hunner berijders niet kennen. Laat het wel overwogen worden, of het goed was, dat zulk een belangrijke

zaak als deze in zulk een openbare plaats zoo werd op het touw gezet. Moeten alle slechte voorteekeenen, waarop men wijzen kan, nog klein genoeg bevonden worden om mij ten deel te vallen? Meent gij, dat het goed gemeend was, dat zij, die niet wisten, hoe goed die zaak door den vorst ingewilligd kon worden, hun vorst reeds bij voorbaat wilden veroordeelen door de zaak te verzwaren? Zoo wijzen al hun argumenten op mijn onachtzaamheid in het verzorgen van dit mijn dierbaar koninkrijk.

“Tot zoo ver sprak zij volgens een opgesteld stuk, dat eigenhandig door haar geschreven nog over is. Zij ging wellicht in denzelfden stijl voort, maar haar woorden kennen wij alleen in het spaansch van De Silva:

“Zij was niet verwonderd over het Lagerhuis, zeide zij; de leden er van bezaten weinig ervaring en hadden als kwājongens gehandeld; maar dat de lords door hen mede waren getroond, dat bekende zij, vervulde haar met verbazing. Er waren er onder hen, die, toen haar zuster op den troon zat, hun zwaarden te harer beschikking hadden gesteld en haar hadden uitgenoodigd om de kroon te grijpen; zij wist maar al te goed, dat, als zij het vergunde een opvolger voor haar te benoemen, er menschen zouden gevonden worden, die hem of haar op dezelfde wijze zouden aanmoedigen om den vrede des rijks te verstoren. Zij kon, als zij wilde, de personen noemen, op wie zij het oog had. Zoodra tijd en omstandigheden het zouden gedoogen, zou zij het onderwerp van het verzoekschrift in overweging nemen, voordat men haar daarom verzocht; het zou haar bedroeven, als zij gedwongen moest worden dat te doen, waartoe rede en rechtvaardigheid haar verplichtten; en zij besloot met het verzoek, dat haar woorden niet verkeerd uitgelegd zouden worden.

“Zoolang zij tot de leeken-pairs sprak, beteugelde zij haar toorn, maar haar hartstocht moest de veiligheidsklep openzetten, en zij liet zelden een gelegenheid ongebruikt om haar bisschoppen te beleedigen.

“Zich eensklaps keerende naar de plaats, waar Grindal en Pilkington stonden, zeide zij:

“En gij, *doctors* — zij hield er van om hun recht op een hooger titel te vergeten — gij, begrijp ik, doet lange gebeden

over deze zaak. Een uwer durfde in verleden tijden zeggen, dat ik en mijn zuster bastaards waren; en gij moet noodzakelijk uw neus steken in dingen, die u niet aangaan. Gaat naar huis en verbeter uw eigen leven, en geeft in uw gezin een goed voorbeeld. De lords in het parlement hadden u moeten leeren uw plaats te kennen; maar hebben zij de hunne vergeeten, ik zal het niet doen. Als ik het verkoos, dan zou ik de onbeschaamdheid van uw geheelen troep tot reden van verontschuldiging maken voor het intrekken van mijn trouwbelofte; maar om de wille van het rijk ben ik besloten een huwelijk aan te gaan, en ik zal een echtgenoot nemen, die niet naar den smaak van sommigen uwer zijn zal. Ik ben om u te sparen tot nog toe niet gehuwd, maar nu zal het geschieden, en gij, die mij zoo geperst hebt, zult de gevolgen daarvan te uwen nadeele gevoelen. Meent gij, dat mijn aanstaande gemaal zich veilig zal rekenen bij zulke menschen als gij zijt, die aldus uw eigen koningin durft dwarsboomen en tegenwerken?

“Zij draaide zich om en zwierde de kamer uit, zonder hun verder een woord te gunnen.”

Elisabeth was bepaald wijzer dan de Stuarts, want zij achtte haar leven hooger dan haar koppigheid, en hield haar hoofd steeds op een veiligen afstand van het blok en de bijl. Maar trots al haar wijsheid kwam zij er toch toe om iedere klasse harer onderdanen toornig te maken, en leefde zij in voortdurend gevaar van vermoord te zullen worden. Het is Mr. Froude niet gelukt één enkel geval aan te wijzen, waarin Elisabeth den goeden weg bij een gevaarlijke krisis insloeg, behalve als anderen haar aandreven. Een heerscher kan hij zijn, die de werkelijke macht en wijsheid heeft om te bevelen, een echt leidsman van zijn volk, die 'steeds voorgaat, en die, volgens het goddelijk recht van een hooger genie, ook staatslieden van den hoogsten rang als niet meer dan uitvoerders van het koninklijk welbehagen behandelt. Aan den anderen kant kan een koning datgene zijn, wat wij een constitutioneel vorst noemen, een die zijn volk niet leidt, maar er door geleid wordt, eer door zijn ministers geregeerd dan dat hij zelf regeert. Zulk een koning heeft, noch den roem, noch de verantwoordelijkheid van de hoogste soort van

koningschap. Maar Elisabeth behoorde tot geen van beide klassen: zij kon niet heerschen, en zij wilde zich door niemand laten beheerschen; zij verzette zich gedurig tegen haar meest bescheiden raadgevers en wilde toch geen verantwoordelijkheid op zich nemen. Er was geen enkel departement, waarin zij niet "zich mengde en roerde" (*meddle and muddle*). Zij was ongetwijfeld zuinig, maar zelfs haar zuinigheid was uit een staatkundig en zedelijk oogpunt slecht. Haar spaarzaamheid was zoo bedelaarsachtig, dat toen de koningin der Schotten een beroep deed op haar vorstelijke welwillendheid om haar ordentelijke kleederen te verschaffen, Elisabeth haar twee gescheurde hemden, twee stukken zwart fluweel en twee paar schoenen zond. Zelfs Sir Francis Knollys was verplicht uit een gevoel van schaamte zijn gebiedster te dekken door te zeggen, dat hij dacht, dat "de kamenier harer Hoogheid zich vergist had, en dingen, die voor zulk een dienstbode als zijzelve goed waren, gezonden had." Maria Stuart zou in bedelaarslompden betooverender geweest zijn dan Elisabeth in koninginne-gewaad; want in spijt van al haar kunstenarijen had zij een soort van adel over zich, die de koninklijke pralerijen en opsieringen zeer goed kon missen. Het paar gescheurde hemden was dus een betrekkelijk onschuldige laagheid; maar vaak droeg de spaarzaamheid van Englands koningin de bitterste vruchten. Na den opstand in het Noorden vervreemde zij den lageren stand van zich door al de arme, misleide menschen uit het volk, die aan de samenzwering hadden medegedaan, te laten ophangen, en het leven der vrij wat schuldiger hoofden te sparen, omdat de verbeurdverklaarde landerijen van dezen mede konden helpen om haar schatkist weder te helpen vullen. Haar ministers maakten in haar dienst nooit hun fortuin; zij genoten slechts de zeer twijfelachtige eer zich te-gronde te richten. Zij zond haar onderkoningen naar Ierland, en verzocht hen om de woeste inboorlingen te overwinnen en te beschaven. Maar hoewel zij hen aanspoorde, en zelfs in naam van hun plicht beval, om de kostbaarste en gevaarlijkste werken te ondernemen, die hun konden opgedragen worden, wilde zij hun, noch soldaten, noch geld geven, noch zelfs hartelijke dankzeggingen voor de voordeelen, die zij op eigen kosten hadden behaald. Haar officieren

aan de schotsche grenzen werden geheel in de war gebracht door haar wonderlijke grillen; zij wist zoo weinig, wat zij wilde, dat er meestal een contraorde op haar bevelen kwam, zelfs voordat het mogelijk zou zijn geweest ze uit te voeren. De schotsche lords haatten haar; de partij van den koning en die der koningin wantrouwden haar evenzeer. Menschen als Maitland verachtten haar en dreven hun spel met haar, ja, dreigden openlijk, dat zij de koningin van Engeland zouden laten huilen als een hond, die met de zweep krijgt. Haar eigenzinnige hardnekkigheid deed Schotland stroomen van bloed, en was de grondoorzaak van al de ontevredenheid harer eigen onderdanen. Zijdelings was zij ook de oorzaak van de helsche slachting in den Bartholomeusnacht.

Na dat vreeselijk bloedbad had het volk wel gewenscht het verdrag met Frankrijk aan flarden te scheuren, den ambassadeur uit het land te drijven en de geheele fransche natie uit te dagen; en het was niet dan in het midden van September, dat zelfs de omzichtige koningin den gezant tot een gehoor kon toelaten.

"Het hof" was te Woodstock, op weg van Warwick naar Windsor. De geheele ministerraad was verzameld. Bedford en Baco, hoewel beiden ongesteld, waren met name ontboden. Koningin, ministers, dienaren waren allen in rouwgewaad; en toen La Mothe Fénélon werd binnengeleid, werd hij met een plechtig stilzwijgen ontvangen. Bij zulke gelegenheden verdween de kleingeestigheid van Elisabeths karakter geheel, en bezielde de vorstelijke majesteit harer edele natuur haar volkomen. Indien al eenige spijt over haar eigen gedrag haar voor den geest kwam, zoo toonde zij daarvan toch niets. Zij rees op met een ernstige, maar niet onvriendelijke uitdrukking. Zij nam La Mothe ter zijde bij een venster, en vroeg hem, of het vreeselijk nieuws, dat zij gehoord had, bij eenige mogelijkheid waar kon zijn. La Mothe Fénélon, die nu zijn les volkomen van buiten kende, dischte het verhaal op der samenzwering van den admiraal, het complot tot overrompeling van het hof, het gevaar des konings, en de

¹ Froude, X. bl. 418, 419.

noodzakelijkheid om in een wanhopend geval een wanhopend geneesmiddel aan te wenden.

“Elisabeth zeide niet, dat zij hem niet geloofde; maar als de beschuldiging waar was, dan had de koning, zeide zij, een vloek geworpen op zijn eigen goeden naam, waarvan zij had gehoopt, dat hij in staat zou zijn zich te zuiveren. Zij had zichzelf opgedrongen, dat het gerucht over de ellendige tooneelen in Parijs ontstaan was door het een of ander buitengewoon voorval, hetwelk mettertijd verklaard zou worden. Maar het bleek nu uit hetgeen La Mothe haar verhaalde, dat de koning zelf een opstand had gewettigd, waarin duizenden onschuldige personen het leven verloren hadden.

“De gezant verklaarde de zaak, protesteerde, sprak dubbelzinnig. Hij drukte de hoop uit, dat de vriendschap tusschen de beide landen ten minste niet verbroken zou worden.

“De koningin antwoordde koelweg, dat zij vreesde, dat een koning, die zijn onderdanen aan hun lot overliet, ook zijn bondgenooten zou verlaten. Zij kon slechts om zijnentwil hopen, dat hij bewijzen voor de beraamde samenzwering kon openbaar maken, en de protestanten, die daaraan geen deel hadden genomen, zou beschermen.

“La Mothe zeide, om het gesprek op iets anders te brengen, dat de koningin van Frankrijk weldra bevallen moest, en verstoutte zich Elisabeth te herinneren, dat zij beloofd had peet over dat kind te wezen.

“Zij gaf hem ten antwoord, dat zij van plan was geweest bij die gelegenheid naar Parijs den hoogst geplaatsten gezant te zenden, die ooit Englands kusten verlaten had. Maar zij begreep nu, dat zij niemand, op wiens bezit zij prijsstelde, kon vertrouwen in een land, waar zijn leven niet veilig zou zijn.”

“Met deze woorden liet zij hem staan.”

Hetzij “al de kleingeestigheden van Elisabeth” bij zulke gelegenheden al dan niet “verdwenen” waren, wij kunnen haar niet bewonderen: zij was bepaald al te ver van grootheid verwijderd. Het was goed en wel, dat het hof in rouw was, maar de engelsche koningin en hare edelen hadden nog meer moeten rouwen over engelsche verraderlijkheid dan over de duivelsche wreedheid van Frankrijk.

Hugenoten en katholieken waren zoozeer met elkaar in evenwicht geweest, dat een enkele ademtocht de schaal ten voordeele van deze of gene partij had kunnen doen overslaan. Zoover als Elisabeth kon zien, hing de stevigheid van haar eigen troon, en de hervormde godsdienst in alle deelen van Europa, van het fransche huwelijk af, of ten minste van een fransch verbond, De koninginne-moeder was begeerig naar een verbond met Engeland, en de hulp van Engeland zou naar alle waarschijnlijkheid aan de protestantsche onderdanen, en in Frankrijk, en in Spanje hun vrijheden hebben gewaarborgd. Elisabeth dreef haar beste raadslieden tot wanhoop, door, alleen uit een gril, in de verblinding harer eigenzinnigheid, dat oogenblik aan te grijpen om in het geheim met Alva te onderhandelen; en slechts weinige dagen later stroomden de straten van iedere groote fransche stad rijkelijk van het bloed der Hugenoten.

De slachting op St. Bartholomeus was trouwens slechts een akelig staaltje van een bijgeloof en een onverdraagzaamheid, die in den tijd van Elisabeth bijna algemeen waren. Noch de handen der fransche, noch die der engelsche protestanten waren zuiver van bloed. De engelsche zeeën wemelden van zeeroovers. Spaansche schepen werden bij honderden genomen en hun bemanning in zee geworpen. Spaansche edellieden werden openlijk op de marktplaats te Dover als slaven verkocht. Het nieuwe Israël plunderde de Egyptenaren, zoo goed als het oude; en geen katholiek was zijn leven zeker, tenzij hij britsch onderdaan was. Zelfs in Ierland werden mannen, vrouwen en kinderen bij duizenden geslacht, alleen opdat hun saxische beheerschers eens konden moorden. Het was onmogelijk, dat een geheel volk door een enkele krachtsinspanning de bloedige les zou afleeren, die alom eeuwen lang in naam van Christus geleerd was.

Elisabeths bestuur over de kerk was, zoo mogelijk, nog meer onvoldoend en kwellend dan haar wereldlijk beheer. Zij openbaarde bij alle gelegenheden dezelfde onberaden eigenzinnigheid, die niet dan op het uiterste toegaf en nooit onder aangename vormen iets inwilligde. Van haar zelfmoordende teederheid voor de katholieken werd zij gedurig afgeschrikt door de ontdekking hunner ongeneeslijke verraderlijkheid; maar zij had een diepen

afkeer van de puriteinen; en zij liet geen gelegenheid ongebruikt om haar minachting uit te storten over haar eigen bischoppen. Het is geenszins duidelijk, dat zij een krachtige godsdienstovertuiging of een bepaald geloof had. Maar het is zeer klaar, dat zij er ijverig naar streefde om het verschil tusschen den ouden en den hervormden godsdienst zoo klein mogelijk te maken, en ten minste een deur open te houden voor een verzoening met den roomschen stoel. En het is vooral ontwijfelbaar, dat zij een innige liefde had voor macht en de openbaring van macht.

Maar als wij de lessen der geschiedenis eens vergeten, als wij het feit buiten rekening laten, dat er zelfs nu betrekkelijk weinigen zijn, die de bespottelijkheid er van inzien, zou het toch ongeloofelijk schijnen, dat eenig menschelijk wezen kon verwachten toezicht over de menschelijke gedachten te kunnen houden en een *godsdienst* voor te schrijven aan hen, die in staat zijn te begrijpen, wat godsdienst beteekent. Elisabeth wilde geen twee godsdiensten in haar rijk hebben. De menschen mochten gelooven, wat zij wilden; maar zij zou in hun plaats vaststellen, wat zij moesten voorgeven te gelooven. Zij mochten in het geheim het geloof hebben, dat zij verkozen; maar in het openbaar zouden zij slechts uitspreken, wat de koningin goed vond. En dit hield Elisabeth voor een ware en voldoende verdraagzaamheid! Dit is inderdaad, en moet zijn, de onophefbare voorwaarde voor het bestuur eener staatskerk; en het gevolg hiervan is geweest, dat iedere hervorming, en van de leer, en van het leven, is begonnen of geëindigd buiten de staatskerk.

Wanneer men hoort, dat een hoogleeraar te Oxford, onder hartelijke toejuichingen, de reglementen gereed maakt voor een "Maatschappij om den godsdienst van de bescherming en het toezicht van den staat te bevrijden", behoeven wij ons niet te verwonderen, dat een geschiedschrijver vrijmoedig zijn eerlijke overtuiging mededeelt over het kerkelijk stelsel, dat wij aan Elisabeth danken, en het slag van menschen, door dat stelsel gevormd.

"Van alle menschentypen," zegt Mr. Froude¹, die door de engel-

¹ Froude, IX, 117.

sche reformatie zijn voortgebracht, zijn mannen als Whitgift de minst belangwekkende. Er is iets in de inrichting van de anglicaansche kerk, dat hen dwingt aan het bestuur daarvan deel te nemen; maar als de staatslieden, naar wie zij weigerden te luisteren, en de puriteinen, die zij beproefden uit te roeijen, het niet belet hadden, zou de oude godsdienst op nieuw het land als een wederkeerende vloed overdekt hebben. De puriteinen zouden nieuwe martelaren hebben geleverd; de staatsmannen zouden onder lief en leed over de vrijheid hebben gewaakt; maar de geestelijkheid der "High Church" zou tot eenvormigheid teruggezonden of verdwenen zijn tot den door hen verdienden niets beteekenenden toestand. Het land kende zijn belangen, en hun van hoogerhand gesteunde onverdraagzaamheid moest op rustiger tijden wachten; maar zij kwamen weder aan het roer, toen de kansen van een katholieke reactie begraven waren in de wrakken der Armada; en zij bleven aan het hoofd, totdat zij nog eens gemaakt hadden, dat de wereld genoeg van hen had, en zij een koning en een aartsbisschop op het schavot hadden gebracht."

Drie "menschentypen" werden voortgebracht door de engelsche Hervorming. Aan velen bracht zij de vrijheid, die het openen der gevangenissen aan de misdadigers zou aanbrengen. Oude banden werden losgemaakt, en nieuwe slagboomen tegen onzedelijkheid en misdrijf waren nog niet voorhanden. Toen de oude grenspalen weggenomen en de nieuwe grenslijnen nog niet getrokken waren, scheen het onmogelijk om te zondigen. Iedereen was voor zichzelf een wet geworden, terwijl het voorbeeld van opstand tegen al wat het eerwaardigst was door de hoogsten en edelsten in den lande gegeven werd. Toen werd Engeland overstroomd door onzedelijkheid en ondeugd. Het volk werd zoo goddeloos en onheiligh, dat zelfs de reinsten der Hervormers, zulke mannen b. v. als Latimer, met afschuw neerzagen op het werk hunner eigen handen. Het was hun (om een van Latimers ruwe uitdrukkingen aan te halen), alsof de duivel zelf de eenige echte bisschop in Engeland was, altijd op zijn post, altijd werkende. Toch bracht de Hervorming in dit alles haar eigen genezing mede. Zij gaf een nieuw richtsnoer voor het leven, een nieuw ideaal der volmaking; haar groote les was persoon-

lijke verantwoordelijkheid van ieder mensch; zij plaatste iederen menschengeest tegenover God. Onder de regeering van Elisabeth droeg dit goede zaad vruchten; en trots wreedheid en list, vrijbuitery en onbarmhartige slachting, werd het geweten van Engeland zichzelf bewust, en nam zedelijke waarde de plaats in van kerkelijke ordentlijkheid.

Maar terwijl velen de Hervorming welkom heetten alleen omdat zij oude hinderpalen opruimde, waren er anderen, die met den grootsten ijver naar nieuwe en betere omtuiningen zochten. Zij hadden er tot nog toe geen begrip van, dat *iedere* beperking in zake van goddelijke waarheid slechts een waarborg is voor de huichelarij. Wij zijn zoo gemaakt, dat wij zelfs een openbaring van godswege alleen stuksgewijze en in verschillende vormen kunnen ontvangen. Het leven dat onberispelijk volgens de wet was, is vervangen door den geest; en het ideaal ligt altijd in de toekomst. Iedere kerkvergadering en iedere geloofsbelijdenis is een erkenning der feilbaarheid van een vroeger concilie en van een vorige belijdenis. Omwentelingen in leer en kerkvormen in den schoot der kerk zelve zijn talrijker en radicaler geweest dan die, welke de kerk verdeeld hebben in onderling naijverige, strijdende sekten. De puriteinen geloofden met hart en ziel, niet dat onze gezichteinder eeuwig terugwijkt, maar dat zij voortgingen tot de uiterste grens der geheele waarheid ten opzichte van God en Zijn betrekking tot de menschen. Desniettemin gingen zij vooruit. Naar die grens, en niet naar de artikelen van koningin Elisabeth, richtten zij hun schreden. Wat betreft het gelooven van het een en het veinzen van geloof in iets anders, het weten der waarheid en het zwijgen er over, zij "konden niet nalaten om te spreken van hetgeen zij gehoord en gezien hadden." Zij konden martelaars worden; ja, helaas! valschheid hatende en wanhopende aan de waarheid, konden zij maar al te gemakkelijk geheel goddeloos worden, met Maitland God voor den "boeman der kinderkamer" houdende; maar door bedreigingen noch door vleijerijen, door omkoopingen noch vervolging, konden zij ooit vervormd worden in anglikaansche bisschoppen.

De kerkinrichting van Elisabeth zelve was, en is nog, een openlijke premie op oncerlijkheid; en onder de regeering van

Elisabeth demoraliseerde zij de kerk. De kerk *kon* slechts bevatten de zwakken en de oneerlijken; en de uitslag van een worsteling tusschen voorzichtige slangen en onschuldige duiven is gemakkelijk te voorzien. De katholieken en puriteinen waren eveneens vervolgers; maar zij vervolgden beiden voor Gods zaak. Er was een soort van heldhaftigheid zelfs in hun wreedheden; en wat zij anderen aandeden, dat waren zij bereid zelve te lijden. Maar de geestelijkheid der staatskerk vervolgde uit eigenbelang, met de verachtelijke spijtigheid van wegkruipende lafaards.

De poging om het engelsche kerksysteem in Schotland en Ierland in te voeren was uiterst voorbarig. De Ieren waren te onbeschaafd om aan het onrecht op een andere manier weerstand te bieden dan op de wijze der wilden. In Schotland was de tegenstand fijner en tevens vollediger. Maar de dwaze dwingelandij om een nieuwgeboren godsdienst aan een volk tegen zijn zin op te dringen, kostte duizenden levens, en ontstak een brandenden haat, die nooit, zelfs nu nog niet, gebluscht is.

De anglikaansche kerkorde had in geen enkel opzicht recht om te eischen dat zij door de natie aangenomen zou worden. Zij was slechts een tijdelijke vorm van de gedachten en de gewaarwordingen der eeuw. Zij had, noch de aanbeveling der oudheid, noch die van volledige hernieuwing, noch die van de algemeene instemming des volks. In leer en ritueel was zij noch van Hendrik, noch van Eduard, terwijl de meest gevorderden, en in Engeland, en in Schotland haar reeds ver voorbij waren gestreefd. Als iemand een vloeibaar eiland kon laten stremmen in het midden van een bruischenden stroom, dan zou die stilstaande poel, door de levende wateren, waarin het zonlicht speelt, aan alle kanten omgeven, een zeer sprekend zinnebeeld van Elisabeths kerk zijn; dood in leven, een kunstmatig en bedriegelijk vast punt te midden van verandering, een vermeend onafhankelijk ideaal, dat weigert, en op gelijke lijn met het verleden geplaatst te worden, en om zich tot een edeler toekomstigen toestand te ontwikkelen. Een kerk, die van haar bedienaren niet eischt, dat zij gelooven zullen, maar alleen, dat zij zich geen afwijking zullen veroorlooven, was zeker, dat zij de onwaardigste menschen in haar schoot zou lokken. Maar een erger gevolg heeft

de heiligverklaring der oneerlijkheid gehad. Het is voor een deugd gehouden om *niet* na te denken, *niet* alles te bewijzen de vragen *niet* te stellen, die lastige antwoorden zouden kunnen uitlokken. Zelfs nu nog, hoewel er zoovele bressen zijn geschooten in de muren, waarmede het parlement getracht heeft de kerk van God te verdedigen — nu er artikels geteekend en eeden afgelegd worden, niet zonder menig stil voorbehoud, en nu de kerkelijke wet, of zoo verouderd, of zoo onzeker is, dat een geestelijke, die in het bezit eener plaats is, met de meest gematigde voorzichtigheid zichzelf tot wet kan zijn, — zelfs nu kan een prediker der anglikaansche kerk niet in veiligheid de waarheid onderzoeken; en ook niet met eere van alle onderzoek zich onthouden.

Mr. Froude's geschiedenis is niet slechts geput uit de oorspronkelijke bescheiden van tijdgenooten, maar hij heeft in zijn werk talrijke en lange aanhalingen ingevlochten van de brieven en staatsstukken, waaruit hij zijn gevolgtrekkingen gemaakt heeft. Al vinden wellicht sommige lezers dit nu en dan vervelend, het vermeedert grootelijks de waarde van zijn boek. Zelfs het zonderlinge der taal heeft iets aantrekkelijks; en de eigen woorden van Elisabeth of Maria, Cecil of den bisschop van Ross, voldoen ons veel meer dan een kort begrip van hetgeen volgens Mr. Froude de beteekenis daarvan was zou kunnen doen. Ook zijn de lezers, die gewoon zijn de juistheid der verwijzingen na te gaan, blijde, dat hun die moeite bespaard wordt, terwijl voor de meeste lezers noten en aanhangsels even goed ongeschreven konden blijven. Verscheiden bronnen, waaruit Mr. Froude zijn kennis geput heeft, zijn tamelijk bekend en toegankelijk, terwijl andere, en vooral de spaansche, hier voor het eerst gebruikt zijn. Zij zijn van buitengewone waarde, vaak door geloofwaardige, onafhankelijke getuigenis bevestigende wat tot nog toe nauwelijks genoegzaam bewezen was, en in sommige gevallen nieuwe feiten openbarende.

Bijzonder belangrijk in de laatste deelen is Mr. Froude's verhaal van de handelwijze in de zaak der Schotsche koningin; zijn verslag van den noordschen opstand, van de vorderingen van den "godsdiens," en dat van de vreeselijke regeeringloos-

heid, zooals het engelsch bestuur van Ierland met een zachten naam genoemd moet worden.

Wij hebben ongetwijfeld nu het laatste woord tot verdediging van Maria Stuart gehoord. Als Elisabeth niet zoo bespottelijk dwarsch was geweest, zou niemand die taak op zich genomen hebben. De engelsche koningin was inderdaad wreed, maar in haar onvriendelijkheid vergat zij het belang harer vrienden, niet dat harer hoofdvrijandin. Zij spaarde Maria; maar menschen als den regent Murray — menschen van zeldzame wijsheid, schitterende onbaatzuchtigheid en onbevleete eer — gaf zij over aan de oorlogskansen of aan het gevaar om vermoord te worden. Geen schuld kon duidelijker bewezen zijn dan Maria's aandeel in den moord van Darneley. Elisabeth zag de bewijzen, en erkende, dat zij overtuigend waren. Maar zij was altijd wandelend op dwaze en oneerlijke zijwegen, en trots den raad harer ministers en haar eigen verplichtingen aan de schotsche lords, wilde zij niet toelaten, dat het bewijs openbaar gemaakt of een rechtvaardig vonnis geveld werd.

Daardoor en daardoor alleen werd het mogelijk, dat zulk een boek als de *Defence* van den bisschop van Ross geschreven is. Beweringen, die zich wel hooren laten, zijn weinig waard tegenover feiten, die daarmede in strijd zijn. Maria's afgezant en trouwe vriend mocht allen nadruk leggen op het ongeloofelijke van de onderstelling, dat een zoo edele en genadige vorstin zelfs de gedachte kon gehad hebben om de booze misdrijven te begaan, waarvan zij beschuldigd was. Maar wat zijn alle veronderstellingen vergeleken met de brieven uit haar cassette? Zoodra de verdediging van den bisschop van Ross was nitgegeven, kwam Cecil op tegen één verfoeilijke leugen daarin uitgesproken, namelijk dat de engelsche edelen aan de schuld van Maria getwijfeld hadden. Er bestond volstrekt geen twijfel over deze zaak; geen aarzeling ergens ter wereld, zelfs niet in de ziel van Norfolk, die huiverde van schrik, als hij bedacht, op welk kussen door zijn plannen zijn hoofd zou komen te leggen, geen enkele aarzeling, behalve in de zwakhoofdigheid van Elisabeth. Zij zou wel, en zij zou niet, — zij wilde en zij wilde niet, — zij moest en zij moest niet; en de vrienden van Ma-

ria's nagedachtenis hebben haar eigenninnige dwaasheid slechts beloond met beleedigen en smaaderedenen.

De opstand in het Noorden overtuigde haar eindelijk, op welke smeuulende vuren zij ging. In een groot deel harer staten heerschte een algemeene ontevredenheid. Schier de geheele adel was verwikkeld in een verraderlijke samenspanning. Zelfs Leicester, het lage wezen, dat de eenige mensch schijnt geweest te zijn, dien Elisabeth werkelijk bemind heeft, was valsch, valsch tegen haar, tegen zijn land en tegen zichzelf. De eenige getrouwe vrienden, die zij had, waren zij, die tot dank voor hun getrouwheid in voortdurend gevaar verkeerden van in ongenade te vallen. Als zij op den rand van den afgrond wankelde, dan liet zij hun toe haar van den afgrond te redden; maar zoodra zij veilig was of zich veilig waande, ging zij op haar ouden, trotschen, roekeloozen weg voort, al wierp zij *hen* ook in den afgrond. Zij moest gedwongen worden, en niet op een zachte wijze, om tot de terechtstelling van Norfolk bevel te geven; maar zij weigerde tot het uiterste de veroordeeling van Maria te bekrachtigen. Zij had voor zichzelf allerlei plannen en verwachtingen: Frankrijk zou haar helpen, of Spanje zou haar helpen, ja, zelfs de paus zou haar misschien helpen; in allen gevalle wilde zij niet toegeven. Waar was nu de liefdevolle handelwijs der koningin? Zij schold op haar parlementen, zij beleedigde haar ministers, zij vloekte haar vrienden, zij zegende slechts haar vijanden.

Haar ellendige zuinigheid stichtte vaak nog meer kwaad dan haar kinderachtige ijdelheid. Het bestuur van Ierland was een lange, schandelijke onrechtvaardigheid. Zij wilde geen geld geven voor krachtig werk, en ook zich niet onderwerpen aan de eenige voorwaarden voor een goed gemeente verzoening. Zelfs de spaansche papisten waren niet duivelscher wreed dan de engelsche volkplanters, die Ierland moesten overwinnen door de Ieren uit te roeijen. Hun eenige hoop, niet enkel op belooning, maar zelfs op een karig bestaan, was niet gelegen in de vrijgevigheid hunner koningin, maar in hun eigen wreedheid en list.

De godsdienst had volstrekt geen verplichtingen aan Elisabeth, en had alles aan haar ministers te danken, aan die altijd getrouwe en nooit vertrouwde ministers. Zij zou gebukt hebben

voor de katholieken, en bukte werkelijk voor hen, totdat men haar aan het verstand had gebracht, dat zulk een staatkunde tot niets anders leidde dan tot het scherp en van de bijl voor haar eigen hals. De puriteinen waren ongetwijfeld hun tijd vooruit en hinderlijk; maar zij waren de hervormers, de sterkste steunpilaren van den troon der koningin; en toch haatte en dwarsboomde zij hen bij iedere gelegenheid. Zij dacht, dat menschen, die den zedelijken moed hadden om den paus te trotseeren en het gezag der geheele christelijke oudheid af te werpen, zouden aannemen zooveel als het een kind in de gedachte kon komen hun te geven, en met zoo weinig tevreden zouden zijn. En toch had zij genoeg doorzicht en kennis van de wereld om hen te verachten, die met haar eigen kerkelijk stelsel vol-daan waren.

Anderen begonnen het groote werk der Hervorming, aan wier voortgang Elisabeth beletselen in den weg legde. Maar geen aardsche macht kon den vooruitgang van het denken der menschen en van hun vrijheid beletten; en onder de heerschappij van den eeuwigen God is de dood zelf slechts de ingang in een volkomener en goddelijker leven.

Mr. Froude's geschiedenis is een nieuwe schat in de engelsche letterkunde, zuiver en krachtig van stijl, eerlijk en onpartijdig, vol instemming met al wat goed en waar is; niet slechts een edel verslag van den aanvang en de eerstelingen der Hervorming, maar zelf het zeker teeken, dat de geheele oogst welhaast gereed is voor de maaijers.

(*The fortnightly Review.*)

WILLIAM KIRKUS.

HERINNERING AAN FREDERIK DEN GROOTE.

I.

Den 4^{den} Juli, toen de eerste tijding der overwinning van Königsgrätz te Berlijn aankwam en een onafzienbare menschenmenigte zich voor het koninklijk paleis op en neder bewoog, om telkens op nieuw de weinige woorden te hooren voorlezen, welke het aanbreken van een nieuwen tijd verkondigden — te midden van het gejubel van den 4^{den} Juli klom een pruisiesch landweerman op het standbeeld van Frederik den Groote en drukte een lauwerkrans op het hoofd des konings.

En toch is het meer dan een eeuw geleden, sedert de legers van Frederik hun onsterfelijke zegepralen bevochten; een eeuw, sedert zijn beleidvol bestuur den pruisischen staat deed bloeijen. Onder zeer verschillende omstandigheden heeft Pruisen zich sedert verder ontwikkeld, onder snelle afwisseling van diepe vernederingen en glorierijke overwinningen; op de nederlaag van Jena volgde de intocht in Parijs; op den smaad van Olmutz de zege van het jaar 1866. Doch hoedanig ook de tijden waren, vol gevaar of vol voorspoed, overvloeiende van vreugde of van smart, steeds vestigde zich de blik van het pruisische volk op zijn grooten koning Frederik den Eenige. Hij is zoo samengeweven met het geheele denken der Pruisen, dat zij zelfs bij het grootste ongeluk en den ergsten smaad hun land aangedaan, op hem wijzende, zeggen: "Ja, zoo die nog leefde, het zou niet zoo ver gekomen zijn" — dat zij zelfs onder het gejubel over de grootste overwinningen, niet vergeten zijn standbeeld met versche kransen te tooijen, tot een teeken van dankbaarheid

jegens hem, die den waren grondslag tot de grootheid van dezen staat gelegd heeft.

Thans nu Oostenrijks macht in Duitschland en over Duitschland gebroken is, is het niet ongepast een blik te slaan op hem, die eigenlijk dit werk begonnen heeft. Pruisen voelt zich thans weder zijn grooten Frederik waardig.

Honderd jaren zijn vervlogen; namen zijn veranderd, de oude tegenstrijdigheden echter gebleven. Of het nu heet *duitsche Reichsverfassung* of *duitsche Bundesverfassung*, rijksdag te Regensburg of Bondsdag te Frankfort, Bondsleger of Rijksleger — onmachtige besluiteloosheid, kortzichtig speculeeren op spoedige, zonder veel inspanning te verwerven voordeelen en, wat daarmee samenhangt, een treurig gebrek aan een juist begrip van en belangstelling in waarachtig *duitsch* wezen en waarachtig *duitsche* macht — dit alles is gebleven bij de meerderheid der *duitsche* bondstaten.

En of het nu heet: "Jozef II, gekozen keizer van het heilige roomsche rijk der *duitsche* natie," of "Frans Jozef bij Gods genade keizer van Oostenrijk," of Kaunnitz, Metternich of Mensdorff de naam van den oostenrijkschen minister is; welke ook de rechten zijn waarop het Weener hof zijn heerschappij over Duitschland grondde — van den beginne af was het in waarheid alleen de grootere materiele macht, en alle rechtstitels waren niet dan voorwendsels om die macht te doen gelden.

En of nu de oorlog, dien Pruisen tegen Oostenrijk ondernomen heeft, in het jaar 1740, 1756, 1758 of in het jaar 1866 ondernomen werd; of hij zeven jaren duurde, dan wel zeven weken; of hij Silezië gold dan wel de beschorming van een *duitschen* staat tegen oostenrijksche overheersching of de uitsluiting van Oostenrijk uit Duitschland: — als de macht van Oostenrijk de geringste bleek te zijn, ontzonk tevens de grond voor de aanspraken die Oostenrijk gewoon was te doen gelden; zijn recht werd verbroken te gelijk met zijn macht. Na vergeefsche pogingen van anderen in vroeger tijd, heeft Pruisen dit in telkens herhaalden strijd te weeg gebracht en daardoor Duitschland bevrijd van het juk, waaronder het sedert langen tijd gebogen ging.

Want waarlijk met blindheid zijn ze geslagen, wie beweren

dat Pruisen slechts strijdt voor de uitbreiding van eigen gebied en om in het vervolg de rol te spelen, welke Oostenrijk zoo lang gespeeld heeft. Het zijn de kleingeestige woordvoerders van dat ellendige deutsche-klein-statenwezen, die hun eigen belang in gevaar gebracht achten, wanneer er een schrede voorwaarts gedaan wordt tot de *waarachtige* eenheid van Duitschland; lo-caalpatrioten, die het goedkeurden dat hun staten, trots alle eischen, aanbiedingen en waarschuwingen, openlijk als vijanden van Pruisen te velde trokken, maar het nu zeer onbehoorlijk vinden, dat Pruisen tegen de gemakkelijk overwonnenen het recht van den overwinnaar uitoefent.

Het is de grootsche taak van den pruisischen staat van dat recht met gematigdheid gebruik te maken.

Wie kan na den vrede met de zuidduitsche staten gesloten, na het antwoord van den koning op het hanoversch adres tegen de annexatie, nog van annexatie-woede spreken? Wie kan bewijzen dat iets anders dan zijn dure verplichting tegen zijn eigen land den koning van Pruisen gedwongen heeft tot de inlijving dier rijken van wederspannige deutsche bondsvorsten? Wie, die rechtvaardig oordeelt, moet niet toegeven dat Pruisen geen oogenblik nagelaten heeft het algemeen deutsche belang evenzeer te behartigen als het zijne? En wie eindelijk met onbevangen oordeel de deutsche geschiedenis sedert 1815 doorloopt — de hand op het hart, wie moet niet toegeven dat de pruisische staat in de laatste enkele weken meer gedaan heeft voor het waarachtig heil van Duitschland, dan de gezamenlijke deutsche staten gedurende het gansche leven van den Bond?

De waarachtige deutsche geest, een ernstig streven naar deutsche eenheid leeft in den pruisischen staat, heden zoowel als voor honderd jaar. En thans nu door Pruisen een zoo groote stap gedaan is tot die eenheid, is het de juiste tijd in korte trekken te herinneren aan de bemoeijingen van Frederik, aangewend om hetzelfde doel te bereiken.

Het was een zeer merkwaardig tijdstip toen Frederik de regeering aanvaardde. Ons werelddeel, nog niet bekomen van een

grooten storm, was reeds weer vol onrust over een nieuwen, nog grooteren storm die dreigde; het duitse rijk zag zich, enkele maanden, nadat Frederik zijn troon beklommen had, zonder hoofd; hierbij kwam in 1740 het gevaar voor de kunstige staatsmachine der oostenrijksche landen, die dreigde uiteen te spatten; op den spaanschen successie-oorlog scheen nu een oorlog te volgen over de erfopvolging in Oostenrijk. Toen was een akte, die met veel zorg gesteld en slechts ten gevolge van groote inspanning en opoffering door de europeesche hoven erkend was en de moed van een jonge vrouw, welke tot hiertoe van de zorgen en kunstgrepen van het regeeren geen kennis had, de laatste hoop waarop de toekomst van Oostenrijk berustte.

Daarbij kwam nog dat de staat, welks leiding de 25jarige vorst op zich nam, verre van de achting te genieten, welke ten tijde van den grooten keurvorst geheel Europa hem betoond had, schier tot onbeduidendheid verzonken was. Immers de voorzichtige wijze waarop Frederik Wilhelm I regeerde, welke binnen 's lands gezegend was, maar niet naar buiten werkte, diende de bewonderaars van Lodewijk XIV tot spot en men stak den draak met "den onder-officier," "den koning der landstraten, den zandstrooier van het heilige roomsche rijk," die geld en tijd verspilde aan een leger, dat alleen voor parades gebruikt werd en dat in plaats van kloeke officieren slechts meesters in de kunst van vechten en in stede van dappere soldaten slechts huurlingen telde.

Waren op deze regeering andere gevolgd, die zich eveneens hadden tevreden gesteld met ordenen en organiseeren, gelijk van Frederik Wilhelm I, Pruisen zou een modelstaat in een doosje geworden zijn, dien men opbouwt en inpakt, gelijk de looden soldaatjes van Neurenburg. De middelen zouden zoo overvloedig mogelijk geweest zijn, maar men zou niet geweten hebben wat met die middelen aan te vangen.

Pruisen is door zijn goed gestarnte voor dit lot bewaard geworden. Juist die zoo dikwijls betreurde strijd van inzichten en denkeelden tusschen Frederik Wilhelm den Eersten en zijn grooteren zoon, welke slechts al te treurige tooneelen in den schoot der koninklijke familie te voorschijn riep — juist deze tegen-

strijdigheid was het, die den staat tot heil en zegen werd. Vader en zoon, die zoo niteenliepen, die elkander zoo zelden begrepen, in dit eene punt vulden zij malkander aan; en hoe groot de klove ook ware, die hen in al het andere scheidde, de verdiensten die zij beiden hadden ten opzichte van hun staat, is de schoone band welke hen, trots die klove, verzoenend samenbindt. Immers de geniale politiek van den zoon was aan de huishoudelijke regeering van den vader voor een goed deel haar welslagen schuldig. Frederik zelf bekent bij den aanvang zijner regeering, "dat een regent zijn persoon en vooral zijn natie moet doen achten; dat de gematigdheid een deugd is, welke wegens het bederf der tijden staatslieden niet altijd gestrengelijk kunnen betrachten; en dat het bij deze verandering der regeering noodiger was, bewijzen van vastberadenheid dan van zachtmoedigheid te geven."

Met het kapitaal, dat de gematigdheid van den vader had bijeengebracht, zou de zoon vastberadenheid kunnen inslaan.

Wij beginnen met een overzicht der eerste daden van Frederik, het uitvloeisel van vasten wil, terwijl wij van een zijner laatste daden, van zijn politiek in het jaar 1778, uitvoeriger zullen spreken. Hoe groot een tijdvak er ook tusschen ligt, er is nauw verband tusschen die beide daden: in het jaar 1741 handhaafde Frederik Beijeren tegen Oostenrijk in het bezit der duitsche keizerskroon, en in het jaar 1778 handhaafde Frederik Beijeren tegen Oostenrijk in het bezit van zijn grondgebied.

Welke is om kort te gaan de rol, waarin wij den grooten koning zien optreden? De rol van beschermer van het duitsche keizerchap, van duitsch grondgebied, in één woord de rol van beschermer van Duitschland en de belangen van Duitschland tegen Oostenrijk.

Of nu in het midden der vorige eeuw het duitsche rijk en zijn inrichting nog bescherming verdiend heeft, is twijfelachtig. Men weet hoe deze *deutsche Reichsverfassung* haar kommerlijk bestaan voortsleepte van de eene keuze tot de andere; hoe het staatsleven "van het heilige roomsche rijk der duitsche natie" hinkende kwam van paruik tot staart, later met zijn staart ge-

storven en begraven is, om dan nog eens op te staan, en te wandelen als een spookbeeld der maan in de heldere zon van een nieuwen dag. De "poolsche huishouding" is tot spreekwoord gebleven; wij kunnen het alleen een gelukkig toeval noemen dat het niet eveneens gegaan is met de "*deutsche Verfassung*."

"Het duitse rijk — zoo schildert Frederik de Groote zijn vaderland in wijderen zin — het duitse rijk is machtig, als men let op de menigte van koningen, keurvorsten en vorsten, uit welke het staatslichaam bestaat, maar het is zwak, als men het uiteenlopend staatsbelang, dat het verdeelt, in 't oog houdt. De rijksdag te Regensburg is slechts een soort van schaduwbeeld, een flauwe weerkaatsing van wat deze rijksvergaderingen vroeger waren. Thans is het een bijeenkomst van publicisten die meer aan den vorm dan aan de zaak blijven hangen. De minister, door een rijksvorst derwaarts afgezonden, heeft veel overeenkomst met een hofhond die tegen de maan blaft. Moet er tot een oorlog besloten worden, dan weet het keizerlijke hof zeer geschikt zijn bijzondere veeten samen te vlechten met het staatsvoordeel van het rijk, opdat de duitse macht tot werktuig zijner eierzuchtige plannen diene. De verschillende in Duitschland gedulde godsdiensten brengen niet meer als vroeger de hartstochten in beweging. De partijen bestaan nog, maar de ijver is afgekoeld. Vele staatslieden verwonderen zich, dat een zoo zonderlinge staatsinrichting gelijk Duitschland heeft, zoo lang heeft kunnen bestaan, en beslissen door een niet zeer juiste uitspraak, dat haar duur slechts te danken is aan het nationale flegma." Dan staat de koning stil bij de vroegere tijden van het duitse rijk, spreekt over de keizerskeuzen, en toont aan hoe door de omstandigheid, dat ten gevolge dezer keuzen vorsten van verschillende huizen tot de keizerlijke waardigheid verheven werden en, door andere omstandigheden meer, vroegere keizers zijn verhinderd geworden "het despotisme in het duitse rijk in te voeren." Maar "sedert de keizerskroon in het huis van Oostenrijk bleef, werd het gevaar van despotisme grooter. Karel de Vijfde kon zich na den slag bij Mülhberg tot heer opwerpen; hij verzuimde slechts het oogenblik. Toen zijn opvolgers, de Ferdinands, hetzelfde voor hadden, stond hun de ijverzucht der

Franschen en Zweden in den weg en sloeg hun plan den bodem in. Wat de meeste der vorsten van het deutsche rijk betreft, deze werden door wederkeerigen naijver verhinderd zich uit te breiden."

Tot zoover de van veel doorzicht getuigende beschouwing van den koninklijken geschiedschrijver. Dit kunnen wij reeds hier zeggen, dat Frederik zich niet tot beschermmer van het leven van het deutsche rijk tegen oostenrijksche aanmatiging opwierp, om dit, waarvan hij een zoo weinig vleijende en toch zoo treffende schildering geeft, te behouden gelijk het was en in de gelegenheid te stellen op de oude wijze voort te vegeteeren. Veeleer wilde hij het tegelijk beschermen en vernieuwen; hij wilde het bevrijden van den druk van overmachten oostenrijkschen invloed, om het een inhoud te geven overeenkomende met dien, welken hij aan zijn eigen staat gaf.

Nu opende zich met den dood van keizer Karel den Zesde, welke op 26 October 1740 plaats greep, het dubbel vooruitzicht voor het gansche deutsche rijk in de eerste plaats van een oostenrijksch despotisme, vervolgens, voor een deel der deutsche vorsten, om hun macht op kosten van den oostenrijkschen staat te vergrooten.

Immers daar met den dood van keizer Karel den Zesde de laatste afstammeling van het habsburgsche huis stierf, deden zich twee vragen voor: of men de vrouwelijke linie van dit huis in het bezit der deutsche rijkskroon laten en of men haar recht op het bezit der habsburgsche erflanden onbetwist zou laten of niet; m. a. w. of de kiesgerechtigden in het rijk van zins waren, den gemaal van Maria Theresia, hertog Frans — die zijn voormalig hertogdom Lotharingen tegen Toskanen gervild had — tot keizer te nemen; en of die vorsten, die op deelen van den oostenrijkschen staat aanspraak konden maken, deze aanspraken uit ridderlijkheid tegenover de dochter van den overleden keizer zouden opgeven, d. i. de pragmatische sanctie erkennen.

Deze beide vragen moesten te gelijkertijd beantwoord worden.

De keus van Frans van Lotharingen en de erkenning der pragmatische sanctie zou een dubbele zegepraal voor Oostenrijk geweest zijn; de keus van een ander vorst tot deutsch keizer

was een nederlaag voor Oostenrijk; de oppositie tegen de pragmatische sanctie werd een tweede nederlaag, als zij in 't eind zegevierde.

Wij hebben hier niet al de kuiperijen niteen te zetten, welke half Europa voor dit of dat belang aanwendde, noch te handelen over het verdrag van Nymphenburg, dat op 18 Mei 1741 tusschen Frankrijk, Spanje en Beijeren gesloten werd, waarbij de anti-oostenrijksche bemoeijingen haar toppunt bereikten, maar waaraan Frankrijk slechts deelnam, uit vreeze dat hertog Frans op nieuw zijn rechten op het afgestane Lotharingen zou doen gelden. Van de vertegenwoordigers der keurvorsten en heeren te Frankfort vergaderd hadden verreweg de meesten geen klaar begrip van het gewicht der keuze die gedaan moest worden. Het meest geldt dit nog van de plaatsvervangers der keurvorsten, die hooggeleerde rechtsdoctoren, die met veel pedanterie aan de woorden der gouden bulle kloven, en de kern der zaak zelve zochten in armzalige formaliteiten en — gelijk Frederik het uitdrukt — “een veel te bekrompen geest hadden, om de zaken in 't groot te overzien; welke de eere der representatie duizelen doet en die zich inbeelden de macht en het aanzien te bezitten, welke aan deze verheven vergadering ten tijde van Karel van Luxemburg toekwam.” De breedsprakige langzaamheid der kiesberaadselingen maakte een treurige tegenstelling met het gewicht der vraag.

In elk geval dat ten laatste de keurvorst van Beijeren tot duitsch keizer gekozen werd en niet de groothertog van Toskanen, was een triomf over de oostenrijksche staatkunde. Immers Oostenrijk, dat door een veeljarig bezit gewoon was aan de eer en de macht en den invloed, welke de keizerlijke waardigheid, trots alle beperkingen door den westfaalschen vrede, altijd nog met zich bracht, Oostenrijk zag zich plotseling uit dit bezit gestooten en het in vreemde handen overgaan; het zag nu diezelfde macht, welke het tot hiertoe een schijn van recht had gegeven, om bovenmatigen invloed en “despotiek gezag” uit te oefenen, bij een van hen, die dezen invloed en dit gezag maar al te zeer tot hun nadeel hadden leeren kennen; en het had allen grond te vreezen, dat de nieuwe bezitter in de verzoeking ko-

men zou, thans met gelijke munt te betalen. Oostenrijk "kon niet verdragen dat een ander huis de hoogste waardigheid in het rijk bekleeden zou." Ofschoon het onrechtmatig en in verzet met de grondwet van het rijk was, dat Oostenrijk zich tegen deze keuze verzette en gehoorzaamheid weigerde aan den gekozene; scheen dit toch te natuurlijk om er zich over te kunnen verwonderen. Of zoodanige weerspanningheid van het machtig rijkslid te vreezen zou zijn, dat kon de vraag zijn — in elk geval echter dulden kon men die weerspanningheid niet.

Gelijk men weet nam Maria Theresia het moedig besluit den duitschen keizer niet te erkennen; niet omdat zijn verkiezing wederrechtelijk was — wie zou hebben kunnen beweren dat niet alle formaliteiten hadden plaats gehad noodig voor de keuze van een duitsch keizer! — maar eenvoudig wijl de keuze op Beijeren en niet op Oostenrijk gevallen was.

Ofschoon toen — helaas! — de "markgraaf van Brandenburg" de gekozene niet was: de markgraaf van Brandenburg, de jonge koning van Pruisen, Frederik begon toch zoo te handelen, als of het uitsluitend een persoonlijk belang was, waarvoor hij optrad.

Het verraadt weinig inzicht in de ingewikkelde politiek, als men de handelwijze des konings daarom laakt, dat hij behalve de bescherming den keurvorst van Beijeren als kandidaat voor de keizerlijke waardigheid en als keizer verleend, ook pruisische belangen in 't oog hield. Dat een pruisiesch koning het belang van zijn staat uit het oog zou verliezen, om een zoo erbarmelijk ding als het duitsche rijk boven water te houden, kon toch geen verstandig man vorderen. Het was het belang van zijn staat, dat hem aandreef om voor den duitschen keizer op te treden, die — althans in dit opzicht, echt keizerlijk, echt duitsch — alleen te zwak was om zich zelve te verdedigen. Immers voor keizer Karel de Zevende het duitsche rijksleger bijeen getrommeld had, bestond zijn geheele krijgsmacht uit het erbarmelijk gesmaldeelde beijersche leger, ten getale van 12 duizend strijders, dat om te overwinnen fransche ondersteuning niet ontberen kon.

Toen keizer Karel de Zesde stierf lag de jonge koning Fre-

derik te Rheinsberg ziek aan de koorts. Toen de doodstijding kwam nam hij tegen den raad zijner kundige doctoren, kina-bast, want — zoo zegt hij zelf — hij had gewichtiger zaken te doen dan zijn koorts af te wachten.

Aanstonds komt hij in oppositie tegen de pragmatieke sanc-tie; hij doet onverwijld zijn aanspraken op de silezische vor-stendommen gelden. Dit plan — zegt hij zelf — leidde zijn geheele politiek: het was het middel om zich roem te verwer-ven en om de kracht van zijn staat uit te breiden.

Zonder uitstel zendt hij graaf Gotter naar Weenen om deze aanspraken met alle kracht te doen gelden, en Maria Theresia, voor het geval dat zij die aanspraken niet wilde erkennen, den oorlog te verklaren. Te gelijker tijd marcheeren 20 bataillons en 30 escadrons naar de grenzen van Silezië.

Voor hij zelf naar het leger reist, heeft hij met den oosten rijkschen gezant, den markies Botta, het beroemde gesprek, dat hij zelf heeft medegedeeld:

“Sire — riep de markies uit — gij zult het huis Oostenrijk ten gronde richten en stort uzelfen tevens in den afgrond.”

“Het hangt alleen van uw koningin af — antwoordde Frederik — de aanbiedingen welke ik haar heb laten doen aan te nemen.”

Botta zweeg, scheen na te denken, vatte moed en zeide met ironieke stem en gelaat:

“Uw troepen zijn fraai, sire, dat beken ik. De onze hebben een niet zoo fraai uiterlijk, maar zij hebben voor het vuur ge-staan. Ik bezweer u, bedenk wat gij doen wilt!”

De koning werd ongeduldig en antwoordde met levendigheid:

“Gij oordeelt, dat mijn troepen fraai zijn; ik zal u overtui-gen, dat ze ook goed zijn.”

De markies — zoo besluit Frederik het verhaal van dit ge-sprek — de markies herhaalde nog eenige voorstellen om de uitvoering van het plan tegen te houden. De koning bracht hem echter onder het oog, dat het te laat was, nu eenmaal de Rubicon was overgetrokken.

Met de verklaring: “Ik begin een oorlog, mijne heeren, waarbij ik geen andere bondgenooten heb dan uw dapperheid en uw goeden wil; mijn zaak is rechtvaardig, en mijn hulpe zoek ik

bij het geluk" — met deze verklaring nam de koning afscheid van de officieren der bezetting te Berlijn en begaf zich naar het leger.

De oorlog begon. De openbare meening was schier eenstemmig. De meest geëxalteerden riepen wee en spraken van ondergang van den staat, van jeugdige onbezonnenheid, van lichtzinnig braveeren van het lot. Er was schier niemand of hij voorspelde ongeluk.

Het is bekend hoe gelukkig deze eerste silezische oorlog voor Pruisen afliep. De trotsche Maria Theresia was geheel ontmoedigd. Zij wist den engelschen gezant te Weenen, den heer Robinson, te bewegen een reis te maken naar het vijandelijk hoofdkwartier om den koning een vergelijk voor te stellen, volgens 't welk hij zijn aanspraken op Silezië voor geld — een paar millioen — en voor Limburg zou laten varen.

Breedsprakig en met echt engelschen trots draagt de heer Robinson het verzoek der koningin van Hongarije aan den koning voor. Frederik antwoordt hem: "Mijn leger zou mij onwaardig oordeelen verder het opperbevel te voeren, als ik door een smadelijk vergelijk de voordeelen liet verloren gaan, welke het mij door zijn dappere daden verschaft heeft, zich zelf tevens onsterfelijkheid verzekerende." In dezen geest was het antwoord dat hij den gezant gaf en dat met deze woorden eindigde: "Liever wil ik mij en mijn leger begraven onder de puinhooopen van Silezië, dan dulden dat op de eer en den roem van den pruisischen naam de minste smet kleve. Dit, mijnheer, is het eenige antwoord dat ik u geven kan."

"Onthutst" door dit antwoord keerde Robinson naar Weenen terug, en de oorlog had zijn verderen loop.

De vrede van Breslau (28 Juli 1742) droeg de vrucht die Frederik verlangde: hij bekwam Silezië. Door dien vrede nam hij de positie in, welke kardinaal Fleury enkele weken vóór het sluiten er van met deze woorden schetst: "Hoogstdezelve wordt thans de scheidsrechter van Europa; en dit is de glorierijkste rol die gij ooit spelen kunt."

De eerste silesische oorlog was echter te gelijk een rijksoorlog tegen Oostenrijk. Omdat Maria Theresia den keizer niet

erkende, toog een groote schaar "keizerlijke troepen", en een fransch leger nevens het pruisische tegen haar te velde, hetgeen de oorzaak was dat Frederik eerst met haar vrede sluiten wilde, toen hij het huis Oostenrijk genoodzaakt had, den keizer zijn bondgenoot te erkennen en zich aan hem te onderwerpen.

Destijds nog was de koningin van Hongarije "Maria Theresia Rex" in het genot der kracht van een schier mannelijke jeugd. Frederik bewonderde in haar dat zij, te nauwer nood op den troon gestegen, aanstonds den geest der regeering begreep, en de ziel van haar staatsraad was." Zij koesterde de stoutste verwachtingen en plannen, en rekende met zekerheid op de vervulling daarvan. Zij arbeidde voor haar gemaal als duitsch keizer; in den geest zag zij hem reeds getooid met het keizerlijk purper. Zij had het bij zich zelve besloten, dat haar gemaal in spijt van "het bij deze gelegenheid geschied onrecht", eenmaal toch de opperheer der Duitschers zijn zou. Alzoo was haar wil.

En gelijk haar gemaal getooid behoorde te zijn met de hoogste eer, en in bezit van het opperste gezag van het rijk, zoo wilde zij haar erfgenaam machtig en machtiger hebben. Wat wonder dat zij zich haar Silezië niet wilde laten ontrukken! Maar het werd haar ontrukkt. Wat wonder dat zij er naar streefde het te herwinnen en niet afliet daarnaar te streven, al verouderde zij ook door dien strijd, door al dat zorgen en al die moeite; al vergrijsde zij ook door den spijt, dat de nakomelingschap opgeteekend zou vinden, hoe deze bloeiende provincie onder haar regeering verloren was gegaan.

Van het begin harer regeering af heeft de mannelijke heerscheres behalve aan handhaving van bezit gedacht aan uitbreiding en verovering. Juist reeds te dier tijd toen de keurvorst van Beijeren duitsch keizer werd, heeft zij plannen beraamd om Beijeren aan Oostenrijk te brengen en bij haar erflanden in te lijven. Er bestaat een plan, volgens hetwelk keizer Karel de Zevende Beijeren aan haar afstond en daarvoor met de Elzas, Lotharingen en Franche-comté, welke men aan de Franschen ontnemen en tot een koninkrijk verheffen wilde, zou schadeloos gesteld worden. Te zelfder tijd, toen zij al haar krachten inspannen moest om een provincie van haar uitgestrekt gebied te ver-

dedigen, had zij de stoutmoedigheid te denken aan de verovering van een vreemden staat.

In dezen stand van zaken sprak het wel van zelve, dat Frederik in de vijandschap van het opperhoofd van het duitsche rijk tegen Oostenrijk een natuurlijken bondgenoot zag bij zijn eigen oorlog tegen Oostenrijk. Zijn pruisiesch belang moest het hem tot taak stellen aan een vereeniging van Duitschland tot bescherming van het bedreigde keizerschap en tot bescherming der duitsche staten tegen de oostenrijksche rebellie te arbeiden. Het was de eerste staatkundige taak van den grooten koning, gelijk het zijn laatste was deze vereeniging van Duitschland tegen Oostenrijk te bewerkstelligen: een bond der duitsche vorsten met uitsluiting van Oostenrijk tegen Oostenrijk in 't leven te roepen. Deze taak werd veertig jaar later op even ruime en grootsche schaal ondernomen, als Frederik haar in den aanvang zijner regeering met voorzichtigheid en slechts het oog gevestigd op een nog verwijderd doel begon.

In het begin zijner regeering kleepte dit denkbeeld zich bij den koning in, overeenkomstig de omstandigheden, onder den vorm der stichting van een verbond van vorsten tot bescherming van den keizer tegen Oostenrijk. De noodzakelijkheid van een dussdanig verbond deed zich te meer gevoelen door de traagheid van Frankrijk en de werkeloosheid der fransche troepen, waar het de verdediging gold van keizer Karel den Zevende. De kardinaal Fleury gaf, om de woorden van Frederik te gebruiken, "de voorkeur aan onderhandelingen boven den oorlog, omdat hij sterk was in het intrigeeren en de kunst niet verstond om een leger aan te voeren." Om die reden wilde Frederik dat de duitsche vorsten zich samenvoegen en vereenigd tot een bond een leger vormen zouden. Hij zelf wilde troepen bij dit leger voegen; de dekking van Beijeren zou de gemeenschappelijke taak zijn. Maar — zegt Frederik — "dit plan leed schipbreuk op de slaafsche vrees, welke de duitsche rijksvorsten voedden voor het huis van Oostenrijk. De koningin van Hongarije dreigde, de vorsten sidderden en de rijksdag wilde tot niets besluiten."

Toch gaf Frederik het denkbeeld niet op "een verbond van

duitsche vorsten te sluiten, dat met een legermacht het opperhoofd van het rijk te hulp moest komen."

Onder voorwendsel zijn zusters de markgravinnen van Bayreuth en Ansbach te bezoeken, reisde hij "naar het rijk." Hij bezocht op deze reis verscheidene zuid-duitsche hoven; hij wilde de gezindheid der zuid-duitsche vorsten leeren kennen, hun gezindheid om met hem samen te werken in een nationale zaak.

"Maar alle pogingen, alle voorstellingen, alle aangevoerde gronden waren vruchteloos. De dweepende aanhangers van het huis van Oostenrijk zouden zich zelve voor het welzijn van dat huis hebben opgeofferd; en de vrienden des keizers waren door de vele tegenspoeden, welke deze vorst geleden had, zoo ontmoedigd, dat zij meenden op het oogenblik zelf van hun aansluiting om hem te ondersteunen, aanstonds hun eigen staat te zullen verliezen." Het was de tweede poging tot stichting van een vorstenverbond, die den koning mislukte.

Toch liet hij zijn plan niet varen. Nog in het jaar 1744, vóór het uitbreken van den nieuwen oorlog met Oostenrijk — verhaalt Frederik zelf — "deed men een poging tot vereeniging der Duitsche rijksvorsten. Op den landgraaf van Hessen, den hertog van Wurtemberg, den keurvorst van Keulen en den keurvorst van de Pfalz kon men zeker rekenen, den bisschop van Bamberg had men half en half gewonnen; maar hun hulp moest met geld gekocht worden: *geen geld, geen Duitsche vorsten!* Frankrijk wilde zich niet tot de subsidiën die het kosten moest verbinden; en de zaak leed ten derden male schipbreuk."

Ook terwijl hij met Oostenrijk vrede had en trots de weinig bemoedigende ervaring, die hij had opgedaan aan de hoven der Duitsche vorsten, hield Frederik niet op het belang van den keizer en diens beijersch grondgebied met alle kracht tegen Oostenrijk te verdedigen. In een brief verklaarde hij eens ronduit: "Ik ben een vriend der koningin; maar als zij iets doet wat tegen de waardigheid van het rijk en den keizer indruischt, zoo zal zij mij niet bewegen het toe te laten." En een andermaal: "wanneer iets tegen het rijk ondernomen werd, zou hij dat altijd moeten beschouwen, alsof hij zelf indirect aangegrepen werd." Hij noemt eens de politiek, welke het Weener hof in de

duitsche aangelegenheden volgt, een "*attental à la liberté germanique*."

Wat Frederik een zoodanige taal deed voeren, was inderdaad het belang van Duitschland — of juister gezegd: het gevoel zijner verplichting om het duitsche rijk, "welks aangelegenheden van dag tot dag in grooter verwarring geraakten," tegen Oostenrijk te beschermen en zich tevens de toenemende verwarring ten nutte te maken. Dat er voor hem persoonlijk belang in het spel kwam, een verplichting tegenover zijn eigen staat, maakte het hem des te gemakkelijker die rol te spelen. Maar dat Frederik zijn plichten tegenover Duitschland niet enkel als een nuttig appendix zijner plichten tegenover Pruisen beschouwd heeft, daarvoor hebben wij het uitdrukkelijk getuigenis der akten, van welke Ranke inzage gehad heeft. Daaruit blijkt dat de koning ook in den tijd van vrede tusschen de beide silezische oorlogen, zonder te letten op eigen voordeel, zijn duitschgezindheid uitgesproken heeft; dat hij in schrifturen uit dien tijd, die slechts voor zeer vertrouwde oogen bestemd waren, gesproken heeft van een waarborg der duitsche belangen, zonder acht te slaan op eigen voordeel, ja zonder zelfs melding te maken van het belang van Pruisen.

De inrichting van het duitsche rijk in de vorige eeuw was een waardige afschaduwing van den duitschen bond in onze eeuw. Wat wij weten van de uitspraken van Frederik over de langzaamheid waarmede de rijksaangelegenheden behandeld werden, over de onmachtige vrees van duitsche vorsten voor Oostenrijk, over de slaafsche gehoorzaamheid der duitsche hoven tegenover het Weener hof, zou in de negentiende eeuw een pruisiesch koning woord voor woord van den duitschen bond hebben kunnen getuigen. Ook de manier, waarop zij de bescherming welke Pruisen hun aanbood tegen Oostenrijk en de plannen waardoor Pruisen hen bijeenbrengen en sterk maken wilde, toont met het heden een zeer groote overeenkomst.

Voorts komt de rol van de "ijlende" rijksarmee in den zevenjarigen oorlog tot in de geringste bijzonderheden overeen met de vaardigheid der bondstroepen in den jongsten oorlog van zeven weken.

Nadat het voorgevoel en de wensch van Maria Theresia vervuld waren, en met den hertog van Toskanen, na de treurige episode van een duitsch keizer uit het beijersche huis, het huis Oostenrijk weer op den duitschen keizerstroon kwam, verloor Frederik de aanleiding en de mogelijkheid om zich tegen Oostenrijk voor het duitsche keizerschap in de bres te stellen; nu wendde hij zich tevens tegen den keizer, door zich tegen Oostenrijk te verzetten. De duitsche vorstjes echter haalden weer adem, verheugd op nieuw hun erbarmelijk aanzijn te mogen voortzetten, onder de beschermende vleugelen van den oostenrijkschen adelaar, — een aanzijn dat zij door Pruisen bedreigd waanden.

In der daad in den vreeslijken oorlog, waardoor Pruisen zich den rang van groote mogendheid verwierf, stond schier zonder uitzondering het geheele heilige roomsche rijk aan de zijde van den vijand, kwam de onsterfelijke rijksarmee onder den waardigen "veldmaarschalk prins Jozef Maria Frederik Wilhelm Hollandius van Saksen-Hildburghausen" Oostenrijk met gewonen spoed te hulp, en werd de banvloek van het duitsche rijk geslingerd en nogmaals geslingerd naar den markgraaf van Brandenburg. Dat Frederik voor de belangen van het duitsche rijk streed, toen hij het zwaard trok tegen de duitsche rijks-troepen, deze bewering zou onzin zijn. Alleen en slechts op zich zelve steunende streed hij voor het bestaan en de eer van Pruisen. Hij handhaafde beiden, en redde door zijn overwinningen op het officieele Deutschland de hoop van het nationale. Thans wenden wij onze blikken op den tijd na den zevenjarigen oorlog, toen de macht van Pruisen niet meer slechts bestond in datgene wat het wilde en waagde, maar in datgene wat het was en tot stand had gebracht.

Indrukwekkend zijn de woorden waarmede Frederik het verhaal der gedenkwaardigheden van het jaar 1778 begint. De latere stichter van het verbond der vorsten zegt met bescheiden eenvoud:

"Nadat wij uiteengezet hebben, hoe het met de verdeeling van Polen tusschen Rusland, Oostenrijk en Pruisen toeging, meenden

wij dat dit het laatste gedenkwaardig voorval in de regeering des konings zijn zou; maar het lot, dat spot met de kortzichtigheid van den mensch, had het anders besloten."

Even als Maria Theresia was Frederik onder dat jarenlang oorlog voeren oud geworden. De overmoed der "jonge jaren" was voor beiden vervlogen. Bij de koningin had de mannelijke neiging, twist door oorlog te beslechten, plaats gemaakt voor meer vredelievendheid. Den avond haars leven had zij in rust willen doorbrengen, om haar staten na zooveel oorlogsonheil eindelijk het geluk en de zegeningen des vredes te laten genieten.

Ook Frederik was door den vreeselijken oorlog van zeven jaren een oud man geworden. "Mijn machine" — schrijft hij in 1759 op zeven-en-veertigjarigen leeftijd — "begint van de baan te wijken, mijn lichaam is verbruikt, mijn geest verzwakt, de krachten begeven mij." En in een anderen brief aan d'Argens, uit hetzelfde jaar: "Ik ben oud, treurig en verdrietig. Eenige spranken van mijn vroegere goede luim komen van tijd tot tijd nog wel te voorschijn, maar het zijn vonken, die vergaan, wijl er niets is om ze op te vangen; bliksemstralen welke een oogenblik het nachtelijk duister doen wijken. In waarheid, gij zoudt mij niet herkennen, gij zoudt een vergrijsd man zien, die niet slechts de helft zijner tanden, maar ook zijn vroolijkheid, zijn vuur, zijn verbeeldingskracht verloren heeft. Dit is niet zoo zeer de uitwerking der jaren als van de zorgen, de treurige eerstelingen van het verval, dat de herfst van ons leven onvermijdelijk met zich brengt." Zijn krachten namen zichtbaar af. In het jaar 1778 maakte zijn uiterlijk den indruk van zwakheid des ouderdoms. "Hij was zoo zwak, dat hij te nauwnood te paard kon zitten," zegt graaf Schmettau, die den veldtocht van 1778 als kapitein *à la suite* medemaakte.

De staatkunde van zijn ouderdom sloeg op die zijner jeugd.

De bescherming van gedeelten van het duitsche gebied tegen de onrechtmatige aanmatiging van Oostenrijk, de redding uit het gevaar dat er nog meer duitsch land samengesmolten werd met de massa van het oostenrijksch territoir, de stichting van een verbond van vorsten om dat gevaar te voorkomen — zie-

daar de handelingen, welke den grondslag der politiek van zijn laatste jaren uitmaken, evenzeer als dien zijner eerste jaren, alleen met dit onderscheid dat aan den grijzen koning gelukte wat de koninklijke jongeling niet had kunnen tot stand brengen.

Het was niet alleen de rijper ervaring van den koning die deze uitwerking had. De veranderde tijden werkten mede: Pruisens macht, zijn grooter gebied zoowel als zijn aanzien in Europa, gaf aan de woorden en wenschen van den koning sedert het jaar 1763 een krachtiger beteekenis dan in het jaar 1740.

Maria Theresia was van de gemalin eens keizers, die tegen Frederik te velde trok, de moeder geworden van een keizer, die Frederik bewonderde. Ook in Rusland was in de plaats van vijandschap tegen Pruisen, bewondering voor het genie van Frederik gekomen; en Frankrijk was er sedert 1763 op uit, bij de van dag tot dag toenemende binnenlandsche moeilijkheden en zijn gespannen houding tegen Engeland, tegenover de mogendheden op het vasteland neutraal te blijven.

En dat waren de staten op welke het bovenal voor de pruisische staatkunde aankwam; Engeland toch, de eenige staat, die bovendien deelgenomen had aan de zevenjarigen oorlog, werd geheel bezig gehouden door zijn amerikaansche koloniën. Het duitsche rijk echter, zonder eenige kracht om te handelen, bleef erbarmelijk als altijd, sommigen medelijden inboezemende, doch bijna allen tot spot. Keizer Jozef wilde den vrede gebruiken, om een werk tot stand te brengen, waartoe hij zich op grond van zijn inkomen van 13,884 gulden en 32 krenzer als duitsch keizer zedelijk verplicht achtte. Hij wilde in zijn heilig roomsch rijk orde scheppen. Hij wilde den Augiasstal opruimen, maar — was geen Hercules. Men liet de voorgenomen herziening der rijkswetten varen, voor zij nog half tot stand was gebracht, m. a. w. men erkende op de meest officieele wijze, dat het onmogelijk was den rechtstoestand van het duitsche rijk weer op gepaste wijze te ordenen.

Keizer Jozef was een oprecht bewonderaar van Frederik. Zoo dra hij keizer was, vervulde hij een lang gekoesterden wensch, namelijk den grooten koning van aangezicht tot aangezicht te zien. D' Alembert zeide niet onjuist van de samenkomst der

beide vorsten te Neisse (1769) en te Nenstadt in Moravië (1770): "Een leerling heeft zijn meester opgewekt."

De vijandelijkheden tusschen Pruisen en Oostenrijk schenen niet alleen ten einde te zijn, zij schenen zelfs overgegaan in een nauwe vriendschap. De geleerde duitsche heeren spalkten bij dit verschijnsel de oogen open, het slechte geweten der vorstjes van het rijk begon te kloppen, al de kleine staten begonnen te sidderen en te beven: "Zij spreken over de verdeeling van Duitschland," was het denkbeeld waarop alles neerkwam. Zoo was de toestand dier miniatuurvorsten, het ontstaan van elke ware macht beschouwden zij als hun ondergang; zij geloofden zelfs aan het onmogelijke, alleen omdat zij het vreesden.

Wie, die eenig dieper inzicht had, kon in die bezoeken der heerschers van Oostenrijk en Pruisen, trots alle ceremoniëel en betuigingen van oprechten wensch om den vrede te bewaren, het begin zien van een tijdperk eener verbroedering der twee machten! En wie nog twijfelde, dien moest de verdeeling van Polen en de later weder losgebroken verdeeldheid tusschen Oostenrijk en Pruisen wel de oogen doen opengaan.

Wij kunnen de bijzonderheden dier dikwijls besproken verdeeling van Polen te eer met stilzwijgen voorbijgaan, daar de woorden van Frederik, waarmede hij de positie van Oostenrijk na het verdeelingstraktaat (van 5 Aug. 1772) schetst, toch begrijpelijk zijn:

"Weenen was destijds in Europa het brandpunt van politieke ontwerpen en intrigues. Dit trotsche hof, dat altijd over anderen trachtte te heerschen, wierp zijn blik naar alle kanten, om zijn grenzen uit te breiden en de staten, die het meest bij de hand lagen, in zijn monarchie op te slokken. Oostwaarts had het plan zich met Servië en Bosnië te verrijken. In het zuiden werd zijn begeerlijkheid opgewekt door een deel van het gebied der republiek Venetië, terwijl het slechts op een gelegenheid wachtte om Triëst en Milaan met Tyrol te vereenigen. Dit was nog niet genoeg; het dacht er aan, na den dood van den hertog van Modena, wiens erfgenaam met een aartshertog gehuwd was, Ferrara, dat de pausen bezaten, terug te eischen, en den koning van Sardinië de landschappen Tortona en Alessandria te ontnemen."

men, omdat die altijd behoord hadden aan de hertogen van Moldena. In het westen was Beijeren een zeer begeerlijke buit; het ligt in de buurt van Oostenrijk en opent voor dat rijk den weg naar Tyrol. Behoorde Beijeren aan het huis Oostenrijk, zoo zag dit den Donau geheel in zijn gebied opgenomen. Men vermoedde bovendien, dat het tegen het belang van den keizer zou zijn, de vereeniging van Beijeren met de Paltz onder een souverain te dulden; en daar deze erfenis den keurvorst van de Paltz al te machtig zou gemaakt hebben, zoo was het veel voordeeliger, wanneer de keizer haar voor zich nam. Als men van daar den Donau opvoer, kwam men aan het hertogdom Wurtemberg, waarop het Weener hof zeer geldende aanspraken meende te hebben. Al deze uitbreidingen zouden een soort van schakel gemaakt hebben, die van Weenen uit tot aan den Rhijn-oever voerde, waar de Elsas, van ouds een deel van het rijk, nog in te pakken was; en deze grensde weer aan Lotharingen, dat de voorouders van Jozef nog onlangs in eigendom hadden. Wanneer wij ons naar het noorden wenden, vinden wij Silezië, welks verlies Oostenrijk niet vergeten kon, en dat het weer terug wilde nemen, zoodra zich de gelegenheid daartoe opdeed."

Een bewijs voor deze stille begeerte van Oostenrijk en voor zijn vrees voor Frederik, wat betreft de vervulling dier wenschen, leverde reeds het jaar 1775, toen op een valsch bericht van den eerdaags te verwachten dood van den koning van Pruisen, zich aanstonds oostenrijksche troepen in Bohemen verzamelden, om van den pruisischen troonsopvolger Silezië terug te eischen. Den 8sten Februari meldde men uit Weenen: "Men heeft hier het besluit genomen om het leger overal voltallig te maken en zich op alle mogelijke gevallen voor te bereiden: (d. i. voor het geval Frederik kwam te overlijden). "De koning van Pruisen neemt volkomen dezelfde maatregelen," (d. i. hij maakt ook mobiel).

Daarop trokken de oostenrijksche legers terug, maar het denkbeeld van Oostenrijk om zich te vergrooten bleef hetzelfde. Frederik oordeelt, dat de keizer, als het in zijn macht geweest was, zonder verzuim alle provinciën van het rijk bij zijn domeinen zou getrokken hebben, om zich tot den souverain van

dit groote land te verheffen en daardoor zijn macht te vergrooten boven de macht van alle monarchen van Europa.

“Dit plan hield Jozef onophoudelijk bezig, en hij was van meening dat het huis van Oostenrijk het nooit uit het oog moest verliezen. Uit deze heerschzuchtige gezindheid vloeide zijn brandende begeerte voort om Beijeren te bezitten; en ofschoon het scheen, alsof de dood van den keurvorst van Beijeren niet zoo spoedig volgen zou, zoo wendde toch de keizer alles aan om den keurvorst van de Pfalz en diens ministers in zijn belang te winnen.” Dat juist was het wat zijn belang medebracht: “Beijeren na den dood van den keurvorst tot zich te trekken.”

In elk geval kon het de plannen van Oostenrijk op Beijeren niet anders dan zeer bevorderen, zoo met den dood van den keurvorst Maximiliaan Jozef de regeerende linie — de zoogenaamde beijersche linie van het Wittelsbacher huis — uitstierf. Daarmede zou de gelegenheid geboden zijn om op te komen met aanspraken, die wellicht zonder wapenen en slechts door juridieke sofisterij het winnen zouden op het erfrecht der overblijvende linie van het huis Wittelbach. Het zou wel is waar moeilijk zijn, geheel uit de lucht gegrepen aanspraken zoodanigen achtergrond te geven, welke tegenover een groote reeks van erfrechtverdragen en bepalingen, tusschen de beide liniën van het beijersche huis bestaande, iets anders dan flauwe damp schenen. De erfopvolging toch in dit huis was zoo nauwkeurig bepaald, zoo dikwijls en op nieuw opgeteekend, gesanctioneerd en bezworen geworden, dat het schier den schijn heeft, als had men een voorgevoel gehad van den toekomstigen onrechtvaardigen aanval van Oostenrijk. Behalve op een reeks van vroegere verdragen beriep men zich vooral op die groote oorkonde van het deutsche rijk — waarop men, zoo lang dit rijk bestond, zich steeds beriep als bron van het publiek recht — het was het vredetraktaat van Westfalen, dat in art. VI uitdrukkelijk de beijersche erfopvolging bespreekt, en wel op een wijze, welke de overblijvende linie van het Wittelsbacher huis als erfgenaam der uitgestorvene aanwijst. Later, in de jaren 1766, 1771 en 1774 werden nog in denzelfden geest successiebepalingen tus-

schen de beide liniën aangegaan, zoodat dus voor het geval van het afsterven van Maximiliaan Jozef de keurvorst van de Pfalz, Karel Theodoor, in Keur-Beijeren opvolgde; en deze weder — daar hij geen wettige nakomelingen had — het hoofd der jongere pfalzer-linie, hertog Karel van Pfalz-Tweebrugge tot erfgenaam had.

Maria Theresia had zich wel is waar moeite gegeven, ten einde haar plan tot annexatie van Beijeren “eenigen schijn van recht te geven”, om haar zoon Jozef, die destijds nog aartshertog was, met de zuster van den toen reeds regeerenden Maximiliaan Jozef, Josepha, in het huwelijk te doen treden, en in 1764 was dit huwelijk dan ook op de wijze, zooals de keizerin-koningin het verlangde tot stand gekomen; immers in het huwelijkskontraat waren “over de toekomstige successie en acquisitie van enkele stukken van Beijeren, hoofdzakelijk van het Inn-distrikt, zonder voorkennis van de pfalzer-linie, zekere geheime artikelen opgenomen geworden; maar daar na een zeer ongelukkige echt Josepha reeds in 1767 kinderloos overleed, “kon dit voorwendsel niet langer gebruikt worden.”

Oostenrijk begon dus nieuwe voorwendselen voor een annexatie van Beijeren te zoeken. Men woude in oude perkamenten en bracht oorkonden aan het licht, die ten deele dubbelzinnig waren, ten deele, gelijk tot spijt van Maria Theresia maar al te spoedig uitkwam, vervalscht waren, althans in waarheid nooit waren uitgevaardigd. En hierop grondde het zijn “zeer onverwachte aanspraken.”

Daarenboven begon het het keur-pfalzer ministerie te bewerken in het belang van Oostenrijk en was zoo gelukkig, vóór alle dingen den heer von Ritter te winnen, “*homme vil, qui de domestique s'étoit métamorphosé en Ministre de l'Electeur à Vienne,*” een van die voorvechters der kleinstaatsche politiek, waaraan de eeuw van den heer von Brühl evenmin arm was als die van den heer von Beust. Niets uit dien tijd doet een zoo diepen blik slaan op de jammerlijke erbarmelijkheid van het duitsche kleinstatenwezen, dat zelfs geen verraad en woordbreuk schuwde om zich Oostenrijk in de armen te werpen — of liever in den opengesperden muil — dan die reeks van diplomatieke onderhandelin-

gen tusschen het Weener en Mannheimer hof, waarbij de heer von Ritter een hoofdrol speelde.

De successiebepalingen van 1771 en 1774 waren direct tusschen Maximiliaan Jozef en Karel Theodoor, alleen in het bijzijn der hertogin Maria Anna, onder getuige van een zeer vertrouwd minister van elken kant onder het zegel der stiptste geheimhouding vastgesteld. Men had besloten de hoven van Versailles en van Berlijn te verzoeken deze verdragen te garandeeren. De hertogin werd voor de reis naar Berlijn, de baron van Leyden voor de reis naar Versailles uitverkoren. Met dat doel ook werd nog in Augustus 1777 tusschen de beide pfalzische liniën van het Wittelsbacher huis (de keurvorstelijke en de tweebrugsche linie) het successie-traktaat herhaald en daarbij uitdrukkelijk bepaald dat de pfaltzgraaf-keurvorst over de erfopvolging in Beieren geen bepaling zou mogen maken zonder den hertog van Tweebrugge.

Karel Theodoor echter, de *“foible Electeur”*, maakte in strijd met zijn uitdrukkelijke belofte het Weener hof bekend met den inhoud van dat familieverdrag en begon met dat hof door tusschenkomst van zijn kreatuur den heer von Ritter te onderhandelen *“pour acheter par des cessions la succession paisible des états que la maison d'Autriche veut bien lui laisser.”* Hij vroeg, schaamteloos genoeg, te Weenen, “of het huis Oostenrijk ook geen aanspraken had op de toekomstige nalatenschap,” en verklaarde zich zeer bereid daarover van te voren een schikking te maken. Het oostenrijksche antwoord op een zoo onwaardig slaafsch aanbod was natuurlijk, dat men zoodanige aanspraken had en dat men niet ongeneigd was zich daaromtrent te verstaan. Wat zou dan ook deze jaanmerlijke duitsche vorst zich veel bekommeren om een heerschappij, die na zijn dood toch weder van zijn familie op het huis Pfaltz-Tweebrugge overging. De geheele familie van dit hooge heerschap bestond uit een hoopvolle schaar onechte spruiten, welker goede verzorging — door Oostenrijk beloofd — hem veel nader aan het hart lag, dan de roem zelf de rol van een duitsch souverain gespeeld te hebben.

Oostenrijk zag zich reeds goed op weg mettertijd door zijn diplomatiek talent van manoeuvreeren tot een doel te geraken,

dat slechts zoo goedkoop te bereiken was door een ongelooflijke mate van eerloosheid: — toen plaats greep wat niemand verwacht had.

Maximiliaan Jozef, de regeerende hertog van Beijeren, de krachtige vijftigjarige, stierf den 30sten December 1777 aan de pokken. Zijn zuster de keurvorstin Maria Antonia van Saksen geeft haar hart lucht in klachten; Frederik troost haar met woorden, waar hij het staatkundig gewicht van dit overlijden wel tracht te verbergen, maar bekennen moet dat het heeft plaats gehad *contre l'attente de toute l'Europe*.

Zooals men begrijpen zal bracht dit overlijden vooral de gemeederen in de kringen te Weenen in spanning. Hoe geheim ook de voorbereidingen tot een toekomstige annexatie hadden plaats gehad, in Weenen gevoelde men algemeen dat thans de beslissende stap zou moeten plaats hebben. De regeering had aanstonds bij de tijding van het overlijden haar maatregelen genomen; het publiek alleen wist nog niet welken weg men zou inslaan. In een schrijven uit Weenen van 3 Januari 1778 heet het:

“Gij vernaamt reeds den dood van den keurvorst van Beijeren en kunt lichtelijk bevroeden, welke gisting die tijding hier moest teweeg brengen. Het eerste bericht kwam hier donderdag aan, gedurende de receptie aan het hof bij gelegenheid van den nieuwjaarsdag, en de pijnlijke indruk, welken het op de keizerin maakte, was voor een ieder zichtbaar. Sedert dat oogenblik houden duizenderlei gissingen de politici van Weenen bezig. Evenwel is tot op dezen oogenblik niets officieels bekend omtrent de aanspraken, welke Oostenrijk maken, noch over de gedragslijn welke het volgen wil. Over 't algemeen gelooft men dat een sterke legerafdeeling onmiddellijk van het hertogdom Beijeren bezit nemen zal, tot de aanspraken van alle partijen zijn gewogen en vastgesteld; toch weet men nog niet, in hoe verre de keizer zijn recht van inbeslagname zal uitstrekken.”

De “pijnlijke indruk,” welken het doodsbericht op Maria Theresia maakte, is maar al te natuurlijk. Want hoe zeer zij ook bij al haar overleggingen op dit overlijden rekende, dat het thans reeds plaats had, “terwijl het ontwerp nog niet geheel tot rijpheid gekomen was,” gelijk Herzberg zegt, scheen ze

te zullen verjijden. Maximiliaan Jozef stierf zoo vroeg, dat het Weener hof geen tijd bleef "zijn gewelddadige aanmattingen — om nu eens de woorden van Frederik te gebruiken — een schijn van recht te geven die iets beteekende," en de vraag moest zijn, of men voor 't tegenwoordige de poging om Beijeren te winnen opgeven wilde, aangezien de omstandigheden zelve het onmogelijk maakten om het zonder bloedvergieten te winnen, dan wel of men het zonder verzuim annexeeren en er toe besluiten wilde aanstonds de wapenen te gebruiken, als de uitgevonden aanspraken niet aanstonds bereidwillig erkend werden. Maria Theresia, die thans niet meer in de dagen eener stoutmoedige jeugd was en naar een rustigen levensavond verlangde, was tegen geweld. Daar vóór echter was Kaunitz de staatsman van Jozef den tweede, aan wiens welbespraaktheid het gelukte de keizerin-koningin over te halen door de voorstelling, "dat dit voorval verder geen gevolgen hebben en Europa uit verbazing of gemakzucht het niet wagen zou den keizer, waar deze een zoo koenen en beslissenden stap deed, den voet dwars te zetten.

Zoo was het te Weenen reeds een uitgemaakte zaak, dat men zijn aanspraken zoo noodig met het zwaard doorzetten zou, toen de naaste erfgenaam Karel Theodoor den tweeden Januari persoonlijk te Munchen, zijn nieuwe hoofdstad kwam, waar hij reeds vroeger, en wel 30 December 1777, slechts weinige uren na het overlijden van den keurvorst, de door zijn bloedverwant nagelaten landen in bezit genomen en deze inbezitname met pauken en trompetgeschal openlijk had laten afkondigen.

De heer von Ritter had zich middelerwijl, met een ijver een betere zaak waardig, te Weenen moeite gegeven voor het tot stand komen van een vergelijk tusschen zijn heer den Pfalzgraaf-keurvorst en het Weener-kabinet. Vloede zijn heer over van oplettendheden voor Oostenrijk, hij, de dienaar, werkte direct in oostenrijksch belang. Hij was het die van Weenen uit het hof van de Keur-pfalz bewerkte en het wees op het goed

recht der oostenrijksche aanspraken, ook van diegene welke hem zeker twijfelachtig moesten voorkomen.

Met een dergelijke gezindheid beziel, maakte de heer von Ritter er geen bezwaar in, na den onverwachten dood van den keurvorst van Beijeren, zonder de machtiging van zijn hof af te wachten, een conventie te onderteekenen, welke geheel in het belang van Oostenrijk luidde en slechts meer bepaald formuleerde wat men te Weenen sedert lang geëischt had. Zoo geschiedde het dat terwijl op 2 Januari Karel Theodoor naar de hoofdstad van zijn nieuw erfland kwam, op den 3den Januari zijn gevolmachtigde te Weenen een verdrag onderteekende, waarbij hij juist van dit erfland afzag!

Dit beroemd traktaat van 3 Januari 1778, het uitgangspunt der moeilijkheden van het jaar, luidt woordelijk: "Aangezien hun k.k. apostolische majesteit en zijn keurvorstelijke doorluchtigheid van de Pfalz niets liever wenschen, *dan de welvaart en de rust van het duitsche rijk in stand te houden en derhalve zorgvuldig al datgene te vermijden, wat deze vaderlandlievende gezindheid zou kunnen afbreuk doen,*" zoo zijn zij, daar zij beiden aanspraken op Beijeren meenen te hebben, tot een vriendschappelijke overeenkomst gekomen en hebben zij zich tot de volgende punten verbonden.

En nu volgen zes punten, waarbij Oostenrijk het bezit van Neder-Beijeren, van een deel der Opper-Pfalz en van de schwabische heerlijkheid Mindelheim beloofd wordt; d. w. z. van de zijde van de Pfalz alle Oostenrijksche aanspraken als gegrond erkend worden.

Enkele dagen na het sluiten van dit traktaat, dat voorloepig zorgvuldig geheim gehouden werd, volgde den 11den Januari het binnenrukken van twee oostenrijksche legerafdeelingen onder de generaals Langlois en Kinsky in Beijeren. Men legde bezetting in beijersche steden, "en waar de keizerlijk-koninklijken binnenrukken — heet het in een vlugschrift van 1778 — ruimen de keur-beijersche troepen hun aanstonds de plaats, terwijl de wederzijdsche partijen elkaâr met alle hoffelijkheid en vriendschap behandelen. *Hieruit is wel geen ander besluit te trekken, dan dat beide hoven reeds met elkander een overeenkomst*

getroffen hebben, ofschoon de voorwaarden nog zeer geheim gehouden worden.” Den 12^{den} Januari volgde het keizerlijk-koninklijk patent tot inbezitneming der heerlijkheid Mindelheim; den 15^{den} en 16^{den} de patenten tot inbezitneming van het land van Straubingen en van Neder-Beijeren. Het is opmerkelijk, dat in geen dier patenten noch van het traktaat van Januari noch van een cessie van den kant van Karel Theodoor met een enkel woord gesproken wordt. Dat die landen “ons en ons huis,” of “ons en deze kroon,” werkelijk zijn ten deel gevallen,” dat derhalve “wij genadiglijk hebben goed gevonden,” deze landen in “werkelijk bezit te laten nemen” — dat is de korte en bondige wijze, waarmede men zich uitlaat over die ongehoorde handelwijze.

Weinige dagen later, den 20sten en 23sten Januari maakt het Weener-hof, om alle wettelijke vormen in acht te nemen, bij den rijksdag de akte der inbezitname bekend; zich daarbij beroepende op het uitsterven der zoogenaamde Wilhelminische linie, op keizerlijke leenbrieven en andere documenten, en eindelijk op de overeenkomst met zijn keurvorstelijke doorluchtigheid den heer keurvorst van de Paltz.

Het was een wezenlijke opeenhooping van allerlei voorloopige plannen, waardoor het Weener-hof wilde voorkomen dat men in Beijeren tot bezinning kwam, voor alles bereikt was dat men wenschte te bereiken. En inderdaad de naastgerechtigde, besluiteloos als hij was en bovendien geheel in oostenrijksch vaarwater, wenschte niets liever dan den schijn van gedwongen te zijn aan Oostenrijk toe te geven, en ratificeerde eenige dagen na het binnenrukken der oostenrijksche troepen het traktaat van Januari; de anderen waren vol verbazing en vreeze. Oostenrijk was op het punt zonder tegenstand zijn wil door te zetten, en het woord van Kaunitz, dat Europa het niet wagen zou den keizer bij een zoo koene en beslissende onderneming den voet dwars te zetten, scheen waarheid te zullen worden.

Frederik de Groote echter waagde het zich tegen Oostenrijk te verzetten.

Het was thans de vraag, gelijk hij zelf later uiteenzette:

“In dezen kritieken stand van zaken — oordeelt hij — moest men partij kiezen: of men moest den vernielenden stroom, die, als niets hem bedwong, dreigde buiten zijn bedding te treden, met nadruk bedwingen, of alle rijksvorsten moesten afstand doen van de voorrechten hunner vrijheid. Wanneer men toch werkeloos bleef, scheen het duitsche staatslichaam stilzwijgend het recht te erkennen, dat de keizer zich aanmatigen wilde om als despoot te beschikken over nalatenschappen. Dit zou uitloopen op een geheele omverwerping der rechten, verdragen, erfovereenkomsten en privilegiën, waardoor de bezittingen van deze vorsten verzekerd zijn.”

Wel is waar ligt er (gelijk hij 21 Januari aan Voltaire schrijft) over deze zaken nog een dichte nevel (*plus épais que celui de nos frimas*), welke de toekomst in onzekerheid hult; nog kent hij de machten niet, waarop Oostenrijk steunende zoo iets ongehoords waagt; nog weet hij niet van een hof, niet eens van den kleinsten der kleine duitsche heeren, dat niet ontevreden zou zijn over een oppositie tegen het streven van Oostenrijk: — slechts een ding is hem bij allen twijfel duidelijk: de beteekenis der handelwijze van Oostenrijk, en dien ten gevolge zijn taak, zijn plicht.

Ik wil niet vooruitloopen, anders zou ik hier reeds uit latere gezegden van Frederik kunnen aantoonen, hoe grootsch hij zijn taak opvatte. Een enkel woord slechts moet reeds hier gezegd worden. Toen Frederik besloot tegen de nieuwe aanmatigingen der mogendheid, welke hij reeds driemaal met gunstig gevolg bestreden had, thans voor de vierde maal op te komen, was het belang van zijn staat op dit besluit van onmiddellijken invloed. De machtnitbreiding van Oostenrijk door middel van duitsch grondgebied was een directe verzwakking van Pruisen. En naarmate het oostenrijksche keizershuis er in slaagde zijn willekeurig despotisme te doen eerbiedigen, verminderde de invloed, welken de staat van Frederik den Groote op Duitschland begon uit te oefenen.

Het is geheel onjuist, te meenen dat deze pruisische invloed op Duitschland destijds reeds bijzonder groot of ver verbreid was. De vrees voor de macht van Oostenrijk, de gehoorzaamheid jegens het officiële hoofd van het rijk, waaraan men gewend was geraakt, maar bovenal de overeenkomst tusschen de oostenrijksche staatsmachine en die der kleine duitsche landen, deden het zekerder, eenvoudiger en gemakkelijker schijnen voort te blijven leven in den traditioneelen sleur van het heilige-roomsche rijk, dan zich aan te sluiten bij een staatswezen, dat even jong als nieuw was, en aan welks toekomst men nog gaarne twijfelde, daar men het meer gegrondvest achtte op den persoon des toenmaligen konings dan op inwendige noodzakelijkheid. En hoeveel gemakkelijker was het op 's keizers bevel zijn minimum te voegen bij het kakelbonte rijksleger, om "viribus unitis" het leven als van ouds te behouden, dan zich met alle krachten aan te sluiten bij den staat, die elk oogenblik indien het noodig was bereid was alles op te offeren, om de overmaat van heerschzucht bij Oostenrijk te bestrijden. Een parasitiesch aankleven aan het groote Oostenrijk was het wezenlijk karakter der leden van het duitsche rijk, dien het wel te moede was zich bij elke wending van dat lichaam, bij elk zijner bewegingen tegen Pruisen, aan Oostenrijk vast te klampen. Zoo lang Pruisen bij die leden van het rijk een beroep deed op hun eer, hen noodigde zich met hem te vereenigen en door die vereeniging een zelfstandig en gezond staatsleven te beginnen, zoo dikwijls Frederik tot hiertoe de vorsten aanspoorde zich los te maken van de oostenrijksche slavernij om een eigen bond te stichten: — zoo dikwijls en zoo lang vond hij slechts doove ooren. Prins Hendrik zegt eens in een brief aan den koning, dat als het Weener hof eenige millioenen florijnen over had, het licht zoo ver zou komen, dat de ministers van al deze duitsche vorsten door Oostenrijk omgekocht — gelijk zij het ten deele reeds waren — tegen hun waar belang en tegen Pruisen handelen zouden. Eerst toen Oostenrijk onverholen de rijksvorsten naar het leven stond, en het bestaan van duitsche landen bedreigde als een echte Polyphoom, zich gereed makende den eerste te verslinden die zich in zijn hol gewaagd had, en toen zich Pruisen opdeed

als redder uit dit gevaar — toen eerst kwamen zij aanloopen om zich bij Pruisen aan te sluiten, zonder het evenwel meer dan natuurlijk te vinden, dat Pruisen zich met die redding belastte.

Toen Frederik ten dage, waarop het traktaat van Januari door den heer von Ritter onderteekend werd, de tijding ontving van den dood van Maximiliaan Jozef, wist hij van de onderhandelingen tusschen de hoven van Weenen en de Keurpfalz slechts door enkele losse berichten (*quelques rapports mal fondés*). Des te minder echter kon hij het bestaan dier onderhandeling in twijfel trekken, daar hij overtuigd was dat oostenrijk de lang gewenschte gelegenheid om zich met een deel van Beijeren te vergrooten niet ongebruikt zou laten voorbijgaan. Van het grootste gewicht moest het voor hem zijn zich te vergewissen, welk het doel dezer onderhandelingen was, hoe ver zij reeds gevorderd waren en in welke verhouding de naaste erfgenaam van den keurvorst der Pfalz, de hertog Karel van Tweebrugge, tot die onderhandelingen stond.

Den 3den Januari nog liet hij den generaal graaf Görtz bij zich komen en zeide dezen, dat het overlijden van den keurvorst van Beijeren het hem noodig deed oordeelen in stilte een vertrouwd man naar Mannheim en naar Tweebrugge te zenden, die hem nauwkeurig uitsluitsel zou geven over de gevoelens der vorsten van dit huis; of zij stonden op hun erfrecht; of hun wellicht door de conventiën, van welke hem iets ter oore was gekomen de handen waren gebonden; in elk geval, of er geen middelen waren “den een of ander dezer vorsten te bewegen om te protesteeren tegen de krenking hunner rechten en tot inroeping der bescherming van het rijk tegen die krenking.” Voor het volbrengen van dezen last had hij het oog laten vallen op den broeder van den generaal, graaf Görtz, die in weimarsche dienst was. Als deze geneigd was zich van dien last te kwijten, was het noodzakelijk dat hij zonder verzuim op reis ging, want het was niet twijfelachtig, of het Weener hof wilde van het afsterven partij trekken en zich van geheel Beijeren, of althans van een deel, meester maken; dat daardoor echter het even-

wicht verbroken en der vrijheid en constitutie van het rijk afbreuk gedaan werd; dat hij besloten had zich met alle krachten tegen dat plan te verzetten, en zelfs op gevaar van een oorlog niet dulden zou dat Oostenrijk zich ook slechts van één dorp zou meester maken.

De generaal reisde naar Weimar om zijn broeder den wensch des konings mondeling mede te deelen en gaf hem eenige notiën, hierop nederkomende, dat men nauwkeuriger ingelicht wenschte te zijn omtrent de gezindheid, waarin men aan het pfalzer hof was na den dood van den keurvorst, en ook of het tusschen dien vorst en Oostenrijk tot een verdeelingstraktaat gekomen was, dan wel of men plan had andere maatregelen te nemen. Voor het geval dat de hoven van de Pfalz en Tweebrugge voor Oostenrijk gewonnen waren, was het noodig te weten, of niet de tweede vorst van Tweebrugge, of de vorst van Birkenfeld, daarover ontevreden, met een beroep op de oude verdragen tegen deze overeenkomst protesteeren en de hulp van het rijk inroepen wilden, enz.

Deze notiën waren zonder opschrift, onderschrift en datum, maar van 's konings eigen hand.

Görtz begreep het gewicht en de moeilijkheid van den last, welke door de wijze, waarop die hem opgedragen was, juist niet aangenamer gemaakt werd. "Zonder pruisiesch onderdaan te zijn (lezen we in zijn gedenkwaardigheden), of in pruisische dienst te staan, zelfs zonder bepaald uitzicht daarin opgenomen te worden, zonder eenigerlei geloofsbrief of volmacht, ja zonder eigenlijke instructie," zou hij deze teedere aangelegenheid op zich nemen.

Evenwel, het gelukte zijn broeder alle gemaakte zwaarigheden uit den weg te ruimen, en Görtz verklaarde zich bereid de zaak op zich te nemen.

Onder voorwendsel van een reis naar Wetzlar, welke hij wegens een gewichtig familieproces niet nalaten noch uitstellen konde, begaf hij zich den 10^{den} Januari des avonds op reis — na alvorens — nog denzelfden dag — uit Weimar aan den koning geschreven hebben, dat het sedert lang zijn vurigste wensch was zijn majesteit te dienen, en dat hij zich gelukkig achtte

dat deze wensch thans vervuld werd. Hij geeft den koning den weg op, dien hij denkt te volgen, en schildert voor zoo verre zij hem bekend zijn de personen met welke hij weldra te doen zal hebben:

Wat ik — om met den keurvorst en zijn gansche omgeving te beginnen — van het pfalzer hof ken, is in waarheid *d'un caractère très foible*. De hertog van Tweebrugge moet niet van energie ontbloot zijn, maar tevens schuw en weinig toegankelijk. Prins Maximiliaan van Tweebrugge moet een aangenaam mensch zijn *et joindre du nerf à une grande élévation d'âme*; maar hij staat in fransche soldij. Van de Birkenfelders heeft men zich niet veel te beloven; de vader is zeer bejaard, de oudste zoon werkt in het belang van Oostenrijk, de jongste, prins Wilhelm, in dat der Pfalz.

Van Würzburg schreef Görz den 14den Januari zijn eerste rapport aan den koning, dat zich in hoofdzaak er toe bepaalde verslag te geven van zaken die reeds meer algemeen bekend waren.

Hij reisde verder over Neurenberg (15 Jan.) naar Regensburg, (16 Jan.) en van daar een paar dagen later naar München, overal getuige van de groote en algemeene verwarring, veroorzaakt door de jongste gebeurtenissen. Te München ontmoette hij den keizerlijken minister baron von Lehrbach, die, niets vermoedende van zijn geheime zending, hem in den loop van het gesprek, toen zij kwamen te spreken over de geschiedenis der erfenis van een gemeenschappelijk vriend, fijn lachend toevoegde: "soms doen anderen betere zaken dan de erfgenamen zelve, *"nous en voyons des exemples."*

Hier, te München, vernam hij dat de onderhandelingen tusschen het hof van Weenen en de Keurpfalz al ver gekomen waren. Doch niet voorzien van geloofsbrieven, waagde hij het niet iets van zijn missie te openbaren, noch om als vertegenwoordiger van Pruisen de bemoeijingen van Oostenrijk openlijk tegen te werken. Wat hij als reiziger kon nitvisschen, meende hij vernomen te hebben, en besloot derhalve München weder te verlaten.

Hij verzocht derhalve den 20sten Januari om een afscheids-

audiëntie. Hij was nog niet lang bij den keurvorst toegelaten, toen de deuren opengingen en de heer von Lehrbach, begeleid door den minister Harting, binnentrad. Görtz merkte zijn zegevierenden blik op en de verlegenheid van den keurvorst, die den indruk gaf alsof zijn doorluchtigheid gevoelde dat hij een "*mauvaise action*" begaan had. Het geheele tooneel had zoo iets opvallends, dat hij den franschen gezant, die tegenwoordig was, ter zijde nam en hem influisterde, dat hij er zijn hoofd onder wilde verwedden, dat de geheele zaak klaar en afgedaan was; de keurvorst had ergerlijk gehandeld, en den afstand van Beijeren onderteekend. De aankomst van vreemde koeriers gedurende den afgeloopen nacht, de audiëntie van den oostenrijkschen minister en het jammerlijk uiterlijk van den keurvorst lieten geen twijfel over.

Görtz had volkomen juist gegist; in die dagen had de ratificatie plaats van het Januari-traktaat door Karel Theodoor, en reeds twee dagen na deze audiëntie, den 22sten Januari, bekende Karel Theodoor zelf, in een brief aan den hertog van Tweebrugge, alles:

"Ik werd door het keizerlijk hof dermate gedrongen en in de klem gebracht, dat mij geen tijd overbleef te beraadslagen met u en andere goedgezinde hoven; maar ik moest zonder eenig verwijl tusschen een van beide kiezen, namelijk ratificatie, of geheele afbreking der onderhandelingen. In het laatste geval had ik niet anders te wachten gehad, dan dat de in mijn landen reeds binnengerukte troepen niet slechts het deel, dat men bij conventie zoekt te verkrijgen, maar ook, gelijk men te Weenen aan mijn minister heeft te kennen gegeven, al de beijersche landen, ja zelfs mijn residentie in bezit genomen en mij genoodzaakt zouden hebben van hier te gaan."

Gedwongen of niet gedwongen, blijmoedig of met weemoed — in ieder geval, de duitsche vorst had het land, dat naar regel en recht het zijne was, aan Oostenrijk verkocht, verraden. En Herzberg heeft bovendien verklaard, dat hij in het bezit was van bewijzen, waaruit bleek, dat Karel Theodoor uitdrukkelijk de vergunning gewenscht en verkregen had, te mogen zeggen en er zich op te beroepen, dat hij gedwongen was geworden.

Reeds te Regensburg, werwaarts Görtz zich (21 Jan.) van München begeven had, zag hij zijn vermoedens bevestigd; hij vernam, dat von Ritter het traktaat had geteekend en dat juist (20 Jan.) de in bezitname der landen, waarop men aanspraak maakte, aan den rijksdag was bekend gemaakt. Slechts voor de ratificatie van het verbond tusschen Oostenrijk en de Keurpfalz had hij nog geen bepaalde bewijzen, al twijfelde hij er niet aan na zijn afscheidsaudiëntie. Was het nog niet geratificeerd, dan zou dit evenwel, zooals de zaken thans stonden, zeer spoedig plaats hebben. Was er nog iets tegen te doen, was de keurvorst nog terug te brengen van de alliantie met Oostenrijk, kon hij — om Frederiks woorden te gebruiken — nog terug gehouden worden aan den rand van den afgrond, waarin hij zich wilde storten zoo moest dit met den meesten spoed geschieden, of het was te laat.

Bij dezen stand van zaken hield Görtz het voor zijn plicht, verder dan zijn last te gaan en, zonder de ontvangst van den koninklijken geloofsbrief, welken hij herhaaldelijk verzocht had, af te wachten, de rol van enkel toeschouwer op te geven, om handelend in te grijpen in den loop der zaken.

Den 24sten Januari des avonds, had er een geheime samenkomst plaats met den keurpfalzischen minister, den heer Brentano, "*vieillard patriotique et galant homme.*" In deze bijeenkomst deed Görtz zich voor het eerst kennen als dengene, die hij eigenlijk was, als agent van zijn majesteit den koning van Pruisen. Hij verklaarde den minister dat hij den keurvorst, wanneer deze gezind was zich te verzetten tegen de bemoeijingen van Oostenrijk, in naam van zijn heer, den koning, de ondersteuning van Pruisen kon beloven.

Den volgenden dag deelde Brentano zijn keurvorst den inhoud van het gesprek en het aanbod van Görtz mede. Maar de keurvorst, de bondgenoot van Oostenrijk sedert de ratificatie van het Januari-traktaat, die voor eenige dagen had plaats gegrepen, beval Brentano aan Görtz te antwoorden, dat hij, de keurvorst, wel is waar den koning van Pruisen voor diens goeden wil zeer verplicht was, maar het betreunde daarvan de vruchten niet meer te kunnen plukken, daar hij reeds een over-

eenkomst (*des engagements solennels*) met het Weener hof getroffen had, waartoe hij door het binnenrukken der oostenrijksche troepen gedwongen was geworden. Hem waren derhalve de handen gebonden.

Bovendien echter ontving Brentanao "*des vives réprimandes*," dat hij zich vermeten had, de van pruisische zijde gedane aanbiedingen ook zelfs maar aan te hooren.

Zoo werd Görtz ook de laatste twijfel ontnomen, betreffende de betrekkingen tusschen Karel Theodoor en het Weener hof; hij wist thans dat de duitsche keurvorst er de voorkeur aangaf, tegen elken prijs door Oostenrijk op het sleeptouw genomen te worden, liever dan gesteund door Pruisen, tegenover Oostenrijk zijn recht en zijn eer te verdedigen.

Om te redden wat nog te redden was, besloot Görtz zich aanstonds te wenden tot den naasten erfgenaam, hertog Karel van Tweebrugge, om bij hem te verhinderen wat bij den keurvorst — als men op den tijd let — te laat en, als men op zijn gezindheid acht — onmogelijk zou geweest zijn. De gevraagde geloofsbrief kwam den 31sten Januari en maakte de uitvoering van zijn besluit gemakkelijker.

Hij kon daarbij op de werkdadige medewerking der nationale partij in Beijeren rekenen, die evenzeer over de oostenrijksche stappen als over de houding van Karel Theodoor verstoord was, en al haar hoop stelde op den hertog Karel van Tweebrugge en diens verzet tegen het traktaat van Januari. Aan het hoofd dezer partij stond de weduwe van den hertog Clemens van Beijeren, Maria Anna, geboren pfalzgravin van Sulzbach, nicht en schoonzuster van keurvorst Karel Theodoor, dezelfde op welke vroeger de keuze gevallen was om het hof van Berlijn te bewegen de wittelsbacher successie-bepalingen te garandeeren. Die reis had destijds, wegens het plotseling afsterven van Maximiliaan Jozef, geen plaats gehad. Thans, nu deze moedige vrouw zich met al den ijver van haar patriotiesch gemoed tegen de politiek van den keurvorst verzette en tot middelpunt der patriotiesch gezinde mannen van het land, Obermayer, Lory, Leyden en Kreitmayer maakte, terwijl zij in het vol bewustzijn van duitschen vorstenplicht aan Görtz schreef: "Ik zou de schimmen

van mijn voorouders willen oproepen om het vaderland te redden; er zijn oogenblikken, waarin ik het betreur, niet zelve keurvorst te zijn," — schreef haar Frederik tot antwoord op dergelijke gevoelens het beroemde: "*Ah! Madame, que n'étiez-vous Électeur, nous n'aurions pas vu arriver les honteux évènements, dont tout bon Allemand doit rougir jusqu' au fond du coeur.*"

In een zijner voortreffelijke nota's, betreffende den oorlog over de successie in Beijeren, doet Herzberg de gewichtige mededeeling: dat men den hertog van Tweebrugge en diens ministers — "voor het geval zij niet zouden toetreden tot de conventie — meer dan eens had te verstaan gegeven, dat men niet slechts de tweede te sluiten conventie, met voorbijgaan van hen, alleen met den keurvorst sluiten, maar ook alle voordeelen b. v. erkenning van erfopvolging, bekleeding met rijks- en boheemsche leenen enz., alleen aan de sulzbacher linie, met uitsluiting der birkenfeldsche, zou toekennen, en bovendien bij de toekomstige successie zijn aanspraken op geheel Beijeren, tegenover den heer hertog zou weten te doen gelden."

Op zoodanige wijze van den aanvang af door de dictatoriale eischen van het Weener hof bedreigd, verschrikt door de spoedig gedane diplomatieke stappen van Oostenrijk, door het ongehinderd voortrukken der troepen, bovendien beangst door de onbegrensde toegevendheid van den keurvorst tegenover den keizer, en door het diepe stilzwijgen, dat Frankrijk, waarvan hij nog het eerst hulp verwacht had, in acht nam — welk stilzwijgen men meende te moeten opvatten als goedkeuring der keurpfalzer-oostenrijksche plannen: — op die wijze in de engte gedreven, achtte hertog Karel verzet tegen den wil van zooveel machtige verbondenen nutteloos, en besloot dus de hem gedane uitnoodiging naar München aan te nemen, om daar, met welk een bezwaard hart dan ook, toe te treden tot het traktaat van Januari.

Reeds had de gezant van Tweebrugge te Munchen, de heer van Hohenfels, het bevel ontvangen de toestemming tot het traktaat namens zijn heer te geven, opdat deze zelf "van een voor hem zoo pijnlijken stap zou verschoond zijn en zich daar alleen

toonen kon, om van het oude erfland van zijn huis voor altijd afscheid te nemen"; reeds stond hij op het punt, daar alle bedenkingen van den vaderlandlievenden man bij den vreesachtigen hertog vruchteloos geweest waren, de toestemmende verklaring te geven: — toen Hohenfels den 2den Februari van Görtz in een brief, welke hem in korte en duidelijke bewoordingen inlichtte omtrent diens eigenlijke opdracht, de verzekering ontving dat de koning van Pruisen, bekend met de beijersch-pfalzer erfovereenkomsten, den levendigen wensch voedde, dat het pfalzer huis ongehinderd bezit zou nemen van de beijersche nalatenschap, en bij deze verzekering het verzoek voegde, dat de hertog in een aangelegenheid van zoo algemeen gewicht niet zonder voorkennis der keurvorsten en rijksstenden, alsmede van Frankrijk (*depuis si longtemps l'allié de sa sérénissime maison*) een beslissing nemen zou.

Hohenfels, die ten zeerste verrast was, reisde aanstonds den hertog naar Augsburg te gemoet en bracht hem, met dien brief in handen, van zijn ongelukkig plan terug. De hertog haastte zich aanstonds op de mededeeling van Hohenfels aan Görtz te schrijven (5 Febr.) "Men kan voor de goedheid van uw koning jegens mij, voor het aandeel dat hij neemt aan het welzijn van mijn huis en aan het ongelukkig lot van Beijeren, niet dankbaarder zijn dan ik ben. Wat zeg ik? Dat ongeluk verdwijnt, zoodra zijn majesteit daaraan deel neemt. Ik ga naar Munchen en zal daar slechts een paar dagen blijven: niet om te onderteekenen, daaraan denk ik niet; en ik geef mijn woord van eer dat ik het niet doen zal; maar slechts om mij aan den keurvorst op zijn wensch te presentereen. (*Pour faire ma cour à l'Electeur, qui m'a demandé*)."

Ook Görtz ging naar Munchen, om daar met den hertog het verdere af te spreken. Hij kwam er onder een vreemden naam aan. Een paar dagen hield hij zich verborgen op het buitenpaleis van de hertogin Clemens, en had gedurende dien tijd geheime conferentiën met den hertog (6—11 Febr.). "De kracht der waarheid — zegt Frederik in zijn gedenkwaardigheden — maakte indruk op dezen jongen vorst." Reeds den 8sten Februari verklaarde hij den koning, dat hij zich geheel van de keurvor-

stelijke staatkunde losmaakte, dat hij zijn recht tegen vreemde inbreuk door een plechtig protest bij den rijksdag (*une protestation solennelle à la Diète de l'Empire*) wilde verdedigen; dat hij zich vol vertrouwen met het verzoek om bescherming tot Frederik wendde en hem vroeg de erfverdragen van 1766, 1771 en 1774 te garandeeren, en om de andere staten van het rijk mitsgaders het hof van Versailles te bewegen hetzelfde te doen.

Te vergeefs gaf Oostenrijk zich moeite den hertog van een verbond met Pruisen af te houden; te vergeefs wendde het alles aan hem nog tot zich over te halen. Men beloofde zijn huis den koningstitel van Bourgondië; de hertog verklaarde dat "hij er meer eer in vond het land zijner afstamming ongedeeld te behouden en een machtig keurvorst te blijven, dan zonder dat koning te heeten." Men trachtte hem om te koopen met het Gulden Vlies; de hertog had den moed te verklaren dat hij voor zoodanige eer onder de tegenwoordige omstandigheden moest bedanken."

Ook met het aanbod om zijn schulden te betalen, hem subsidiën te verleen en dergelijke zaken meer, van welke het oude spreekwoord zegt dat zij de sterkste vesting veroveren, noch met de bedreiging dat men bij verdere weigering zijn schuldeischers tegen hem op zou zetten, werkte men iets uit. Alle omkooperiën (en men schatte het gebodene op een som van minstens 400 000 florijnen), waarmede men Hohenfels trachtte te winnen, stieten op dezen af als op staal.

Even vruchteloos werkten de oostenrijksche gevolmachtigden te Regensburg tegen het verschijnen van het protest. De onvermoeide Hohenfels kwam in persoon van Munchen naar Regensburg over, stelde alle hinderpalen ter zijde en overhandigde, in spijt van den heer von Lehrbach, die verklaarde een protest van Tweebrugge niet te kunnen aannemen zoo lang de hertog niet toegetreden was tot het traktaat van Januari, den 16^{den} Maart aan elk der gezanten van den rijksdag het protest van Pfalz-Tweebrugge over.

"Deze akte zal de gevoeligste slag voor het Weener hof zijn," had reeds vroeger, toen hertog Karel verklaard had een plech

tig protest te zullen indienen, prins Hendrik gezegd; en hij had gelijk.

Welke verdere afspraken er volgden op het protest begrijpt men van zelf; Frederik verbond zich plechtig (28 Maart) "de rechten van het pfalzer huis op de nalatenschap in Beijeren tegen de onrechtvaardige aanspraken van het Weener hof met zijn gansche macht te verdedigen"; daarentegen beloofde hertog Karel "zonder goedkeuring van den koning geenerlei beding met het Weener hof aan te gaan."

Zoo stonden nu de partijen tegenover elkander. Oostenrijk, dat iets onbillijks vorderde; Pruisen, dat voor het recht opkwam; aan elke der beide zijden een der deutsche vorsten, welke op de erfenis recht hadden: aan de zijde van Oostenrijk de naaste erfgenaam, die zijn land, zijn recht, zijn eer prijs gaf om oostenrijksch te zijn en daarbij geholpen werd door zijn minister von Ritter, dat ellendig kreatureur; aan de zijde van Pruisen een vorst, die van Pruisen verwachtte de redding van zijn erfgoed, de verdediging van zijn recht en zijn eer, en dien de onomkoopbare von Hohenfels met raad en daad ter zijde stond.

Te gelijk met het hof van Tweebrugge deed dat van Keur-Saksen aanspraken op een deel der nalatenschap van Maximiliaan Jozef gelden. Immers de eenig overgeblevene zuster van den overleden keurvorst was de keurvorstinne-weduwe van Saksen, aan welke dus het nagelaten allodiaalbezit van haar broeder verviel. Haar zoon, de keurvorst Frederik August, eischte thans dit bezit en zond den geheimraad von Zehmen naar München, om dezen eisch tegenover Oostenrijk te doen gelden.

Maar het gelukte den heer von Zehmen niet, tegen het gemeen overleg van het Weener hof en Karel Theodoor iets uit te richten. Hij moest onverrichter zake weer van München afreizen, en een plechtige verklaring tegen de handelwijze van die bondgenooten, was het eenige wat hij vermocht te doen.

Frederik haastte zich, zich ook aan het hof van Dresden als beschermer der aangetaste rechten aan te bieden, gelijk vroeger

Görtz bij de Keurpfalz en Tweebrugge gewerkt had om Frederik daar deze positie te bezorgen.

Reeds den 6den Februari kon Frederik zijn broeder als het heugelijk resultaat van zijn bemoeijingen schrijven: "Saksen heeft zich in onze armen geworpen. Ik heb van den keurvorst verlangd, dat hij zich ook tot de keizerin van Rusland wenden en haar om haar bescherming vragen zal."

Maar de zaak ging toch bij haar verder verloop niet zoo snel vooruit, als men na het zoo gelukkig begin wel vermoed had. Den 3den Maart nog klaagde Frederik: "*Messieurs les Saxons me donnent aussi de l'occupation; ces Princes de l'Empire sont tout crainte, sans énergie; cela fait la honte de notre siècle, et j'en rougis pour l'Allemagne.*"

Ten laatste, op denzelfden dag toen de hertogelijke Tweebrugsche gezanten bij den rijksdag tegen de handelwijze van het Weener hof protesteerden, op 16 Maart, overhandigden ook de gezanten van Keursaksen een protest aan den rijksdag en verzochten het rijk bescherming tegen het opperhoofd.

Ook hier was het Frederik, die den bescherming behoevenden zijn bescherming aanbood op zoodanige wijze, dat hij er zich door bond; den 18den Maart kwam er een conventie, gelijk aan die met hertog Karel, tot stand, waarbij Frederik beloofde, de aanspraken van het keursaksiesch hof op het beijersche allodiaalgoed te zullen bevredigen, de keurvorst daarentegen zich verplichtte zonder toestemming des konings geen vergelijk met Oostenrijk te treffen. De oostenrijksche bladen braakten vuur en vlam over deze diplomatieke overwinningen van Pruisen. In een vlugschrift uit dien tijd spreekt zich deze gezindheid al op zeer komische wijze uit: "Saksen, dat zoo vele en afdoende bewijzen van de gematigdheid en rechtvaardigheid van het huis van Oostenrijk ontvangen heeft, en aan den anderen kant zoo tastbare bewijzen van Pruisens geest om anderen te onderdrukken, is dwaas en verblind genoeg de partij te kiezen van dien overmoedigen nabuur tegen het zoo welgezinde huis van Oostenrijk; werkt mede om den pas opgestanen reus in het noorden, die stoutmoedig genoeg is, zelfs in het kabinet van Rusland den toon te geven, te versterken, en draagt er toe bij het gevaar dat

het zelf bedreigt te vergrooten. Het is toch gemakkelijk te begrijpen, dat het plan van Frederik om zich te vergrooten in de eerste plaats tegen Saksen gericht is. Het zuiden wordt hem gesloten door Jozef, in het noorden en oosten waakt Rusland, de vele in het westen verstrooide bezittingen moeten zijn ondernemen den geest opwekken hen op alle mogelijke wijze te verplichten: en de Sakkers maken hem den weg derwaarts nog gemakkelijker over hun vaderland! Is het vertwijfeling, dat men de tuchting van het hof van Berlijn niet ontgaan kan, is het verblinding? Men zal toch de wereld niet willen diets maken, dat men opkomt voor gekrenkte rechten?" En een weinig later het vleijende beeld: "Saksen is bedwelmd door droombeelden van eigen maaksel of van de berlijner politiek."

Door de conventie van den 18^{den} en 28sten Maart had Frederik een gelijke positie tegenover de beide bovenal benadeelde vorsten: hij had het op zich genomen, het recht tegen onrechtvaardige aanrandingen te verdedigen. En hij zelf zegt: "Van nu aan begon de zaak op zuiver terrein te komen. Het hof van Berlijn, dat in last had de rechten van den keurvorst van Saksen en den hertog van Tweebrugge te handhaven, had voldoende gronden om met het Weener hof over de beijersche zaken in onderhandeling te komen."

(*Preussische Jahrbücher.*)

DR. G. DROYSEN.

EEN WOORD TEN VOORDEELE DER STUARTS.

"Het kwaad, dat de menschen doen, overleeft hen;
Het goede wordt vaak met hun gebeente begraven."

De Stuarts zijn een treffend bewijs voor deze onaangename waarheid. Het "schepengeld"¹ en de "*petition of rights*"² zijn gegrift in het hoofd van iederen (engelschen) schooljongen. De dwinglandij en kwade trouw van Karel I, en de persoonlijke ondeugden van Karel II zijn even goed bekend als de halskraag van koningin Elisabeth. Maar welk mensch, behalve de grillige geleerde, die van den heirbaan afdwaalt naar de bijpaden der geschiedenis, is inderdaad bekend met de verplichtingen, die wij (Engelschen) in sommige opzichten voor den volksvoortgang aan de Stuarts hebben? Daaromtrent is de wereld niet zoo goed ingelicht als het geval moest zijn.

Veel kan er nooit ten voordeele der Stuarts aangevoerd worden; maar wat gezegd kan worden mogen wij niet ver-

¹ *Ship-money of tonnage and poundage* was een belasting, die reeds lang vóór de Stuarts, in tijd van oorlog, ook zonder toestemming van het parlement geheven was. Karel I verzwaarde, in vollen vrede, die belasting bovenmate. De tegenstand, dien hij hierin ondervond, leidde tot de kamerontbinding van 1628.

VERT.

² Deze bede van het volk, door Karel I tot rijkswet gemaakt, maar die hij stelselmatig verkrachtte, waarborgde aan de natie: 1° dat er geen belasting zou geheven worden zonder toestemming van het parlement; 2° dat niemand zou gevangen gezet worden, dan volgens den loop des rechts; 3° dat de rijkswet nooit de gewone rechtspleging zou vervangen.

VERT.

zwijgen, niet om hunnentwil, maar om de geschiedenis goed te kennen. Zelfzucht, trouweloosheid, bijgeloof en losbandigheid zijn de familietrekken van een geslacht, dat tweemaal door de volksstem van den troon werd gedreven. Maar, met dat al, bewezen de Stuarts aan het land diensten, die wij verplicht zijn te erkennen, omdat wij er nog de vruchten van plukken. Zij vonden ons zeewezen in ellendigen toestand, — zij lieten ons een zeemacht na. Zij vonden het volk zonder de middelen van onderling verkeer, — zij riepen de posterij in het leven. Het zal niet noodig zijn in vele bijzonderheden te treden om die beide gewichtige takken van ons volksleven tot hun oorsprong te volgen.

De eerste stappen tot de vorming eener zeemacht, die voldoende was voor de behoeften des lands, werden gedaan in de zestiende eeuw. De vroegste verbeteringen, op zichzelf belangrijk, maar onbeteekenend in vergelijking met de later aangebrachte, kwamen van de Tudors. Het eerste oorlogschip met kanongaten werd gebouwd door Hendrik VIII. Geschut, dat over de verschansing van het schip uitstak, was slechts eenige jaren vroeger op de engelsche schepen aangebracht. Iedere menschenleeftijd heeft, zooals Raleigh ¹ opmerkt, aan de schepen eenige verbetering aangebracht. De meer handelbare bouw der vaartuigen, het allengs vermeerderend gebruik van metaal, zonder dat het schip daarom dieper ging, de kettingpomp, de masten van twee of meer stengen, en de kabelverlengingen, waren onder de nieuwigheden van Raleigh's tijd. Bij de troonsbestijging van Elisabeth waren onze kusten letterlijk onverdedigd. Niets belette fransche of hollandsche vrijbuiters ze te verwoesten. Koopvaarders waren aan de genade van zeeroovers in de enge zeeën overgeleverd. Elisabeth zag de noodzakelijkheid in om onze zeemacht te versterken, en legde zich daarop met groote geestkracht toe; maar na twintig jaar bestond de geheele vloot, die zij in staat was geweest uit te rusten, uit vier-en-twintig schepen, waarvan het grootste van duizend ton was, en het kleinste onder de zestig, terwijl het totaal-bedrag weinig meer dan tienduizend ton be-

¹ Sir Walter Raleigh, de bekende gunsteling van Elisabeth en stoute avonturier.

droeg. De expeditie van Drake, die bestemd was om onbekende wateren over te steken, een gevaarlijken zeetocht te ondernemen, en blootgesteld te zijn aan de vijandelijkheid eener geduchte zeemacht, bestond uit twee schepen, het eene van honderd en het andere van tachtig ton, voorzien van een vlieboot, een sloep en een bootje. Na dit waagstuk groeide de zeemacht snel aan, en bij den dood van Elisabeth, in 1603, was zij geklommen tot twee-en-veertig schepen, met een last van ongeveer 17 000 ton.

Vele vorsten hebben een stokpaardje; zij zijn daaraan gewoonlijk meer gehecht dan andere menschen, omdat zij onbepaalde middelen hebben om hun lust in te willigen. De scheepsbouw was het stokpaard der Stuarts, en Phineas Pett was de uitvoerder hunner wenschen. In vijftien jaar tijds voegde Jakobus I zeventien vaartuigen bij de vloot van Elisabeth, daaronder een wonderstuk van 1400 ton, het grootste vaartuig, dat tot op dien tijd ooit in Engeland gebouwd was. De handelsvloot rees en daalde beurtelings door allerlei oorzaken, maar bereikte eindelijk een groote hoogte van bloei. In 1615 waren er in de haven van Londen nog slechts tien schepen boven de 200 ton; terwijl er zeven jaar later in de kleine haven van Newcastle meer dan honderd schepen van grooter last waren. Karel I schiep in drie opeenvolgende jaren drie vloten, geheel uitgerust om zee te kiezen, en bouwde een schip van reusachtige afmetingen, en van meer dan 1600 ton, dat alle vroegere proeven van scheepsbouw overtrof. Trots de ongunstige omstandigheden, waaronder hij voortdurend zijn aandacht aan de scheepsarsenalen wijdde, en de oorlogen, waarin zooveel van de resultaten verbruikt werd, was bij het overlijden van Karel I de vloot, niet slechts wat getal van schepen aangaat, sterker dan hij ze gevonden had, maar ook veel verbeterd in inrichting en bruikbaarheid. Onder de republiek daalde 's lands gewicht ter zee merklijk. Meer dan duizend schepen werden in de oorlogen genomen of vernield, en de handel leed naar evenredigheid. De handelsvloot was schier geheel verdwenen. Nauwelijks werd er een enkele koopvaarder gebouwd, en van de oude schepen, die onder Jakobus en Karel vervaardigd waren, waren er slechts enkele over.¹

¹ Sir Robert Slingsby. Charnock. Monson. "Nav. Hist. of England."

De gevolgen van dezen staat van zaken drukten zwaar op het volgend bewind. Ten tijde der Restoratie was het departement van marine bezwaard met een schuld van bijna £ 374 000. Dadelijk werd er te Whitehall een beraadslaging gehouden, hoe aan geld te komen om het van die schuld te ontheffen. Het ministerie van marine¹ had zoo weinig krediet, dat het niets van wat het noodig had kon krijgen dan op personeelen borgtocht. De wissels op het departement werden op de beurs met een rabat van 20 percent verkocht. Toen er in 1662 eenige kans was op oorlog met de Hollanders, kostte het veel moeite om vijf schepen uit te rusten voor zeedienst, daar er noch geld, noch krediet, noch magazijnen waren. Spoedig na de Restoratie werden de kosten der marine van ongeveer £ 375 000 tot £ 200 000 'sjaars verminderd, met het doel om de schuld af te doen. Op het eind van 1663 was de schuld betaald en het krediet op de beurs hersteld. In 1664 gaf het parlement zijn toestemming tot het heffen van twee-en-een-half millioen om oorlog tegen Holland te voeren. In Januari werd de oorlog verklaard, en in de daarop volgende maand April zeilde de engelsche vloot (114 linesschepen en fregatten, 28 branders en bombardeersloepen, en ongeveer 21 000 soldaten en matrozen sterk) naar de hollandsche kust, terwijl de Hollanders, hoewel zij het eerst naar de wapenen gegrepen hadden, nog met hun voorbereidselen bezig waren. Maar die trotsche openbaring van meesterschap ter zee was niet tot stand gekomen zonder zware onkosten. De uitgaaf van 1665 rees tot anderhalf millioen. Nieuwe moeilijkheden volgden. Het geld begon weder schaarsch te worden; en de matrozen, die geen soldij ontvingen, pleegden zich in troepen rondom het admiraliteitshuis te verzamelen, schreeuwende en de glazen ingooijende, of de ambtenaren naloopende met een mengeling van smeekingen en vloeken. Vóór het einde van het volgende jaar had de marine een schuld van £ 900 000. Toch werd in den derden hollandschen oorlog, in 1672, ondanks de geleden verliezen en allerlei moeilijkheden, een engelsche vloot uitgezonden, die van verschillende zijden op meer dan honderd

¹ Eerst in Crutched Friars gehouden, later verplaatst naar Somerset House.

kielen, alle schepen groot en klein bij elkaar gerekend, geschat werd.¹

Onder alle wisselingen der fortuin volhardden de Stuarts in dat eene lievelingsplan om een zeemacht te scheppen, waardoor Engeland de onbetwistbare opperheerschappij over andere natiën zou erlangen. Deze voorliefde voor schepen openbaarde zich in het belang, dat zij stelden in de arsenalen, die zij met ontzaglijke kosten onderhielden, niet slechts in zeeplaatsen, als te Harwich en Portsmouth, en te Chatham, Deptford en Woolwich, maar ook overal langs de oevers van den Theems, van Scotland Yard af tot Limehouse toe. Op de werven was altijd werk; de winkels der scheepstimmerlieden stonden nooit stil; altijd werden er schepen gebouwd of hersteld; en zelfs in tijden van vollen vrede, als de meeste schepen onttakeld waren, en de loopende jaarlijksche dienstuitgaven tot ongeveer £ 70 000 's jaars werden verminderd, bedroegen de uitgaven voor bouwen, optakelen en herstellen vier- of vijfhonderdduizend pond meer.² Het nagaan van het vorderen der werkzaamheden aan hun groote schepen, terwijl zij op stapel stonden, was een koninklijk vermaak, dat de Stuarts nooit moé schenen te worden; en hun jachten op de Theems aan de heeren en dames te toonen, die bij menigte de nieuwe scheepswonderen kwamen zien, was een groot feest voor den koning en den hertog van York.³ De hertog werd geacht, om de wille van de positie, die hij bij de vloot had, iets van

¹ Lediard. Pepys. "Nav. Hist. of England." "Secret. Hist. of the Reigns of Charles II and James II."

² Chamberlayne's "Anglia Notitia," 1671. Tien jaar later geeft De Laune in zijn "Present State of London" een lagere raming der onkosten. Maar de zin der passage is twijfelachtig door een in 't oog vallende vergissing in de cijfers.

³ Het eerste jacht, dat in Engeland gezien is, was gebouwd door Phineas Pett voor prins Henry. Charles II en de hertog van York hadden jachten gebouwd door Peter en Christopher Pett, de zonen van Phineas. De Petts behielden de bescherming van het gouvernement gedurende vele geslachten; en men zegt, dat zij het geheim en de "verborgenheid der scheepsconstructie" in de familie bewaard hebben, — een monopolie, zegt Fuller, die voor den gemeenen vijand verbergt dat wat te gemeenen nutte moet verborgen worden." (Worthies of England).

scheepszaken te weten; maar de koning was met een zeldzamen aanleg er voor geboren. Doch dat wat hij met zijn eigen middelen kon doen was beperkt, en daar zijn lust niet voldaan was door gala-dagen en zeilpartijen op de rivier, bij welke gelegenheden hij vaak zelf stuurde, koelde hij zijn geestdrift aan 's lands vloot.¹

Ongelukkig was zijn talent voor administratie-zaken niet gelijk aan zijn aanleg voor scheepsbouw en onkosten-maken. Het departement van marine was in zijn geheel het slechtst van alle, door den koning zelven, bestuurd.² De chefs er van waren in eendeloze verwarringen gewikkeld, en wisten nooit, waarheen zich te keeren om geld te verkrijgen.³ Het was telkens weder bijna bankroet, en werd eindelijk gered door een onverstoorbaar geloof in een goeden uitslag, dat Karel noopte om in weerwil van allerlei moeilijkheden vol te houden. Uit dien verschrikkelijken strijd, door zegepraal op zegepraal gekroond, kwam eindelijk de grootste vloot in Europa, de oude "houten wallen", van Engeland te voorschijn. Het eenige groote kwaad, van den tijd der Tudors door de Stuarts overgenomen, was het gebruik om tot opperbevelhebbers menschen te maken die niets van schepen afwisten. De rampen, die voortvloeiden uit de gewoonte om het commando ter zee te stellen in handen van onkundige groote heeren en landofficieren, met voorbijgang van de "pikbroek-officieren" (*tarpauling commanders*), bracht er wel iets toe bij, dat zulke aanstellingen minder veelvuldig werden; maar het gebruik werd niet geheel afgeschaft tot na de regeering van koningin Anna.⁴ Men kan nu niet langer een plaats in het leger ruilen met een op de vloot, en de tweeslachtige *horse-marine*, die vroeger bij beide beurtelings diende, is gelukkig verdwenen.

¹ Pepys. Evelyn.

² Het politiek beginsel: de koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk, bestond toen wel, maar niet alle gevolgtrekkingen daarvan werden in toepassing gebracht; o. a. was vaak de koning zelf hoofd van een der departementen. Zoo was Jakobus II zijn eigen Lord High Admiral, en behield koning Willem "buitenlandsche zaken" voor zichzelf. VERT.

³ Pepys.

⁴ "Nav. Hist. of England."

De brievenpost was in den tijd vóór de Stuarts in een nog meer chaotischen toestand dan de marine. Inderdaad een eigenlijk gezegde posterij bestond er niet. Sommige maatregelen tot brievenvervoer hebben, naar men meent, reeds in den tijd van Eduard III bestaan; maar als zij eenigszins praktisch waren, moeten zij bij uitzondering en slechts tijdelijk bestaan hebben. Eduard IV vormde, toen hij oorlog met Schotland voerde, een reeks van wachtposten op een afstand van telkens twintig mijlen, wat hem in staat stelde om door middel van koeriers-tepaard depêches af te zenden en te ontvangen; maar het publiek had geen voordeel van de inrichting. In de zestiende eeuw werden de brieven overgebracht door pelgrims, reizigers, monniken, die van het eene klooster naar het andere reisden, of door opzettelijk daartoe uitgezonden boodschaploopers. De middelen om van de eene plaats op de andere te komen waren langzaam en onzeker. Het kostte vier dagen om een brief van Londen naar Edinburg te brengen, en of hij nog na dien tijd afgeleverd werd, hing af van het weer en de wegen, en of het bezorgen van postpaarden niet veel tijd had gekost. Het overbrengen van een brief van Croydon naar Croxton, gaande over Waltham Cross en Ware, een afstand van drie-en-zestig mijlen, kostte veertig uren, terwijl toch de koerier in dienst der koningin dag en nacht doorreisde.¹

De vooruitgang der posterij houdt gelijken tred met den vooruitgang des volks in zielental en opvoeding. Het brievenschrijven was oudtijds het werk van weinigen, want slechts enkelen konden schrijven. De bevolking was schaarsch en verstrooid, en het onderling verkeer moeilijk. Tot aan het einde der zestiende eeuw, was het een gewone zaak, dat boden, die brieven overbrachten, in kleine steden en in dorpen werden aangehouden, en, als oostersche vertellers, genoodzaakt om aan een kring van gretige hoorders het nieuws mede te deelen. Groot was daarenboven de nieuwsgierigheid om achter den inhoud der brieven te komen; en soms werden zij geopend en gelezen on-

¹ "Her Majesty's Mails," door William Lewins. 1864.

W. B. I. 1867.

danks alle voorzorgen van zegels en linten. De aanvang van het postwezen was gelijk aan dien van alle inrichtingen ten openbaren nutte, die op ervaring wachten om zich te kunnen ontwikkelen. Het begin was ruw en een proefneming. De menschen moesten zelven naar hulpmiddelen omzien, zonder het voordeel van stelselmatig of met vereende krachten te werken. De eerste post was waarschijnlijk een voetbode; daarop volgde een man te paard, en, bij de toenemende bevolking, als het schriftelijk verkeer uitgebreider werd en er dringende behoefte ontstond aan ruimer vervoermiddelen, werd de postkar — eerst een zeer lompe — in werking gesteld. Men kan gemakkelijk begrijpen, hoe snel de posterij door het geheele land haar vertakkingen kreeg, zoodra de middelen om haar uit te breiden ontdekt waren. De briefwisseling vermeerderd naarmate brieven gemakkelijker verzonden worden. De menschen schrijven niet, als zij hunne brieven niet kunnen verzenden. Zij zullen niet dikwijls schrijven, als de verzending kostbaar of lastig is, maar zullen het dikwijls doen, als deze goedkoop, gemakkelijk en zeker is.

Bij de troonsbestijging van Jakobus I was er geen post in Engeland. Men verzond zijn brieven zoo goed en wanneer men kon; en, behalve over zaken van handel, of in gewichtige en spoedvorderende aangelegenheden, was briefwisseling een weelde boven het bereik van de meeste menschen. De middelen tot brieuvenvervoer, die nog bestonden, waren in de handen van het gouvernement, dat een streng monopolie van posthuizen handhaafde, door wier bemiddeling brieven naar verre plaatsen konden overgebracht worden. Om een brief te verzenden moest men dus niet alleen den bode betalen, maar ook de kosten der reis en der paarden. Om deze onkosten minder bezwarend te maken sloegen bij sommige gelegenheden verschillende personen de handen ineen. Zoo ontstond langzamerhand de brievenbode, beladen, als Atlas, met een wereld van allerlei zorgen der menschen. Maar eerst in den tijd van Jakobus I, die op het postwezen een min of meer stelselmatig toezicht instelde, werd hij een erkend staatsbeambte.

De groote beweging, die op den noorder heirbaan plaats greep

dadelijk na zijner majesteits aankomst in Londen, veroorzaakt door het buitengewoon getal Schotten, die hem afwachtten en opeengehoopt waren in de nieuwe hoofdstad, maakte, dat de koning zijn aandacht op den toestand der posten vestigde. De aanvraag om paarden overtrof al wat ooit ervaren was. Dag en nacht was de groote weg door rumoerige menigten verstopt. De postmeesters waren overbluft. De gang van het dagelijksch leven stond stil. Zelfs de koninklijke koeriers, die met het overbrengen van dépêches belast waren, werden geheele dagen opgehouden, terwijl zij op versche paarden wachtten. Om de behoeften te vervullen werden er oproeping van hooger hand aan de overheidspersonen gedaan, om te zorgen, dat de postmeesters voorzien werden van behoorlijk opgetuigde paarden, volgens het gewone tarief van 2½ stuiver per mijl. Deze schikkingen vergemakkelijkten inderdaad de brievenverzending.

Andere verbeteringen werden luide gevraagd. De handelmaatschappij bracht zijner majesteit onder het oog, dat de handel zeer belemmerd werd door het gemis aan communicatie met het buitenland. Dat er geen binnenlandsche post was, had nog niet veel klachten uitgelokt. Zoolang alle plaatsen door boden bereikt konden worden, hoe groot het oponthoud en de kosten ook waren, was men tevreden om op de oude wijze voort te gaan. Maar toen men brieven overzee moest verzenden, was het een andere zaak. De brievenposten van het vasteland op Engeland waren voor dien tijd snel en zeker. In Engeland was er geen brievenpost naar het vasteland; en de brieven werden verzonden bij voorkomende gelegenheden. Het gevolg daarvan was, dat, terwijl de brieven tamelijk regelmatig in Engeland kwamen, de verzending naar andere landen geheel onzeker was. Dit was voor den engelschen handelaar een groot nadeel; en het volksbelang, onoplosbaar verbonden aan de aanmoediging van den handel, leed daaronder mede. De koning doorzag het kwaad aanstonds, en sloeg den besten weg in tot genezing, door een postdienst naar het buitenland in te stellen, aan het hoofd waarvan hij een ambtenaar plaatste met den titel van "Postmeester-generaal voor het buitenland" (*Postmaster-general for foreign Parts*). De plicht van dezen ambtenaar, verschillend van dien van den

Opperpostmeester (*Chief Postmaster*)¹, die alleen voor de paarden had te zorgen, was om te waken voor de goede verzending van alle pakketten en brieven naar het buitenland. Dit was de eerste brievenpost in Engeland.

Deze nieuwe inrichting gaf vermeerdering van werk aan de paardenposten, en nieuwe reglementen waren er het gevolg van. De postmeesters kregen het bevel om twee paarden gereed te houden, niet slechts voor de particuliere brievenboden, maar ook voor dat wat "de staatspost" werd genoemd. Hun werd ook aangeschreven altijd lederen tasschen, voor brieven behoorlijk met een voering voorzien, en trompetten voor de boden, gereed te houden. Het publiek had niet veel voordeel van deze inrichtingen. Zij waren buitengesloten van den lederen tasch, die, onder de regeering van Jakobus, uitsluitend ten dienste stond aan het gouvernement en de vreemde ambassadeurs. Het eenige nut, dat de betere regeling van den postdienst aanbracht, was, dat men iets spoediger paarden kon krijgen. Maar zelfs dat was onzeker, daar personen, die in dienst van het gouvernement reisden of een aanbeveling hadden van de ministers, hooger aanspraak hadden dan ieder ander. Daarbij, het posthuis was tegelijk een herberg, en men kon niet verwachten, dat het belang van den eigenaar geheel vergeten zou worden in zijn ijver om het vertrek zijner gasten te bespoedigen.² Het hoornblazen moest dienen om het publiek te beschermen tegen treuzelen en talmen. De ruiter moest op zijn hoorn blazen iederen keer als hij gezelschap tegenkwam, om kennis te geven van zijn nadering, en viermaal iedere mijl. Niet alleen is dit nog in gebruik bij de postwagens, maar het wordt in som-

¹ Deze betrekking werd toen door Lord Stanhope bekleed, die krachtige weerstand aan die nieuwe inrichting bood, als een inbreuk op zijn voorrechten. Hij bracht de zaak voor het gerecht. Eerst onder Karel I werd de vraag beslist. Eenige bijzonderheden der oudste geschiedenis van het postwezen kunnen gevonden worden verstrooid in verschillende deelen van "Notes and Queries."

² Pepys schetst ons een dier inrichtingen te Dartford. I. 180. De vereeniging van een herberg en een posthuis bestaat tot in onzen tijd, maar verdwijnt snel voor de spoorwegen.

mige plaatsen te platten lande ook nog door boden-te-paard gedaan.

Nog had men slechts een flauw en zwevend begrip van de ware strekking eener brievenpost. Tot nog toe was de opbrengst van de paardenposterij het voornaamste, waarop gelet werd; en Karel I verbood zeer gestreng, bij het bekrachtigen der betrekking van den "Postmeester voor het buitenland," dat brieven naar het vasteland door eenig ander kanaal werden verzonden. Daarvoor werd als reden opgegeven de vrees, dat geheimen Engeland betreffende in andere landen verspreid zouden worden. De ware reden was echter het vermeerderen van de voordeelen der paardenposterij. Gelukkig droeg de instelling betere vruchten. Zij openbaarde, hoeveel voordeel het afwierp, als het recht om brieven te verzenden in één hand was, en maakte duidelijk, dat het noodig was voor een dergelijke inrichting ten behoeve der binnenlandsche correspondentie te zorgen. Het feit, dat men eerder uit Madrid antwoord op een brief kon krijgen dan uit Dublin of uit Edinburg, drong onwederstaanbaar tot het nemen van maatregelen in het binnenland, die in het buitenland zoo voordeelig waren geweest; en in 1635 werd het eerste ruwe plan voor een brievenpost in Engeland nitgevoerd. Het eerst werd ingesteld een snelpost, die dag en nacht doorging, tusschen Edinburg en Londen. De heen- en terugreis duurde zes dagen. De steden, die aan dien weg lagen, werden in de hoofdlijn opgenomen, en eenige zijsprongen naar aangrenzende plaatsen gemaakt. Terzelfder tijd werd een snelpost ingesteld tusschen Londen, Exeter en Plymouth.¹ Een tarief van brievenport werd ingevoerd, naar gelang van gewicht en afstand. Een enkel vel kostte voor een afstand beneden de 80 mijlen twee stuiver; voor 140 mijlen 4 stuiver; voor een verderen afstand 6; voor Schotland 8. Twee vellen kostten het dubbel. In dit plan hebben wij niet slechts de eerste brievenpost, maar ook de eerste vaststelling der porten in Engeland. De beschikkingen, die hiervoor gemaakt werden, waren het voorspel van den val der particuliere brievenbe-

¹ *Diary of Walter Yonge, 1604—28. Intro. XXI.*

stellers. Men verbood om brieven op eenige andere manier te verzenden naar plaatsen, die onder het bereik der gouvernements-post lagen. Enkele uitzonderingen werden gemaakt; maar zij dienden slechts om het algemeene verbod des te strenger te maken.

Spoedig breidde zich het stelsel uit. In 1640 nam een commissie uit het Lagerhuis de zaak in overweging; en in 1644 werd Prideaux, later procureur-generaal voor de republiek, aangesteld door het parlement als "Meester der posten, boden en bestellers." In 1649 stelde Prideaux wekelijksche posten in naar alle deelen van het koninkrijk. Tot nog toe was de zaak der posterij gedreven met groot verlies. Maar Prideaux wist £ 7 000 'sjaars uit te zuinigen,¹ en maakte de zaak in plaats van kostbaar winstgevend. In 1650 werd de opbrengst verpacht voor £ 5 000 'sjaars. In 1656 bracht een besluit van het parlement alle inrichtingen, voor het buiten- en voor het binnenland, onder één postmeester-generaal. Het werd nu noodzakelijker dan ooit om de brievenverzending bij particuliere inrichtingen af te schaffen. Brievenbestelling was niet slechts iets, waarvan het publiek genot had, maar het was ook een verleidelijke geldwinning geworden. Het gouvernement zag echter eerder dan het publiek de voordeelen in van een eenvormig stelsel, en toen de bijzondere postdiensten door het geheele koninkrijk volstrekt werden verboden, brak er in de voornaamste steden een storm los van oppositie tegen dezen maatregel. Er verschenen pamfletten, waarin het recht der Engelschen werd gehandhaafd om hun brieven te verzenden langs welken weg zij verkozen, en waarin het verbod werd uitgekreten als een tyrannieke maatregel in het belang, niet van het publiek, maar van de pachters der opbrengst. De gemeenteraad van Londen sprong voor die denkbeeldige rechten in de bres, en handhaafde haar zienswijze praktisch door een eigene postlinie te vormen langs den geheelen weg naar Schotland. Maar de tegenstand was vergeefs. De posterij der City werd door het parlement voorgoed opgeheven, en het brievenvervoer naar alle streken voor altijd geheel gesteld in de hand van het gouvernement.

¹ Dit wordt vermeld door Blackstone.

Het resultaat was even vruchtgevend als het openen eener goudmijn. Gedurende de laatste jaren van Cromwells bewind werd de posterij verpacht voor £ 10 000 'sjaars. In het eerste jaar der Restoratie klom het contract tot £ 21 500; weinige jaren later tot bijna £ 50 000; en vóór het einde der regeering van Karel II bereikte het £ 65 000 per jaar. Het getal brieven vermeerderde in evenredigheid der zekere en spoedige verzending. De aanwas van het brievental is ook grootendeels toe te schrijven aan het meer algemeen worden der schrijfkunst onder het volk, ' waartoe de oprichting van de posterij op zichzelf zonder twijfel veel had bijgedragen.

Onder de Restoratie werd de opbrengst der posterij bij parlementsacte gegeven aan den hertog van York, terwijl de koning het recht behield om den postmeester-generaal aan te stellen. Het hoofdkantoor werd van Bishopsgate-street, waar het voorloopig gehouden was, naar een geschikter lokaal in Lombard-street verplaatst. De inrichting voor den dienst in het geheele koninkrijk, waarvan dit kantoor het middelpunt was, kan in een half dozijn regels beschreven worden. Het londensch personeel telde een postmeester en zeven-en-twintig klerken; Engeland en Schotland stonden onder het bestuur van honderd-twee-en-tachtig postmeesters behalve hun substituten; en Ierland had een hoofdkantoor met achttien klerken in Dublin en vijf-en-veertig chefs in het overige des lands. Alles te samen maakt dit voor het geheele vereenigde koninkrijk, in 't ruwe berekend, ongeveer drie-honderd-vijftig man uit. De loopende dienst had zeven pakketbooten voor het vasteland, drie voor Ierland, en twee te Deal voor "de Downs." ² Met enkele deelen van het vasteland werden driemaal 's weeks brieven gewisseld, met Wales tweemaal; met Ierland eens, met Kent en de Downs dagelijks. Al die deelen van den dienst, waartoe een zeetocht behoorde,

¹ De Laune zegt in 1681, dat "de menschen uit den laagsten stand hebben leeren schrijven."

² Chamberlayne. De Laune. Hierin schijnt geen verandering te zijn gekomen in het verloop tusschen 1671 en 1681.

"The Downs" noemt men de duinenrij langs het kanaal van Dover, van North Forecap af tot kaap Dunge-Nesz toe. VERT.

waren onzeker ten opzichte van den tijd. De binnenlandsche post ging dag en nacht door met een snelheid van vijf mijlen in het uur, behalve met slecht weer, wanneer de landwegen en niet zelden zelfs de heirbanen onbegaanbaar werden.

Als wij nu eens een tweehonderd jaar later zien, dan vinden wij, dat in 1863 het aan de posterij verbonden personeel meer dan 25 000 man bedroeg, waarvan ongeveer 4000 in Londen werden gebruikt; dat het getal postkantoren en brievenbussen 14 776 was, en het aantal brieven zeshonderd-twee-en-veertig millioen; dat de kosten van den pakettienst (terwijl het aantal der booten legio was) ongeveer een millioen pond bedroegen, en die van den spoorwegdienst nog een half millioen meer; en dat de bruto-ontvangst £ 3 800 000 was, een netto-winst afwerpende van £ 1 790 000¹. De zeedienst had een snelheid van (door elkaar) tien mijlen in het uur, en de binnenlandsche spoor-trein van ongeveer of meer dan veertig. Van sommige dezer opgaven zijn wij buiten staat in bijzonderheden op te geven, hoeveel zij in een vroegeren tijd bedroegen; maar dat kan gemakkelijk naar evenredigheid van het bekende uitgerekend worden.

De vooruitgang in die twee eeuwen is ontzettend; maar zij is niets, vergeleken met den vooruitgang in de zestig jaren na de troonsbestijging van Jakobus I. Toen eenmaal het denkbeeld van een posterij was uitgewerkt en verwezenlijkt, ging de uitbreiding daarvan onvermijdelijk hand aan hand met de vermeerdering der bevolking en den vooruitgang van kennis. Het zou een wonder zijn geweest, als de posterij, het centrum van ons geheele stelsel van verkeer, niet gelijken tred gehouden had met den vooruitgang van andere dingen. Maar de sprong van geenerlei postinrichting hoegenaamd tot de uitvoering van een regelmatig stelsel, waardoor het onderling verkeer werd geopend, niet slechts door alle deelen des koninkrijks, zelfs voordat het binnenland door wegen doorsneden was, maar met geheel het vasteland van Europa, was een vooruitgang van geheel andere soort. Het was de overgang van duisternis tot licht, de scheping van iets gheel nieuws.

¹ "Her majesty's Mails."

Het is vreemd, dat, terwijl de posterij de meest voldoende vruchten afwierp door het verkeer tusschen verre plaatsen gemakkelijk te maken, niemand er vóór 1680 aan dacht om dat denkbeeld ook toe te passen op het onderling verkeer in groote steden. De verdienste dezer ontdekking, of ten minste van ze ten uitvoer gebracht te hebben, behoort aan Mr. Docwray, een burger uit Londen,¹ die in April 1680 de eerste stuiverspost in de hoofdstad opende. Zooals alle menschen, die iets nieuws invoeren, had hij heftigen tegenstand te verduren. De sjouwerlui klaagden, dat hun broodwinning daardoor vernietigd werd, hoewel het brievenbestellen er geen wettig bestanddeel van uitmaakte; en men beproetde den hertog van York te overtuigen, dat het nieuwe plan op zijn inkomsten inbreuk maakte. De arme Mr. Docwray had met verschrikkelijke moeilijkheden te kampen; onder andere met processen. Meer dan een jaar lang worstelde hij alleen, terwijl zijn fortuin er door te gronde ging. Toen ging hij een compagnieschap aan, waardoor hij in staat was vol te houden. Het duurde nog een aanmerkelijken tijd, voordat de inkomsten evenveel bedroegen als de uitgaven; want, om Mr. Docwray recht te laten weervaren, hij begon de zaak met een vrij wat beter werkende inrichting dan zijn koninklijke Hoogheid op het groote kantoor in Lombard-street had.

Het hoofdkantoor der stuiverspost was in Mr. Docwray's huis, in Lime-street. Er waren hulpkantoren of punten van uitgang op bijna gelijke afstanden gelegen, in de zeven wijken, waarin de ondernemer Londen, Westminster en de voorsteden verdeelde. Daarbij waren er vier- of vijfhonderd huizen van ontvangst, waarin de brieven werden bezorgd. De bestellers haalden van deze huizen ieder uur de brieven af en bezorgden ze aan het adres. Deze huizen beoogden nog iets anders. Zij namen brieven voor het buitenland en de provinciën in ontvangst, en deze werden dan door de bestellers der stuiverspost medegenomen en naar Lombard-street gebracht, want de algemeene postdienst had nog geen hulpkantoren in de stad ingericht. Zoo werd dus

¹ De naam van Mr. Murray, een meubelpaker, wordt ook vermeld, als in de onderneming betrokken; maar het blijkt niet, dat hij er ooit deel aan genomen heeft, en Docwray werd bepaald voor den stichter erkend.

het gouvernement inderdaad geholpen door dien vrijwilligen hulpdienst, want die schikking bracht er niet slechts veel toe bij om het publiek gemak te bezorgen, maar middellijk ook om de inkomsten der posterij te vermeerderen. Als de menschen naar Lombard-street moeten gaan om hun brieven op de post te doen, dan zullen zij waarschijnlijk zoo weinig mogelijk schrijven; maar als zij hun brieven op den hoek der straat kunnen bezorgen, dan aarzelen zij niet om bij een geringe aanleiding te schrijven, gelijk iedereen thans doet.

Bij de plichten van een brievenpost werd gevoegd de taak eener maatschappij tot pakjesbezorging. Paketten werden bezorgd van niet meer dan een pond zwaar, noch meer dan £ 10 waard, tot welk bedrag de directie zich verantwoordelijk stelde. Op brieven met geld moest het bedrag van den inhoud buitenop aangeteekend worden, terwijl zij goed toegemaakt en verzegeld moesten zijn. De verschillende inrichtingen gaven aan een groot aantal personen werk en waren aan strenge wetten onderworpen. De brievenbestellers moesten een borgtocht van £ 50 stellen.

De nietigste voorvallen bij die eerste poging om een stuiverspost op te richten hebben historische belangrijkheid; en het is vooral opmerkelijk, dat het plan, hetwelk aanstonds bij het begin gemaakt werd, even duidelijk, even nauwkeurig in de onderdeelen, even stelselmatig was en gekenmerkt door evenveel oordeel en doorzicht, als eenig plan, dat ooit later, met alle voordeelen der ondervinding, uitgevoerd is ten dienste van het publiek. Mr. Docwray's stuiverspost had met een wijd terrein te doen. Zij omvatte Londen en Westminster, Southwark, Redriff, Wapping, Ratclif, Limehouse, Stepney, Poplar, Blackwell, en alle andere plaatsen die nu niet meer bestaan, en daarenboven Hackney, Islington, South Newington Butts en Lambeth, dat toen afzonderlijke steden waren. Dit was een groot veld ter bewerking en lastig te bewerken door den vorm er van, daar het driemaal zoo lang als breed was. Maar de stuiverspost bracht de uiteinden der hoofdstad ettelijke keeren op een dag met elkander in aanraking. Ieder uur werden de brieven opgehaald en aan de uiteinden der stad vier of vijf keeren daags bezorgd, op andere plaatsen zes of acht keer, en aan de "Inns of Court" en andere

plaatsen van zaken, vooral als het parlement vergaderd was, tien of twaalf keer. Opdat het publiek ten volle de schikkingen zou kennen, die voor zijn gemak gemaakt werden, waren er borden gehangen aan de deuren en vensters der huizen van-ontvangst, met het opschrift: "Brieven voor de stuiverspost worden hier opgenomen;" advertenties werden geplaatst in de *Public Intelligencers*; en gedrukte biljetten met de adressen der huizen van ontvangst werden in verschillende lokalen rondgedeeld. De frankeering was niet gedwongen, maar men werd er duidelijk toe aangemoedigd. Gefrankeerde brieven werden met "franko" gestempeld, met bijvoeging van het uur der verzending.¹

Dit was de kleine aanvang van dat samengesteld raderwerk, waarvan men zelfs in onze dagen van electriciteit en stoom nog niet kan verklaren, dat het zijn hoogste volkomenheid heeft bereikt. Van het deel, dat Docwray in de grondvesting er van gehad heeft, blijft nog iets te zeggen over. Het einde van zijn waagstuk was, dat het gouvernement, ziende dat de onderneming winstgevend werd, en ook gedreven, naar men wel eens heeft gemeend, door een vermoeden, dat de Jezuiten in het geheim de hand in Mr. Docwray's zaak hadden — want het was in de drukkende tijden van Dr. Oates — een klacht indiende bij *King's Bench*, en een vonnis verkreeg, waarbij de stuiverspost werd toegewezen aan den Staat, en in stand gehouden onder den titel van "post in het distrikt Londen" (*London District Post*). De uitvinder werd niet slechts van zijn eigendom beroofd en op zij geschoven, maar nog tot betaling der proceskosten veroordeeld. Na een jaar echter stelden de bewindhebbers, waarschijnlijk getroffen door medelijden, omdat zij een man gestraft hadden die beloond had moeten worden, hem tot controleur der distriktpost aan; en eenige jaren later, onder de regeering van Willem en Maria, werd hem een pensioen van £ 500 's jaars uit de opbrengst der posterij toegelegd.

Alles zou goed zijn, als de geschiedenis hiermede sloot. Maar er is nog een vervolg op. Mr. Docwray was een weldoener van zijn land. Met groot gevaar en veel kosten heeft hij de moge-

¹ De Laune-Stow.

lijkheid en de geriefelijkheid voor het publiek bewezen van een goedkoope post met een gelijken vrachtprijs voor iederen afstand, waaraan men ieder uur zijn brieven kan toevertrouwen, en die ieder uur de dichtbevolkte hoofdstad en haar voorsteden rondgaat. Hij heeft het ontwerp hiervan ten uitvoer gelegd ondanks hevige tegenkanting; hij legde er zijn geheele vermogen aan ten koste; en hij slaagde er eindelijk in om het goed op gang te brengen en het winstgevend te maken, een model ter bestudeering van alle volgende posterij-administraties. Er zijn wel voor minder groote mannen standbeelden opgericht. Maar Docwray streefde er ongelukkiglijk naar, om de waarde van zijn standbeeld vooruit te verkrijgen. Het schijnt, dat hij, waarschijnlijk meenende door het gouvernement slecht behandeld te zijn, op velerlei wijze misbruik van het in hem gesteld vertrouwen gemaakt heeft, door de inkomsten te verminderen, met de hoop van zelf de posterij te kunnen pachten. Nadat er verschillende aanklachten van deze soort door de klerken en bestellers tegen hem waren ingediend, werd hij ineens beroofd van zijn pensioen en ontzet van zijn post. Zoo kwam Docwray, in plaats van de eer en de wel-verdiende winsten zijner uitvinding te genieten, op een ongelukkige wijze van zijn goede kans af, en werd als een bedelaar op straat geworpen, uit de deuren van dat staats departement, dat hijzelf in het leven had geroepen.

(*The fortnightly Review.*)

ROBERT BELL.

DE STICHTING VAN HET KONINKRIJK BELGIE.

CHARLES WHITE, *Révolution Belge de 1830*, traduit de l'Anglais, par Miss Mary Corr, 3 tomes, Bruxelles 1836.

NOTHOMB, *Essai historique et politique sur la Révolution Belge*, troisième édition, Brux. 1834.

THEODOR JUSTE, *Geschichte der Gründung der Belgischen Monarchie*, zwei Bände 2te Ausgabe, Brussel u. s. w. 1854.

P. A. HUIJBRECHT, *Histoire politique et militaire de la Belgique (1830—31)*, Bruxelles et Paris 1856.

(ARENDT), *Das Königthum in Belgien*, Brussel und Leipzig 1856.

TH. JUSTE, *Joseph Lebeau d'après des documents inédits*, Bruxelles 1865.

Het afgelopen jaar (1865) heeft drie mannen ten grave zien dragen, die vooral als de stichters van een wel is waar niet grooten maar in velerlei opzichten gewichtigen en belangrijken staat, het koninkrijk Belgie, kunnen beschouwd worden — Joseph Lebeau, lord Palmerston en koning Leopold. De eerste ontving van zijn koning, bij het vijf-en-twintigjarig jubilé van hun gezamenlijken intocht in Brussel, de ongevraagde getuigenis, dat hij door zijn talent en zijn moed een beslissenden invloed geoeffend had op het tot stand komen van dat historiesch werk. En hoeveel de engelsche staatsman bijgedragen heeft tot terzijde-

W. B. I. 1867. 8

stelling van de tallooze zwaarigheden, welke vooral de drie oostelijke groote mogendheden tegen de vorming van het nieuwe koninkrijk inbrachten, is bekend aan allen die vertrouwd zijn met de ingewikkelde handelingen der londensche conferentie; en hoe hooge waarde hij zelfs nog in den avond van zijn aan diplomatische zegepralen rijk leven hechtte aan zijn tusschenkomst ten behoeve van België, heeft hij ten duidelijkste uitgesproken op zijn sterfbed. Eindelijk dat België aan den koning zijner keuze niet slechts de bevestiging zijner vrijheden en de buitengewone ontwikkeling zijner welvaart, maar ook zijn definitief bestaan als onafhankelijke staat te denken heeft, is een stelling die geen geschiedschrijver meer in twijfel trekt. Het afsterven dezer drie mannen voert onwillekeurig den blik van wie hen overleven tot den tijd van hun gemeenschappelijk werken; maar zulk een terugblik heeft tevens een hooger staatkundig en historiesch belang. De dood van Leopold toch heeft velen de vraag op de lippen gebracht, of de jeugdige staat slechts door een voor 't oogenblik gelukkige combinatie en door den persoonlijk invloed van zijn monarch gehandhaafd, dan wel of hij op duurzame fundamenteën opgetrokken is. Op deze vraag geeft de geschiedenis zijner stichting het beste antwoord; immers het is een oude waarheid, dat een staat door dezelfde krachten in stand gehouden wordt, door welke hij geschapen is. Ook is het niet te loochenen, dat het voor onzen geest een eigenaardig genot is in een enkel voorbeeld gade te slaan, welken strijd en welke inspanning het kost in ons zeer samengesteld europeesch statenstelsel een nieuw lid in te voegen. Eindelijk is de gronding der belgische staatsinstelling een feit van groote beteekenis, omdat zij vele, althans voor Europa geheel nieuwe instellingen heeft in het leven geroepen, die zich niet slechts in België gehandhaafd hebben, maar ook anderen staten tot voorbeeld geworden zijn en waarschijnlijk een steeds verder gaande uitbreiding vinden zullen.

Doch zoo wij in elk ander opzicht den belgischen staat als een geheel nieuwe schepping zullen moeten betrachten, zoo was er evenwel een voorname grondslag reeds aanwezig, vóór hij als zoodanig geproclameerd werd; er bestond reeds, hoewel onont-

wikkeld en eerst sedert kort tot zelfbewustzijn gekomen, een belgische nationaliteit. Wien dit ontging, kon, gelijk de oude von Gagnern, voor den opstand der Belgen geen oorbaar doel ontdekken noch een gelukkigen afloop verwachten, of moest als von Stein wel tot de uitspraak komen dat die opstand ongerijmd, verderfelijk en misdadig was. Zeker verhengden zich de Belgen sedert hun vereeniging met Holland in het genot van groote stoffelijke voordeelen; de vrijheden, welke de grondwet van het koninkrijk der Nederlanden hun verzekerde, konden den toets met de grondwettige rechten van alle volken op het vaste land doorstaan; de koning ging algemeen en niet ten onrechte door voor verlicht, welgezind en teeder bezorgd voor het geluk zijner onderdanen; de vereeniging der beide landen was een voornaam bestanddeel van de orde door de Weener traktaten in het leven geroepen, en op de ongekreukte handhaving dier traktaten scheen de vrede van Europa te rusten. Voegt men daarbij dat de tegenstand in de zuidelijke provinciën tegen de regeering van koning Willem den Eerste, althans in de eerste jaren na de vereeniging, schier uitsluitend alleen van de katholieke geestelijkheid uitging; dat aan de later ontstane bezwaren wegens belasting, taal en onderwijs was te ontmoet gekomen, en dat de gewelddadige uitbarsting in Augustus 1830 zich hoofdzakelijk openbaarde in tooneelen van woeste doellooze vernieling van eigendommen, dan kan men zich niet verwonderen over de harde oordeelvellingen, welke zelfs schrandere mannen hooren deden over den opstand der Belgen. Om tot een geheel andere uitspraak te komen moest men zich niet slechts rekenschap geven van de stijfhoofdigheid en hooghartigheid des konings, waardoor elke fout zijner regeering dubbel krenkend werd, maar ook van de uiteenlopende zeden en wederkeerige antipathie der door de diplomatie tot innige samensmelting gedoemde volken. Zeker, volgens afstamming en taal, de beide momenten welke men gewoonlijk beschouwt als de onbedriegelijkste kenteekenen eener gemeenschappelijke nationaliteit, waren de Vlamen, die bijna twee derden der belgische bevolking uitmaken, nauwverwant met de Hollanders, en daarentegen zeer gescheiden van de Walen; ook aan historischen samenhang ontbrak het niet, in zoo verre onder

den scepter van de hertogen van Bourgondië en Karel den Vijfde de noordelijke en de zuidelijke provinciën met elkander verbonden geweest waren; eindelijk kon men nog aanvoeren, dat de laatstgenoemde landen sedert het einde der middeleeuwen, dus juist ten tijde dat de europeesche natiën zich tot afzonderlijke staatslichamen begonnen te vormen, steeds onder vreemde heerschappij hadden gestaan, doch zich tegenover elkander als zelfstandige, slechts door den lossen band van een volkenrechtelijke unie verbonden staten gevormd hadden.

Evenwel kon het den opmerkzamen toeschouwer niet ontgaan, dat aan den anderen kant door een gemeenschappelijk staatkundig lot bij de bewoners der zuidelijke provinciën een zekere gelijksoortige zienswijze en levensrichting en een gevoel van onderlingen samenhang veroorzaakt waren. Reeds de afstand had verhinderd dat de Belgen onder de heerschappij van den spaanschen en oostenrijkschen tak van het huis Habsburg tot Spanjaarden en Oostenrijkers hadden kunnen gemaakt worden; veeleer waren zij in hun strijd voor de oude communale en provinciale vrijheden tegen het absolutisme van Filips den Tweede en Jozef den Tweede tot een levendig bewustzijn van eigen nationaliteit gekomen. Van hun noordelijke naburen hadden zij zich vervreemd, sedert zij zich, om die vrijheden te behouden, weder den Spanjaarden hadden in de armen geworpen; toen was het katholicisme ook in de vlaamsche streken weder tot uitsluitende heerschappij geraakt en had het een scheidsmuur opgericht tegen de republiek der Vereenigde Nederlanden, welke den stempel droeg van een streng kalvinisme. Uit deze vervreemding was ontstaan bittere haat aan den eenen, geringschatting en verachting aan den anderen kant, daar de noordelijke republiek in kleingeestigen eigenbaat door het ontnemen van enkele landstreken, door de bezetting der belgische vestingen, door de heffing eener jaarlijksche schatting, ja door de geheele afsluiting der Schelde voordeel trachtte te doen met den afhankelijken toestand van haar vroegeren bondgenoot. Even weinig kon er sympathie ontstaan voor Frankrijk, waarmede de Walen in elk geval door afstamming enger verbonden waren; de buitenlandsche politiek toch der fransche koningen in de zeven-

tiende en achttiende eeuw was slechts gericht op uitbreiding van hun gebied; het ongelukkige België was bijna altijd het slagveld en moest de kosten van den oorlog dragen. Voegt men bij deze herinneringen het antikatholiek streven der fransche revolutie en de wilde roofzucht der Jakobijnen, zoo zal men begrijpen, dat de inlijving in de fransche republiek (1795) door de Belgen met een schier algemeenen tegenzin begroet werd. Ook de glans van het keizerrijk en de stoffelijke voorspoed, welken het aanbracht, vermochten niet de groote meerderheid der Belgen te winnen; onverschillig zagen zij toe, toen de napoleontische heerlijkheid ineenstortte. Maar weldra bleek het, dat in één opzicht de fransche heerschappij even als in andere landen ook hier buitengewoon gunstige gevolgen naliet; met de oude privilegiën van provinciën en standen was ook vervallen de geest van exclusivisme, die hoofdzakelijk het mislukken der brabantische revolutie veroorzaakt had; de Belgen waren — daargelaten de versterking en aanwakking voor 't oogenblik van het katholicisme door de grepen van Napoleon in het inwendig leven der kerk — vrijgemaakt van de overleveringen der middeleeuwen en medegenomen door den stroom der moderne beschaving. Op het reeds vroeg gevormde wezen der Hollanders, die bovendien slechts korten tijd werkelijk met het fransche keizerrijk vereenigd waren, liet de periode der groote europeesche omwenteling veel minder sporen na; en zoo vertoonde zich thans het belgische volk als het moedig voorwaarts strevende, het hollandsche als het achterblijvende. Toen desniettemin staande de Hollanders met ouden overmoed geneigd waren de zuidelijke provinciën als een aanwas van grondgebied van hun herstelden staat te beschouwen; toen de koning bij het bezetten van civiele en militaire ambten zijn landslieden op zeer in 't oog vallende wijze begunstigde; toen de wet zelve, doordat zij aan de veel talrijker bevolking van België slechts de helft der vertegenwoordigers in de Tweede Kamer der Staten-Generaal toestond, erkende dat de belangen der twee deelen van het land onvereinigbaar waren en het eene gedeelte, ten gevolge van den invloed der regeering op enkele stemmen, bloot stelde aan het gevaar zich altijd door het andere de wet te zien voorschrijven; zoo moesten

de Belgen zich ten gevolge dezer gemeenschappelijke krenking en achteruitzetting en van den gemeenschappelijken strijd daartegen steeds meer als een enkel lichaam leeren beschouwen. De innige en geheele vereeniging der beide volken, welke de diplomatie op 't oog gehad had, was, te oordeelen naar de historische ontwikkeling onmogelijk, en niets kan deze waarheid meer aan 't licht brengen, niets de antipathiën hooger doen stijgen dan de poging om dat stelsel te verwezenlijken.

De afstand tusschen het bewustzijn van nationaliteit en het haken naar onafhankelijkheid was zeer spoedig afgelegd. De aanstokers der oproerige bewegingen te Brussel (25—27 Aug. 1830) zagen in de vereeniging met Frankrijk het eenige middel tot redding van den druk der hollandsche heerschappij; de welgezinde aanzienlijke burgers, die de rust te Brussel herstelden en daardoor voor een oogenblik meester der positie waren, verlangden aanvankelijk slechts enkele concessiën; vervolgens, toen de koning de onderhandelingen daarover op de lange baan schoof, een afzonderlijk bestier der beide deelen van het land. Maar de nationale gezindheid openbaarde zich reeds in de dagen van Augustus door het weldra algemeen dragen der brabantse kleuren; de massa van het volk wilde, zoodra de beweging een groote afmeting aangenomen had, van geen verdere verbinding met Frankrijk weten, zonder daarom te denken aan een opgaan in Holland; zij vrijdelde het weder binnenrukken van het nederlandsche leger in Brussel door haar krachtigen tegenstand. Na de nederlaag van prins Frederik proclameerde de provisioneele regeering, welke gedurende de dagen van strijd (23—26 September) opgetreden was en aan welke zich weldra de bevolking van het gansche land onderwierp, zonder aarzelen, dat het stichten van een onafhankelijken staat het doel was waarnaar men streven moest (4 October); den 18^{den} November 1830 verkondigde het vrij gekozen nationaal congres met eenparige stemmen de onafhankelijkheid van het belgische volk en legde zoo doende den grondsteen van den nieuwen staat. België wilde voortaan aan zich zelf behooren; het wilde na de heerschappij van vreemden onder de meest uiteenlopende vormen ondervonden te hebben, eindelijk als evenknie optreden in de

rij der europesche staten. Maar de wil om een staat te vormen had om zijn wit te bereiken behoefte aan krachtdadigen arbeid. In de eerste plaats had men een staatsregeling noodig, die voldeed aan de behoefte en zienswijze van het volk. Koos men de erfelijke monarchie en wilde men gelijk men kon verwachten zich geheel losmaken van het huis van Oranje, zoo moest men een nieuw koningsgeslacht aan het bewind roepen. De onvermijdelijke, hetzij vreedzame, hetzij met oorlog gepaard gaande scheiding van de Hollanders was aan te meer zwaarigheid onderworpen, daar dezen nog drie zeer gewichtige, sterke plaatsen — de citadel van Antwerpen, benevens de vestingen Luxemburg en Maastricht — op den grond, waarop de Belgen aanspraak maakten, bezet hielden. Ten slotte moest men de mogendheden zoeken te bewegen, de eerste schending der traktaten van Weenen rustig aan te zien en zelfs, daar een kleine staat als België volkenrechtelijk geïsoleerd niet bestaan kan, den nieuwen toestand door haar erkenning te sanctioneeren. En te midden van al die moeite en strijd moest men krachtdadig opkomen tegen de binnenlandsche anarchie, welke elke omwenteling meer of min teweeg brengt.

Het ging betrekkelijk gemakkelijk bij de beraadslaging over de staatsregeling. Op dit gebied kon zich het congres vrij, zonder belemmering van binnen of buiten'slands, bewegen. De provisioneele regeering was — met uitzondering van den ijdel en eerezuchtigen de Potter, die terugtrad en, straks nog ten toppunt van populariteit, binnen zeer korten tijd geheel vergeten was — verstandig genoeg om te erkennen, dat zij haar mandaat slechts verschuldigd was aan de noodwendigheid van het oogenblik en dus niet op gelijken voet stond met de verkozen vertegenwoordigers der natie; zij vergenoegden er zich mede, de verkiezingen voor het congres te ordenen en een commissie in te stellen, welke om het werk van het congres gemakkelijker te maken het ontwerp eener staatsregeling redigeerde; en daar de voornaamste leden dezer commissie deel uitmaakten van het congres, waren zij in staat hun arbeid op krachtdadige wijze te verdedigen. Een proclamatie tot het volk, waarbij het zou worden uitgenoodigd van zijn verlangen te doen blijken, stemde het congres reeds in een zijner eerste zittingen met groote meerder-

heid af. Ook was inmenging van het buitenland in de afzonderlijke bepalingen der staatsregeling niet te vreezen, zoo lang men maar één klip gelukkig vermeed. Het aannemen van den republikeinschen staatsvorm zou gewis het gansche monarchaal Europa en vooral de nieuwe dynastie van Frankrijk, welker welwillendheid voor België van zoo groote waarde was, te wapen geroepen hebben. Dit gevaar begrepen de Belgen; vele leden van het congres, welke theoretisch de voorkeur aan de republiek zouden gegeven hebben, stemden met het oog op den algemeenen toestand van Europa voor de monarchie; met 164 tegen 13 stemmen besloot het congres (22 November), dat het belgische volk de konstitutioneele representatieve monarchie onder een erfelijk opperhoofd als regeeringsvorm aannam. Als desniettegenstaande de staatsregeling de grondstellingen der volkssouvereiniteit en der verdeeling van de machten, die met het begrip der monarchie in onoplosbare tegenspraak zijn, aannam, zoo waren dit theoretische dwalingen, welke men ontleende aan de toen heerschende leer van het konstitutioneel staatsrecht, maar waaraan men slechts in een paar op zichzelf staande bepalingen praktisch gevolg gaf; over 't algemeen zijn de bepalingen over het koninklijk gezag in overeenstemming met het juist opgevatte monarchaal beginsel, en gedoogen, gelijk de ondervinding bewezen heeft, zelfs een niet onaanzienlijke eigen persoonlijke werkzaamheid. De persoon des konings is voor onschendbaar verklaard. De koning heeft het recht zijn ministers te benoemen en te ontslaan; desgelijks begeeft hij de ambten van het algemeen staatsbestuur, de rechtersplaatsen (hoogere na voorafgaande aanbeveling), de diplomatieke posten en de rangen in het leger, verder verleent hij militaire orden en titels van adel. Zijn verhouding tegenover de wetgeving is wezenlijk een andere dan die van den president der Vereenigde Staten van Noord-Amerika; hij deelt met de beide kamers het recht van initiatief tot het voorstellen van wetsontwerpen; hij alleen bevestigt de wetten en kondigt ze af, en geeft de noodige verordeningen en bevelen tot haar tenuitvoerlegging; hij heeft, zij het dan ook met zekere beperkingen, het recht de kamers bijeen te roepen, te verdagen en te ontbinden. Hij heeft het opperbevel over zee- en landmacht,

verklaart oorlog en sluit verdragen met buitenlandsche mogendheden. Eindelijk heeft hij het recht van gratie. Maar tegenover deze uitgebreide bevoegdheden staan even duidelijk omschreven de goed gewaarborgde rechten der andere staatsorganen. Zoo moeten — om slechts eenige hoofdbepalingen aan te halen, — jaarlijks de belastingen, het budget en het legerkontingent goedgekeurd worden. De leden der rekenkamer worden door de tweede kamer benoemd. Worden zij voor dien tijd niet opgeroepen, dan komen de kamers jaarlijks op een bepaalden dag van zelf bijeen; elk jaar moeten zij minstens veertig dagen vergaderd zijn. Tot aan de uitvaardiging eener wet op de ministerieele verantwoordelijkheid heeft het huis der afgevaardigden een discretionaire bevoegdheid tot aanklacht; het hof van cassatie de macht om te vonnissen, doch slechts met nauwkeurige opgave der misdaad. De onafhankelijkheid der justitie is verzekerd, doordien de rechters zonder vonnis ontslagen noch geschorst en nooit zonder hun toestemming verplaatst mogen worden; in den regel staan de staatkundige rechten even goed als de burgerlijke onder de bescherming van de gewone rechtbanken; voor alle misdaden, alle politieke en persdelicten is de uitspraak van gezworenen noodig.

Al deze bepalingen werden zonder eenige discussie van belang aangenomen; ten deele behoorden zij tot de gewone eischen van een geavanceerd liberalisme, ten deele voldeden zij aan een gewenschte doeltreffendheid. Daarentegen gaf de vraag over de samenstelling der beide kamers aanleiding tot zeer levendige debatten. Het stelsel van twee kamers werd door de meerderheid voor noodig erkend; maar hier, gelijk in alle landen waar geen geboorteadel die groote goederen bezit en in de staatszaken te huis is, de vereeniging dezer zaken zich van zelve opdringt als de natuurlijke aristokratische vertegenwoordiging, was de wijze hoe de eerste kamer samen te stellen, een moeilijk op te lossen vraagstuk. Het kwam zoover dat de enkele aangenomen ontwerpen *en bloc* verworpen werden; tot eindelijk een voorstel schier algemeen ingang vond, omdat het althans het groote voordeel had een voortdurende disharmonie der beide kamers te verhinderen. Volgens dat voorstel zou de senaat gekozen

worden door dezelfde kiezers als de afgevaardigden, maar voor den dubbelen tijd en in aantal slechts half zoo sterk; een leeftijd van 40 jaar en een zeer hooge census werden gesteld als voorwaarden om verkiesbaar te zijn voor den senaat. Het kiesrecht voor beide kamers werd verbonden aan een zekere som aan belastingen te betalen, welke de staatsregeling slechts in haar uiterste grenzen omschreef, het overige aan de kieswet overlatende. Bij dit uitsluitend acht geven op vermogen evenals in den relatief hoogen census, zelfs van het minimum (20 gulden jaarlijks aan direkte belasting) volgde het belgische nationaal congres denzelfden stroom des tijds, die zich openbaart in de fransche kieswet van 1831 en in de engelsche reformbill van 1832, en die er naar streefde de staatsmacht over te brengen in handen van den middelstand, met geheele buitensluiting der mindere klassen en zonder eenige acht te slaan op geestesontwikkeling.

Op grond der traditiën van het belgisch staatsleven kon het congres de fundamenteele beteekenis der zelfregeering van de kleinere staatkundige lichamen niet over 't hoofd zien. Door aan gemeente- en provinciale raden, die rechtstreeks zouden verkozen worden, alle zaken van gemeentelijk en provinciaal belang op te dragen en van hun toestemming alle gemeentelijke en provinciale belasting afhankelijk te maken; door hun openbare zittingen en de publiek-making van budget en rekening en verantwoording voor te schrijven; door in het belang van de wet en het algemeene welzijn de tusschenkomst van den staat voor te behouden, gaf het althans de grondtrekken aan van een door de latere wetten verder opgetrokken goed systeem.

Nevens de staatkundige organisatie maken in de moderne staatsregelingen sedert de fransche revolutie van 1789 de vrijheidsrechten der enkele individuen een tweede hoofdbestanddeel uit. De bepalingen, welke het belgische nationale congres op dit terrein maakte, hebben er het meest toe bijgedragen om zijn werk den naam te geven eener stoutmoedige reformatie; haar wezenlijke verdiensten werden door velen in twijfel getrokken; in elk geval hebben zij hoofdzakelijk de richting gegeven aan de verdere ontwikkeling van den nieuwen staat. Ontegenzeggelijk

ligt er aan ten grondslag een bepaald, tastbaar beginsel: de vrijheid van allen in alles; van een toetsen van dit beginsel zal elke theoretische waardeering dier bepalingen moeten uitgaan. Evenwel al wie, gelijk wij, voornamelijk haar praktische betekenis voor België onderzoeken wil, moet zich goed voor den geest brengen dat het aannemen van dit beginsel zelfs bij den toenmaligen toestand een praktische noodzakelijkheid was. In de grondstelling der volle vrijheid in allerlei opzicht hadden de beide hoofdpartijen van het land in de laatste jaren van het koninkrijk der Nederlanden het vereenigingspunt voor hun verschillende eischen gevonden; dit vereenigingspunt weder op te geven, wat zou het anders geweest zijn dan het land te midden der revolutionaire krisis bloot stellen aan een verwoeden partijstrijd, welke tot vernietiging van den pas ontluikenden staat had moeten voeren? De eerlijke en consequente toepassing echter van die grondstelling is alleen daaruit te verklaren dat zij voor beide partijen van lieverlede van een taktiek tot een zaak van overtuiging geworden was. Toen de vereeniging der partijen voor het eerst tot stand kwam, hadden de liberalen slechts schoorvoetend ingewilligd het verlangen van vrijheid van onderwijs, de katholieken de vrijheid van drukpers; maar bij beiden had zich meer en meer de overtuiging gevestigd, dat alle vrijheden op de innigste wijze met elkander samenhangen en dat privilege daarentegen altijd met zich brengt een afhankelijkheid van het staatsgezag. In dezen geest was reeds voorgegaan door de provisioneele regeering, toen zij, terwijl zij onder haar medeleden telde een zoo streng katholiek als den graaf Félice de Mérode, nog tijdens den strijd van de vrijwilligers tegen de Hollanders niet slechts alle beperkingen van het onderwijs en de eeredienst, maar ook der vrijheid van vergadering en vereeniging en van het niten van zijn meening ophief.

Bij de bevestiging en nadere ten uitvoerlegging dezer vrijheden betoonde het congres in de details een verrassende praktische takt. Nergens phrases en holle beloften, overal onmiddellijk te realiseeren recht. Tegenover alle vrijheden is de heerschappij van den staat tegen misbruiken gewaarborgd door repressieve wetten; over 't algemeen zijn ook de handelingen der kerkelijke organen

onderworpen aan het gemeene recht. Door de handhaving van het verplicht burgerlijk huwelijk, dat het kerkelijk huwelijk voorafgaan moet, en van de registers van den burgerlijken stand, is aan den staat verzekerd zijn recht op zijn eigen levensgebied. Het zoo lichtelijk in verkeerden zin opgevatte woord "scheiding van staat en kerk" is niet uitgesproken, veeleer, bij alle afscheiding, het belang dat de staat heeft bij de godsdienst erkend door de bezoldiging der geestelijkheid van de verschillende gezindheden door den staat. Op het gebied van het onderwijs is den staat althans concurrentie voorbehouden; het valt niet te loochenen, dat zoodra men het onderwijs als wezenlijke staatszaak beschouwt, de staat aanspraak moet maken op toezicht op het onderwijs van bijzondere personen en corporatiën; dit is een bedenkelijk punt in de belgische staatsregeling, hetwelk zooals de debatten van het congres toonen, reeds dikwijls, zelfs door strenge katholieken, ondervonden werd, zonder dat echter de meerderheid een middel gevonden heeft om daaraan te gemoet te komen.

De eensgezindheid der partijen en het verstandig overleg der leden, schier zonder uitzondering beloond door het congres bij het maken der staatsregeling, verloochende zich ook niet bij het slot dier werkzaamheden: met algemeene stemmen werd besloten (7 Febr. 1831) niet te stemmen over het geheel, waardoor mogelijk het gansche werk weer zou hebben schipbreuk geleden, en die artikelen, welke de meerderheid der stemmen hadden gehaald, gezamenlijk als aangenomen te beschouwen.

Met dit votum kon de vergadering het werk der inwendige inrichting van het land als geeindigd beschouwen; want reeds vier dagen vroeger had zij den koning gekozen, wien zij voor het vervolg de leiding van den belgischen staat wilde toevertrouwen. Maar reeds blijkt uit het aantal stemmen bij deze keuze en uit den persoon van den gekozene, dat hier geheel andere invloeden gewerkt hadden dan bij de vaststelling der constitutie; juist met volstrekte meerderheid was de tweede nog onmondige zoon van koning Louis Philippe tot den troon van België geroepen. Het was met het oog op de buitenlandsche po-

litiek, dat deze keuze was gedaan. Om de gronden, welke tot dit resultaat gebracht hadden te begrijpen moeten wij eerst de diplomatische ontwikkeling van het belgische vraagstuk tot op dezen tijd nagaan.

Reeds in de eerste weken na den vruchtelloozen aanslag van Prins Frederik op Brussel was de zienswijze der beide groote mogendheden, die altijd hoofdzakelijk België's lot bepalen zullen, duidelijk aan het licht gekomen. Die zienswijze was den Belgen niet ongunstig. Een naar Parijs gezonden lid der provisioneele regeering, Alexandre Gendebien, kwam terug met de nitdrukkelijke verzekering (10 October) dat het fransche kabinet geen interventie van vreemde macht in de belgische zaken dulden zou. Aan den anderen kant sloeg het britsche ministerie het verzoek der nederlandsche regeering om troepen naar de zuidelijke provinciën te zenden, ten einde daar de rust te herstellen, beleefdelijk af (17 October) en gaf te gelijker tijd te kennen, dat zijn hoofddoel bij de aanstaande door Holland zelf verlangde bijeenkomst van gevolmachtigden der vijf groote mogendheden daarin bestaan zou, om te verhinderen dat de in de Nederlanden uitgebroken oproerige bewegingen een storing van den algemeenen vrede zouden kunnen ten gevolge hebben. Het standpunt der fransche regeering is gemakkelijk te begrijpen: het koninkrijk der Nederlanden, zooals het door de zegevierende geallieerden gevormd was, was bestemd het bruggehoofd van Europa tegen Frankrijk te zijn; Louis Philippe kon wel, trots de woelingen der actiepartij de weener traktaten eerbiedigen, zoolang hierin door feitelijke toestanden niets was veranderd geworden; maar hij kon een gewapend tusschen beide komen der mogendheden, om de tegen Frankrijk meest vijandige bepalingen weer van kracht te doen zijn, niet gedoogen zonder zijn kroon op het spel te zetten. Juist dit vooruitzicht op een conflict met Frankrijk moest een wezenlijken invloed uitoefenen op de beslissingen van het britsche kabinet, hoe zeer zijn sympathie was aan de zijde van koning Willem en het den opstand tegen diens verlichte regeering — gelijk het heette in de troonrede van 2 November — betreurde. Een nieuwen oorlog van misschien 20 jaren te voeren voor een diplomatieke combinatie, zoo iets

was niet te doen bij de gezindheid van het britsche volk, dat sedert Canning steeds meer overhelde naar de staatkunde van niet-interventie in de inwendige aangelegenheden van andere volken, terwijl het luide en met nadruk vroeg om herziening der verouderde deelen van zijn eigen constitutie, en bovendien was zoo'n oorlog bij den vreeselijken druk der staatsschuld ondenkbaar. Intuschen werd het ministerie weldra ontslagen van dien strijd tusschen zijn algemeen bekenden wensch en den drang der noodzakelijkheid; die dreigende hervormingsbeweging dwong Wellington af te treden (16 November); zijn plaats werd ingenomen door Charles Grey, die steeds de bepalingen van het Weener congres, dat geen rekening gehouden had met de wenschen der bevolkingen, veroordeeld had, terwijl lord Palmerston, Canning's volgeling, den onbekwamen en absolutistischen Aberdeen als secretaris van staat voor buitenlandsche zaken verving. De tijding dezer verandering deed den opstand te Warschau losbarsten (24 November); het poolsehe leger dat de voorhoede zou hebben uitgemaakt van den door keizer Nikolaas ontworpen kruistocht tegen de revolutiën van het westen, begon een wanhopigen strijd, waarin Polen wel is waar onderging, maar die, doordien hij de krachten van Rusland verlamde, machtig medegewerkt heeft tot de onafhankelijkheid van België. Oostenrijk en Pruisen, reeds vroeger door de bewegingen in de kleine staten van Middel-Duitschland en door de gisting in Italië en in de Rijnprovinciën beziggehouden, zagen zich nu nog bovendien genoopt opletteend hun oostelijke grenzen gade te slaan; beide hoven waren tevens weinig gezind zich te mengen in groote oorlogsverwickelingen en gewend bij de zaken van Nederland in de eerste plaats te letten op de houding van Engeland. Maar vooral moest bij de groote mogendheden van het oosten even als bij Engeland, waren zij niet ontbloot van alle staatkundig inzicht, de overweging gewicht in de schaal leggen, dat een gewelddadige tezamenvoeging van het koninkrijk der Nederlanden het doel, waarvoor dat land oorspronkelijk bestemd was geworden, allermint bevorderlijk zou zijn; de Belgen, tegen hun wil aan Holland geketend, zouden in elken europeeschen oorlog niet een waarborg tegen Frankrijk zijn, maar integendeel bereidvaardige bondgenooten.

Toen de conferentie van Londen den 20sten December 1830 deze waarheid in diplomatieke taal erkende, deinsde zij ook niet terug voor de noodige consequentie: zij gaf de toekomstige onafhankelijkheid van België aan als het uitgangspunt harer beradslagingen en behield zich slechts voor uader te handelen over de maatregelen, waardoor dit resultaat in overeenstemming te brengen was met de bepalingen der traktaten en met de belangen en de veiligheid der overige mogendheden. Tot ten uitvoerlegging van dit voorbehoud stelde zij bij haar protokollen van 20 en 27 Januari 1831 grondregels voor de onafhankelijkheid en het bestaan van België. Dienovereenkomstig zou Holland beperkt worden tot de grenzen der republiek van de Vereenigde Nederlanden in het jaar 1790; de overige deelen van het koninkrijk der Nederlanden zouden met uitzondering van het groot-hertogdom Luxemburg voortaan België vormen. De bepalingen der Weener slotakte betreffende de gemeenschappelijke stroomen zouden ook van toepassing zijn op de rivieren, welke het hollandsche en belgische gebied bespoelen — een met het oog op de Schelde voor België hoogst gewichtig artikel. Aan den nieuwen staat werd geen andere last opgelegd dan een altijd-durende neutraliteit, waarvoor de vijf groote mogendheden hem niet slechts deze neutraliteit, maar ook de integriteit en onschendbaarheid van zijn gebied waarborgden. De voor België zeer ongunstige bepalingen over de staatsschulden duidde de conferentie zelve slechts als een voorslag aan.

Het was natuurlijk, dat de koning van Holland tegen het optreden der conferentie, zoodra zij er van sprak de onafhankelijkheid van België te sanctioneeren, protesteerde. Tegen zijn beweringen, dat de geallieerden op het oogenblik toen zij over het lot van België beschikten ten gunste van het huis van Nassau, en zijn vereeniging met Holland uitspraken, van elke bevoegdheid om op dit hun werk terug te komen hadden afgezien; dat de conferentie het recht niet had, in stede van de orde en rust in de Nederlanden te herstellen, waartoe haar hulp was ingeroepen, tot verbrokkeling van het koninkrijk mede te werken, was uit het standpunt van recht niets aan te voeren. Dat de koning zou afstand doen van zijn geeuszens zonder opoffering

verkregen rechten, kon men van hem zonder de dringendste noodzakelijkheid niet verwachten. Daarentegen moet het bij den eersten oogopslag bevreemding wekken, dat de bepalingen der conferentie ook van de zijde der Belgen, welken zij zoo bereidvaardig het genot van een eigen staat schenen te willen verzekeren, luide tegenspraak vonden. In zijn protest van 1 Februari stelde het belgische nationaal-congres, de onbevoegdheid der conferentie, de schending van het beginsel van niet-interventie op den voorgrond, en het was daartoe te meer bevoegd, aangezien de provisioneele regeering de taak der conferentie reeds bij de eerste onderhandelingen over een wapenstilstand slechts als een philanthropische had willen erkennen; doch over dit formeel bezwaar zouden de Belgen zich vermoedelijk licht hebben heengezet (gelijk zij het later deden), indien hun de besluiten der conferentie materieel voldaan hadden. Maar zij zagen in de bepalingen over de grenzen een ondragelijke schending en verongelijking van hun gebied. Zij waren van oordeel geen stuk van het land, dat deelgenomen had aan den opstand en in het nationaal congres vertegenwoordigd was, te mogen opgeven, en de protokollen wilden hun van hun feitelijk bezit niet alleen belangrijke gedeelten van Limburg, maar ook het geheele groothertogdom Luxemburg met een bevolking van meer dan 300 000 zielen ontnemen. Door nu te trachten hun aanspraak op de betrokken limburgsche distrikten door een zeer gebrekkigen historischen rechtstitel — den afstand in het jaar 1795 daarvan gedaan ten behoeve van Frankrijk — kracht bij te zetten en op denzelfden grond ook den linkeroever der Schelde te vragen, welke volstrekt geen deel genomen had aan den opstand, konden zij hun zaak slechts afbreuk doen. Daarentegen was hun aanspraak op Luxemburg gegrond op de geschiedenis. Sedert het jaar 1444, toen Filips de Goede van Bourgondië na het uitsterven van het luxemburgsche gravenhuis in het bezit van dit land gekomen was, had het steeds het lot der overige belgische provinciën gedeeld; met die was het begrepen geworden onder de algemeene benaming van spaansche of oostenrijksche Nederlanden, en had regelmatig gedeputeerden gezonden naar de Algemeene Staten te Brussel. Eerst in het jaar

1815 docht het de mogendheden goed om Luxemburg een bijzondere politieke positie te geven; het werd verheven tot een groothertogdom en geplaatst onder de souvereiniteit van den koning der Nederlanden als vergoeding voor zijn duitsche bezittingen, welke hij aan Pruisen had afgestaan; te gelijker tijd werd het opgenomen in den duitschen bond. Het onnatuurlijke van een dergelijke vergoeding werd door koning Willem zelven erkend, doordien hij in alle regeeringsakten Luxemburg steeds als een integreerend deel der zuidelijke provinciën bleef behandelen en deze staatsrechterlijke opvatting door een transactie met prins Frederik, die tot de erfopvolging in het groothertogdom groepen was, ook voor het vervolg trachtte te waarborgen. Toen desnietteenstaande de te Londen tot een conferentie vereenigde mogendheden er op bleven staan Luxemburg van België te scheiden en voor het huis Nassau te behouden, lieten zij zich wel gedeeltelijk leiden door ontzag voor den duitschen bond, die verplicht was, zijn medelid in zijn territoriale rechten te beschermen en voor wien het een gruwel geweest zou zijn een uit de revolutie voortgekomen heerscher over België als medelid op te nemen, meer echter nog door zuiver dynastische overwegingen. En hoe grooter invloed deze hadden bij de meerderheid der conferentie, kwam nog duidelijker aan 't licht bij een veel gewichtiger vraag dan de luxemburgsche, bij de vraag namelijk wie de toekomstige soeverein van België zijn zou.

De kandidaat der conferentie — Frankrijk daargelaten, dat laveerde en intrigeerde — was de prins van Oranje, de oudste zoon van koning Willem. De oostelijke mogendheden, die zeker aan een geheele restauratie, als die slechts plaats kon vinden zonder openbaar geweld en zonder gevaar voor een algemeen oorlog, boven elke andere oplossing de voorkeur zouden gegeven hebben, wilden langs dezen weg zoo veel mogelijk reddend van de legitieme rechten van het huis Nassau, dat door banden van bloed nauw verbonden was met de monarchie van Pruisen en Rusland. Van legitimeitsbezwaren waren de engelsche ministers vrij, maar historische overleveringen deden hen hooge achting koesteren voor de vorsten van Oranje; hierbij kwam nog de persoonlijke dankbaarheid, waarop de prins van Oranje aanspraak

kon maken door zijn eervolle deelneming aan de britsche veldtochten tegen Napoleon. Politieke gronden kwamen er ook nog bij: de scheiding tusschen Holland en België scheen door de verheffing van den prins op den belgischen troon veel gemakkelijker gemaakt te worden; daardoor had men het vooruitzicht op de voortdurende eener zekere eenstemmigheid in zaken het buitenland en den handel betreffende. Bij deze berekening begingen de mogendheden echter den misslag de gezindheid van twee factoren, op welker toestemming het toch hoofdzakelijk aankwam, geheel te miskennen. Koning Willem dacht er niet aan, ten gunste van zijn zoon, met wien hij sedert jaren in onmin leefde, van zijn rechten afstand te doen; op een voorslag van de mogendheden in dien zin verklaarde hij liever de Potter op den troon van België te willen zien. Van haar kant was de groote meerderheid van het belgische volk en van het congres besloten tegen geen prijs terug te keeren onder den scepter van een lid van het huis van Oranje. Wel is waar had de prins vroeger in hooge mate de sympathie der Belgen, voor welke hij steeds een bepaalde voorliefde getoond had en wien zijn onbekommerde levenslustige aard juist naar den smaak was, genoten, en als hij in de eerste dagen van September 1830, toen hij zich alleen in de oproerige stad waagde om de bezwaren der Belgen aan te hooren, had kunnen besluiten zich aan het hoofd der beweging te plaatsen en openlijk met zijn vader te breken, dan zou hem naar alle waarschijnlijkheid de kroon zijn te beurt gevallen. Sedert echter hadden de aanval van prins Frederik op Brussel en het bombardement van Antwerpen (27 October) een muur van puin en bloed tusschen de Belgen en het huis van Oranje opgetrokken. Onder den indruk dezer gebeurtenissen had het congres, aanstonds nadat het de onafhankelijkheid van België en den monarchalen regeeringsvorm proclameerde, de leden der familie Oranje-Nassau voor eeuwig uitgesloten van alle macht in België (24 November); een onhandige tusshenkomst der vreemde diplomatie had er slechts toe gebracht vele lieden, die anders het voorstel als ontijdig bestreden zouden hebben, tot de aanneming er van te brengen. Toen trots dat besluit de diplomatie voortvoer de kansen van den prins van Oranje als gun-

stig te beschouwen, liet zij zich hoofdzakelijk door den engelschen agent der conferentie, lord Ponsonby, die de stemmen van enkele met het huis van Oranje verbonden adellijken en van eenige door den handel op de hollandsche koloniën rijk geworden kooplieden en fabrikanten aannam voor de stem der natie, op een dwaalspoor brengen.

De houding van Engeland en de oostelijke mogendheden had vooral het nadeel dat zij de Belgen der fransche regeering, welke natuurlijk voor deze gedeeltelijke handhaving der traktaten van 1814 en 1815 weinig gestemd was, in de armen voeren moest. Een partij, welke de nauwelijks afgekondigde vrijheid had willen opofferen aan een inlijving bij Frankrijk was er om zoo te zeggen niet; alleen de lakenfabrikanten van Verviers, die gedurende het continentaalstelsel schitterende zaken gedaan hadden, verlangden naar een hereeniging. Wel echter zweefde velen der Belgen het denkbeeld voor den geest om door aansluiting aan de fransche julimonarchie den jongen staat een sterken steun tegen het oude Europa en zoo mogelijk ook eenige stoffelijke voordeelen te verzekeren. In dezen geest had de provisioneele regeering reeds in de tweede helft van 6 October een aanzoek te Parijs gedaan, of de belgische kroon zou worden aangenomen door den hertog van Nemours. Het fransche kabinet was verstandig genoeg geweest een weigerend antwoord te geven, hetwelk bij latere aanzoeken herhaald werd; Louis Philippe zelf verklaarde openhartig aan den belgischen gezant, dat deze combinatie een algemeenen oorlog moest doen ontbranden, en niets er hem toe zou kunnen bewegen zich bloot te stellen aan de beschuldiging uit eerzucht een zoodanigen oorlog te hebben doen ontstaan. De overtuiging dat de keuze van den hertog van Nemours den tegenstand van alle overige mogendheden zou opwekken werd ook gedeeld door de verstandigste leden van het belgische congres; het gros der katholieke partij was bovendien gekant tegen elke toenadering tot het vrijgeestige en gallikaansche Frankrijk; maar aangezien de meerderheid der conferentie elke onderhandeling, welke niet was ten gunste van den prins van Oranje, vooruit ontmoedigde, daar de engelsche agent ter conferentie en de engelsche regeering elke schrede bij den prins

Leopold van Saksen-Coburg, op wien reeds toen de liberale patriotten het oog gericht hadden, bepaald afsloegen, zoo hadden deze anti-fransche elementen volstrekt geen geschikte gelegenheid zich in verbinding te stellen met de leden van europeesche vorstenhuizen, die in aanmerking zouden hebben kunnen komen. In gelijke verlegenheid bevonden zich de voorstanders van een verbond met Frankrijk: de kandidatuur van den 15jarigen prins Otto van Beijeren en van den prins van Capua, een broeder van Ferdinand den Tweede van Napels — door het fransche kabinet voorgeslagen — hield men in België nauwelijks voor ernstig gemeend; immers dat de nieuwe staat behoefte had aan een krachtig en in de moderne liberale begrippen groot gebracht vorst, begrepen alle belgische staatslieden — voor het geval de keuze van den hertog van Nemours doorging, rekende men er juist op, dat de beleidvolle Louis Philippe in de eerste jaren het bestuur voeren zou. Plotseling echter kwam er een nieuw plan op, namelijk om den hertog August van Leuchtenberg, den oudsten zoon van Eugène Beauharnais, die door zijn voortreffelijke moeder op voorbeeldige wijze was opgevoed geworden, op den belgischen troon te roepen. Bij de partij, die de aansluiting bij Frankrijk voorstond, meende men met grond dat deze keuze bij het fransche volk, waar de nagedachtenis van Eugène altijd populair geweest was, grooten bijval zou vinden; maar men bedroog zich zeer met tevens te onderstellen dat zij ook aan den koning der Franschen welgevallig was, ja dat hij aan den zoon van Eugène de hand van een zijner dochters schenken zou. Louis Philippe was zich al te zeer den invloed bewust, dien de napoleontische herinneringen nog immer op het fransche volk hadden; geen partij vreesde hij zoo zeer als de bonapartistische; en hij zou er toe hebben kunnen besluiten een aangewezen hoofd dier partij te plaatsen onmiddellijk aan de grenzen van zijn rijk, aan het hoofd van een staat en dus van een leger! Het fransche kabinet protesteerde dan ook krachtig, en verklaarde de keus van prins August voor de meest aanstootelijke en minst gelukkige; in geen geval zou het hem erkennen en alle vriendschappelijke betrekkingen met België moeten afbreken. En nu werden op verrassende wijze de rollen verwis-

seld: de anti-fransche partij, die in den prins alle wensche-lijke persoonlijke eigenschappen vond, hief dien op het schild, en aangezien ook bij het volk, dat door oude aanhangers der napoleontische dynastie bewerkt werd, zich een levendige sym-
pathie voor zijn persoon openbaarde, zoo rezen van dag tot dag de kansen zijner verkiezing. Tegenover dit gevaar greep de fran-
sche regeering naar een zeer bedenkelijk middel: zij verklaarde, dat zij deze keuze als een vijandige handeling tegen Frankrijk beschouwen zou. Evenwel bleek ook zoodanige bedreiging vruch-
teloos te zijn: de Belgen waren overtuigd dat Louis Philippe zich tegen de vrije wilsuiting van het volk, waaraan hij zelf zijn kroon te danken had, niet gewapenderhand verzetten kon. Wilde het fransche kabinet geen gevoelige diplomatische nederlaag lijden, zoo kon het slechts een uitweg inslaan: tegenover de kandidatuur van den hertog van Leuchtenburg, een andere, al was het dan ook maar voor den schijn, stellen. Het sloeg dezen weg in: mondeling en schriftelijk liet Louis Philippe zijn bereidvaardig-
heid te kennen geven om de kroon aan te nemen voor den her-
tog van Nemours. Opdat de Belgen de overtuiging zouden heb-
ben, dat deze keus hun zeer groote voordeelen aanbrengen zou en dat Frankrijk besloten had in elk opzicht gemeene zaak met hen te maken, kwam er aan den morgen van den verkiezingsdag (3 Feb.) een dépêche van den franschen minister van buitenland-
sche zaken, waarin deze verklaarde, dat Frankrijk niet zijn goedkeuring hechtte aan de bepalingen van het protokol van 27 Januari; ook wat betrof het vraagstuk der grenzen en der schuld was de vrije toestemming der Belgen even zeer als die der Hollanders noodig; de londensche conferentie moest het karakter eener vrije bemiddeling niet verliezen. Deze manoeuvres bleven niet zonder invloed op een aantal wankelende stemmen, al bleef dan ook de groote meerderheid der aanhangers van den hertog van Leuchtenberg hem getrouw. Nadat bij de eerste verkiezing geen kandidaat het voorgeschreven getal van 101 stemmen verworven had, werd bij de tweede keuze, waar absolute meerderheid be-
slissen zou, de hertog van Nemours met 97 van de 192 uitge-
brachte stemmen, als koning der Belgen gekozen; 74 stemmen waren uitgebracht op den hertog van Leuchtenberg, 21 op

aartshertog Karel van Oostenrijk, die door eenige adellijken was aanbevolen en ook de stemmen verkreeg der geheime aanhangers van het huis van Oranje. Een deputatie van 10 leden, met den voorzitter van het congres aan het hoofd, bracht het resultaat der stemming over naar Parijs.

De ontknooping der intrigue liet zich niet wachten. Reeds den 9^{den} Februari overhandigde lord Ponsonby een protokol der londensche conferentie, waaruit bleek dat de fransche gezant het besluit van zijn koning, om de belgische kroon voor den hertog van Nemours te weigeren, na de gedane keuze als onveranderlijk herhaald had, waarop de vijf mogendheden overeen gekomen waren, dat ook de hertog van Leuchtenberg, als hem de belgische troon door het congres werd aangeboden, door geen der mogendheden zou erkend worden. Inderdaad was de keuze van den hertog van Leuchtenberg wegens haar bonapartistischen bijmaak even aanstootelijk voor de overige mogendheden als voor het fransche kabinet, zoodat een belgiesch geschiedschrijver met recht gezegd heeft: "De keuze van den hertog van Leuchtenberg was anti-fransch, zonder daarom europeesch te zijn; die van den hertog van Nemours was uitsluitend fransch en anti-europeesch." Den 17^{den} Februari verklaarde Louis Philippe aan de belgische deputatie bij gelegenheid der plechtige audientie, dat reeds het voorbeeld van Lodewijk den Veertiende en Napoleon voldoende was hem te bewaren voor de treurige verleiding om troonen voor zijn zonen op te richten.

De slimme koning der Franschen had voor het oogenblik een driedig voordeel bereikt: hij deed de wereld gelooven, dat zijn huis de innige sympathie der Belgen had; hij toonde zijn gematigdheid en onbaatzuchtigheid door de kroon voor zijn zoon bestemd af te slaan; hij schoof de gevaarlijke kandidatuur van den hertog van Leuchtenberg ter zijde. Wie rechtvaardig is moet erkennen, dat hij zich in vervolg van tijd mochte gaf den Belgen zijn dankbaarheid en welwillendheid te betoonen voor zoo veel dit mogelijk was zonder verstoring van den vrede in Europa. Maar het was niet in zijn macht de diepe wonde te heelen, welke de verijdeling dier eerste koningskeuze den belgischen staat toebracht. Het congres had zich zoo zeer gehaast een ko-

ning te verkiezen, omdat het terecht inzag in hoe hooge mate verlenging van den voorloopigen toestand bedenkelijk was: de provisioneele regeering, welker volmachten het aanstonds na zijn bijeenkomen bekrachtigde, had, omdat zij gevormd was op een tijdstip toen de belgische afgevaardigden ter staten-generaal nog in den Haag waren, trots haar talrijkheid geenszins al de geschiktste en meest populaire patriotten onder haar leden: haar gezag was weldra, gelijk dat van elk bestuur in revolutionnaire tijden, spoedig verslapt; de regeling van het binnenlandsch bestuur en het leger had nog weinig vorderingen gemaakt; handel en fabrieksnijverheid waren zeer gedrukt. Thans was de staatsregeling tot stand gekomen, dus de hoofdtak van het congres volbracht; het volk had het onmiddellijk optreden eener definitieve regeering verwacht, en op de voorloopige viel het verwijt, dat zij zich zelve en het congres op de ergste wijze bedrogen had. Daar er nu op een spoedige nieuwe koningskeuze weinig uitzicht bestond, zocht men een uitweg: de uitvoerende macht zou voorloopig in één hand gebracht worden, het congres zich een invloedrijke werkzaamheid voorbehouden door het constitueerend en wetgevend gezag, en de staatsregeling voor zoo veel het met dit voorbehoud mogelijk was, spoedig in werking komen. Bij deze nieuwe schikking was de hoofdvraag wie de regent zou zijn, en juist in dit opzicht beging het congres een grooten misstap, slechts te verklaren door een gebrek aan eergierigheid bij de uitstekendste mannen — een gebrek, dat bij den geheelen belgischen opstand opvallende is. De prins de Ligne was niet gezind de waardigheid van stadhouder-generaal, hem door verscheidene der invloedrijke medeleden van het congres aangeboden en waaraan nog uitgebreider bevoegdheden dan aan het regentschap zouden verbonden zijn, aan te nemen; de graaf Félice de Mérode droeg er meer toe bij om zijn ook van liberale zijde ondersteunde verkiezing tot regent te verhinderen dan te bevorderen; zoo besliste de groote meerderheid der stemmen (24 Febr.) voor den voorzitter van het congres baron Surlet de Chokier, die zich in de waardigheid tot dusverre door hem bekleed door een beleidvol gedrag vele vrienden gemaakt had. Maar het ontbrak hem geheel en al aan de energie, welke bij

den onzekeren en gevaarvollen toestand van het land te midden eener nog niet volbrachte revolutie, een eerste vereischte was voor wie het roer van staat hield; ook moest zijn duidelijk uitgesproken overhelling tot Frankrijk de zoo noodzakelijke overeenstemming met de overige mogendheden zeer belemmeren. Hij was wel is waar bereid in de eerste plaats, gelijk het een constitutioneel heerscher betaamt, zijn ministerie te laten handelen; doch terwijl hij er zich mede vergenoegde de mannen, welke tot hiertoe onder de provisioneele regeering aan het hoofd der verschillende departementen gestaan hadden tot ministers te benoemen, verzuimde hij te voldoen aan de voorwaarde van elk constitutioneel staatsbestuur — de homogeniteit van 't ministerie. De minister van binnenlandsche zaken Tilemans had alleen in de commissie voor de staatsregeling gestemd voor de republiek; zijn collega's waren allen, hoezeer dan ook op verschillende gronden en in verschillende mate, de monarchie toegedaan. De minister van justitie Alexander Gendebien verwachtte slechts heil van een aansluiting aan Frankrijk, de minister van de Weyer had medegewerkt tot de keuze van den hertog de Nemours, terwijl eindelijk de minister van oorlog Goblet meer of min verdacht werd van orangistische sympathieën. Terwijl de zoo samengestelde regeering, ofschoon niet werkeloos, toch zonder kracht en zonder eenig bepaald plan om te komen tot een definitief resultaat in den blinde rondtastte, ontstond er meer en meer moedeloosheid en wanorde in het land; "overal was anarchie, in de wetten, in de gemeederen, bij het binnenlandsch bestuur en bij het leger." Zij die niet ingenomen waren met de revolutie zelve of wel met den loop, welken de zaken genomen hadden, verhieven thans het hoofd: een genootschap van vrienden der nationale onafhankelijkheid kuite onder leiding van de Potter voor de invoering der republiek; leden van geheime fransche genootschappen zochten onrust en oproer te verwekken in de belgische steden, in de hoop dat daaruit een algemeene opstand ontstaan zou; vele hooge officieren en beambten leenden thans een gereeder oor aan de orangistische agenten, die op bevestiging in de nieuw verworven posten hoop gaven en met milde hand goud strooiden. Te gelijker tijd werd de verhouding tegenover de buitenlandsche

mogendheden steeds bedenkelijker. Louis Philippe ontving wel is waar een gezant van den regent en erkende zoo doende de onafhankelijkheid van België op officieele wijze; doch nadat Casimir Périer als hoofd van het ministerie (13 Maart) was opgetreden, viel er niet meer aan te twijfelen, of Frankrijk zou wel dra toetreden tot de grondslagen door de conferentie gesteld. Deze waren inmiddels (18 Febr.) op nieuw en zeer onverwacht gesanctioneerd geworden door de toestemming van den koning van Holland. Welke beweegreden de koning gehad heeft voor deze handeling is twijfelachtig; wellicht de houding der statengeneraal, die de erkenning der belgische onafhankelijkheid onder billijke voorwaarden aanrieden — te minder vreemd daar de vereeniging der beide landen ook bij de Hollanders nooit populair geweest was; maar waarschijnlijker de verwachting dat het belgiesch nationaal congres met het oog op de gezindheid van het volk zijn protest niet zou kunnen terugnemen; voor het tegenovergesteld geval zou de koning nog altijd de met de woorden en den geest der protokollen onvereinighbare uitvlucht hebben, dat hij slechts een administratieve scheiding op 't oog gehad had. In elk geval gelukte het hem door dezen stap de Belgen in een zeer moeilijke positie te brengen; de conferentie haastte zich haar besluiten fundamenteel en onherroepelijk te verklaren en het recht van den koning van Holland zoowel als dat van den deutschen bond tot herstelling van hun gezag in die gedeelten van het land, welke vielen buiten het voor onzijdig verklaarde belgische gebied, uitdrukkelijk te erkennen. Dienovereenkomstig zond koning Willem den ijverigen en ondernemenden hertog Bernard van Saksen-Weimar af om het groothertogdom Luxemburg weder in bezit te nemen. De regent vaardigde hierop een hoogdravende proclamatie uit (10 Maart), waarin hij den Luxemburgers de verzekering gaf, dat hun broeders hen niet verlaten zouden; gelijk de revolutie begonnen was in spijt der traktaten van 1815, zoo zou zij in spijt van de protokollen ten einde gebracht worden. Deze proclamatie verhinderde een in Luxemburg dreigende contra-revolutie, welke licht ook tot de andere provinciën had kunnen overslaan; maar tevens maakte zij den deutschen bond wakker, welke nu besloot het tiende armee-

corps en de tweede divisie van het negende mobiel te maken tegen de oproerlingen in Luxemburg, en zij werd door de conferentie opgenomen als een snoode uitdaging, die de uiterste maatregelen rechtvaardigde. Bij de diplomatie dacht men over een plan, dat de onafhankelijkheid en het bestaan van België met vernietiging bedreigde: een ontwerp van verdeeling werd op touw gezet. De koning van Holland zou de vlaamsche provinciën terugbekomen, welke gescheiden van de waalsche, hij verwachten kon van lieverlede met Holland te zien samensmelten; Frankrijk zou de provinciën Namen en Henegouwen en een deel van Brabant met de hoofdstad Brussel in bezit nemen, en Pruisen door het bezit van Luik, Limburg en Luxemburg vasten voet aan de Maas verkrijgen. Rusland kon niet anders dan tevreden zijn met deze gedeeltelijke restauratie en deze kopie der verdeeling van Polen; Engeland zou door de sloping der vestingwerken van Antwerpen of door het bezit dezer belangrijke vesting en havenstad gerustgesteld worden. Ware het gelukt, den tegenstand der engelsche staatslieden tegen dit plan te overwinnen, en had men niet eenige acht moeten geven op de publieke opinie, die voor een herhaling van de misdaad jegens Polen begaan teruggedeeinsd zou zijn, zoo konden de Belgen te nauwer nood ontkomen aan het rampzaligste lot. Terwijl echter Engeland hen hiertegen nog in bescherming nam, ondersteunde de engelsche agent der conferentie op de meest ondubbelzinnige wijze de pogingen van den prins van Oranje, die van Engeland naar Rotterdam teruggekeerd was, om bij het uitbreken eener wijdvertakte samenzwering te zijnen behoeve, bij de hand te zijn.

Tegenover alle deze zich steeds meer ophoopende gevaren wist het ministerie geen uitredding te vinden; het werd 20 Maart ontbonden. Maar de standvastigheid der natie zegevierde over de hinderpalen, en het nieuw gevormde ministerie verzekerde zich de reeds verkregen resultaten van den opstand door de keuze van koning Leopold en de eerste minnelijke schikking met de groote mogendheden tot stand te brengen.

(*Pruussische Jahrbücher.*)

S. BRIE.

DE RUSSISCHE MAATSCHAPPIJ.

I.

De hoofddwaling, die ten grondslag ligt aan alle verkeerde opvattingen omtrent Rusland, en van vroegeren tijd, en die nu gangbaar zijn, schijnt te liggen in de veronderstelling, dat, daar Rusland uit een diplomatiech oogpunt een europeesche macht is, ook de russische maatschappij en het russische volk europeesch moeten zijn, en daarom beoordeeld mogen worden naar de regels, die op de verschillende deelen der europeesche maatschappij van toepassing zijn. Nu kan niets verder van de waarheid zijn verwijderd. Zonder ons te begeven in de veel besproken — en uit een politiek oogpunt weinig licht verspreidende — vraag, of de Russen van slavonischen dan wel van aziatischen (turanischen) oorsprong zijn, zal het genoeg zijn de volgende punten in aanmerking te nemen. De geschiedenis en maatschappelijke ontwikkeling van Rusland, zooals zij tot nog toe geweest zijn, hebben geene of bijna geene punten van overeenkomst met die van het overige van Europa. De groote hoofdtrekken en voornaamste factoren der europeesche beschaving waren over het geheel grootendeels dezelfde in Engeland en in Frankrijk, in Duitschland, in Spanje en in Italië. Het romeinsche rijk, met zijn goed samengesteld beheer en zijn burgerlijke wet; het leenstelsel, met zijn scherp onderscheiden standen en den overstelpenden invloed der aristokratie; de kerk van Rome, eerst beschavend en daarna belemmerend en onderdrukkend; eindelijk, de opkomst en aanwas van den burgerstand, die door ontelbare hinderpalen heen zich den weg baande tot het overwicht, dat hij nu heeft — al deze

historische en maatschappelijke verschijnselen komen in alle deelen van West-Europa voor, en niet één daarvan heeft zich in Rusland voorgedaan. Met officiële benamingen moge men spreken van russische vorsten en kooplieden; maar de Dolgorouhofs, de Galitzins en de Vjazemskis gelijken uit een politiek, historisch, en zelfs moreel oogpunt op de Percy's, de Stanley's en de Gowers niet meer dan de Mämontofs en de Kòkozefs van Moskow op de Couttse's en de Barings van Londen. Hiermede bedoelen wij natuurlijk niet, dat er een radikaal en om zoo te zeggen *a priori* onderscheid is tusschen de russische natuur en die van West-Europa; maar alleen dat, daar de geschiedenis en de maatschappelijke ontwikkeling der verschillende standen in Rusland zoo geheel onderscheiden zijn van die in andere europeesche gewesten, het verkeerdt zou uitkomen, wanneer men alleen op grond der namen wilde besluiten, dat een russische adellijke, priester, koopman of boer, als vertegenwoordiger van zijn stand genomen, in eenig gegeven geval waarschijnlijk handelen zou als een adellijke, priester, koopman of boer van eenig ander europeesch gewest. Het is zeer mogelijk, dat er mettertijd in Rusland zal ontstaan een adel even beschaafd, onafhankelijk, en liberaal-behoudend in zijn neigingen; een koopmansstand even ondernemend, bijna even vermogend en invloedrijk, even praalziek en begeerig naar rijkdom; een ambtenarenstand even bruikbaar en eerlijk; eindelijk een boeren- en arbeidersstand even onafhankelijk volgens de wet en even sterk geketend en gebonden in ieder ander opzicht als al die standen tegenwoordig in Engeland zijn. Voor het oogenblik echter is van dit alles niets, ja, in de meeste gevallen juist het tegenovergestelde in Rusland te vinden, en wel om de eenvoudige reden, dat de oorzaken, die den huidigen maatschappelijken toestand der engelsche natie hebben voortgebracht, niets gemeen hebben met die, welke op de geschiedenis en ontwikkeling van de russische invloed hebben uitgeoefend. Het moge afgezaagd schijnen om zoo sterken nadruk te leggen op het allereerste beginsel in de logika, dat, als de oorzaken niet dezelfde zijn, de gevolgen ook niet dezelfde zijn; maar dat men dit axioma niet op Rusland toegepast heeft, was de voornaamste, zoo niet de eenige, reden,

waarom de laatste onderhandelingen van het engelsche en het fransche gouvernement ten behoeve van Polen schipbreuk geleden hebben. Het engelsche gouvernement, of liever geheel West-Europa — want dezelfde meening heerschte ook in Frankrijk en Duitschland — ziende de finantiële moeilijkheid van Rusland, gedurig hoorende van de algemeene ontevredenheid der edelen ten gevolge der vrijlating hunner lijfeigenen, eindelijk oordeelende naar de gemakkelijkheid, waarmede oproerige proclamaties te St. Petersburg en in het binnenland werden verspreid, — het engelsch gouvernement, zeg ik, kwam er werkelijk toe om alles te gelooven, wat de Polonophilen in de fransche pers of russische publicaties, zooals die van den heer Herzen en prins Dolgoroukof, wereldkundig maakten omtrent den verregaand ellendigen toestand van het russische gouvernement, omtrent de algeheele ontevredenheid in het leger, omtrent het bestaan van een wel ingericht en wijd verspreid geheim verbond, dat slechts op de eerste gelegenheid wachtte om zich aan de Polen in hun pogingen tegen den gemeenen vijand aan te sluiten, en omtrent de algemeene onverschilligheid, om niet te zeggen tegenzin, der beschaafde standen ten opzichte der maatregelen van het keizerlijk bewind om een eind te maken aan de oproerige beweging in Polen. Dit was de eerste dwaling, een dwaling echter, die schier geheel gedeeld werd, niet slechts door de Russen zelve, maar ook door de geheime politieke politie te St. Petersburg, en die men daarom aan het engelsch gouvernement niet zeer euvel duiden kan. Veel grooter berisping verdient het voor den tweeden misslag in die geheele zaak, namelijk, dat het gevallen is in een niets meer of minder dan dom bedachten, maar, zooals uit de uitkomst bleek, uiterst doelmatigen strik, voor de openbare meening van Europa gespannen, door den eenigen echt verstandigen man in het kabinet van St. Petersburg, den heer Valujef, minister van binnenlandsche zaken. De geheele zaak is al te leerzaam uit een diplomatisch oogpunt, en staat daarenboven in een te nauw verband met het onderwerp, dat wij bespreken, om ze hier niet, met alle bijzonderheden, die ik, voor zoover de voorzichtigheid gedooft, geven mag, te vermelden. In de lente van 1863, weinige weken nadat de oor-

log in Polen en Lithauen was uitgebroken, hield de vergadering der edelen van het gouvernement van St. Petersburg¹ zijn gewone viermaandelijksche zitting in de hoofdstad, met het doel om zijn maarschalk en andere dignitarissen te benoemen. Bij deze gelegenheid echter moesten de petersburgsche edelen een veel belangrijker, hoewel misschien niet zoo aangename, vraag behandelen dan die, wie voor de drie volgende jaren de betrekkingen van maarschalk van het geheele gouvernement, maarschalken der distrikten, rechter van het crimineele hof, enz. zouden bekleeden. Een belangrijke geldsom, voorlang door de vergadering van het ministerie van finantiën geleend, had reeds voor eenigen tijd moeten betaald worden. De minister van finantiën was begonnen om met grooten nadruk aan te dringen op betaling, en daar de geldzaken der vergadering natuurlijk in een zoo slechten staat waren, dat de gedachte aan afbetaling dier schuld buitengesloten was, was het bepaald voorgesteld *om het paleis der vergadering te verkoopen*, voor welks oprichting het geld oorspronkelijk van den staat geleend was. Op het laatste oogenblik echter, toen de vergadering, na allerlei soorten van hulpmiddelen te vergeefs beproefd te hebben, reeds gereed stond zich te schikken in het lot om geen eigen huis meer te hebben, en eenvoudig te handelen als andere personen die in verval zijn, namelijk kamers te huren, — op dat laatste oogenblik werd een vriendelijke hand uitgestoken om haar uit haar moeilijkheden te helpen. Die hand was van niemand anders dan van den minister van binnenlandsche zaken, en de reden zijner plotseling geboren teederheid voor de petersburgsche edelen was de volgende: Een korten tijd geleden waren de eerste nota's van lord Russell en den heer Drouyn de Lhuys over de poolsehe aangelegenheden aan prins Gortchakof door de vertegenwoordigers van Engeland en Frankrijk te St. Petersburg voorgelezen en overhandigd. Valujef, zijn collega van buitenlandsche zaken wenshende te helpen, ontbood den maarschalk van den petersburgschen adel, prins Shcherbatof, en beloofde hem in naam van het gouverne-

¹ Men weet, dat geheel Rusland, uitgenomen eenige "provinciën," in meer dan 60 gouvernementen is verdeeld.

VERT.

ment, dat men van die onaangename kleine zaak van ruim 100 000 roebels¹ geen melding meer maken zou, als de prins slechts de vergadering wilde overhalen om aan den keizer een adres aan te bieden, waarin de onveranderlijke trouw en gehechtheid der petersburgsche edelen aan den keizerlijken troon uitgedrukt werd, welk adres, naar hij den prins verzekerde, de handen van het gouvernement in zijn moeilijke verhouding tot de vreemde mogendheden zeer versterken zou. Wie kon gelukkiger zijn dan prins Shcherbatof? Het adres der vergadering werd aanstonds opgesteld, geteekend en den keizer aangeboden. Weinige dagen later was het in alle nieuwsbladen der hoofdstad geplaatst. Daarop volgde een geheime circulaire van den minister van binnenlandsche zaken aan al de gouverneurs van het rijk, in welke circulaires exemplaren van het petersburgsche adres waren ingesloten, en zij opgeroepen werden om de edelen hunner gouvernementen te bewegen dergelijke adressen in te zenden. Het resultaat verbaasde waarschijnlijk den heer Valujef zelve. De adressen begonnen in te komen, eerst langzaam, toen al sneller en sneller, totdat eindelijk die stortvloed van betuigingen van verknochtheid alle grenzen overschreed, en alleen de optelling der verschillende plaatsen, van waar adressen op den vorigen dag waren ingekomen, soms twee of zelfs drie kolommen van den fijnsten druk in de officiële "*Noord-post*" vulde. De beweging eindigde natuurlijk niet bij de edelen; circulaires, gelijk aan die van den minister aan de gouverneurs, waren door dezen aan al hun onderhoorigen gezonden, en weinige maanden later — de russische afstanden laten geen kortere tijdperken toe — was er schier geen stad, distrikt of gemeente, die zijn adres niet had ingediend van eeuwige trouw aan den keizerlijken troon en van haat en verachting jegens den "vreemdeling", die het waagde zich te mengen in de binnenlandsche aangelegenheden van het Heilige Rusland. Niets is bespottelijker dan de stijl, waarin duizenden dier adressen opgesteld waren, of de wijze, waarop zij waren onderteekend. Iedere stad trachtte natuurlijk door haar distrikt-schrijver (op wien het bij de samen-

¹ Een roebel is ongeveer twee gulden.

stelling dier adressen vooral aankwam) haar uitersten best te doen om haar naburen te overtreffen in welsprekendheid en ontboezemingen van vaderlandsliefde. Zoo had men b. v. de boeren van een distrikt aan den Wolga laten gewagen van de "heilige en onvervreembare rechten" van den Czaar, terwijl een gemeente van donsche kozakken hem aansprak met een titel samengesteld uit het woord "Augustus" en een russiesch voor- en achtervoegsel, zoodat het letterlijk overgezet kan worden door "Pracangustissimus". Wat de wijze aangaat, waarop de adressen onderteekend werden, daarover kan ik uit persoonlijke kennisneming spreken.

In de maanden April en Mei 1863 reisde ik in het gouvernement van Kostroma; geen honderd wersten¹ van de distriktstad Vjetlooga was ik van het volgende tooneel getuige: Het hoofd der kantons-politie — de Stanovj Pristav, zooals hij genoemd wordt — had al de boeren van een groot aantal dorpen en gemeenten, die samen volgens de nieuwe lands-indeeling een Volostj uitmaakten, verzameld. "Gij hebt gehoord, kinderen!" begon de officier van politie, "dat die verd...de Polen in opstand zijn tegen onzen vader den keizer, en willen komen en het land wegnemen, dat de keizer u gegeven heeft; hier is nu een brief (dit zeggende toonde hij het adres), dien ik geschreven heb om te zeggen, dat gij niet van plan zijt dat te dulden, en dit moesten de oudsten van u onderteekenen." Nu is het zoo gemakkelijk niet om een russischen boer er toe te bewegen zijn naam, of, in de meeste gevallen, zijn kruisje of ander teeken, onder eenig document te zetten. Die daad sleept altijd, zooals hij bij ondervinding weet, eindeloze moeite en zeer dikwijls zelfs aanmerkelijke onkosten na zich, zoodat er op de vraag van den Pristav een eenparig antwoord volgde van: "Teeken het zelf, vadersje, teeken het voor ons allen; dat komt op hetzelfde neer."

In het gouvernement van Saratof, in het distrikt van Serdobsk, zag ik hoe vele dezer adressen met de grootste bereidwilligheid geteekend werden. Trouwens dit feit verliest een goed deel van

¹ Een werst is ongeveer $\frac{1}{4}$ van een geografische mijl.

VERT.

zijn gewicht, als ik er bijvoeg, dat de boeren, terwijl zij hun namen teekenden, overtuigd waren, dat zij zichzelve opgaven om tot de Kozakken gerekend te worden, daar de naam van Kozakken nog onder de boeren, vooral in de zuid-oostelijke gouvernementen, een zeker tintje van zijn vroegere beteekenis bezit, namelijk van onafhankelijkheid, persoonlijke vrijheid, losbandigheid en buit. In-der-tijd werd er een beweging gemaakt over de adressen, ingezonden door de Raskolniken, d. i. dissenters van de rechtzinnige (grieksche) kerk. De verschillende sekten der Raskolniken, die bij elkaar ongeveer zeven of acht millioen zielen tellen, hebben zeer zeker allen gelogenstraft, die hen voor revolutionairen of ten minste voor malcontenten hielden, voor menschen, die slechts op de eerste gelegenheid wachtten om zich op hun onderdrukkers, de orthodoxe geestelijkheid en het gouvernement, te wreken; maar het is even zeker, dat hunne verzekeringen van verknochtheid eenvoudig waren uitgelokt door een hoop, die in hen opgewekt was, dat zij in dank voor hun uitdrukkingen van getrouwheid door het gouvernement zouden erkend worden en de vergunning tot vrije uitoefening van hun eeredienst zouden erlangen. Ik meen, er nauwelijks te hoeven bijvoegen, dat aan deze belofte tot op dezen dag niet voldaan is.

Nu is het hatelijke van deze zaak, dat het engelsche gouvernement en het engelsche publiek alles in goed geloof aannamen, en op grond van die adressen meenden, dat de russische natie gereed stond om als één eenig man te wapen te vliegen op de eerste roepstem van den keizer. De misvatting, dat het russiesch gouvernement, door de natie niet gesteund, alleen stond en door het volk gehaat werd, was geenszins grooter dan die andere, die in den zomer van 1863 zulk een indruk op het publiek maakte, namelijk dat de adressen van keizersgezindheid waarlijk meenden, wat zij zeiden. Voorzeker, ieder weet goed genoeg, dat adressen in het algemeen, hoe vurig ook gesteld, juist niet de waarde hebben van den inhoud, dat ontboezemingen van verknochtheid niet geheel gangbare munt zijn. Maar het is desniettemin buiten twijfel, dat men in Engeland die adressen beschouwde als de juiste uitdrukking van een beweging even werkelijk en ernstig

gemeend als de een of andere engelsche volksbeweging, inderdaad als vrij wat meer gemeend dan b. v. de gewaarwording van haat tegen Engeland, die in den tijd der zaak van Orsini zich lucht gaf in de adressen der fransche colonels, die aan keizer Napoleon aangeboden en in den *Moniteur* gedrukt zijn.

Op één uitzondering na deed het engelsche gouvernement niets om een helderder inzicht in deze aangelegenheid te verkrijgen, en deze éene uitzondering maakte de zaak, zoo mogelijk, slechts nog erger. Het eenige lid der britsche zending te St. Petersburg, die tamelijk goed de russische taal kent, werd in het binnenland gezonden om daar door persoonlijke waarneming op de hoogte te komen van den waren toestand der openbare meening. De bedoelde heer meende — en ik veronderstel, dat zijn superieuren van dezelfde meening waren — dat hij al het mogelijke gedaan had door een uitstapje naar Moskow te maken en daar een bezoek te brengen aan — den heer Katkôf, den welbekenden uitgever der *Courant van Moskow*! Om den lezer volkomen in staat te stellen de treffende naïviteit van deze handelwijze te begrijpen, is het noodig om een paar woorden over den heer Katkôf te zeggen, een persoon, dien de omstandigheden in den laatsten tijd zeer op den voorgrond in Rusland geplaatst hebben. Tot aan het begin van 1863 was de heer Katkôf, vroeger hoogleeraar aan de moskowsche hoogeschool, in Rusland bekend als de uitgever van een maandelijksche revue, de *russische bode*, wier hoofdtrek in de meest besliste voorliefde voor al wat engelsch was bestond. Volgens den geleerden uitgever van den *Bode* moesten al de russische hoogeschoolen vervormd worden in Oxfords en Cambridges, de russische vorsten hertogen en graven worden, en de massa der russische landeigenaars verfatsoeneerd worden in engelsche burgers en toegerust met een plaatselijk *self-government* op engelschen trant. Een echte, praktische kennis van politiek bestaat in Rusland niet, zoodat de denkeelden door den *Bode* verkondigd, hoe onsamenhangend en onuitvoerbaar zij ook mochten zijn, met eerbied als liberaal genoeg aangehoord werden op een tijd, toen liberalisme in de russische maatschappij aan de orde van den dag was. Met den eersten Januari 1863 werd de heer Katkôf per kontrakt uitgever van

de moskowsche courant, een dagelijks verschijnend blad, dat aan de moskowsche hoogeschool toebehoort, en door haar verpacht wordt onder zekere voorwaarden, die echter op geenerlei wijze het staatkundige programma van den tijdelijken redacteur binden. Het is ontwijfelbaar, dat, als de poolsche opstand niet een veertien dagen later uitgebroken was, de moskowsche courant voortgegaan zou zijn met te prediken: "Burgerij en engelsch *self-government*", juist zooals de *russische Bode* gedurende de laatste vier of vijf jaar gedaan had, en dan zou Europa waarschijnlijk van geen van beide ooit gehoord hebben. In dit geval echter liet de heer Katkòf plotseling al zijn anglomanie varen, brak zijn hoofd verder niet met de Oxfordsche of Cambridgesche studenten van Moskow en Kazan, of de zichzelf-besturende burgerij van Iver en Kalooja, en werd in plaats daarvan niet slechts de krachtigste steun van het gouvernement in zijn poolsche staatkunde, maar ging zelfs veel verder dan eenig gouvernement met een deeltje eerbied voor zichzelf zou durven doen; zoo ried hij b. v. gedurende het heetst van den strijd in Polen en Lithauen aan, *om ieder bosch in brand te steken, waarvan men zou kunnen veronderstellen, dat daarin opstandelingen verborgen waren*. De protesten der europeesche mogendheden werden door den heer Katkòf met zooveel toorn en spotternij behandeld, dat de antwoorden, die zij van prins Gortchakof kregen, daarbij vergeleken nog hofflijk en verzoenend mogen genoemd worden. De adressen van keizersgezindheid werden natuurlijk door de moskowsche courant opgehemeld tot daden van heldenmoed en vaderlandsliefde; ieder, die het zou wagen om de zuiverheid der drijfveeren, die daartoe geleid hadden, of de oprechtheid der gewaarwordingen daarin uitgedrukt, te betwijfelen, werd een verrader van zijn land genoemd; en toen generaal Mouravief juist zijn loopbaan van bloed en schande te Wilna begon, kon de heer Katkòf geen woorden vinden, geschikt om dezen grooten "kampvechter van het heilige Rusland" te prijzen. En toch was dit de man, tot wien het engelsch gouvernement zich middellijk wendde om inlichtingen te verkrijgen aangaande het vermeend bestaan eener brandende vijandschap tegen de Polen en al hun vrienden, gepaard aan een even vurige gehechtheid aan den keizer!

Noch het engelsch, noch het fransch gouvernement zou van die adressen en van de beweging daarover gemaakt de minste notitie genomen hebben, als de volgende eenvoudige feiten in Europa eenigszins bekend en ten volle gewaardeerd waren geweest. In de eerste plaats: publieke opinie, in den zin van iets, dat op een volkomen onafhankelijken grondslag steunt, zich volgens zijn eigen wetten ontwikkelt, en van buiten indrukken ontvangt, waaraan het zich echter niet bloot lijdelijk onderwerpt, bestaat in Rusland niet. Ten tweede: het betrekkelijk onbeduidend aantal personen, die naar europeeschen maatstaf gewoonlijk ondersteld worden de russische maatschappij te vertegenwoordigen, vertegenwoordigen tot nog toe volstrekt niets, of liever alleen hun eigen persoonlijke en grootendeels zelfzuchtige, zelfs verachtelijke, wenschen, wenschen die alleen het gouvernement kan inwilligen; zoodat aldus iedere onafhankelijke daad, zelfs iedere vrije uiting van meening, van den kant der zoogenaamde maatschappij, onmogelijk gemaakt wordt. Eindelijk: de talrijkste standen, die bezittingen hebben en 's lands kapitaal vermeerderen, zooals de menigte kleine landeigenaars, de kooplieden en boeren, hebben tot nog toe volstrekt geen invloed, en zouden waarschijnlijk niet weten, hoe dien te gebruiken, als zij hem bezaten, wijl zij daartoe onbekwaam zijn door hun onkunde, onderling wantrouwen, en de dertigjarige neerdrukkende dwingelandij der vorige regeering. Deze drie feiten dringen onwederstaanbaar tot het besluit, dat in de schatting van andere natiën de eenige belangrijke macht in Rusland voor als nog het gouvernement is, en al de klassen der onderdanen bij gevolg zooveel als niets beteekenen. Daarom is het een dwaling te meenen, dat een dezer klassen ontevreden of sterk genoeg zou zijn om aan het gouvernement, b. v. in geval van oorlog, eenig ernstig bezwaar te veroorzaken. Maar het zou om deze reden even onwaar zijn haar voor krachtige steunsels van het gouvernement te houden. Dit kan rekenen op zijn soldaten, op zijn eigen geld of crediet, en natuurlijk moet men dit in aanmerking nemen voor zoover als de macht er van reikt; maar het gouvernement kan op niets anders rekenen, zoodat ook aan niets anders eenige kracht mag toegeschreven worden.

Om de boven vermelde stellingen te bewijzen wil ik nu een beknopte schets geven van de standen, of liever van den stand, die in Rusland datgene uitmaakt, wat gewoonlijk bekend staat onder den vrij algemeenen naam van "maatschappij." Ik zeg: "stand" (in het enkelvoud), omdat de russische natie in zekeren zin uit slechts twee volkomen van elkander onderscheiden maar zeer onevenredige standen bestaat: zij die regeeren en zij die geregeerd worden. De eerste bevat, naast het geheele heirleger van en civiele en militaire ambtenaren, de zoogenaamde russische edelen, die inderdaad niets anders zijn dan erfelijke ambtenaren, en die, noch logiesch, noch historiesch, buiten het gouvernement om eenige *raison d'être* hebben; al ontveinzen zij en het gouvernement het, het eigenlijke beginsel, dat al de leden, erfelijk en niet erfelijk, van dien ambtenarenstand drijft, is blinde onderwerping aan het keizerlijk stelsel in dank voor het recht en de middelen om te plunderen, en te leven op kosten van de millioenen, die zij verondersteld worden te besturen in het belang dier onderdanen en in den naam des keizers. Daar de millioenen van hen die geregeerd worden het onderwerp van dit opstel niet uitmaken, zal ik er om de wille van meerdere duidelijkheid alleen bijvoegen, dat zij bestaan uit een overstelpende meerderheid van boeren, en daarnevens uit een betrekkelijk onbeteekenend aantal kooplieden, burgers, en de, in werkelijkheid hoewel niet volgens de wet, erfelijke classe der geestelijkheid. In een schets der russische maatschappij, zooals zij thans bestaat, is het niet noodig om, zelfs al was het mogelijk, een lijn te trekken tusschen de erfelijke ambtenaren of edelen en de gesalarieerde edelen of eigenlijk-gezegde ambtenaren. Noch in hun voorrechten, noch in hun eigene overtuiging, noch in die des volks, is er eenig verschil tusschen beide soorten. Schier iedere edele heeft het gouvernement in de een of andere staatsbetrekking gediend, en van den anderen kant ontvangt de niet-adellijke ambtenaar, op een zekere sport van den ladder, zijn adelbrief als een zaak die vanzelf spreekt.

De rijke landeigenaar ziet natuurlijk met verachting neder op den armen niet-adellijken klerk, die pas begonnen is de ladder te bestijgen; maar laat diezelfde klerk een senators- of directeurs-

post verkregen hebben, en de meest trotsche land-aristokraat (?) zal — als hij niet toevallig een even hoogen of nog hooger post bekleedt — zijn onderdanige dienaar zijn. Doch als de russische edelen geen onderscheid maken tusschen zichzelve en den troep van keizerlijke beambten, de volksmassa kan nog minder goed in verschillende klassen verdeeld worden. Toen in 1859 en 1860 het eerste gerucht van een toekomstige emancipatie den lijfeigenen ter oore kwam, was het onder hen een uitgemaakte zaak, dat de keizer hun het land zou teruggeven, dat zij tot nu toe ten bate hunner adellijke meesters hadden bebouwd, en dat deze gezegde meesters naar de steden zouden gezonden worden, waar natuurlijk door den een of anderen winstgevenden post voor hen zou gezorgd worden. Laat ons daarom met terzijdestelling van een onderscheiding, die, al is zij officieel aangenomen, geen grond heeft in de geschiedenis en het maatschappelijk leven des lands, nagaan, wat de ware onderdeelen der russische maatschappij zijn. Een opmerking-vooraf is echter noodig. Daar alles, wat ik van plan ben te zeggen, op door mijzelven gedurende ongeveer zes jaren gemaakte opmerkingen rust, zal mijn verslag natuurlijk grootendeels eene verzameling van anecdoten zijn. Daar ik echter geen enkel feit vermelden zal buiten dat, waarvan ik zelf getuige geweest ben, zal mijn schilderij in getrouwheid winnen wat zij in volledigheid verliest.

De russische maatschappij kan verdeeld worden in twee ongelijke en scherp onderscheiden helften. Tot de eerste en kleinste helft behooren de vijf- of zeshonderd familiën van rijke landeigenaars, de vorsten van voor weinige jaren, toen de bezitting van ieder hunner gerekend werd naar duizenden "zielen" of manlijke lijfeigenen, die op huns meesters land leefden en werkten; tegenwoordig echter zijn ook zij grootendeels, zoo niet bepaald geruïneerd, als hun armere broeders, de groote hoop der land-edellieden, toch ten gevolge van de in-vrijheid-stelling hunner lijfeigenen zeer in vermogen achteruitgegaan. Natuurlijk zijn zij geen aristokraten in den europeeschen zin van het woord, daar zij onder elkander geen partij vormen en geen den minsten invloed op het gouvernement uitoefenen, behalve in zoover zijzelven een staatsambt aanvaarden en er in slagen om, door de een of

andere ministeriële of hof-betrekking te erlangen, een deel uit te maken der bijzondere *clique* of *camarilla*,¹ die het land bestuurt. Maar zelfs van deze *camarilla* kan men niet zeggen, dat zij Rusland regeert, in denzelfden zin, waarin b. v. een klein getal ultra-royalisten Frankrijk onder Karel X regeerde, of de pruisische piëtisten en evangelischen heerschten in plaats van koning Frederik Willem IV. De russische, of liever de st.-petersburgsche, *camarilla* heeft hoegenaamd in het land niets, waaruit zij ontstaan is en voortdurend kracht ontleent, geen groote namen om roem op te dragen, geen zich ver uitstrekkende familie-relatiën, geen overlevering van welke soort ook, en bijgevolg geen algemeene beginselen, die de verschillende leden der *clique* aan elkander verbinden, ja, meerendeels zelfs geen groot eigen vermogen. Dit laatste vereischt eenige opheldering. Daar ieder ambtenaar, zoowel de civiele als de militaire, van onderop moet beginnen, namelijk als vaandrig in het leger of met den *dsjinn* van een eenvoudigen klerk in een der *gouvernements-bureaux* (Gemeente-registrateur² is de officiële titel van hen, die tot deze klasse behooren, de laagste der veertien, welke de ambtenaarsladder der *dsjinns* uitmaken), en daar hij, behalve in zeldzame gevallen, den volgenden *dsjinn* telkens eerst na drie jaren ontvangt, volgt hieruit natuurlijk, dat het lang duurt eer hij een *dsjinn* erlangt, hoog genoeg om het recht te hebben op een betrekking van daaraan geëvenaarde belangrijkheid. Bij gevolge vergenoegen zich de menschen, die eenig vermogen van zichzelf hebben, gewoonlijk met den *dsjinn* der vierde klasse, d. i. die van raadsheer in werkelijken dienst,³ en trekken zich naar hun landgoederen en dorpen terug, terwijl zij het najagen van hoogere eereposten, en, uit een politiek oogpunt, werkelijk belangrijke betrekkingen aan de *dsjinns* van staatsraad en staatsraad in wer-

¹ *Camarilla*, "kabinetje," is een spaansch woord, waardoor in de politieke taal de invloed van geheime raadgevers op de regeering aangeduid wordt. Het woord is in Spanje het eerst in deze beteekenis gebruikt onder de regeering van den wantrouwenden Ferdinand VII (gest. 1833). VERT.

² "Collegiate Registrar."

³ "Actual Councillor of State."

kelijken dienst verbonden ¹ aan hun behoeftiger mededingers overlaten. Derhalve is in den regel een russische staatsraad geen man van een groot *geërfd* vermogen. Ingeval hij den dienst wenschte te verlaten, zou hij zich moeten vergenoegen met zijn pensioen. Dit nu is wel is waar na eenige dienstjaren gelijk aan zijn vroegere bezoldiging; maar die bezoldiging zelve maakte slechts het kleinste deel van zijn werkelijk inkomen uit, daar dit voor het grootste deel bestond uit allerlei door de wet toegekende, buitengewone ² en zelfs onwettige inkomsten, die natuurlijk wegvallen zoodra hij van zijn post afstand doet. Over de geheel onwettige deelen van het inkomen der russische ambtenaren is zoo veel geschreven en gezegd, dat ik er nauwelijks iets aan zou kunnen toevoegen, dat inderdaad nieuw mag heeten. Daarenboven wordt thans onbeschaamde veilbaarheid ook in Rusland voor iets onzedelijks en vernederends gehouden, en heeft zij, behalve in de ergste tijden van keizer Nicolaas, geen deel uitgemaakt van het erkende staatsbestuur. Een geheel andere zaak is het buitengewone inkomen van een russiesch beambte. Het bestaat uit zogenoemde gratificatiën, die, gewoonlijk op nieuwjaarsdag, soms ook bij bijzondere gelegenheden, boven het gewone traktement geschonken worden aan die ambtenaren, hoog en laag, die door hunne superieuren onder de aandacht van den keizer zijn gebracht, of persoonlijk door hem zijn opgemerkt. Wat de lagere beambten aangaat, drukken deze jaarlijksche gratificatiën niet zwaar op de schatkist. Tegen het eind van ieder jaar bieden de ministers den keizer een lange lijst aan van diegenen hunner onderhoorigen, die voor hun voorbeeldig gedrag of aan den staat bewezen diensten verdienen tot een hooger *dsjinn* bevorderd, of met een der vele keizerlijke orden gedecoreerd te worden, of een geldsom tot vermeerdering van hunne bezoldiging te ontvangen. Iemand te promoveeren kost niets hoegenaamd. Bij het ontvangen van een orde of een dergelijk eereteeken moet de nieuwe ridder niet slechts voor de insignia iets betalen, maar daarnevens nog een vrij aanzienlijk ronde som voor het diploma storten. En de geldsommen, die in zulke gevallen gegeven wor-

¹ "Privy Councillor" en "Actual Privy Councillor."

² "Extra-legal."

den, gaan nooit hooger dan eenige honderden roebels; zoodat het praktiesch nut van die geheele inrichting slechts dit is, dat elke lagere beambte het geheele jaar voor hem, die onmiddellijk boven hem staat moet kruipen en hem honig om den mond smeren, daar het natuurlijk geheel van dezen afhangt, om ieder zijner onderhoorigen tot een of ander soort van gratificatie, of zelfs tot in het geheel geene, voor te dragen. Nu wordt dit stelsel ten opzichte der ambtenaren, die krachtens hun *dsjinns* tot een der drie eerste klassen behooren, in zoover gewijzigd, dat zij, als leden van den senaat, den staatsraad, of als bekleeders van ministeriële en andere belangrijke hooge betrekkingen, natuurlijk door den keizer zelven worden gadegeslagen, en hunne gratificatiën natuurlijk wel of niet, veel of weinig krijgen naar gelang van het goed humeur, waarin hun keizerlijke meester toevallig is, als hun gestarnte hen in zijn tegenwoordigheid brengt. Het spreekt vanzelf, dat, als in de lagere *dsjinns* b. v. het kruis der orde van St. Anna, of dat van St. Vladimir, voldoende is om den ijver van een russiesch ambtenaar aan te vuren, men een staatsraad of staatsraad in werkelijken dienst der eerste of tweede klasse niet aan moet komen met zulke kleine giften. Daarom worden in die hoogere ambtenaarssfeeren de ridderorden gewoonlijk door des keizers portretten in diamanten gevat, of door geschenken van tien-, twintig- zelfs van vijftigduizend morgens land vervangen, en de geschenken in geld niet meer bij honderden, maar bij tienduizenden roebels geteld. Er bestaat in Rusland een hoogst belangrijk boekje, waarvan iedere drie maanden een nieuwe nitgaaf, echter slechts in weinige exemplaren, wordt gedrukt. De titel daarvan is: "Lijst van alle personen, die tot de *dsjinns* der vier hoogste klassen behooren," en daarin kan men vinden, tegenover de namen der gelukkige stervelingen die er een plaats in beslaan, een beknopte opgaaf van alle pensioenen, gratificatiën, keizerlijke geschenken, giften in land, enz. enz., die hij sedert hij in staatsdienst trad ontvangen heeft en die hij nog ontvangt; want men moet weten, dat, om den band, waardoor die gedecoreerde dienaren aan hun keizerlijken meester verknocht zijn, nog nauwer toe te halen, de giften in geld grootendeels slechts voor een beperkt aantal jaren — in den

regel vier of zes, soms tien — worden geschonken, natuurlijk op de stilzwijgende voorwaarde, dat zij telkens voor een gelijk termijn zullen vernieuwd worden, zoolang zij zich goed gedragen. De inhoud van dat kleine boekdeeltje is natuurlijk geheim en de eigenaars der weinige exemplaren, die iedere drie maanden gedrukt worden, zijn natuurlijk verplicht het te bewaren. De toevallige wijze, waarop mij kort geleden een exemplaar onder de oogen kwam, verplicht mij niet evenzeer de zaak te verzwijgen. Ik had iets te doen aan de drukkerij van den keizerlijken generalen staf; en daar ik toevallig daar juist op het etensuur der beambten kwam, was ik verplicht eenige minuten te wachten op de terugkomst van den chef, dien ik moest spreken. Terwijl ik rondrentelde tusschen de persen en tafels, zag ik eenige bladzijden van het genoemde boekje op den lessenaar van een der zettters liggen, blijkbaar onder handen om voor het naaste verreljaar gedrukt te worden. Ongelukkig had ik geen tijd genoeg om een bladzijde of twee over te schrijven, zoodat ik genoodzaakt ben om uit mijn geheugen aan te halen. De duodecimo pagina's, gedrukt met de kleinste diamant-letters, waren kolomsgewijze ingericht, op deze manier:

Staatsraad A.	Portret van Z. M. den keizer Nicolaas, in diamant gevat, in 1839. Het grootkruis der orde van St. Alexander Nevsky, in robijnen gezet, in 1848.	Een gift van 10 000 dessjätinen ¹ in het gouvernement van Orenburg, in 1845.	12 000 roebels, in 1848. 50 000 roebels, in 1852.	4000 roebels, in 1846, om gedurende vier jaar herhaald teworden. Dezelfde 4000 roeb. nog eens voor vier jaren, in 1850. 6000 roebels, in 1854 om drie jaren lang uitgekeerd te worden.
Staatsraad in werkelijken dienst der 2 ^{de} klasse, N. N.	Portret van Z. M. den keizer Alexander, in robijnen en diamanten gevat, in 1857. De orde van St. Andreas, in diamanten gevat, in 1851.	6000 dessjätinen van bouwbaar land en bosch in het gouvernement van I'erm, in 1849. 20 000 dessjätinen in het gouvernement van Orenburg, in 1855.	24 000 roebels, om het land te be- arbeiden, gegeven in 1855.	8000 roebels om zes jaar achtereenvolgende te worden in 1859. Dezelfde som opnieuw voor denzelfden tijd in 1865.

¹ Een russische maat ruim vier morgens groot.

en zoo voorts bladzijden achtereen. Twee omstandigheden troffen mij vooral, toen ik op den inhoud van dezen belangrijken almanak keek, vooreerst, dat met slechts weinige uitzonderingen al de vermelde namen geheel onbekend waren, niet slechts aan mij, maar waarschijnlijk aan iedereen in Rusland, die niet ingewijd is in de geheimen van het leven in het winter-paleis; de tweede en verreweg de verbazendste omstandigheid was, dat het meerendeel der namen of duitsche of poolsche waren, zoodat blijkbaar de behoeftige baronnen van de Oostzee-provinciën en afvallige Polen, die niets meer van hun eer te verliezen en alles van de hofgunst te winnen hebben, de handelbaarste bouwstoffen opleveren, waaruit dienaren en raadslieden kunnen gevormd worden, geschikt voor een onbeperkt gebied. Onder de senaatsleden te St. Petersburg¹ zijn verscheidene mannen, waarvan ik de namen zou kunnen noemen, die de zonen zijn van hoflakeijen of de onechte nakomelingen van den eenen of anderen aanzienlijken heer uit den tijd van Catharina of Paul. Men zou kunnen zeggen, dat een stelsel, dat ook aan den laagstgeborene een goede kans geeft om de maatschappelijke ladder tot den top toe te beklimmen, bij slot van rekening toch nog zoo slecht niet is. Maar men moet bedenken, dat er een hemelsbreed verschil bestaat tusschen een voormaligen houthakker of kleermakersknecht, die door zijn medeburgers tot president van een vrije republiek wordt gekozen, en een man, die, een weinig verwant met de hof-camarilla, eerst door een achterdeurtje in de gunst van zijn soeverein komt; deze dan door de laagste kruiperij behoudt, en aldus een grooten invloed heeft op het lot zijns lands. De petersburgsche camarilla derhalve, samengesteld uit geboren edelen en tot den adelstand verheven oogendienaars, bezit geen der bestanddeelen, die vastheid van beginselen, onafhankelijkheid en waardigheid aan een politiek lichaam of een staatspartij geven; hare huidige belangrijkheid zelfs dankt zij alleen aan de zwakheid des keizers, en aan de omstandigheid, dat het zonder een grondige verandering van

¹ De leden van den senaat in Rusland worden door den keizer benoemd. Hij is in elf departementen verdeeld, waarvan zes te St. Petersburg resideeren.

VERT.

staats-systeem onmogelijk is haar leden te vervangen door mannen, die wellicht in staat zouden zijn om Rusland te redden uit den administrativen en finantiëelen modderpoel, waarin het gevallen is. Ik zeg "wellicht," want daar zij nog niet op de proef zijn gesteld en daarom die bekwaamheid en *savoir faire* missen, die een lange gewoonte om staatszaken te bestieren geeft, hebben deze mannen (over wie straks meer) nog geen gelegenheid gehad om hun woorden gestand te doen, en hunne stelselmattige oppositie (natuurlijk tot nog toe slechts in woorden) tegen al wat het gouvernement zegt of doet te rechtvaardigen. Er zijn zeer zeker onder de hooge staatsdienaren te St. Petersburg menschen van goede familie en ook van groot vermogen. Maar de invloed hunner omgeving, en wellicht in nog hoogere mate het bewustzijn, dat zij, als zij eens van hunne posten ontzet en uit de tegenwoordigheid der keizerlijke gunst verwijderd waren, tot volkomen onbeduidendheid moesten verzinken, maakt hen even buigzaam als al de anderen. Bij wijze van opheldering, zal ik eenige woorden zeggen over twee der voornaamste leden van het russiesch gouvernement, mannen, wier namen in den laatsten tijd vrij dikwijls in Europa vermeld zijn; namelijk: prins Suvorof, gewezen gouverneur-generaal van St. Petersburg, en den heer Valujef, minister van binnenlandsche zaken.

Zijne hoogheid prins Alexander Suvorof, een neef (in de vrouwelijke linie) van den veroveraar van Ismail en Praag, ¹ is hemelhoog geprezen om de wille van zijn vrijzinnigheid, en nog meer om zijn liefde tot rechtvaardigheid en zijn voor niets terugdeinzende handhaving van wet en recht, eigenschappen, die in Rusland altijd, en terecht, beschouwd zijn als onvereinigbaar met de betrekking van gouverneur-generaal. Wat de laatstgenoemde eigenschappen betreft, zoo heb ik zelf talrijke gelegenheden gehad om mij van de waarheid van deze algemeen aangenomen meening te overtuigen. Ik vrees echter, dat, als ik

¹ Ismail, de sterke vesting aan den Donau, in de russische provincie Bessarabië, werd in 1789 door graaf Alexander Suvorof-Rymnikski op de Turken veroverd. Dezelfde generaal van Catharina II nam ook in 1794 stormenderhand Praag in.

b. v. de geschiedenis wilde verhalen, hoe prins Suvorof werkelijk den moed had om de eigendommen van den gunsteling des keizers, graaf Nicolaas Adleberg gerechtelijk te doen verkoopen om de wille van een som van 50 000 roebels, waarom de ongelukkige schuldeischer te vergeefs verzocht; ¹ of hoe dezelfde onverschrokken gouverneur-generaal zelfs aan de groothertogin Maria niet wilde vergunnen eenige fransche modeartikelen door het petersburgsche commiezenhuis te smokkelen zonder dat zij den inpost betaalde, ik vrees, zeg ik, dat zulke histories niet veel bijzonders zouden wezen voor engelsche ooren, daar het waarschijnlijk noodig is een Rus te zijn of ten minste Rusland goed te kennen, om goed te begrijpen en behoorlijk te waardeeren den schier fabelachtig zedelijken moed, die in deze voorbeelden geopenbaard wordt. Wat zijn hooggeroemde vrijzinnigheid betreft, prins Suvorof mag gehouden worden voor een zeer goed voorbeeld der meer begaafden en daarom met helderder inzicht bedeeden onder de russische hoofdamttenaren; en een ontleding zijner vroegere loopbaan in dit opzicht vergunt ons niet een zeer groote achting te hebben voor de mate of de hoedanigheid van deze ambtenaars-vrijzinnigheid.

In de laatste jaren der regeering van den vorigen keizer bekleedde prins Suvorof den post van gouverneur-generaal der Oostzee-provinciën. Het was juist de tijd, waarop Nicolaas stelsel van onbeperkte heerschappij in den staat en orthodoxie in de kerk schier zijn toppunt had bereikt, en in beide deze opzichten was prins Suvorof een der getrouwste en ijverigste dienaren van zijn keizerlijken meester. In de Oostzee-provinciën, en vooral te Riga, de hoofdstad van Lijfland en residentie van den gouverneur-generaal, bestaat en bestond toen een aanzienlijke bevolking van Raskolniki (de Riga-gemeente van Raskolniki bedraagt met die van Dunamunde ongeveer 60 000 zielen). Nu heb ik, bij verscheiden bezoeken aan Riga, de gelegenheid gehad om met de meeste leiders der sekte bekend te

¹ Ik meen, dat ik er nauwelijks bij behoef te voegen, dat het geld ten slotte betaald is, niet door den graaf, maar door den keizer, d. i. door den staat, daar de beurs des keizers en die der natie in Rusland een en dezelfde is.

worden, en het spijt mij te moeten zeggen, dat wat ik hoorde van de wijze waarop prins Suvorof, met den orthodoxen aartsbisschop Plato, beproefde die verloren schapen in den schoot der grieksche kerk terug te brengen, niet misplaatst zou zijn in een lijst der heldendaden van generaal Mouravief zelve. In de archieven van den orthodoxen kerkeraad van Riga, en in de kanselarij van den gouverneur-generaal van Riga, kunnen protocollen gevonden worden, waarin verklaard wordt, dat op dien en dien dag van 1850 en 1851 de volgende personen uit hun vrije verkiezing en onpartijdige overtuiging hunne kettersche sekte verzaakt hebben, en in den schoot der orthodoxe kerk opgenomen zijn, ten getuige en bevestiging waarvan zij het heilig misoffer ontvangen hebben uit de handen van den Protoeërej¹ van Riga." Op de naamlijst aan een dezer protocollen gehecht zijn zulke als: Anna Bielajef, oud 7 jaar, of Ivan Matviejef, oud 4 jaar, terwijl de jongste ketter, die op dien dag aan de orthodoxe kerk werd weergegeven, "uit vrije verkiezing en onpartijdige overtuiging" Abram Nikosorof was, juist drie en een half jaar oud. Als een kommentaar op deze vrijwillige bekeeringen heb ik uit den mond van verscheiden mannen — kramers en winkeliers, die den kern der rigasche Raskolniki uitmaken — een verhaal gehoord van het ziele- en lichaamslijden, dat zij, terwijl zij slechts jongens waren, maanden, ja, zelfs jaren achtereen hadden moeten ondergaan in de gewelven van het kasteel van Dunamunde, waarheen prins Suvorof hen had laten brengen, hen met vonnissen van levenslangen dwangarbeid bedreigende, als zij en hunne gezinnen weigerden zich aan de orthodoxe kerk aan te sluiten. Natuurlijk is, met de verandering van tijden en staatsstelsel, prins Suvorof ook veranderd, en wel zoo volkomen en met zoo goed gevolg, dat toen in 1861 de beweging onder de petersburgsche studenten door den onbekwamen gouverneur-generaal Ignatjef tot een volkomen oproer was geworden, en de keizer prins Suvorof tot diens opvolger had aangesteld, de hoofdstad met vreugd vervuld was, en de inwoners ook nooit reden hebben gehad om over die gewaarwording berouw te

¹ "Opperpriester."

voelen. Als de Raskolniken van Riga onder Nicolaas niets dan vloeken voor den prins hadden, hunne broeders te St. Petersburg van dezen tijd zijn vol loftuitingen over de barmhartigheid en de bescherming, die hij hun bewezen heeft. Toen Mouravief zijn schrikbewind te Wilna begon, gaf hem de petersburgsche camarilla hunne bewondering te kennen en zond hem tegelijk een geheiligde beeltenis van zijn patroon, den aartsengel Michaël. Suvorof was bijna de eenige persoon aan het hof, die zijn verachting voor den proconsul van Lithauen niet verborg. Deze wederkeerige antipathie, om niet te zeggen haat, der twee gouverneur-generaals van St. Petersburg en Wilna was zoo bekend, dat, toen graaf Mouravief eenige maanden geleden benoemd werd tot president der geheime commissie om Karakozof te ondervragen en te ontdekken, of hij ook eenige medeplichtigen had bij zijn aanslag op het leven van den keizer, niemand verwonderd was op de tijding, dat prins Suvorof op dienzelfden dag ontzet was van zijn betrekking als gouverneur-generaal. De reden, waarom ik in al deze bijzonderheden treed ten opzichte van iemand, die reeds het politiek tooneel van St. Petersburg verlaten heeft, is, dat hij een merkwaardig staaltje is van een hooggeplaatst russiesch ambtenaar. Prins Suvorof, een onverbiddeijk vervolger der Raskolniken en een behendig vleijer der duitsehe edelen op een tijd, toen de adel van de Oostzee-provinciën oppermachtig was aan het russische hof en de Raskolniken een doorn in het vleesch voor Nicolaas waren geworden, die prins Suvorof werd een liberaal van het eerste water, zoodra het bleek, dat het raadzamer was die vlag te laten waaijen.

Als een nog treffender proef van volkomen gemis aan zelfstandigheid, ik had bijna gezegd aan achting voor zichzelve, in de russische staatsdienaren van hoogen rang, kan ik het gedrag van den heer Valujef aanhalen. In den aanvang der regeering van den vorigen keizer, en altijd sedert hij den post bekleedt, dien hij nu bezit, was de russische minister van binnenlandsche zaken de type van een anglomaan in de russische beteekenis van het woord, d. i. hij deed mede om die uitheemheemsche plant: een russischen adel volgens engelsch model, op te kweeken, kleepte zich en droeg zijn knevels volgens de erkende

engelsche mode, ja, ging zelfs zoo ver dat hij den traditio-
neelen engelschen onwil om den hoed af te nemen navolgde
en het zich tot een gewoonte maakte de zoogenaamde "pre-
sentie-kamer"¹ van zijn ministerie met gedekten hoofde binnen
te komen. Welnu, deze trouwe aanhanger van al wat engelsch
is, deze uitvinder van een russiesch constitutionalisme, wist zoo
verwonderlijk behendig de huik naar den wind te hangen, dat
hij op dit oogenblik een der warmste steunpilaren is der nieuwe
ultra-russische staatkunde. In één opzicht had hij echter de kracht
van vaderlandsliefde en russophilie, die tegenwoordig te St. Pe-
tersburg alles medesleept, te gering geacht, en in dit eene opzicht
verkoos hij, om in plaats van bij zijn eens in het openbaar uit-
gedrukte meening te volharden, zich aan iets te onderwerpen,
wat inderdaad niets anders dan een persoonlijke belediging was,
liever dan zijn aanzienlijke en winstgevende betrekking te ver-
liezen. De heer Katkóf was in zijn polonophobie zoo ver gegaan
om iedereen van hoogverraad te beschuldigen, wiens patriotisme
niet even gloeiend was als dat van generaal Mouravief, of die
minder forsehe maatregelen dan deze beroemde graaf aanwendde.
De eerste, die zich den toorn der moskowsche courant op den
hals haalde, was de grootvorst Constantijn, gedurende den tijd
dat hij gouverneur te Warschau was; maar toen de grootvorst
in ongenade gevallen was en zijn post had verlaten, en graaf
Berg was afgezonden om hem te vervangen met het bepaalde
bevel zooveel mogelijk het voorbeeld van zijn collega te Wilna
te volgen, zag de heer Katkóf rond naar een ander, die waard
was om door zijn allesvermogende pen te gronde gericht te
worden, en koos daartoe eerst den heer Golovnin uit, minister
van openbaar onderwijs, en vriend van den grootvorst, en ver-

¹ De presentiekamer van ieder russiesch gouvernementsbureau bevat, be-
halve een groot heiligenbeeld in gouden lijst hoog in den rechter hoek der
kamer, de zoogenaamde *Zertsalo*, een driehoekig verguld voorwerp, met den
tweekoppigen adelaar op den top, dat op de drie kanten afdrukken vertoont
der drie ukasen van Peter den Groote en Katharina II, waarbij alle ambtena-
ren vermaand worden om stipte gerechtigheid, nauwkeurigheid en bereidvaar-
digheid in het vervullen van hun plicht te betrachten. In de schatting der russi-
sche ambtenaars is de *Zertsalo* even heilig als het heiligenbeeld zelf.

volgens den heer Valujef, zijn eigen onmiddellijken superieur, in zoover als de censuur op de pers in dien tijd van het ministerie van onderwijs tot dat van binnenlandsche zaken was overgegaan. Het is de moeite niet waard ons op te houden bij al de bijzonderheden van het tweegevecht tusschen den uitgever van het moskowsche dagblad en den minister, een strijd, die te ernstiger werd, nadat de zoogenaamde voorloopige censurering afgeschaft was bij de ukase, die een strafcensuur instelde en aan den minister van binnenlandsche zaken een onbepaalde volmacht verleende over al de periodieke werken, die in Rusland gedrukt werden, een macht zeer gelijk aan die, welke zijn ambtgenoot te Parijs over de fransche pers nitoeefende. Eenige openlijke aanvallen op den grootvorst, en zijdelings op den heer Valujef er bij, bezorgde der moskowsche courant weldra een "waarschuwing" van den minister; maar Katkôf, in plaats van zich aan dezen dwangmaatregel te onderwerpen, maakte gebruik van een artikel in de nieuwe wet, dat hem vergunde de "waarschuwing" niet in zijn eigen blad te drukken, op voorwaarde van een vrij zware boete te betalen voor ieder nummer van het dagblad, dat verscheen zonder de ministeriële berisping te behelzen. Op denzelfden tijd, waarop hij verklaarde, dat het zijn voornemen niet was om de ontvangen "waarschuwing" op te nemen, gaf de heer Katkôf de volle laag aan den minister van binnenlandsche zaken, er bijvoegende, dat hij zich om niemand dan om den keizer bekommerde en niet van plan was voor de beslissing van iemand anders te bakken. Dit was natuurlijk te veel voor Valujefs geduld, en weinige dagen na het verschijnen van dit artikel, kwam er een tweede waarschuwing en een bevel om de uitgaaf dier moskowsche courant voor twee maanden te schorsen. Daar echter het blad geen bijzonder eigendom is, maar, gelijk ik boven opmerkte, aan de hoogeschool van Moskow behoort, werd er vergunning gegeven, dat het mocht blijven uitkomen, doch op voorwaarde, dat de twee schuldige redacteurs, Katkôf en Leontjef, voortaan niet meer aan het blad zouden medewerken, dat feitelijk overging in de handen van professor Loobimof. Tot zoo ver was er niets opmerkelijks in de geheele zaak geweest, en iedereen, die iets van de russische maatschappij weet, zou er volkomen zeker

van zijn, dat de heer Katkòf — niettegenstaande de blijkbare gunst, die hij van de hoogste standen zijner landgenooten genoten had, om de gedragslijn, die hij gedurende den oorlog in Polen gevolgd had, niettegenstaande de ontelbare gelukwenschingen, adressen en telegrammen, die hem gedurende de drie laatste jaren van alle deelen des rijks en bij gelegenheid van elken officiëlen maaltijd, toegezonden waren — toch eigenlijk geen partij had waarop hij zich kon verlaten, dat er niemand zou zijn om hem te steunen, en dat door het groot publiek geen woord te zijner gunste zou gesproken worden, nadat een minister hem zoo ondubbelzinnig had veroordeeld. Maar de dwaze aanslag op het leven des keizers gaf een nieuwe wending aan die zaak, zooals aan vele vrij wat gewichtiger zaken. Het viel der hofcamarilla gemakkelijk een zoo zwak man als den keizer te overtuigen, dat het op hem geloste schot niets was dan de onmiddellijke en onvermijdelijke vrucht van het liberale systeem, dat gaandeweg in het bestuur des lands ingevoerd was, vooral in de opvoeding der jeugd, en dat het eenige geneesmiddel een onverwilde terugkeer was tot het systeem van zijn onvergetelijken vader, namelijk: Onbeperkte heerschappij in staatszaken en orthodoxie in de kerk. Maar daar de moskowsche courant gedurende de laatste jaren de krachtigste verdediger van dat systeem was geweest, heeft de keizer — wij moeten er bijvoegen op aandrijven der keizerin, die ondanks haar hessische en luthersche afkomst de hechtste steun der orthodoxie aan het hof is — tijdens zijn laatste bezoek aan Moskow werkelijk de grootspraak van Katkòf, dat hij zich om niemand behalve om zijne Majesteit bekreunde, bekroond, en trots zijn minister van binnenlandsche zaken de twee afgezette redacteurs in hun vorige betrekking hersteld. Toch behield — hoe vreemd dit ons schijnen moge — de heer Valujef zijn post als te voren, deed hij zelfs geen poging tot weerstand, noch wees hij den keizer op de onwelvoegelijkheid een staatsminister alzo in het openbaar te beledigen, door een beslissing, welke hij wettig genomen had, te verbreken, tot aanmerkelijke schade van zijn waardigheid en gezag en hij verdroeg rustig de herbenoeming van den heer Katkòf tot redacteur der moskowsche courant. En wat ons een

nog dieper blik doet slaan in het algemeen karakter van de wereld der russische hooge ambtenaren is dit, dat niemand over deze lijdelijkheid des ministers verbaasd was, en ieder het zeer natuurlijk vond, dat hij wel wat boos was, omdat hij van zijn keizerlijken meester met zoo weinig achting behandeld werd, maar er niet over dacht om uit dien hoofde zijn betrekking op te geven.

Wij moeten echter bij dat algemeene vonnis over de meerderheid der hooge ambtenaren in Rusland ten gunste van één man een uitzondering maken. Ik bedoel den heer Nicolaas Milootin. En ik wensch te eer de aandacht te vestigen op zijn vele degelijke eigenschappen, daar de gedragslijn, die hij ten opzichte van Polen volgt, een bepaalden storm van verontwaardiging en haat van den kant der Polen en hun vrienden in de pers van het vaste land heeft doen losbarsten, en dat niet ten onrechte. Nicolaas Milootin (niet te verwarren met zijn ouderen broeder Dmitri, den tegenwoordigen minister van oorlog) stamt af van een verarmd adellijk geslacht, en ofschoon hij thans een der invloedrijkste mannen in Rusland is, is zijn vermogen nu even klein als toen hij zijn loopbaan begon. Hun welbekende onafbankelijkheid van karakter en rechtschapenheid vergunde geen der beide broeders om gedurende de laatste jaren van keizer Nicolaas in den dienst van het gouvernement te blijven, en deze eigenschappen, niet familiebetrekkingen, die zij onder de hofcamarilla niet hadden, deden keizer Alexander het oog op hen slaan. Omtrent den minister van oorlog behoeft hier niets meer gezegd te worden dan dat hij even arm is als zijn broeder; ¹ en dit is, als wij zijn betrekking in aanmerking nemen, op zichzelf reeds een zoo hooge lof als ik zou kunnen bedenken. Wat Nicolaas Milootin betreft, hij is ongetwijfeld even eerzuchtig als eerlijk, blijkbaar verwachtende eenmaal minister van binnenlandsche zaken te worden (reeds heeft hij vroeger de be-

¹ Generaal D. Milootin heeft het zich ten regel gemaakt om nooit een uitnodiging tot een bal, een diner of avondpartij aan te nemen, en dat om de eenvoudige reden, dat zijn middelen hem niet vergunnen de beleefdheid weerkeurig te bewijzen.

trekking van ondersecretaris aan dat ministerie bekleed); maar geduldig zijn tijd afwachtede, en het wezen der macht boven den schijn verkiezende, stelt hij zich met den betrekkelijk onbeduidenden titel en post van lid van den staatsraad tevreden, hoewel hij inderdaad alleen al de jongste, ten opzichte van het "bevredigde" Polen genomen maatregelen ontworpen heeft en hij de man was, die ze overal doordreef. Het ligt bezijden mijn doel om in bijzonderheden die maatregelen te beoordeelen, en ik wensch ook niet door gunstig te spreken over zijn persoonlijk karakter in verdenking te komen van een enkel woord te zeggen ter vergoelijking van het door hem tegen den poolschen adel aangenomen stelsel van verbeurdverklaring en uitplundering in het groot. Al wat ik wensch aan te stippen is, dat de heer Milootin in onderscheiding van alle andere leden van het russische hof en gouvernement, ten minste een eigen stelsel heeft, dat hij zelfstandig uitgewerkt en standvastig toegepast heeft, wanneer zich ook de gelegenheid aanbood. Men kan gerustelijk van hem verzekeren, dat evenmin als geld- of eerezucht in het verleden invloed op hem gehad heeft, zoo ook de vrees om geld of eer of beide te verliezen hem ooit een duimbreed zal doen afwijken van het plan, dat hij eenmaal heeft goedgekeurd en aangenomen. De heer Milootin is de onbuigzame vertegenwoordiging van een radicaal democratisch systeem, dat hij zooveel in zijn macht was in Rusland trachtte in te voeren ten tijde van de vrijlating der lijfeigenen, toen hij een der invloedrijkste en ijverigste leden van de emancipatie-commissie te St. Petersburg was. Te St. Petersburg waren er natuurlijk velen, die hem tegenwerkten. Daarenboven kon men met de russische landeigenaars niet even korte wetten maken als zonder de minste moeite met den poolschen adel kon geschieden, welks leden te St. Petersburg geen enkelen voorspraak hebben en slechts als "opstandelingen en revolutionisten" beschouwd worden. Het is daarom geen wonder, dat de heer Milootin, eindelijk zoo uitnemend zijn kans schoon ziende om zijn stelsel in toepassing te brengen, het er op zette om de poolsche adellijke grondbezitters bij troepen te ruïneeren en met vasten wil Polen democratisch te maken. Voor zoover ik hem persoonlijk ken, kan ik den heer Mi-

lootin niet beschouwen als van nature hard en wreed genoeg om een krenkend onrecht te doen alleen met het doel om den stand te benadeelen en te grieven, waartegen hij de doodelijkste soort van haat koestert die er is, den haat van een theorist; maar, gelijk schier iedereen, die zijn leven gewijd heeft aan de toepassing van éen denkbeeld, is hij niet zeer nauwgezet ten aanzien der middelen, die hij bezigt, om dit denkbeeld in het leven te doen treden, te minder daar de tijd, die hem gelaten wordt voor het bereiken van zijn doel, plotseling ten einde kan zijn door de een of andere onvoorziene omstandigheid of door een onverwachte verandering van wind in de hooge streken.

(*The fortnightly Review.*)

A. W. BENNI.

(*Wordt vervolgd.*)

HEINRICH HEINE.

De traditionneele Duitscher was nog steeds bezig met zijn diepzinnige afgetrokken bespiegelingen, toen de verrassende tijding kwam, dat de Duitschers een oorlog in den zin hadden. Men duchtte, dat dit den professor slecht zou bekomen en ried hem, zich bij zijn wijsbegeerte en kritiek te houden. Die raad, hoe welgemeend ook, werd niet gevolgd; en van oorlogsgeruchten kwam het tot oorlog; een roemloozen oorlog, gelijk de meesten het noemden, maar toch een oorlog die deed zien, dat de professor zich ook eenigen tijd met de praktische wetenschap bezig gehouden en meer getrokken geschut vervaardigd had dan eenige andere natie in Europa. En met die wapenen, zegt men, moet de duitsche eenheid tot stand gebracht worden.

Door een reiziger werd eens de schrandere opmerking gemaakt, dat alle natiën pochen op voordeelen en goede hoedanigheden die zij niet bezitten, maar gaarne zouden bezitten. Zoo spreken de Engelschen, zeide hij, altijd van "merry old England", maar de vreemdelingen vinden het engelsche leven verschrikkelijk doodsch. De Franschman snoeft op "la belle France", maar er is niemand die onder de landen van Europa aan Frankrijk de kroon der schoonheid zou opzetten. En de Duitscher, hij zingt steeds van zijn groot "Vaterland", maar hij heeft er geen. Nooit is de waarheid van deze opmerking duidelijker uitgekomen, dan in de gulden eeuw van Duitschlands letterkunde. Innig besefte Göthe, dat zijn grootste ongeluk was, in Deutschland het

eerste licht te hebben aanschouwd. De groote dichters van andere landen konden terugblikken op de geschiedenis van hun vaderland en tot zijn verdere staatkundige ontwikkeling bijdragen. Dit, begreep hij, was inzonderheid de grondslag geweest van Shakespeare's roem als dichter. Maar wat was er voor hem in zijn eigen land om op terug te zien. Op later leeftijd wanhoopte hij zelfs aan de toekomst; en hoezeer duidelijk de waarde van het realisme in de kunst inziende, liet hij het in het praktiesch leven links liggen. De fransche omwenteling had op hem slechts den invloed dat hij zich meer verdiepte in bespiegelingen en — in de geschiedenis van China. De oorlogen tegen Napoleon I brachten gedurende eenigen tijd de Duitschers tot elkan- der en gaven hun letterkunde uitzicht op dien zoozeer begeer- den grootschen historischen achtergrond; de aansluiting echter was slechts van voorbijgaanden aard, en de letterkunde er door gebaard was, slechts de weinig beduidende school van vrijheidszan- gers — van Arndt, Körner en Schenkendorf. Het Weener con- gres deed de laatste hoop der Duitschers in duigen vallen, en aan het tegenwoordige wanhopende, wijdden zij de aandacht aan die vervlogen eeuwen, in welke zij waanden Duitschlands heldentijd ontdekt te hebben. De romantische school koos haar stoffe bij voorkeur uit de geschiedenis der keizers, uit het Huis Hohenstaufen, en klom zelfs op tot de legenden-geschiedenis van Theodoric den Groote en Siegfried. Intusschen, zelfs de krach- ten van een Tieck en van een Schlegel schoten te kort in de poging tot opwekking van het dood verleden, dat uit 's volks geheugenis was weggewischt. Het jonger geslacht, overal den weg tot handelen voor zich gesloten ziende, wijdde zich geheel aan de letterkunde. Alle vraagstukken van staatkundigen en godsdienstigen aard, die een praktische oplossing eischen, wer- den in Duitschland letterkundige vraagstukken. Vandaar het ge- wicht van de letterkunde en van de letterkundigen van dien tijd. De leiders van die nieuwe school, welke *het Jonge Duitschland* genoemd werd, waren belijders van de mozaïsche leer. Om hun belijdenis nog meer van het praktiesch leven uitgesloten dan an- deren, in hun vaderland als vreemdelingen behandeld, voelden zij te minder neiging om zich tevreden te stellen met droomen

van een groot verleden, waarin hun voorouders een alles behalve roemrijke plaats hadden ingenomen. De meesten van die schrijvers werden uit hun vaderland verdreven, door vervolging van de zijde der regeering en herhaald verbod tegen de verspreiding van hun geschriften. Juist echter de middelen waarvan de regeering zich bediende om die stoutmoedige praters tot zwijgen te brengen, maakten hen te geduchter. Er is voor den staatkundigen drijver geen betere school dan de ballingschap. Daar zij meest zich te Parijs, in het verstandelijk middelpunt van een groote natie, neêrzetten, aldaar getuigen waren van de Juliomwenteling, dagelijks in aanraking met het bedrijvig staatkundig leven van Frankrijk, erlangden zij dat praktiesch inzicht en die ondervinding, welke zij in hun land nooit gevonden zouden hebben. De Jonge Duitschers oefenden weldra grooten invloed uit als dagblad-korrespondenten en verbreidden de denkbeelden die de gansche natie nu schijnt te willen verwezenlijken.

Inmiddels is het jonge Deutschland oud geworden. Waar is Ludolf Wienburg, de athletische kampioen, die der school haar naam gaf? Hij heeft zich, wellicht om strategische redenen, uit de actieve dienst teruggetrokken. Waar is Franz Dingelstedt, de politieke nachtwacht, die zoo uit volle borst zijn horen blies terwijl de Romanticisten nog van de blauwe bloem droomden? Hij heeft den horen terzijde gelegd en dirigeert rustig den schouwburg te Munchen. Wie zou niet slaperig worden bij het zien van duitsche tooneelstukken, zelfs al had men niet 's nachts gewaakt? En George Herwegh, die de "Zangen van een Levende" schreef? Hij heeft zich en zijn schande begraven in een of anderen hoek van Zwitserland. Bürne vond sedert lang op Père-la-Chaise zijn laatste rustplaats, terwijl het woelig hoofd der school kalm sluimert op den heuvel Montmartre.

Het tegenwoordig duitsch geslacht is tevreden met de vroegere letterkunde van zijn land. Saint René-Taillandier verlustigt zijn parijsche vrienden met zijn bewonderende kritiek op de drama's van Friedrich Hebbel, een Sleeswijker. Maar de Sleeswijkers zelven slaan geen acht op hem. De *Revue des Deux Mondes* wijdt tegenwoordig meer aandacht aan de duitsche poëzy dan eenig duitsch tijdschrift. Gervinus geeft in zijn *Geschiedenis der duit-*

sche letterkunde als volgt uiting aan het streven van het tegenwoordig duitsch geslacht:

“Onze letterkunde heeft haar tijd gehad, en ons leven moet stilstaan, tenzij wij onze begaafde jongelingschap den weg doen opgaan van werkelijkheid en staatkundig leven, waar in nieuwe stof nieuwe geest te brengen is. Göthe duchtte de omwentelingen, die klassieke werken in Deutschland zouden kunnen teweeg brengen; wij echter verlangen naar die omwentelingen en achten het voorzichtiger, ze te gemoet te treden dan ze te ontwijken. . . . Politieke lichamen hebben evenzeer behoefte aan gymnastische oefeningen als individuus. De zieke vochten van ons politiek lichaam moeten gezuiverd worden door sterke bewegingen van binnen en, zoo noodig, van buiten. Wij willen niet gelooven, dat de natie die in kunsten, godsdienst en wetenschap de eerste plaats innam, in de staatkunde niets vermag. Maar wij moeten onzen verdeelden arbeid tot dat doel concentreeren, tot welks bereiking onze vurigste wenschen zich alreeds het luidst uiten. Onze wedstrijd in de kunst is gesloten. Nu stellen wij ons dat doel, wat nog door geen schutter ten onzent getroffen is, en wij doen het in het vertrouwen, dat Apollo ons ook nu den roem zal schenken, dien hij ons tot dusver niet heeft onthouden.”

Onder hen wier leven en wenken ons bekend maken met dezen overgang van het duitsche volk van theorie tot praktijk, van de bespiegelende wijsbegeerte tot het werkelijk leven, neemt Heinrich Heine, het hoofd van het Jonge Deutschland, de eerste plaats in. In de dichtkunde staat hij neven Göthe, en als schrijver over staatkunde, godgeleerdheid en geschiedenis is hij zoo al niet de degelijkste, toch de rijkst begaafde onder de Duitschers. Hij had al zijn roem kunnen oogsten en alle smaadrekenen kunnen ontgaan, indien hij zich tevreden gesteld had met den dichterkrans. Maar dat troetelkind der muzen ontsnapte aan de kalmte der dichtergaarden en gaf de voorkeur aan een leven van eindeloozen krijg. Daardoor is hij de groote gunsteling van het opkomend geslacht geworden en van allen die, der werkeloosheid moede, in de Nieuwe Wereld een anderen sfeer zochten. Aan Heine's werken is onder de Duitschers in Amerika een

bijna weêrgaloos debiet te beurt gevallen; Schiller daargelaten, is hij de eenige dichter van wiens werken in Amerika herhaalde uitgaven het licht zagen. Bij de groote meerderheid der Duitschers in Deutschland is Heine op verre na zoo populair niet als in Engeland algemeen geloofd wordt. De door hem geslagen wonden zijn nog niet geheeld, en hoe goedaardig een Teutoon ook zij, zelden vergeeft hij een scherts die hem gevoelig treft, en vooral niet als 't een goede is. Neem welk handboek voor duitsche letterkunde gij maar wilt, steeds zult ge er de stereotype phrasen in vinden, dat Heine zijn vaderland met smaad heeft overladen, dat hij de teutoonsche deugden van liefde en waarheidszin ten eenemale miste, dat zijner satire niets heilig was, dat hij Deutschland in de oogen van Frankrijk belachelijk maakte, en zoo voorts. De Franschen daarentegen hebben hem de hulde gebracht, verschuldigd aan den man, door Thiers genoemd de geestigste *Franschman* sedert Voltaire, en die ten volle den titel verdient van een *Voltaire sentimental et pittoresque*.

Heine heeft in zijn prozaschriften zooveel episoden uit zijn leven gevlochten, dat men gemakkelijk zijn levensbeschrijving zou kunnen compileeren door nittreksels uit zijn werken aan elkander te verbinden. Een autobiografie in drie deelen is in handen van zijn uitgever en zou in 1865, tien jaren na zijn dood, zijn uitgegeven. Men heeft echter, waarschijnlijk om de vele personaliteiten, het raadzaam geacht, dit uit te stellen.

Heinrich Heine werd den 12^{den} Dec. 1797 te Dusseldorp geboren. ¹ Zijn vader was een joodsch koopman, zijn moeder een

¹ Tijd en plaats van zijn geboorte zijn, zoo door hem zelven als door zijn vrienden, verschillend aangegeven. Onderscheiden autoriteiten noemen den 14^{den} Dec. 1798 en 1799 en den 1sten Januari 1800. De uiteenlopende opgaven vinden waarschijnlijk haar grond in opzettelijk verkeerde aangiften door Heine en zijn ouders gedaan ten einde de pruisische krijgsdienst te ontgaan. Op lateren leeftijd bevestigde hij een van die verkeerde opgaven, ten einde te bewijzen dat hij geboren fransch onderdaan was van Jérôme, wiens rechten overgingen op Louis Napoleon, dien hij daarom als zijn wettig vorst beschouwde. ¹

² "In de *Geständnisse*, dl. XIV van Heinrich Heine's *sämmtliche Werke* (bij Hoffmann und Campe) leest men:

Ich war geboren im letzten Jahre des vorigen Jahrhunderts zu Düsseldorf,

christin,¹ dochter van een geneesheer van naam aldaar. Heinrich werd opgevoed in de godsdienst van zijn vader, doch door dien zijn eerste leiding geheel aan zijn moeder werd overgelaten, werd in zijn karakter de grondslag gelegd tot dat godsdienstig dualisme, die afwisseling van geloovigheid en ongeloof, die hem steeds bijbleef. Zijn moeder was met uitnemende hoe danigheden begaafd; hij heeft haar steeds de teederste liefde toegedragen en betoond. Met een stuk krijt op het keldervalluik letters teekenende, leerde zij hem schrijven, en zij besteedde aanhoudend veel moeite aan de opvoeding van den grooten schrijver. Van zijn vader maakt hij zelden gewag; hij schijnt hem steeds in verband gebracht te hebben met het kippenhok, waarin de man hem opsloot als hij weêrspanning was. Bijna het eerste boek dat hij las was Don Quixote, en menige traan ontlokten hem de tegenspoeden van den edelen ridder. Hij dacht dat het alles in werkelijkheid gebeurd was, zelfs toen de arme ridder van La Mancha ezeldrijvers voor ridders aanzag. Helaas, er zou een tijd komen dat de knaap, die zooveel sympathie voor 's ridders lotgevallen betoonde, ridders voor ezeldrijvers zou aanzien en hen dien overeenkomstig behandelen. Zijn jeugd viel in de woelige tijden van de bezetting door de Franschen. De oude keurvorst die men tot dusver meende dat met zijn slaapmuts

der Hauptstadt des Herzogthums Berch, welches damals dem Kurfürsten der Pfalz gehörte

Derselbe (Murat) entsagte der Souveränität des Groszherzogthums Berch, zu Gunsten des Prinzen François, welcher ein Neffe des Kaisers und ältester Sohn des Königs Ludwig von Holland und der schönen Königin Hortense war. Da derselbe nie abdicirte und sein Fürstenthum das von den Preussen occupirt ward, nach seinem Ableben dem Sohne des Königs von Holland, dem Prinzen Louis Napoleon Bonaparte *de jure* zufiel, so ist Letzterer, welcher jetzt auch Kaiser der Französen ist, mein legitimer Souverän.

(Jérôme, koning van Wurtemberg, had met Dusseldorp niets te maken.

VERT.)

¹ Dit laatste is geenszins gaaf aan te nemen. In Heines brieven (Sämmtliche Werke dl. XIX p. 134) toch wordt medegedeeld, dat zijn oom van moederszijde, Simon von Gelder, lid was van de Verein zur Cultur und Wissenschaft der Juden, en het is dus waarschijnlijk dat deze, en dus ook zijn zuster, tot de belijders der mozaïsche leer behoorden. Een tweede argument is, dat Heine er nergens van gewaagt, dat zijn moeder christin was.

VERT.

over zijn kroon getrokken te bed lag, werd plotseling van zijn waardigheid ontzet en betuigde in een vaderlijk afscheid zijn onderdanen zijn dank voor de tot dusver betoonde trouw. De ontsteltenis door deze gebeurtenis bij de rustige ingezetenen teweeg gebracht, werd ook door den knaap gedeeld, die schreiend aan zijn moeder meêdeelde, dat de keurvorst hem bedankte. Te vergeefs trachtte zijn moeder hem te troosten:

“Mijn moeder had veel moeite met mij, ik wist wat ik wist en liet mij niets uit het hoofd praten, ik ging schreiend te bed en 's nachts droomde ik dat het met de wereld gedaan was. De fraaije tuinen en groene weiden werden als tapijten van den bodem opgenomen en ineen gerold, de diender klom op een hoogen ladder en nam de zon van den hemel, de kleermaker Kilian stond er bij en zei tot zich zelve: “ik moet naar huis gaan en mij netjes kleeden, want ik ben dood en moet heden nog begraven worden.” En het werd steeds donkerder; nog enkele sterren glinsterden daarboven en ook deze vielen, als gele bladeren in den herfst. Allengs verdwenen de menschen; ik, arme knaap, dwaalde angstig rond tot ik eindelijk voor het hek van een verwilderde boerenplaats stond, waar ik een man met de spade den grônd zag opgraven. Naast hem stond een leelijke, afzichtelijke vrouw, die iets in het voorschoot hield, dat naar een afgesneden menschenhoofd geleek, en dit was de maan. Zij lei die met angstvallige zorgvuldigheid in den kuil — en achter mij stond de invalide uit de Pfaltz en snikte en stamelde: “de keurvorst bedankt ons.”

Voor Heines familie had de bezetting door de Franschen een andere beteekenis dan voor haar landgenooten. Zij begroette den inval als de verlossing van de Joden. Ook de kleine Heinrich deelde in die vreugde, want uit de school gekomen zeide hij: De regeering zal ons gelukkig maken, en daarom is er heden geen school. Met vreugde zag hij op straat de net gekleede fransche soldaten, en vooral een tamboer-majoor die zijn staf tot ter hoogte van de tweede verdieping wierp. Zijn blijdschap nam niet weinig toe, toen hij hoorde dat eenige van die mooie mannen bij zijn ouders in kwartier zouden komen. Zijn vreugde evenwel was slechts van korten duur, want:

“Den volgende dag was de wereld weêr geheel in orde en was er weêr school, even als vroeger, en er werd weêr van buiten geleerd, even als vroeger — de koningen van Rome, de jaartallen, de *nomina op im*, de *verba irregularia*, grieksch, hebreuwsch, aardrijkskunde, duitsche taal, uit het hoofd rekenen, — lieve God! het hoofd duizelt me nog er van — alles moest van buiten geleerd worden. En veel er van kwam mij in 't vervolg te pas. Want had ik niet de koningen van Rome uit het hoofd gekend, dan ware het mij later ten eenenmale onverschillig geweest, of Niebuhr al dan niet bewezen heeft, dat zij nooit bestaan hebben. En als ik die jaartallen niet geweten had, hoe zou ik dan later te recht gekomen zijn in Berlijn, waar het eene huis het andere gelijkt, als een druppel water de andere of een grenadier den ander, en waar men zijn kennissen niet kan vinden, als men hun huisnummers niet in het hoofd heeft; ik haalde mij toen bij elke kennis tegelijk een geschiedkundige gebeurtenis voor den geest, waarvan het jaartal overeen kwam met zijn huisnummer, zoodat ik mij dit licht kon herinneren als ik maar aan het jaartal dacht, en daarom kwam mij dan ook telkens als ik een kennis zag een geschiedkundige gebeurtenis in het geheugen. Zoo dacht ik b. v. als ik mijn kleermaker ontmoette dadelijk aan den slag bij Marathon, ontmoette ik den netjes gekleeden bankier Christiaan Gumpel, dan dacht ik dadelijk aan de verwoesting van Jeruzalem, ontwaarde ik een diep in schulden stekend portugeesch vriend, dan dacht ik dadelijk aan de vlucht van Mahomet, zag ik den universiteitsrechter, een man wiens strenge rechtvaardigheid bekend is, dan dacht ik dadelijk aan den dood van Haman, zoodra ik Wadreck zag dacht ik dadelijk aan Cleopatra — Inderdaad de jaartallen zijn noodig, ofschoon de vele cijfers mij op school vrij wat moeite gaven. Met het eigenlijk rekenen ging het nog slechter. Het best begreep ik de aftrekking, en deze heeft een zeer praktischen hoofdregel “vier van drie gaat niet, ik moet dus een leenen.” — Ik raad echter ieder, in zoodanig geval steeds eenige groschen meer te leenen, want men kan niet weten. Wat echter het latijn betreft, hebt gij er volstrekt geen denkbeeld van, hoe ingewikkeld dat is. Hadden de Romeinen nog eerst latijn moe-

ten leeren, dan zou hun gewis geen tijd zijn overgebleven om de wereld te veroveren. Die gelukkige luf wisten reeds in de wieg, welke nomina in den accusativus *im* hebben. Ik daarentegen moest die in het zweet mijns aanschijns van buiten leeren, maar het is toch altijd goed dat ik ze weet, want had ik b. v. den 20sten Juli 1825, toen ik in de aula te Göttingen publiek in het latijn disputeerde, — 't was, mevrouw, der moeite waard 't te hooren — had ik toen *sinapem* gezegd in plaats van *sinapim*, dan zouden de groentjes die er bij waren 't misschien opgemerkt hebben, en dat ware een eeuwige schande voor mij geweest. *Vis*, *buris*, *sitis*, *tussis*, *amussis*, *cannabis*, *sinapis*. Deze woorden, die zooveel opzien gebaard hebben in de wereld, deden zulks doordien zij zich aan een bepaalde soort sloten en toch uitzonderingen bleven; daarom heb ik er veel eerbied voor, en dat ik ze bij de hand heb als ik ze soms plotseling moest gebruiken, geeft mij veel troost en gerustheid in menig bang oogenblik mijns levens. Maar mevrouw, de *verba irregularia*. Zij onderscheiden zich van de *verba regularia* daardoor dat men er nog meer slaag bij krijgt — die zijn ontzettend moeilijk. Van het grieksch zal ik maar in 't geheel niet spreken; ik zou me dan maar te zeer ergeren. De monniken in de middeleeuwen hadden het nog zoo mis niet als zij beweerden, dat het grieksch een uitvinding van den duivel is. God weet wat ik er bij geleden heb. Met het hebreeuwsch ging 't beter, want ik had steeds groote voorliefde voor de joden, hoewel zij tot op het huidig oogenblik mijn goeden naam kruisigden. Maar ik kon het toch in 't hebreeuwsch nooit zoover brengen als mijn horologie, dat veel intiem verkeer met lombardhouders had en daardoor vele joodsche gewoonten aannam — b. v. des Zaturdags liep het niet — en de heilige taal leerde en later ook spraakkunstig beoefende; zoo hoorde ik het dikwijls in slapelooze nachten met verbazing bestendig tikken: *katal*, *katalta*, *katalti* en *kittel*, *kittalta*, *kittalti*.

“Van het duitsch echter begreep ik veel meer, en dat is toch waarlijk geen kinderspel. Veel duitsch leerde ik van den ouden rector Schallmeijer, een braaf geestelijke die zich mijner reeds in mijn kindsheid aantrok. Maar ik leerde ook iets van

dien aard van den praeceptor Schramm, een man die een werk geschreven heeft over den eeuwigen vrede en in wiens klasse mijn medescholieren het meest bakeleiden.

"Het best voer ik in de fransche klasse van den Abbé d'Aulnoy, een fransch émigré, die tal van spraakleeren geschreven heeft en een roode pruik droeg en heel aardig rondsprong als hij zijn *art poétique* en zijn *histoire allemande* voordroeg. Intusschen, ook het fransch heeft zijn moeilijkheden, en om het te leeren 'is veel inkwartiering, veel getrommel, veel *apprendre par coeur* noodig, en in de eerste plaats moet men geen *bête allemande* zijn. Toen kreeg ik menig hard woord te hooren. Ik herinner mij nog zoo goed als ware het eerst gister gebeurd, dat ik om der wille van *la religion* veel onaangenaams ondervonden heb. Wel zesmalen werd de vraag tot mij gericht: Henri, wat is geloof in het fransch? En zesmalen, telkens met meer tranen in de oogen, antwoordde ik: het is *le crédit*. En de zevende maal riep de woedende examiner met een gezicht als een kers: Het is *la religion*. En het regende slagen en alle kameraden lachten. Mevrouw, sedert dien tijd kan ik het woord *religion* niet hooren zonder dat mijn rug bleek wordt van angst en mijn wangen rood worden van schaamte. En eerlijk bekend, *le crédit* is mij in mijn leven meer van dienst geweest dan *la religion*."

Dit was het lief en leed van den schoolknaap, toen hij het gymnasium van zijn geboorteplaats bezocht. Toen hij wat ouder was leerde hij behalve de gewone schoolvakken ook engelsch en italiaansch. De rector trachtte zijn moeder te overreden, den begaafden jongeling voor de kerk te laten opleiden, maar de vader was daar natuurlijk tegen. Twee van Heines beste balladen, de *Grenadiere* en *Belshazzar*, zijn geschreven, terwijl hij nog de school bezocht. In 1811 verliet hij het gymnasium en werd door zijn vader als jongste klerk naar een bankier te Frankfort gezonden. Hij voldeed echter als zoodanig slechts weinig, en eindelijk nam zijn oom, Salomon Heine, de milde bankier te Hamburg, den *dummer Junge*, gelijk hij hem noemde, op zijn kantoor, met het doel om eindelijk zijn aanleg voor zaken voor den dag te doen komen. Maar ook dit liep mis. "God weet,"

zei hij op lateren leeftijd, "hoe gaarne ik bankier geworden ware, maar ik deugde er niet toe. Ik zag vroeg genoeg in, dat de bankiers eenmaal de wereld zouden regeeren." Eindelijk liet zijn vrijgevig oom zich er toe vinden, hem de middelen te verschaffen om te studeeren, op voorwaarde dat zijn vak de rechten zouden wezen en hij later te Hamburg zou praktiseeren. Op een en twintigjarigen leeftijd kwam Heine aan de pas gestichte akademie te Bonn, waar hij, in plaats van zich aan de rechtsstudie te wijden, zich hoofdzakelijk bezig hield met geschiedenis en letterkunde. Onder zijn medestudenten waren Simrock, Liebig, Hengstenberg en Wolfgang Menzel, de laatste eerst zijn vriend, doch later een der voornaamste mikpunten van zijn satire. Hij bezocht zeer vlijtig de collegies en raakte bijzonder gehecht aan A. W. von Schlegel, die toen gewoonlijk zijn gedichten verbeterde. Later werd zijn bewondering voor dezen leeraar zijner jeugd aanmerkelijk gewijzigd en gaf hij van den ouden man de volgende schets, die dezen wel in een bespottelijk daglicht stelde, doch maar al te waar was:

"De bevordering der elegantie was een van Schlegel's grootste verdiensten en door hem kwam in het leven der duitsche dichters meer beschaving. Een duitsch dichter was vroeger een man, die een versleten gescheurde jas droeg, doop- en bruiloftsgedichten maakte voor een daalder het stuk, zich voor goed gezelschap, dat hem niet ontving, schadeloos stelde met slechten drank, des avonds somtijds dronken in een goot lag, teeder gekust door Luna's liefelijke stralen. Als die lui op jaren kwamen zonken zij nog dieper, het was waarlijk een ellende zonder zorg, of de zorg moest daarin bestaan hebben, te weten, waar men de meeste jenever voor het minste geld kreeg.

Zoo had ik mij een duitsch dichter voorgesteld. Hoe aange-naam werd ik dus verrast, toen ik, nog een jongeling zijnde, de universiteit te Bonn bezocht en daar de eer had den dichter Schlegel, het poëtisch genie, van aangezicht tot aangezicht te zien. Napoleon uitgezonderd was hij de eerste groote man dien ik zag, en nooit zal ik dit verheven schouwspel vergeten. Nog heden voel ik den heiligen eerbied die mij bezielde, toen ik voor zijn kathedraal stond en hem hoorde spreken. Ik

droeg toen een grove witte jas, rooden pet, had lang blond haar en geen handschoenen aan. Mijnheer v. Schlegel echter droeg glacé handschoenen en was naar de nieuwste parijsche mode gekleed; uit hem ademde een geur van goed gezelschap en een de mille fleurs, hij was de netheid en elegantie in persoon. Toen hij van den grootkanselier van Engeland sprak, voegde hij er bij "mijn vriend", en naast hem stond zijn bediende in schlegelsche liverei, snoot de waskaarsen die in zilveren kandelaars brandden, welke, nevens een glas suikerwater, voor den wonderman op den kathedr stonden. Livereibedienden! Waslichten! Zilveren kandelaars! mijn vriend de grootkanselier van Engeland! glacé handschoenen! een glas suikerwater! wat ongehoorde zaken op het collegie van een duitsch professor. Wij jongelieden werden verblind door dien glans, ik vooral, en ik maakte destijds drie gedichten op den heer v. Schlegel, die allen begonnen met de woorden: O Du, der Du, enz. Maar slechts in dichtmaat had ik het gewaagd een zoo gedistingeerd man dus aan te spreken."

Deze drie oden of liever klinkdichten zijn nog in Heines werken te vinden. Volgens de gewoonte der duitsche studenten bleef hij niet lang aan dezelfde universiteit studeeren; in September 1820 liet hij zich te Göttingen inschrijven. In Februari van het volgend jaar werd hij echter reeds gesjeesd wegens een vergriep tegen de akademie-wetten op het duel. Hij had genoeg van Göttingen. Het pedant onderscheid tusschen adellijken en niet-adellijken, daar nog in vollen bloei, terwijl het aan de pruisische akademiën sedert lang was opgeheven, de honende trots der dons van de Georgia Augusta en de ruwe levenswijs der studenten deden hem Göttingen haten. Hij geeft aan zijn wrok op deze akademie in menige satire lucht, doch betreurt het, dat hij, ten gevolge van zijn kortstondig verblijf zich slechts weinig studentennamen herinnert, en wat de professoren betreft, velen hadden in 't geheel geen naam. Te Göttingen ondervond hij ook de eerste teleurstelling in zijn letterkundige loopbaan, doordien Brockhaus te Leipzig weigerde, een bundel van zijn gedichten uit te geven. Tot sterking van zijn ietwat zwakke gezondheid deed hij een voetreis door het Hartzgebergte. Deze bergketen,

geriefelijk gelegen tusschen de akademie-steden Göttingen, Jena en Halle, en van Berlijn, Leipzig en Würzburg licht te bereiken, is steeds gedurende de groote vacantie een geliefkoosde verblijfplaats van de duitsche studenten geweest. In de meeste dier akademiën worden tegen het eind van den cursus gezelschappen gevormd, de kosten van het uitstapje worden vooraf bepaald en gevonden uit bijdragen tot een gezamenlijke kas. Elken dag gedurende de zomermaanden kan men in de Hartz zulke troepen *fahrende Schüler* ontmoeten. Zij zijn de vreugd en de schrik van de logementhouders in wier huizen zij hun gelagen houden en alles ten onderste boven keeren. In het eenige jaren later uitgegeven eerste deel van de *Reisebilder* heeft Heine een heerlijk verslag gegeven van zijn eigen tocht naar de heksenstreek. In de *Harz-Reise* worden Göttingen en de Hartz tegen elkander over gesteld als proza en poëzy. Hij stort al zijn gal en satire uit over den bestoven zetel van Pallas, met haar verouderde ceremoniën, pedels en onderscheidingen, terwijl hij al de liefde en poëzy zijns harten aan de dalen en rivieren van de Hartz schenkt. Hij verkeert met de verpersoonlijkte geesten der natuur en ontboezemt zijn vol gemoed in gloeiende dithyramben. Maar alreeds is de satire beter dan de poëzy; overheerlijk is vooral zijn photographische schildering van de Brocken. De onaangename mengeling van opgeschroefde sentimentaliteit en pochend patriotisme, door Heine zoozeer verafschuwd, doch destijds zoo algemeen de duitsche studenten kenmerkende, wordt zoo *con amore* voorgesteld, dat zelfs de poëzy van zijn idylle op de Ilse bij dit product achterstaat.

Bij den aanvang van den wintercursus verhuisde Heine naar Berlijn. In dat levendig middelpunt van Duitschlands litteratuur kon het niet missen of zijn genie moest krachtige prikkeling ondervinden. Evenals alle andere personen die met haar in aanraking kwamen gevoelde hij den indruk van de zonderlinge betoovering die van Rahel Varnhagen von Ense uitging. Zelfs in haar uiterlijk leven waren er omstandigheden die hem tot haar trokken. Rahel was in de joodsche godsdienst geboren; in haar jeugd had zij een bittere teleurstelling ondervonden en het verdriet daardoor teweeg gebracht had haar bijna ten grave ge-

sleept. Ook Heine had hartepijn, want hij had juist een blauwtje geloopt bij zijn schoone nicht Evelina. Rahels woning stond voor alle letterkundigen van naam open. De Humboldts, Fouqué, Chamisso en Schleiermacher kwamen er veel. Begaafd als zij was met een uitstekend talent voor conversatie en met een buitengewoon opmerkingsvermogen, werd haar meening steeds met den grootsten eerbied aangehoord. Ten haren huize geraakte Heine bekend met professor Gans, een leerling van Hegel en diens opvolger als hoogleeraar in de wijsbegeerte. Gans, eveneens israëliet, was de oprichter van een genootschap ter bevordering van de belangen der israëlieten, onder welks leden in de eerste plaats behoorden Heine en Hitzig, later hoogleeraar in de rechten. Ook knoopte hij duurzame vriendschap aan met Karl Immerman, den roman- en treurspelschrijver, met wien hij later in de beruchte Platen-zaak betrokken was. De dichters van de romantische school lieten over het algemeen Heine niet in hun kring toe; het militair element was te zeer onder hen vertegenwoordigd. Hij gaf nu een bundeltje gedichten uit, dat slechts in geringe mate de aandacht trok en dan ook weinig beduidde. Het eigenaardige er van is de eenvoudige versmaat. In een tijd dat de dichtkunst een akrobatische oefening in rijm en rythmen geworden was en de italiaansche en arabische dichters werden geplunderd om hun moeilijkste vormen, keerde Heine terug tot den eenvoudigen vorm van den volkszang en van Göthe's lierdichten. Deze eenvoud onder zoodanige omstandigheden bewijst reeds, dat hij in hooge mate degelijken smaak en onafhankelijkheid van oordeel bezat. Zijn volgend werk echter wekte veel belangstelling. Het waren treurspelen met een lyriesch tusschenspel. Deze beide treurspelen — of, gelijk hij zelf ze meer juist noemt, dramatische balladen — zijn van groot belang in Heines psychologische geschiedenis, doch als kunstwerk van weinig waarde. Het lyriesch tusschenspel is in des dichters besten stijl geschreven en verdient ten volle de plaats die hij het later in zijn *Buch der Lieder* gaf. In beide treurspelen — Ratcliff en Almanzor — ligt een hartstochtelijke bestrijding van de godsdienstige huichelarij die onder de dichters der romantische school gewoonte was geworden en hun reeds een berisping van

Göthe had op den hals gehaald; deze evenwel was toegediend met de aan den bejaarden leeftijd eigen gulheid en goedhartigheid, terwijl Heine zijn verontwaardiging den donder gelijk hun toeslingert. Het gansche boek vertoont die schakeering van ontevredenheid, sedert door de Duitschers *Weltschmerz* geheeten en die het kenmerk is van alle *Weltschmerzdichter*, aan wier hoofd Heine staat. Waarin verschilt deze *Weltschmerz* van de gewone sombere gevoelens van jeugdige dichters? Er was voorzeker niets vreemds noch excentrieks in, dat een jongman in vrij goede omstandigheden, met uitmuntende vooruitzichten en zonder zorg, van allerlei denkbeeldig leed zou droomen, vooral in een tijd dat Byrons roem op het hoogst was. Het verschil is, gelijk de samenstelling *Weltschmerz* aangeeft, gelegen in den oorsprong van het leedgevoel. Dit komt niet uit het innerlijke van den dichter, maar uit zijn omgeving voort. Het is de smart, gevoeld door een man van genie in een abnormale positie en in een abnormalen toestand van de maatschappij. Wat moest hij, begaafd met het vermogen en den wil om te werken, doen onder een natie die geen natie, in een staat die geen staat was, in een algeheele ontstentenis van staatsinstellingen, met geen uitzicht op eenig beroep, geen troost wegens het verleden en geen hoop voor de toekomst? Dat leedgevoel noemen de Duitschers *Weltschmerz*. Het is niet te verwonderen dat al die dichters de politiek in hun gedichten brachten, de aard zelfs van hun streven leidde daar noodwendig toe. En onder die politieke dichters zullen wij weldra Heine de eerste plaats zien innemen.

Door zijn nu en dan in tijdschriften geplaatste treurspelen en andere gedichten, had Heine zich een erkende positie in de letterkunde verworven. De romantische school te Berlijn had waarschijnlijk een voorgevoel van de geeselingen die zij van hem te verduren zou hebben en hield hem op een afstand. Slechts één harer leden, Fouqué, noodigde hem eens op zijn buitenverblijf, en bevond, dat hij een bleek en zeer schuw jongeling was. Chamisso, die algemeen gezegd wordt Heine te hebben voorgestaan, had grooten afkeer van hem. Eichendorf vermeed hem opzettelijk. Hij gaf dan ook reeds nu en dan lucht aan zijn satire-

lust, en dat wel zonder eenig onderscheid te maken in zijn slachtoffers. Zelfs zijn oom Salomon, wien hij innerlijk diepe achting toedroeg, was niet veilig voor zijn puntige aardigheden. Dit maakte dat hij te Berlijn den naam kreeg van een onbeschaamd sujet, en zelfs Rahel Varnhagen schijnt die meening over hem gedeeld te hebben. Wat zijn akademische studiën betreft, hij deed nu wel iets meer aan de rechten, maar besteedde toch, naar de toenmalige gewoonte te Berlijn, veel tijds aan de wijsbegeerte. Hij was een ijverig leerling van Hegel, wien hij nu en dan ontmoette ten huize van den grooten bankier Beer, den vader van den componist Giacomo Meijerbeer en van den dichter Michaël Beer. Hegels invloed op Heine was zeer groot. Laatstgenoemde heeft dat nooit ontkend, al zij ook in het laatst van zijn leven zijn bewondering voor dien wijsgeer aanmerkelijk gedaald. Toen hij in het fransch voor Franschen over Hegel schreef, kwam hij ongetwijfeld tot de slotsom dat Hegels diepzinnigheid grootendeels daarin gelegen was, dat hij de eenvoudigste dingen op de minst bevattelijke wijs wist uit te drukken. Na drie jaren te Berlijn te hebben doorgebracht keerde hij in 1825 naar Göttingen terug, waar hij tot doctor in de rechten werd bevorderd. Ten einde een noodwendige formaliteit te vervullen om tot dien graad te kunnen worden toegelaten, begaf hij zich naar een stil landstadje, waar hij door den doop werd opgenomen in wat hij de koninklijk pruisische kerk noemt. Hij vestigde zich nu te Hamburg, doch daar de praktijk slechts zeer lui kwam, wijdde hij zich geheel aan de letterkunde. Deze beloofde voordeeliger voor hem te zijn dan de rechtspraktijk, gelijk hij dan ook omstreeks dien tijd schreef:

“Zoolang mijn hart vol liefde en het hoofd mijner medemenschen vol dwaasheid is, zal het mij nooit aan stof tot schrijven ontbreken. En mijn hart zal steeds liefhebben zoo lang er vrouwen zijn; wordt het koud voor de een dan ontgloeit het dadelijk voor de andere; gelijk in Frankrijk nooit de koning sterft, sterft nooit de koningin mijns harten. Zoo zal ook nooit de dwaasheid mijner medemenschen uitsterven. Dikwijls ziet men mij wandelen en altijd vroolijk en lustig. Al de dwazen die ik dan zie, kan ik in mijn geschriften gebruiken, zij zijn contant ho-

norarium, baar geld. De Heer heeft mij gezegend, de dwazen zijn dit jaar bijzonder overvloedig, en als een verstandig koopman gebruik ik slechts weinige, zoek de besten uit en bewaar ze voor de toekomst. Gelijk een rijk koopman die, zich de handen wrijvend, vergenoegd tusschen zijn kisten, vaten en balen met waren op en neêr loopt, wandel ik tusschen mijn menschen. Gij allen behoort mij toe. Gij zijt mij allen even dierbaar, en ik heb u lief, zoo als gij uw geld liefhebt, en dat zegt veel. Ik moest hartelijk lachen toen ik onlangs hoorde dat een mijner dwazen zich met bezorgdheid over mij had uitgelaten, zeggende niet te weten waarvan ik eens zou moeten leven — en toch is hij zelf zoo'n kapitale dwaas dat hij alleen mij voor mijn leven genoegzame renten zou kunnen leveren."

In dit kort uittreksel vindt men de juiste opvatting van satire. "Dat de mensch zijn naaste niet belachelijk make, tenzij hij hem lief hebbe," had Jean Paul vóór hem gezegd, en Heine hoe bitter en scherp ook, had zijn naasten lief en had bovenal zijn vaderland lief, dat hij wel het meest van alles bespotte. Daar er geen reden bestond waarom hij te Hamburg zou blijven, zette hij zich eerst te Wandsbeck neêr, waar Claudius en Klopstock vóór hem gewoond hadden, en later op Norderney, waar hij het tweede deel van zijn *Reisebilder* schreef, getiteld: "De Noordzee." Het poëtisch gedeelte van dit stuk onderscheidt zich door groote vrijheid en harmonie van vorm, waardoor men dikwijls aan de kooren van Sophokles en Aeschylus herinnerd wordt, en door de grootsche schildering van zeetooneelen. Hij nam ze later met de andere lierdichten van de *Reisebilder* in zijn *Buch der Lieder* op, dat in 1827 het licht zag. Die kleine zangen aan zijn groote smarte ontleend, doen Heine onder de enropeesche lierdichters dadelijk na Göthe rangschikken. Van de droomen in wakenden toestand en van de droom-gedachten van zijn studeervertrek volgen wij den dichter naar zijn toover-tuin, waar, in het zacht maanlicht der lotus tooverachtige bloesems zich openen, en in het weelderig gebladert der nachtegalen liefelijke koorzang nu en dan verstomt voor het mingeklaag der verliefde maagd. De betoovering echter wordt dikwijls verbroken door een of anderen ruwen satyr of faun. Den dichter

is het een genot, onze heiligste gevoelens eerst op te wekken om ze dan plotseling te doen verstijven. Door een wanklinkende gedachte, een dwazen uitval of zelfs een platte aardigheid maakt hij eensklaps een eind aan onze aandoening. Die plotselinge overgang echter van het verhevene tot het belachelijke, die mengeling van ernst en luim, die zoo natuurlijk en gemakkelijk schijnt, was juist de vrucht van zorgvuldige studie, en had tal van navolgers. Het *Buch der Lieder* werd niet alleen in alle europeesche talen, tot zelfs in het hongarsch, maar ook in het japansch vertaald. Heine's dichterroem lag niet meer ongehouwen in de marmergroeven van Carrara. De grootste componisten wedijverden om zijn gedichten op muziek te zetten, en dachten er, met echt tentoonsche beleefdheid, geen enkel maal aan, hem een exemplaar van hun compositiën aan te bieden.

Omstreeks dezen tijd ging Heine naar Engeland "dat nare land waar de menschen loopen als machines en de machines als menschen." Hij zegt, dat toen hij aan den gouverneur van Helgoland werd voorgesteld en deze Engelschman eenige minuten lang voor hem stond zonder te spreken, hij lust gevoelde hem van achter te bekijken, daar hij onderstelde dat men vergeten had het uurwerk op te winden. Hij had zich voorgenomen geen bewondering te gevoelen over wat hij ook te Londen mocht zien. Maar het ging hem als den schooljongen, die zich had voorgenomen, niets te voelen van het pak slagen dat hij zou krijgen. De *Englische Fragmente* van de *Reisebilder* bevatten de warmste beschrijvingen van wat hij er gezien heeft. Elken avond zat hij in de vreemdelingen-galerij in St. Stephens en kon het parlementair leven van Engeland niet genoeg bewonderen. Canning schijnt in 't bijzonder zijn gunsteling geweest te zijn. Deze was de eenige spreker van aanbelang dien hij over elk onderwerp van algemeen belang het woord hoorde voeren. Ook de algemeene indruk door de straten van Londen op hem gemaakt was veel beter dan hij had verwacht. "Haar eentoonig voorkomen," zegt hij, "wordt in groote mate goed gemaakt door den grooten smaak die bij het uitstellen van de winkels aan den dag gelegd wordt." Maar het mechanisch kerkgaan, de op sneê vergulde en van vergulde sloten voorziene bijbels en gebedenboeken en de vertoon makende

vroomheid van den middelstand boezemde hem zooveel afkeers in, dat hij verklaarde, dat een vloekend Franschman ongetwijfeld Gode welgevalliger is dan een biddend Engelschman.

Wij kunnen van de *Englische Fragmente* geen afscheid nemen zonder het volgend uittreksel te geven, even merkwaardig om den humor als om den opmerkingsgeest die er in doorstraalt. Na geredeneerd te hebben over de vrijheid, als een nieuwe soort van godsdienst die elke natie naar haar bijzondere behoeften zal inrichten, gelijk met het christendom geschied is, vervolgt hij aldus:

“De Engelschen zijn een huiselijk volk, zij leven een beperkt vreedzaam familieleven; in den kring zijner betrekkingen zoekt de Engelschman dat zielsgenot, wat hem door zijn aangeboren ongeschiktheid voor verkeer buitenshuis ontzegd is. De Engelschman is daardoor met die vrijheid tevreden, die hem zijn persoonlijke rechten waarborgt, en zijn lichaam, zijn eigendom, zijn huwelijk, zijn geloof, ja zelfs zijn grillen beschermt. Niemand heeft in zijn huis meer vrijheid dan een Engelschman, en, om mij van een beroemden term te bedienen, hij is koning en bisschop binnen zijn vier muren, en niet onjuist is het spreekwoord “my house is my castle.”

“Heeft de Engelschman het meest behoefte aan deze persoonlijke vrijheid, de Franschman kan die des noods ontberen, wanneer men hem slechts dat deel der vrijheid genieten laat, wat wij gelijkheid noemen. De Franschen zijn geen huiselijk maar een gezellig volk, zij houden niet van stil bij elkander te zitten, wat zij een “*conversation Anglaise*” noemen; zij loopen pratend van het koffijhuis naar het casino en van het casino naar den salon, hun licht champagnebloed, hun aangeboren omgangstalent drijven hen naar het gezellig leven, welks eerste en laatste vereischte, ja welks ziel, gelijkheid is.

“Dat dit streven naar gelijkheid het hoofdbeginsel der revolutie was, kunnen wij des te eerder aannemen, daar zij zich spoedig gelukkig en tevreden voelden onder de heerschappij van hun grooten keizer, die, hun onmondigheid in het oog houdende, al hun vrijheden onder zijn strenge curateele hield en hun slechts de vreugde van een ruime, roemvolle gelijkheid overliet.

“Veel geduldiger dan de Franschman, verdraagt de Engelschman den aanblik van een bevoorrechte aristocratie, hij troost zich daarmee, dat hij zelf rechten bezit, die het haar onmogelijk maken, hem in zijn huiselijke comforts en in zijn levensvreugde te storen. Ook spreidt die aristocratie haar rechten niet zoo ten toon als op het vasteland. Op straat en op openbare plaatsen te London ziet men gekleurde linten slechts op de hoeden der vrouwen, en goud- en zilvergalon slechts op de rokken der lakeijen. Zelfs die sierlijke bonte liverei die bij ons een bevoorrecht militair stand aantoonst is in Engeland volstrekt geen eereteken; even als een tooneelspeler na de voorstelling het blanketsel wegwascht, trekt de engelsche officier zoodra mogelijk zijn rood buis uit, en in een eenvoudige jas is hij weer een gentleman.

“Wat de Duitschers betreft, zij voelen behoeften noch aan vrijheid, noch aan gelijkheid. Zij zijn een bespiegelend volk, ideologen, vóór en nadenkers, droomers die slechts in het verleden en in de toekomst leven en geen heden hebben. Engelschen en Franschen hebben een heden, bij hen heeft iedere dag zijn strijd en tegenstrijd en zijn geschiedenis. De Duitser heeft niets waarvoor hij strijden zal, en toen hij begon te veronderstellen dat er wel dingen konden zijn, wier bezit wenschelijk ware, hebben zijn filosofen hem wel zeer wijselijk geleerd, aan het bestaan van zulke dingen te twijfelen. Het is niet te ontkennen, dat ook de Duitschers hun vrijheid beminnen, maar anders dan andere volken. De Engelschman bemint de vrijheid als zijn wetlige vrouw, en zoo hij haar al niet met bijzondere hartelijkheid behandelt, kan hij haar toch als de nood het eischt als een man verdedigen. De Franschman bemint de vrijheid als zijn uitverkoren bruid. Hij gloeit, hij vlamt voor haar, werpt zich aan haar voeten met de overdrevenste betuigingen, vecht voor haar op leven en dood en begaat duizenderlei dwaasheden. De Duitser bemint zijn vrijheid als zijn oude grootmoeder.

“Zeg niets op de Duitschers! Zijn zij al droomers, zoo hebben toch velen hunner zulke schoone droomen gedroomd, dat ik ze ongaarne zou verruilen tegen de wakende werkelijkheid onzer naburen. Daar wij allen slapen, kunnen wij misschien de

vrijheid ontberen; want onze tirannen slapen ook en droomen slechts van hun tirannie. Wij zijn eerst ontwaakt toen de katholieke Romeinen ons onze droomvrijheid benomen hadden, toen hebben wij gehandeld, overwonnen, en vlijden ons weêr neêr en droomden. O Heer, spot niet met onze droomers; nu en dan zeggen zij, als de somnambulen, in hun slaap veel vreemde dingen, en hun woord wordt het zaad der vrijheid. De spleen-zieke Brit, zijn vrouw moede, doet haar misschien een halster om en brengt haar naar Smithfield ter markt. De vlinderachtige Franschman wordt zijn beminde bruid misschien ontrouw, en verlaat haar en danst vroolijk met de hofdames van het koninklijk paleis. De Duitscher echter zal zijn grootmoeder niet geheel van de deur wijzen, steeds zal hij haar een plaatsje aan den haard inruimen, waar zij den luisterenden kinderen sprookjes kan vertellen.

“Wanneer eens, wat God verhoede, de vrijheid in de geheele wereld verdwenen is, dan zal een duitsch droomer haar weder in zijn droomen ontdekken.”

Hij was echter zeer blijde Engeland te verlaten. Een dichter was niet op zijn plaats in het drukke Londen, waar een wijsgeer om den hoek eener straat meer kon leeren dan uit alle boeken op de Leipziger mis. De Engelschen worden dikwijls door een lossen pijl van zijn satire getroffen. Toen hij eenmaal op reis een engelsche familie in een kabinet van zeldzaamheden ontmoette, en zag dat de paterfamilias door den oostelijken ingang was binnen gekomen, terwijl Murrays handboek de beschrijving van de zeldzaamheden van de westzijde aanving, schiep hij er vermaak in, 's mans verwarring door allerlei dwaze ophelderingen nog verwarder te maken. Te Florence hield hij aanteekening van de dwaasheid van een Engelschman, die een monnik vroeg, hoeveel het loopen met een geschoren kruin en een touw om de lendenen hem jaarlijks inbracht. Na zijn terugkomst uit Engeland nam hij een aanbod van Cotta aan om te Munchen de *Politische Annalen* te schrijven. Op weg derwaarts maakte hij te Frankfurt kennis met Ludwig Börne, die hem vaderlijken raad gaf met betrekking tot zijn nieuwen werkkring als redacteur van een politiek blad. Börne, wiens voornaam was Baruch, had,

evenals Heine, in de rechten gestudeerd en was, evenals hij, van de mozaïsche tot de christelijke leer overgegaan. Als tweede hoofd van de school van het Jonge Duitschland is hij dikwijls tegenover Heine gesteld en werd hij vrij algemeen met den bijnaam van *den edele* vereerd. Het valt dan ook niet te ontkennen, dat hij een waarlijk edelen inborst bezat en zich zonder eenige bijbedoelingen aan de zaak der vrijheid wijdde. Hij was een bekwaam politiek schrijver en scherp criticus, maar zijn somber humeur belette hem evenzeer zich boven de omstandigheden te verheffen als zich er naar te schikken. Hoezeer alleszins te huis in het satirieke, miste hij ten eenemale humor; hij stierf aan alles wanhopende.

Het volgend jaar (1828) legde Heine zijn redacteurschap neêr en begaf zich naar Italie. Deze reis verschafte hem stof voor het derde deel van zijn *Reisebilder*, dat den bekenden aanval op graaf Augustus Platen-Hallermünde bevat. Graaf Platen, een man van streng klassieken smaak en met meer kritiesch talent dan dichterlijk genie begaafd, had in zijn Aristophaniesch blijspel *De noodlottige vork* de jongste geschriften van de romantische school en vooral de drama's der fatalistische treurspeldichters belachelijk gemaakt. Immermann, Heine's vriend, antwoordde in een reeks epigrammen, die Heine in zijn *Reisebilder* overnam. Dit had ten gevolge, dat Platen in een volgend blijspel, *De romantische Oedipus*, Heine en Immermann duchtig doorhaalde. Heine werd daarin genoemd de Patriarch van het Feest der Tabernakels, en de Pindarus van den kleinen stam Benjamins. Dit krenkte hem niet weinig. Zijn gevoeligheid deed hem de belediging overdreven opvatten; hij waande zich op gelijke lijn gesteld met lieden die hun werk maakten van muntschen-nis, met smerige, langgebaarde kramers, die met het paascheest een christenkind slachten. De ellende en smaad van cenen, in dat ééne woord Jood vervat, vertoonden zich aan hem in al hun omvang. In zijn drift nam hij op verschrikkelijke wijze wraak, en schreef een satire, waarvan wat betreft de scherpte de jaarboeken der letterkunde geen tweede voorbeeld opleveren. Aan Platens gedichten in oosterschen stijl ontleende hij aanleiding om hem van de onnatuurlijkste praktijken te betichten. Al de

insinuatien in die heftige satire zijn verborgen onder aardigheden in de gemeenste kazerne-taal. Platen, wiens gezondheid reeds vrij zwak was, trok zich de zaak zoo sterk aan, dat hij overleed. De gansche zaak deed beiden partijen weinig eer aan. Heine gevoelde dit en verzocht zijn vrienden, tusschenbeide te komen, te meer daar de dood van zijn vader, die waanzinnig stierf, hem tijdelijk ongeschikt maakte om zulk een strijd voort te zetten. Later verontschuldigde Heine zich met te zeggen: "Ja, ziet ge, ik begon toen juist in naam te komen, en mijn geheele manier van schrijven was van dien aard, dat zij niet kon missen een vervaarlijk oppositie-geschreeuw te doen opgaan. Ik besepte dit en evenzeer, dat een algemeene aanval van al de keffertjes niet zou uitblijven. Dit wilde ik in één slag voorkomen en daarom pakte ik den grootste van hen aan, wilde hem levend, sleepte den bullebak met mij op het tooneel, opdat de kleintjes allen moed zouden verliezen. Dat is de krijgskunde van den letterkundigen oorlog. Bovendien was de man bijna half mal. Te Munchen liep hij rond met een lauwerkrans op het hoofd; dat heb ik zelf gezien. En dan," en hier weifelde Heine, "hij was zoo aanmatigend. Ik heb hem verscheiden malen laten weten dat hij mij niet Jood zou noemen. Ik was er geen, althans niet in den zin door hem bedoeld.¹ Maar hij was stijfhoofdig als Don Quixote, en zoo noemde ik hem ook, — en ten laatste stak hij zich zelve als een scorpioen."

De *Reisebilder* waren nu vier deelen sterk en werden uiterst populair. De kunst van duitsch proza te schrijven bereikt er haar hoogste volmaaktheid in. Juist de gebreken van Heine's stijl moeten hun die gewoon zijn duitsch te lezen groote schoonheden toeschijnen. De nu en dan droomerige parataxis, die er de plaats

¹ "Joden en Christenen" zegt hij in het boek over Börne, "zijn voor mij synoniem in tegenoverstelling van "Hellenen," met welk woord ik niet een bepaald volk bedoel, maar een zoowel aangeboren als door opvoeding verkregen richting des geestes en beschouwingswijze. In dit opzicht zou ik kunnen zeggen: alle menschen zijn of joden of Hellenen, menschen met ascetische, der beschaving vijandige, spiritualistische neigingen of menschen van levendigen en realistischen aanleg. Er zijn joden die te Athene wonen en misschien van Theus afstammen. De baard maakt een man geen jood. noch de staart een christen."

vervangt van de onbegrijpelijke syntaxis van vroegere deutsche schrijvers (Lessing, Goethe en Winkelmann uitgezonderd), is den lezer een aangename verandering. Met betrekking alleen tot den stijl zouden wij niet aarzelen Heine zelfs boven Göthe te stellen. Te recht zegt hij, dat het niet gemakkelijk geweest was in het duitsch een stijl te scheppen en dat zij die in proza schrijven willen uitmunten, vooral Lessing, Göthe en zijn eigen werken moeten bestudeeren. De fossiele Teutomanen beschouwden gewis zoodanigen stijl als een zeker bewijs van oppervlakkigheid en meenden dat elk orthodox Teutoon, als hij iets te zeggen heeft, het op de minst verstaanbare wijze behoort te zeggen.

Sedert eenigen tijd had Heine zich in Deutschland niet op zijn gemak gevoeld. De strenge drukperscensuur, het wantrouwen waarmede de regeeringen hem, het erkend hoofd van het Jonge Deutschland, beschouwden, alles maakte een verandering van residentie wenschelijk. De tijding van de Juli-omwenteling, "die in dagbladen gehulde zonnestralen," deed hem besluiten naar Parijs te gaan, waar Ludwig Börne hem was voorafgegaan. De laatste merkte sarcastisch op, dat de twee chefs van het Jonge Deutschland toen de eenige Duitschers in Parijs waren, die niet ter dood of tot gevangenisstraf waren veroordeeld. Beiden gingen naar Parijs als dagblad-correspondenten. De deutsche regeeringen hadden haar rekening buiten den waard gemaakt. Te Parijs toch waren deze journalisten veel meer voor haar te duchten dan ooit te huis het geval had kunnen zijn. Heine schreef de correspondentie van de augsburgsche *Allgemeine Zeitung*. Men stelle zich voor, wat een duitsch duodecimo-vorstje moest gevoelen als hij in zijn blad de volgende merkwaardige anekdote over Louis Philippe las:

"Ik herinner mij nog zeer goed, hoe ik dadelijk na mijn aankomst te Parijs, mij naar het Palais Royal spoedde, om Louis Philippe te zien. Een vriend die mij den weg wees verhaalde mij, dat de koning zich toen slechts op vaste uren op het terras vertoonde, maar dat hij eenige weken geleden elk uur te zien was geweest, en dat wel voor vijf francs. "Voor vijf francs!" riep ik uit, "laat hij zich dan voor geld zien?" "Neen, maar hij is te kijk voor geld en wel op de volgende wijs. Er

bestaat een vereeniging van *claqueurs*, *marchands de contre-marchés* en soortgelijk gespuis, die elken vreemdeling aanbieden, hem voor vijf francs den koning te laten zien. Gaf men hun tien francs, dan namen zij op zich, hem te vertoonen de oogen opslaande en de hand op het hart leggende, maar gaf men hun twintig francs, dan lieten zij hem de *Marseillaise* zingen." Als men hun vijf francs gaf, schreeuwden zij onder de vensters van het paleis zoo luide "*Vive le roi*," dat de koning eindelijk naar buiten kwam, een buiging maakte en weêr naar binnen ging. Gaf men hun tien francs dan schreeuwden zij nog harder, en stelden zich als de koning naar buiten kwam als bezeten aan. De koning lei dan de hand op het hart en sloeg de oogen ten hemel, ten bewijze hoe aangedaan hij was. Engelschen gingen soms zóó ver van twintig francs te geven, en dan steeg de geestdrift ten top. Als de koning op het terras kwam hieven de kerels de *Marseillaise* aan en balkten op oorverdoovende wijze, tot de koning, wellicht om aan het gezang een einde te maken, een buiging maakte, de oogen naar boven sloeg en meêzong. Of hij ook met zijn voet de maat sloeg, gelijk verzekerd is, weet ik niet. Ik kan ook volstrekt niet instaan voor de waarheid van het verhaal. De vriend die het mij verteld heeft is sedert zeven jaren dood. Al dien tijd heeft hij geen logen verteld. Mijn zegsman is dus niet de heer Berryer."

Heine's geestigheid en gevestigde naam verschaften hem toegang tot de beste kringen van Parijs. Thiers, Scheffer, Hugo, Gauthier, Blanc, waren min of meer met hem bekend. Gérard de Nerval werd zeer aan hem gehecht en vertaalde zijn gedichten. St. René Taillandier heette hem in de *Revue des Deux Mondes* formeel welkom. Zijn maatschappelijke gaven brachten hem bij velen zeer in gunst. Hoezeer hij het fransch zonder het geringst vreemd accent sprak, kon hij het uitmuntend namaken, en kon zijn gezelschap doen schateren van lachen, door zijn anekdoten met een gemaakt duitsch accent te vertellen. Hij leverde weldra aanhoudend bijdragen in de *Europe Littéraire*, de *Revue Rétrospective* en de *Revue des Deux Mondes*. Hij schreef bij voorkeur voor gevestigde en invloedrijke bladen en tijdschriften en schikte zich liever nu en dan naar de inzichten van zijn

redacteurs en van het publiek, dan, evenals Börne, in onbekende bladen te schrijven, waarin hij zich volstrekt geen dwang had behoeven aan te doen, maar ook niet had kunnen spreken met het gezag en den invloed van een van ouds gevestigd en erkend orgaan der openbare meening. Hij stelde zich ten taak, een bemiddelaar tusschen beide volken te wezen. De Franschen moesten vrij wat duitsche wijsbegeerte en poezij leeren, en de Duitschers moesten van de Franschen politiek en gezond verstand overnemen. Hij wenschte dat de beide volken, den homerischen helden gelijk, ten teeken van hun toekomstige vriendschap, hun wapenrustingen zouden verwisselen op het slagveld van de gedachte.

Kort na zich te Parijs gevestigd te hebben huwde hij Mathilde Mirat, eerst *au treizième arrondissement* en eenige jaren later, toen hij eenig bezwaar ontmoette om voor de toekomst van zijn vrouw te zorgen, in de kerk van St. Sulpice. Madame Heine was ten eenemale buiten staat om haar echtgenoot te begrijpen, maar in plaats dat hem dit verdroot scheen hij er veeleer groot vermaak in te scheppen. Hij zeide dikwijls, dat zij nooit een enkelen regel van hem gelezen had. Eens echter werd haar nieuwsgierigheid zoozeer opgewekt door de hulde, hem door een ieder gebracht, dat zij wilde weten, wat hij toch wel geschreven kon hebben, dat zooveel van hem deed spreken. Hij gaf haar de fransche vertaling van het eerste deel van de *Reisebilder*. Zij had niet lang gelezen of Heine zag haar zeer bleek worden en het boek wegleggen. Angstig vroeg hij, wat haar deerde. Geen antwoord. Het boek inziende ontwaarde hij, dat zij het juist gebracht had tot de eerste amourette, waarvan daar melding gemaakt wordt. Zij was jaloersch. Hij verzekerde haar dat dit alles geschreven was lang voor hij haar kende, maar zij schonk hem eerst vergiffenis nadat hij haar beloofd had, nooit weêr zulke slechte dingen te doen, en er niets van te schrijven zoo hij soms meer avontuurtjes gehad had vóór hij met haar in kennis kwam. Voor madame Heine was hij niet de groote geest en dichter; hij was voor haar een hoogst toegeeflijk en innig liefhebbend echtgenoot. Voor hem was zij zijn pop, die hij gaarne met allerlei opschik tooide en voor wie hij de winkels

van modisten en dames-kleërmakers overhoop haalde. Hij schiep er behagen in, met haar te gaan rijden, naar den schouwburg en naar concerten te gaan; hij had een waren afschrik van geleerde vrouwen; zij was een kind welks gesnap hem een genot was. Toen hij eens nit het zuiden van Frankrijk terugkeerde, ontmoette hij Ernst den violist, die hem een uitmuntenden straatsburger worst voor een zijner vrienden, een geneesheer, meêgaf. De reis was lang en 't was warm. Madam Mathilde smachtte naar eenige verversching en kwam eindelijk op de gedachte dat een stukje worst heel lekker zou zijn. Het lag niet in Heine's aard den verleider weêrstand te bieden; hij sneed dus een stukje af, dat zoo lekker smaakte, dat er nog een stukje werd afgesneden, en toen nog een stukje. Toen zij Parijs bereikten was de worst aanmerkelijk geslonken. De geestige Heine verzon dadelijk een aardigheid om het gemis aan te vullen. Wetende dat de dokter een leerling van Hahnemann was, sneed hij een dun schijfje van de worst en zond dit met een briefje, houdende, dat hij, daar de kleinst mogelijke hoeveelheid naar 's dokters meening gelijke uitwerking had als de grootst mogelijke hoeveelheid, niet twijfelde of dit dun schijfje worst zou hem even aangenaam zijn als het geheel. Soms was hij zeer jaloersch en zij zeer eigenzinnig, zoodat hij haar eenmaal eenige dagen in een maison de santé sloot. Een andermaal verbeeldde hij zich dat zij was weggelopen, maar in haar kamer komende hoorde hij haar lievelingspapegaai roepen: "Cocotte, Cocotte," waarop hij lachend zei, dat hij zeker was van haar terugkomst, daar zij nooit zou wegloopen zonder haar papegaai. Zijn luimigheid te Parijs deed een onbekende de volgende kleine parodie op het *Buch der Lieder* verspreiden, waarin zijn eigen stijl werd nagebootst:

Den Gärtner nährt sein Spaten,
Den Betler sein lahmes Bein,
Den Wechsler seine Dukaten,
Mich meine Liebespein.

Wie bin ich dir so verbunden,
Mein Lieb, für dein treulos Herz!
Ich habe viel Geld gefunden
Und ruh' nun im Liebesscherz.

Nun sing ich bei nächtlicher Lampe
 Den Schmerz der mich betraf;
 Er kommt bei Hoffmann und Campe
 Heraus in klein Octav.¹

De duitsche regeeringen waren ten zeerste onthutst over den stouten toon van de dagblad-correspondenten in het buitenland. Gentz, de vertrouwde coadjutor van Metternich, verlangde in een particulier schrijven aan Cotta, den uitgever, dat hij de correspondentiën van Heine niet meer zou opnemen. Dit baatte niet. Een onverwachte verlosser daagde echter op in den persoon van Wolfgang Menzel, zelf vroeger een liberaal en vriend van Heine. Deze veroordeelde in alles behalve gematigde taal de school van het Jonge Deutschland, of gelijk hij haar spottenderwijs noemde, van het Jong Palestina. Hij riep de regeeringen toe haar onderdanen te beschermen tegen "die onzedelijke, ongodsdienstige en in alle opzichten lage partij, die de menschheid stelde in plaats van de nationaliteit, die, naar de gewoonte der Franschen, de rede tot eenigen rechter van onze daden zou willen maken, de rede die door God reeds in de slang van

¹ Een betere lezing vindt men in de *Revue Germanique et française* van Mei 1864, blz. 366. Zij luidt als volgt:

Selbstironie.

Den Gärtner ernährt sein Spaten,
 Den Bettler sein lahmes Bein,
 Den Wechsler seine Ducaten,
 Mich meine Liebespein.

D'rum bin ich dir verbunden,
 Du Mädchen für dein treulos Herz;
 Viel Geld hab ich gefunden
 Bei meinem Liebeschmerz.

Ich schrieb bei nächtlicher Lampe
 Den Jammer, der mich traf;
 Er ist bei Hoffmann und Campe
 Erschienen in klein Octav.

(Aus einer supprimierten Nummer einer in Paris erschienen deutschen Zeitung).

VERT.

W. B. I. 1867.

13

het paradijs veroordeeld was." De landsvaderlijke regeeringen luisterden naar den angstkreet van haar kinderen, en den 10^{den} December 1835 veroordeelde de bondsvergadering te Frankfort niet alleen alle uitgegeven geschriften van de school, genoemd het Jonge Duitschland, maar ook die welke zij alsnog in het licht zou geven. Dit besluit bleef van kracht tot 1842. De meeste duitsche regeeringen vaardigden afzonderlijke besluiten uit, ter beperking van de vrijheid van drukpers. Geen boek van minder dan twintig vel druks mocht het licht zien zonder alvorens aan de censuur onderworpen te zijn. De arme schrijvers moesten doen als Benvenuto Cellini toen hij zijn Perseus goot. Daar hij niet genoeg metaal had haalde hij ijlings uit al zijn kamers wat hij maar van metaal kon vinden en wierp dat bij het mengsel. Ook menig werk van Heine bevat een alliage van onedel metaal om de vereischte massa vol te maken. Het Jonge Duitschland koelde zijn woede aan den ongelukkigen Menzel. Börne stelde hem in zijn *Menzel der Franzosenfresser* voor de algemeene verfoeijing aan de kaak, en Heine in een schimpschrift getiteld *Der Denunziant*. De waardige Menzel is nog heden ten dage te Stuttgart onder deze beide namen bekend.

Heine verzamelde zijn bijdragen in fransche tijdschriften in twee deelen, onder den titel: *de l'Allemagne*. Het eerste deel bevat een geschiedenis van de nieuwere duitsche letterkunde, het tweede een geschiedenis van de wijsbegeerte en godsdienst in Duitschland. In vollen galop rijdt de veldheer langs de geschaarde geleerden van duitsche poëten, wijsgeeren en godgeleerden. Menige stofwolk wordt opgeworpen die zij, welke den ruiter niet kunnen bijhouden, zich moeten getroosten door te slikken. De arme A. W. Schlegel wordt op alles behalve ceremonieele wijze overreden. Tieck ziet zich zijn epauletten ontrukkt; de overige lui der romantiesche school krijgen een duchtige les over hun kale en verschoten uniformen. Nederig stijgt hij voor Lessing af, om hem een groenen lauwerkrans aan te bieden; voor Göthes koninklijke majesteit vraagt hij knielende vergiffenis voor zijn vroegere rebellie, en aan Varnhagen von Ense biedt hij een eerekruis aan. In de hand draagt hij den ouden tooverstaf, op den Broeken veroverd en waarmede hij de doodsche vlakten van het af-

getrokken denken doet verkeerē in de lacheudste velden en bosschen. De wijs waarop hij de geschiedenis van letterkunde en wijsbegeerte behandelt is waarlijk grootsch. Dat gedeelte waar hij de philosophische omwenteling in Duitschland in verband bracht met de staatkundige omwenteling in Frankrijk, is het schitterendste van het werk. Volgens hem besluit Hegel den kring der deutsche wijsbegeerte, die nu bestemd is om in het staatkundig leven der natie over te gaan :

“De deutsche philosophie is een gewichtige zaak waarbij geheel de menschheid belang heeft, en eerst het laatste nageslacht zal er over kunnen oordeelen, of wij er om te laken of te prijzen zijn, dat wij eerst onze philosophie en daarna onze revolutie uitwerkten. Mij dunkt een methodiesch volk als wij moesten met de hervorming beginnen, en mochten eerst daarna tot de pulitieke revolutie overgaan. Deze orde vind ik zeer verstandig. De philosophie had nooit de hoofden kunnen gebruiken, indien die door een voorafgaande revolutie waren afgeslagen.

“Als ge dan het trompetgeschal en wapengekletter hoort, neemt u in acht, gij kinderen onzer naburen, gij Franschen, en mengt u niet in het werk dat wij in Duitschland volbrengen. Het kon u slecht bekomen. Wacht u het vuur aan te wakkeren, wacht u het te blusschen. Zeer licht kondet gij uw vingers aan de vlammen branden. Lacht niet om mijn raad, die u voor Kantianen, Hegelianen en Fichtianen waarschuwt. Lacht niet om den dreamer, die in het rijk der werkelijkheid dezelfde revolutie verwacht als die in het rijk der verbeelding heeft plaats gehad. De gedachte gaat de handeling vooraf, gelijk de bliksem den donder. De deutsche donder is ook een Duitscher, en niet zeer bewegelijk; hij komt langzaam aanrollen, maar komen zal hij, en wanneer gij het dan hoort kraken, zooals het nog nooit in de wereldgeschiedenis gekraakt heeft, weet dan dat de deutsche donder eindelijk zijn doel bereikt heeft. Bij dit geratel zullen de adelaars dood uit de lucht vallen, en de leeuwen in de verwijderdste woestijnen in Afrika zullen druipstaartend in hun koninklijke hollen sluipen

“Als om een amphitheater zullen de volkeren zich om Duitschland scharen om den grooten kampstrijd te aanschouwen. Ik raad u, Franschen, neemt u in acht, ik meen het goed met u, en zeg u daarom de harde waarheid. Gij hebt van het bevrijde Duitschland meer te vreezen dan van geheel het heilig verbond, met al de Croaten en Kozakken. Men houdt niet van u in Duitschland, wat bijna onbegrijpelijk is, daar gij tijdens uw verblijf aldaar zoo veel moeite genomen hebt, om ten minste de beste helft van het volk te bevallen. En al heeft die helft u ook lief, zoo is het toch slechts die helft, welke geen wapenen draagt en u dus weinig baat. Wat men eigenlijk tegen u heeft kan ik niet begrijpen. Eens in een bierhuis te Göttingen zijnde, hoorde ik een jong Oud-Duitscher zeggen, dat men zich op Frankrijk wreken moest wegens Conradin von Staufen, die te Napels onthoofd was. Dat hebt gij reeds lang vergeten, maar wij vergeten niets. Gij ziet, wanneer wij eens lust kregen het met u te zoeken, zou het ons niet aan degelijke gronden ontbreken.”

En de geheele wapenschouwing van de deutsche letterkunde en wijsbegeerte vindt in zulk een galop *du sublime au ridicule* plaats. Het is te vreezen, dat de meerderheid van zijn fransche lezers zich meer het aardige er van herinnert dan de ernstige lessen die hij hun hier en daar geeft. Maar in het algemeen vormen beide deelen de schitterendste proeve over de moderne deutsche begrippen die ooit geschreven is. Hij heeft gewis te veel van den geest van zijn eigen school in dien van een verloopenen tijdperk gegoten. In de geschiedenis der deutsche wijsbegeerte ziet hij een grooten kruistocht tegen het deïsme met het oog op een eindelijke vestiging van het pantheïsme, waarmede het pancivisme innig verbonden is. Kant, Fichte en Hegel hebben niet met overleg daarnaar gestreefd, al kan ook niet ontkend worden dat het eindgevolg van hun wijsbegeerte geweest is wat Heine aangaf.

Wat hij nu en dan in de Augsburger Zeitung schreef is onder den titel *Französische Zustände* in twee deelen uitgegeven. De royalistische opiniën daarin geuit gaven den deutschen demokraten veel aanstoot; vooral Börne was zeer scherp in zijn kritiek op Heines politieke positie. Hij beschuldigde hem van ontrouw jegens

de zaak der vrijheid en doelde zelfs op omkoopning. Dit laatste kreeg eenigen schijn van waarheid, doordien Heine een jaargeld van de fransche regeering had aangenomen, dat hem echter waarschijnlijk meer om zijn verdiensten als letterkundige en door den invloed van zijn intimen vriend Thiers werd toegekend. Indien de fransche regeering hem al had omgekocht, heeft hij gewis niet aan de koopovereenkomst voldaan, want in elk gedeelte van zijn correspondentiën kan men aanvallen vinden op Louis Philippe en diens ministers.

Waar een aantal uitgewekenen zich bijeen vestigt wordt de atmosfeer ongezond. Dit was ook het geval onder het groot aantal Duitschers nu te Parijs bijeen. Daar zij geen werkzaam deel namen aan het leven van het volk, in welks midden zij zich bevonden, kwamen zij dagelijks bijeen om hun verbeelding op te winden door de verhalen van hun vroeger en tegenwoordig lijden en zich, wat betreft de toekomst, met ijdele verwachtingen te begoochelen. Onderscheiden uitgewekenen eindigden hun leven in een toestand van waanzinnigheid, de meerderheid werd ziekelijk. Heine hield zich op een afstand van zijn landgenooten, maakte het zich te Parijs zoo comfortabel mogelijk en ontkwam zodoende aan de besmetting. Eenmaal slechts vergezelde hij Börne naar een vergadering van duitsehe patriotten. Het boezemde hem afkeer in, de vergaderde bevrijders des vaderlands met lange pijpen te zien zitten, en afschuw doorvoer hem toen hij noodwendig elk der helden de hand moest drukken. Het was heel fraai democratiesch te zijn in het gezelschap van heeren, maar met een troep werkluif te vergaderen ter bespreking van de rechten van den mensch, was iets ondragelijks. Börne daarentegen vond er een genot in, met die lui snuifjes te nemen en politiek te praten. Hij werd allengs een cynicus en dweeper in hun midden. Toen Börne niet meer was heeft Heine een werk over hem geschreven, waarin hij in levendige kleuren het trapsgewijs verval schetst van een uitstekenden geest en een eerlijk hart te midden van zulk gezelschap. Geheel het heir Teutomanen kwam toen tegen hem op, verwoed over wat zij lagen laster achtten. Ongelukkig kon Heine zelfs over een zoo ernstige zaak niet schrijven zonder geestig te zijn, en had hij dan ook eenige bij-

zonder snedige aanmerkingen gemaakt op de huishoudster van den ouden hypochondrist. Een tentoonsch kampioen van deze dame zond hem een uitdaging, en in het tweegevecht dat daarvan het gevolg was ontving Heine een lichte wonde aan den arm.

Er werd nu tegen het Jonge Duitschland een beweging op touw gezet door zich noemende Oud-Duitschers. Als leerlingen van Jahn en Massmann in de *Turnkunst* maakten zij geen aanspraak op letterkundige bekwaamheden of op beschaving. Hun roem was, op den grond te slapen, droog brood te eten en niets te gebruiken dat niet van echt duitschen oorsprong was. Hun uniform was een eenvoudige jas, omgeslagen boord, ongekamd haar en bloote handen. Hun geloofsartikelen waren Frankrijk fellen haat toedragen en de liederen van Körner zingen. Zij hadden een afkeer van Heine, want hij hield van de Franschen en was geestig, een zeker bewijs van fransche beuzelachtigheid. Wat hun aan kennis ontbrak wilden zij door een manhaftig gedrag goed maken. Deze uiterst vervelende wezens deden de hoogst-belangrijke ontdekking, dat goede toonkunstenars gewoonlijk lieden zonder karakter zijn, maar dat zij, de slechte musici, inderdaad hoogst zedelijke karakters waren, en dat eigenlijk toch een goed karakter iets veel beters is dan goede muziek. Deze Teutomanen werden door Heine vereeuwigd in zijn *Atta Troll, ein Sommernachtstraum*.

Atta Troll, een dansende beer, danst met zijn vrouw, de zwarte Mumma, op een kermis te Cauterets in de Pyreneeën. Zijn harige gemalin achterlatende, ontloopt hij naar het gebergte, waar hij er in slaagt zijn kinderen te vinden. In Frankrijk is hij met socialistische begrippen besmet geraakt. Nu leert hij zijn kinderen, dat de aristocratie van het menschengeslacht usurpatie is en dat de toekomst den redeloozen dieren moet behooren. Hij waarschuwt hen, nooit menschen te worden of met menschen in den echt te treden, zelfs niet met Oud-Duitschers, want ook dezen, hoezeer oorspronkelijk aan de Trolls verwant, zijn een jammerlijk ontaard geslacht. Zij moeten er maar altijd trotsch op zijn, beeren te wezen. Ondanks zijn verachting voor de menschen is Troll zeer trotsch op zijn slecht dansen en op de dubieuze politieke wijsheid die hij onder hen heeft opgedaan. De lessen aan

zijn kinderen zijn een scherpe satire op de manieren en de meeningen der Oud-Duitschers. Te midden van zijn revolutionnaire bespiegelingen moet Atta Troll sterven. De dichter gaat ter jacht met Laskaro, den zoon van een heks, die eigenlijk dood is, maar door zijn moeder schijnlevend gemaakt wordt. Door een onweer verrast, moeten zij een schuilplaats zoeken in de keuken van de heks Uraka. Hier heeft de dichter een droom waarin hij, in zonderlingen optocht, den wilden jager en de goden der heidensehe mythologie langs zijn venster ziet gaan. Deze droom, hoezeer slechts een episode in het gedicht, is er het juweeltje van. Hij vloeit over van humor. Zelfs de wildste en schrikwekkendste verschijningen doen ons lachen, want wij zien reeds bij voorbaat, dat zij door lachende geesten zullen gevolgd worden. Ook Atta Troll heeft een droom, waarin hij het beeren-paradijs ziet. Dit legt hij uit als een teeken van zijn aanstaanden dood. Laskaro, die weet hoezeer de oude beer van zijn Mumma houdt, maakt haar stem na en lokt hem zodoende uit zijn schuilplaats en binnen het bereik van zijn geweer. Een grafschrift op den patriotischen beer, geschreven door den Teutomaan Lodewijk, koning van Beijeren, besluit het gedicht, dat opgedragen is aan Varnhagen von Ense.

Ziedaar de omtrekken van die inderdaad wonderschoone satire op den deugdzamen en vaderlandlievenden Philistijn. Door de uitnemende en grootsche schildering van het tooneel, de Pyreneeën, komt de nietigheid van den beer des te scherper uit. Het Troll-geslacht is niet alleen in Duitschland te vinden. Er is overal tal van domkoppen, die op hun deugdzame onkunde pochen.

In den geest van Atta Troll is ook geschreven *Deutschland, ein Wintermärchen*, dat in 1844 het licht zag. De grondslag van het gedicht zijn de bijzonderheden van Heines laatste bezoek aan Duitschland, die hem tot vrij wat satire stof geven. In uitvoering staat het achter bij Atta Troll, maar het is rijker in snedige uitvallen en het doel reikt veel verder. Het wekte in hooge mate de woede der Trolls op, een voldoende bewijs, dat Heine een zwakke plaats wist te treffen. Uitstekend zijn de hoofdstukken waarin hij zijn bezoek aan den betooverden keizer Barbarossa in de Kyffhäuser verhaalt.

Tegelijk met het *Wintermärchen* verscheen een deeltje *Neue Gedichte*. De minnezangen in de eerste helft van dit werkje zijn nog geschreven in den bevalligen stijl van het *Buch der Lieder*, maar allengs krijgt de satire de overhand. Aan den dwang van deugdzame duitsche huichelaars ontkomen vindt hij in dichterlijke losbandigheid een innig genot. Hij verkondigt "het nieuw evangelie van de emancipatie der vrouw" en zingt als een tweede Villon van de straten van Parijs, daarbij de *lorette* bijna als het ideaal van de vrouw voorstellende. Zijn vijanden zijn maar al te gelukkig geweest dit te kunnen doen voorkomen als een spiegel van 's dichters leven te dier tijd, maar niets is meer bezijden de waarheid. Heine heeft die slechte geruchten nooit tegengesproken. Hij hield er van voor slecht gehouden te worden, en schiep er vermaak in zich nog zwarter te kleuren dan zijn vijanden hem schetsten. De waarheid is, dat Heine, even als Wilson, een hedonist was. Hij hield veel van genoegens en vroolijk gezelschap, maar was overigens even zedelijk als de meeste menschen. In de balladen van zijn *Neue Gedichte* schijnt hij een soort van wedstrijd te hebben gevoerd met Ludwig Uhland, daar hij onderscheiden onderwerpen behandelt, die de zwabensche dichter vóór hem behandeld had. Zijn ballade *König Harold Harfagar* was zeer fraai en doet bij vergelijking van Uhlands schoon gedicht over hetzelfde onderwerp het verschil in genie van beide groote dichters goed uitkomen:

Der König Harold Harfagar
Sitzt unten in Meeresgründen
Bei seiner schönen Wasserfee;
Die Jahre kommen und schwinden.

Von Nixenzauber gebannt und gefeit,
Er kann nicht leben nicht sterben;
Zweihundert Jahre dauert schon
Sein seliges Verderben.

Des Königs Haupt liegt auf dem Schooss
Der holden Frau, und mit Schmachten
Schaut er nach ihren Augen empor;
Kann nicht genug sie betrachten.

Sein goldnes Haar ward Silbergrau,
 Es treten die Bachenknochen
 Gespenstisch hervor aus dem gelben Gesicht,
 Der Leib ist welk und gebrochen.

Manchmal aus seinem Liebestraum
 Wird er plötzlich aufgeschüttet,
 Denn droben stürmt so wild die Fluth
 Und das gläserne Schloss erzittert.

Manchmal ist ihm, als hört' er im Wind
 Normannenruf erschallen;
 Er hebt die Arme mit freudiger Hast,
 Lässt traurig sie wieder fallen.

Manchmal ist ihm, als hört' er gar,
 Wie die Schiffer singen hieroben,
 Und den König Harald Harfagar
 Im Heldenliede loben.

Der König stöhnt und schluchzt und weint
 Alsdann aus Herzensgrunde,
 Schnell beugt sich hinab die Wasserfee
 Und küsst ihn mit lachendem Munde.

Onder den titel *Der Salon* heeft Heine in vier deelen een tal van studies in het licht gegeven. Twee deelen bevatten een duitsche vertaling van zijn werk *De l'Allemagne*. De beide andere deelen bevatten kunstkritiek en fragmenten van vertellingen. Zijn kritiek over Scheffer, Vernet, Delaroche, Lacroix en Robert zijn onder zijn beste pennevruchten te rangschikken. De vervelende gemeenplaatsen van de meeste kunsteritici achterwege latende, voert hij ons, zonder te treden in technische bijzonderheden die slechts door een kunstenaar van beroep begrepen worden, genoegelijk van de eene schilderij naar de andere, zijn verbeelding vrijen loop latende en tusschen zijn aanmerkingen puntig zinspelende op de gebeurtenissen van den dag. De Ond-Duitschers maakten vrij wat beweging over dat tijdverknoeijen, gelijk zij het noemden. Wat was er voor het te bevrijden vaderland te verwachten van die schilderijen-kritiek?

Een der fragmenten, *Aus den Memoiren des Herrn von Schnabe-*

lewopski, verdient bijzondere vermelding. De held van het verhaal is een poolisch edelman, door zijn ouders naar de leidsche akademie gezonden om in de godgeleerdheid te studeeren. Op weg daarheen verknoeit hij zes maanden te Hamburg, waar hij juist niet de beste gezelschappen bezoekt. Te Leiden maakt hij kennis met onderscheiden studenten in de wijsbegeerte met wie hij hetzelfde huis bewoont. Aan hun gemeenschappelijke maaltijden redeneeren zij over godgeleerde en wijsgeerige kwestieën, en hoogst vermakelijk is de wijs waarop de uitslag van hun dispuut afhangt van de **quantiteit en kwaliteit** van hun middagmaal. Al de humor van het boek kan echter het grove materialisme er van niet goed maken. In geen ander werk verkondigt Heine zoo luide wat zelfs velen zijner volgelingen in 't geheim niet durfden denken. Zonderling, de vrome wachter van Zion, Wolfgang Menzel, verhief dit fragment hemelhoog en ried den schrijver, het vervolg te schrijven.

In het vol genot van roem en gezondheid had Heine steeds gewenscht, jong te sterven. Niet dat hij de gebreken van den ouderdom duchtte, maar hij was bang een oude knorrepot te worden die steeds over den goeden ouden tijd zeurt. Maar zijn sterven zou zonderling zijn dan een van de legenden van half slapenden en half dooden toestand waarvan hij gezongen had. Reeds toen hij nog student te Göttingen was, noodzaakte hem zijn gezondheid een voetreis door het Hartzgebergte te doen. Terwijl hij te Berlijn was vertoonden zich de eerste kenteekenen van de ziekte, die vele jaren later zou uitbreken. Gedurende zijn verblijf te Parijs ging hij dikwijls naar de fransche badplaatsen of vestigde zich tijdelijk in een of ander dorp nabij de hoofdstad. Het lijdt geen twijfel, of hij zou nooit zoo gezond en sterk geweest zijn als hij gedurende de eerste jaren van zijn huwelijk was, indien hij niet zeer veel zorg voor zijn gezondheid gehad had. In 1846 voelde hij zich zeer zwak en ging de baden te Bagnères gebruiken; vanwaar hij in veel erger toestand terugkeerde. De verweeking van de ruggegraat was zoover gevorderd, dat er allengs onvermogen van de beenen uit gevolgd was. Hij kon niet meer staan; zijn rechteroog was dicht, zoodat hij, als hij zien wilde, zijn ooglid met de hand moest ophou-

den. Toch bleef hem zijn goed humeur bij. Hij ontving dikwijls gezelschap op zijn buitenverblijf te Montmonrency, en vermaakte dan, met kussens in zijn leuningstoel gesteund, zijn gasten door zijn geestige uitvallen. Zijn diners te dier tijde waren genoegelijker dan ooit. Ook kon hij zijn letterkundigen arbeid voortzetten en schreef veel en goed. De aanhoudende voortgang der kwaal maakte het noodig dat hij naar Parijs verhuisde, eerst in een huis in de Rue d'Amsterdam en eenige jaren later in de Avenue Matignon, nabij de Champs Elysées, waar hij overleed. Tot zijn geluk werd het jaargeld dat hij steeds van zijn edelmoedigen oom ontving, door diens erfgenamen verdubbeld, zoodat hij in ruime omstandigheden verkeerde. Bijna acht jaren lang lag hij in dien toestand, en het is dus niet te verwonderen, dat het sterven hem en zijn vrienden nog al vervelend voorkwam. Allengs lieten zijn vroolijke fransche vrienden hem alleen. Théophile Gauthier, die in zijn gezonde dagen niet weinig op hem gesteld was, bezocht hem nog slechts als hij door Michel Lévy gezonden werd om te zorgen dat er een voorrede geschreven wierd voor een nieuwe uitgave van de *Reisebilder*. Eens werd iemand aangekondigd; het was Berlioz. "Wat!" riep Heine, "er komt mij iemand bezoeken!" En Berlioz herkende, voegde hij er bij: "Gij waart altijd exentriek!" Na drie jaren was zijn lichaam een met een doorzichtig vel bedekt geraante. Alleen de korte baard toonde dat hij een volwassen man en geen kind was. Toch bleef hij zich met letterkundigen arbeid bezighouden, en dicteerde des ochtends gewoonlijk zijn amanuensis of liet zich door dezen voorlezen. Hij hield zich niet alleen op de hoogte van de litteratuur, maar bestudeerde ook de gansche physiologie en pathologie van zijn kwaal. "Ik zal," zeide hij tot zijn geneesheer, "te eeniger tijd in staat zijn in den hemel lezingen te houden over het ontoereikende van aardsehe middelen voor de genezing van ziekten van de ruggegraat." Hevige hoest- en kuch-aanvallen verzwaarden zijn zenuwlijden niet weinig. Na een van die aanvallen vroeg hij zijn geneesheer of zij zijn dood niet zeer verhaastten. "Volstrekt niet," was het antwoord. "Zeg dat toch vooral niet aan mijn vrouw," zeide hij nu; "zij heeft zonder dat last genoeg." Een anderen dag vroeg zijn geneesheer

hem: "Pouvez-vous siffler?" "Hélas!" was het antwoord, "non, pas même les pièces de M. Scribe."

Gedurende zijn langdurige ziekte kwamen er vele geruchten in omloop omtrent zijn bekeering. Nu zei men, dat hij roomsch geworden was, dan, dat de protestanten de eer van zijn bekeering hadden. In het tweede gedeelte van de *Salon* had hij bijna profetiesch gezegd:

"Op het sterfbed zijn vele vrijdenkers bekeerd, maar roem daarop niet te zeer. Deze bekeeringsverhalen behooren op zijn hoogst tot de pathologie, en zouden een slecht bewijs voor uw zaak zijn. Zij bewijzen slechts, dat het u niet mogelijk was, die vrijdenkers te bekeeren, zoolang zij nog met gezonde zinnen onder Gods blauwen hemel liepen en hun verstand nog in volle kracht was."

In de voorrede van een nieuwe deutsche uitgave van de *Geschichte der Religion* bespreekt hij de kwestie van zijn bekeering:

"Mijn schuld is het niet, dat de deutsche filosofie juist het tegendeel is van wat wij vroeger vroomheid en godsvrucht noemden, en dat onze moderne filosofen het volmaaktst atheïsme als het laatste woord onzer deutsche filosofie verkondigden. Zij trokken met bacchantische baldadigheid den blauwen sluijer van den deutschen hemel en riepen: "Zie alle goden zijn gevloden en daarboven zit slechts een oude vrijster met looden handen en droevig gemoed; de Noodzakelijkheid. Ach, wat toen zoo vreemd scheen, wordt nu aan gene zijde van den Rijn van alle daken gepredikt, en de dweepende ijver van vele dezer predikanten is inderdaad verschrikkelijk. Nu hebben wij dweepzieke monniken van het atheïsme, groot-inquisiteuren van het ongelooft, die Voltaire levend verbrand zouden hebben, omdat hij toch eigenlijk een vermomd deïst geweest is. Zoolang zulke leerstellingen nog het heimelijk eigendom van een aristocratie des geestes bleven, en besproken werden in een voorname coterietaal, onverstaanbaar voor de bedienden die wachtend achter ons stonden, zoolang behoorde ook ik tot die lichtzinnige *espritsforts*. Toen ik echter bemerkte, dat het ware plebs, het Jan Hagel, ook hetzelfde thema begon te bespreken, in zijn vuile kroegen, toen ik zag dat morsige werkclui, schoen- en

kleermakers in hun lompe kroegtaal het bestaan van God begonnen te loochenen, — toen het atheïsme zeer sterk naar kaas, tabak en brandewijn begon te rieken; toen gingen mij plotseling de oogen open, en wat ik niet door mijn verstand begrepen had, begreep ik door mijn reukorgaan, en met mijn atheïsme was het, Gode zij dank, gedaan.”¹

Er licht iets verschrikkelijks in dat coquetteeren met godsdienst op een sterfbed. Maar coquetteeren was het; tot een wezenlijke bekeering kwam het nooit. Goedgezinden, die nu en dan over godsdienstige onderwerpen met hem kwamen praten, vonden in hem een ernstig en oplettend toehoorder. Als zij hem verlieten namen zij de overtuiging met zich, indruk gemaakt te hebben; maar als zij dan nog eens naar den stervende omkeken, zagen zij hem wellicht het lid van zijn rechteroog oplichten om hun een ondeugenden blik van zijn vochtig blauw oog na te zenden, waarop hij het dan soms uitschaterde. Eenige uren voor zijn dood snelde een vriend zijn kamer binnen om te vragen of hij vrede met God gesloten had: “Soyez tranquille,” was het antwoord, “Dieu me pardonnera, c’est son métier.”

Onder de eerste pennevruchten op zijn sterfbed geschreven of gediteerd behoort *Doctor Faust*, een libretto voor een ballet, geschreven op aandrang van den heer Lumley van den koninklijken schouwburg te Londen. De duivel in dit stuk is een vrouw, Mephistophela, die den wijsgeer, in gezelschap van een koor satansche schoonheden, door allerlei genietingen sleurt, tot het Faust verveelt en hij er van walgt. Niets rest hem nu dan een cynische verachting voor zijn vrome christelijke zedelijkheid. Hij smacht naar het reine en schoone, dat hij in den verheven vorm van Helena op een eiland van den Archipel vindt. Maar zijn satansche bruid Mephistophela wil hem niet loslaten en verstoort in haar ijverzucht zijn geluk. Faust zoekt nu rust en tevredenheid in stille afzondering. Hij besluit, de dochter van den dikken burgemeester te huwen. Reeds geleidt hij zijn bruid naar het altaar, maar plotseling verschijnt Mephistophela om hem zijn overeenkomst te her-

¹ Dit komt niet voor ter plaatse door den schrijver bedoeld, maar in de *Geständnisse*.

inneren; de bruiloftsgasten nemen ijlings de wijk in de kerk, waarnit Faust wordt teruggehonden door een uit den grond rijzende zwarte hand. Er verschijnt een troep duivels met welke Faust naar de onderwereld verzinkt.

Overdenking omtrent onderwerpen van godsdienstigen aard en de impulsie door Jacob Grimm gegeven aan de studie van de middeleeuwsche mythologie waren aanleiding dat hij zijn *Dieux en Exile, die Göttin Diana* en de *Elementar-Geister* schreef. Zonder vertoon van geleerdheid gaat hij in die geschriften na het langzaam verval van de heidensche mythologie onder den invloed van het christendom. De heidensche godheid wordt een duivel der christenen; zij wordt van haar denkbeeldig schoon beroofd en erlangt een terugstootend voorkomen; haar macht wordt allengs beperkt tot betooveren en schrik verwekken.

Veel opziens baarde Heine's *Romancero*. Eenige regeeringen, o. a. de oostenrijksche, verboden het nog vóór het 't licht zag, hetgeen de navraag slechts deed toenemen. In een voorwoord in proza spreekt hij als volgt over zijn toestand.

“Maar besta ik werkelijk nog? Mijn lichaam is zoo ingekrompen dat bijna niets overgebleven is dan de stem, mijn bed herinnert mij aan het welklinkend graf van den toovenaar Merlinus, dat in het bosch Brozeliand in Bretagne ligt, onder hooge eiken, wier toppen als groene vlammen tegen den hemel opstijgen. Ach, die boomen en hun frisch ruischen benijd ik u, collega Merlinus, want geen groen blad ruischt in mijn matrassen-graf te Parijs, waar ik vroeg en laat slechts wagengerammel, gekijf en piano-getrommel hoor. Een graf zonder rust, de dood zonder de voorrechten van een gestorvene, die geen geld uit te geven en geen brieven, ja zelfs geen boeken te schrijven heeft — dat is een treurige toestand. Reeds lang heeft men mij de maat genomen voor mijn kist en mijn doodbericht gereed gemaakt, maar ik sterf zoo langzaam, dat het vervelend wordt voor mij en mijn vrienden. Geduld maar, alles komt aan zijn eind. Eens op een morgen zult gij den winkel gesloten vinden, waar het poppenspel mijns humors u zoo dikwijls verblijdde.

“Wanneer men op zijn sterfbed ligt wordt men gevoelig en teerhartig, en wil gaarne met God en de wereld vrede sluiten.

Ik beken het, ik heb menigeen gekrabd en menigeen gebeten en was geen lam. Maar geloof mij, die zoozeer geprezen zachtmoedige lammeren zouden zich minder zacht gedragen, bezaten zij de tanden en klauwen van den tijger. De geheele hooge clerus van het atheïsme heeft zijn anathema over mij uitgesproken, en er zijn dweepende papen des ongeloofs, die mij gaarne op de pijnbank zonden leggen, opdat ik mijn ketterijen zou bekennen. Gelukkigerwijze hebben zij geen andere folterinstrumenten in hun macht dan hun schriften. Maar ik wil ook zonder foltering alles bekennen. Ja ik ben teruggekeerd tot God, als de verloren zoon, nadat ik langen tijd bij de Hegelianen de zwijnen gehoed had.

“In de theologie echter moet ik mij van terugtreden beschuldigen, daar ik, wat ik reeds vroeger gezegd heb, tot het oude bijgeloof van een persoonlijken God teruggekeerd ben. Dat laat zich nu eenmaal niet meer verbloemen, zooals menig verlicht en welmeenend vriend getracht heeft te doen.

“Neen, mijn godsdienstige overtuigingen en begrippen zijn vrij gebleven van die kerkelijkheid; geen klokkengelui heeft mij verleid, geen altaarskaars heeft mij verblind. Ik heb niets afgezworen, zelfs niet mijn oude heidensche goden, die ik wel verlaten heb, maar van wie ik gescheiden ben in liefde en vriendschap. Het was in Mei 1848, den dag waarop ik voor de laatste maal uitging, toen ik afscheid nam van mijn schoone goden die ik aanbeden had in de dagen mijns geluks. Met moeite sleepte ik mij naar de Louvre, en ik stortte bijna neder, toen ik de verheven zaal binnentrad waar onze gezegende godin der schoonheid, onze lieve vrouw van Milo staat. Aan haar voeten heb ik gelegen en zoo bitter geweend, dat de steenen zich over mij erbarmen moesten. Ook zag de godin medelijdend op mij neder, maar tegelijkertijd zoo troosteloos, alsof zij zeggen wilde: “ziet ge dan niet dat ik geen armen heb en u niet helpen kan?”

De *Romancero* riekt naar de ziekenkamer. De elfen en nymphen van de *Reisebilder* dragen hier het mom van afzichtelijke spooksels en te midden van haar wilden dans verneemt men de smartkreten van den zieltogenden dichter. De vorm is nu en dan slordig, waarschijnlijk omdat hij niet meer als vroeger zelf corrigeren kon. Het werk vangt aan met een reeks balladen, waarin soms

's dichters oorspronkelijk vrolijk humeur ons tusschen de zilte tranen van het sarcasme tegenlacht. In de *Lamentation* leidt hij ons in zijn ziekenkamer. "Zulke gedichten," zeide hij eens tot Alfred Meissner, "zijn nooit te voren geschreven, want geen dichter heeft geleden als ik doe." Het werk wordt besloten met *Hebräische Melodiën*, waarin de dichter met verrukking terugkeert tot de overleveringen van zijn volk en vooral van den middeleeuwschen dichter Jehuda Ben Halevy. Ondanks het cynische van den inhoud is toch de *Disputation* verreweg het beste gedicht van deze afdeeling.

Heine gelastte in zijn testament, dat geen godsdienstplechtigheden op zijn graf mochten plaats vinden en dat geen lijkrede mocht gehouden worden. De begrafenis-kosten moesten niet meer bedragen dan voor een gewoon burgerman. Gedurende de laatste weken van zijn leven werd hij niet weinig opgebeurd door de bezoeken van een klein duitsch meisje dat zeer aan hem gehecht was en tot wie hij onderscheiden gedichten richtte. Hij noemde haar "La mouche." Een van die gedichten is in het licht verschenen. De dichter droomt dat hij te midden van de bouwvallen van een ouden tempel, in een open doodkist den doodslaap sluimert. Naast de kist, die rijk getooid is met snijwerk, voorstellende de mythologie van Judea, Griekenland en Rome, de ezel Bileams niet te vergeten, groeit een passiebloem. De plechtige stilte van het graf wordt verstoord door een tusschen deze mythologische vormen ontstaande woordenstrijd. De twist wordt eindelijk zoo luidruchtig, vooral de ezel maakt zooveel geweld, dat de dichter uit zijn doodslaap ontwaakt en tot het leven terugkeert.

Gedurende zijn gansche ziekte heeft Heine nooit gewild, dat zijn moeder van zijn toestand kennis kreeg; en als hij zijn brieven voor haar moest dicteeren, meldde hij haar, dat een oogontsteking hem belette zelf te schrijven. Den dag voor zijn dood zat hij op en beproefde een nieuw testament te schrijven; hij bracht het echter niet verder dan de eerste bepalingen. Tal van hoestvlagen putten zijn lichaamskracht uit zonder daarom zijn oude opgeruimdheid te doen verdwijnen. Hij gaf zelfs de verwachting te kennen, dezen aanval te boven te zullen komen.

In den ochtend van den 16^{den} Februari 1856 werd hij eindelijk uit zijn lijden verlost. Alexander Dumas en Théophile Gauthier waren de eenige vrienden van naam die hem de laatste eer bewezen. Hij ligt begraven op het cimetière Montmartre; een eenvoudige marmeren plaat, waarop de naam "Henri Heine" gebeiteld is, wijst zijn laatste rustplaats aan.

(*Fraser's Magazine.*)

GREGORIUS VII.

Rome's macht heeft veel tijdperken van bloei en verval doorleefd, maar nooit is de overgang sneller geweest dan in de elfde eeuw. In den aanvang dier eeuw scheen het pausdom in een poel van bedorvenheid verloren. Twee honderd jaren lang was het de prijs geweest van oorlog, omkoopning of kuiperij; — nu door een lichtekooi, dan door een rijk en machtig edelman weggeschonken. Benedictus IX was de laatste paus die onder zulke beschermers werd benoemd, en de schandalen van zijn bestuur waren van dien aard, dat des keizers bemiddeling noodig was om de kerk te redden, door den paus van zijn waardigheid te ontzetten. In nog geen dertig jaren matigde zich de paus, verre van eenvoudig 's keizers strooman te willen zijn, een recht op oppermacht aan en had hij te Canossa, in den langen strijd tusschen het geestelijk en het wereldlijk gezag de eerste zege behaald. Een grootsche figuur komt in dien tijd uit, nl. Hildebrand, later Gregorius VII. Het zou voorzeker dwaas zijn, alle veranderingen van dien gedenkwaardigen tijd aan één man toe te schrijven. De omstandigheden zijn evenzeer van invloed op de lotgevallen der menschen als het karakter, en geen van beiden mag over het hoofd gezien worden door den geschiedschrij-

ver, die er niet slechts op uit is een theorie te ontwikkelen of een treffend verhaal te schrijven. Dikwijls echter, en het meest in bewogen tijden, komen mannen op het tooneel die het karakter van hun tijd, of althans zijn voornaamste richtingen, geheel vertegenwoordigen, mannen die iets buitengewoons schijnen gewrocht te hebben, omdat hun doel het doel was van duizenden, en elk hunner handelingen den steun had van den wil en de geestkracht van een menigte. Zoo iemand was Hildebrand. Hij vertegenwoordigde het streven van het ontwakend geweten der christenheid, dat met ontzetting ontwaarde, hoe weinig het christendom de boosheid der menschen breidelde en slechts te dieper besepte, hoe laag de priesterschap gezonken was. Dat de wereld boos zou zijn was te verwachten, maar dat de geestelijkheid het zedebederf zou deelen waarin de wereld verkeerde, was verschrikkelijk en niet te verduren. De leus der hervormers van de elfde eeuw was dan ook de loutering van de kerk, en daartoe achtten zij twee zaken noodig: geen wereldlijke tuschenkomst van buiten, strenge tucht van binnen. Als wij het leven van Hildebrand nagaan, zullen wij zien, hoezeer hij hiervan doordrongen was en zullen wij het bewijs erlangen, dat hij niet trachtte Europa eigen verzinzels op te dringen, maar de uiting was van de meeningen van de meerderheid der bestgezinden van zijn tijd.

Van Hildebrand's jeugd is weinig bekend. Hij was tusschen 1013 en 1024 (waarschijnlijk meer omstreeks het laatste dan omstreeks het eerste jaar) te Soano uit behoeftige ouders geboren en na een streng godvruchtige jongelingschap, op een en twintigjarigen leeftijd te Rome gekomen. Hij trok het eerst de aandacht in 1044, tegen het eind van het bestuur van Benedictus IX. Deze paus was op slechts dertienjarigen leeftijd door zijn oom, den graaf van Tusculum, op den pauselijken zetel geholpen. Zijn gedrag was zoo schandelijk, dat het zelfs den Romeinen afkeer inboezemde, zoodat zij hem uit de stad verjoegen. Hij kwam terug, doch zijn nicht willende huwen, verkocht hij het pausdom aan den aartspriester Johannes, die den naam Gregorius VI aannam. Een andere paus, Sylvester III, werd door eenige edelen verkozen, en Benedictus, teleurgesteld

in zijn huwelijksplannen, eischte de kort te voren neêrgelegde waardigheid terug. De keus tusschen drie kandidaten van dat slag kon moeilijk schijnen; de kerkpartij echter was Gregorius gunstig. Zij, wier leven een strijd moest wezen tegen de Simonie, schraagden een paus wiens titel op koop steunde. Damiani verheugde zich in zijn verkiezing¹ en Hildebrand trad als kapelaan in zijn dienst. Het is opmerkelijk hoe hij zelf zijn gedrag verdedigt. Hij was, zegt hij, een priester van goeden naam en reinen levenswandel geweest, en was door zijn vroomheid zeer in eere gekomen bij de Romeinen, die hem met geschenken overladen hadden. De aldus verkregen rijkdommen had hij bewaard, met het voornemen om ze te besteden tot het bouwen en herstellen van kerken, maar ziende hoe de geestelijkheid en het volk door de edelen van hun kiesrecht beroofd waren, had hij gemeend dat het best gebruik, dat hij van zijn geld kon maken, was, het voor hen terug te koopen. Dat zoodanige verontschuldiging kon worden aangevoerd, en, wat nog meer zegt, dat ijverige hervormers den man konden ondersteunen die er meê te berde kwam, is wel een bewijs hoe diep de kerk gezonken was. Deze knoeijerij zou haar niet louteren. Drie pausen maakten aanspraak op den zetel van Petrus; elk hunner hield een van de voornaamste kerken der stad in zijn macht.

Zoodanige staat van zaken was onhoudbaar. Er waren slechte pausen geweest, maar weinige menschen wisten iets van het karakter van hun geestelijk hoofd, of trokken zich er iets van aan. Zij kwamen er niet mede in nauwe aanraking en als het om schandalen te doen was, die waren er ruimschoots in hun onmiddellijke nabijheid. Maar dat er drie pausen te gelijk zouden wezen, of dat het twijfelachtig zou zijn wie paus was, sneed tot zelfs den wortel af van die hierarchische organisatie, welke voor de groote menigte tot het christendom behoorde. Terwijl aldus elk godsdienstig hart in het christendom gekrenkt werd, werd Rome door een driedubbelen krijg vaneengereten. Slechts van één zijde kon hulp dagen. Hendrik III, nu vast gezeteld op den troon van Duitschland, was een bekwaam en

¹ Brieven van Damiani, I. 1.

godvruchtig vorst, die ten volle gevoel had van de misbruiken der geestelijkheid van dien tijd en gezind was door gezag en voorbeeld er een eind aan te maken. De oogen van alle welgezinden waren op hem gericht. Petrus, de aartsdeken van Rome, trok, door eenige godvruchtigen afgevaardigd, de Alpen over, viel den koning te voet en smeekte hem, der kerk te hulp te komen.

Hendrik verhoorde de bede. Hij ging naar Italie en hield te Sutri een vergadering. Silvester werd van het priesterambt ontzet en in een klooster opgesloten; Benedictus werd geoordeeld zich zelven te hebben afgezet. Gregorius hoopte, dat de opruiming van zijn mededingers hem het ongestoord bezit van de pauselijke waardigheid zou laten, maar de omstandigheden van zijn verkiezing waren al te zeer bekend. Te vergeefs beriep hij zich op zijn goede bedoelingen; de vergadering besloot dat hij zich zelven van den pauselijken zetel vervallen verklaren moest. Een duitsch bisschop, Clements II, werd in zijn plaats gewijd. Hendrik ontving uit zijn hand de keizerskroon en keerde toen naar Duitschland terug, den ex-paus met zich voerende, die te Rome nog een partij schijnt gehad te hebben sterk genoeg om gevaarlijk te zijn.¹ Hildebrand ging mede, hetzij op bevel des keizers of uit eerbied voor zijn meester.² Hij zelf zegt, dat hij tegen zijn zin ging.³ Zoo hij genoodzaakt werd mede te gaan, is zulks wel een bewijs dat zijn geestkracht en talenten hem reeds deden duchten; zijn bedoeling is echter waarschijnlijk, dat hij een tegenzin in de reis had, hoewel hij die uit plichtgevoel deed. Na het overlijden van Gregorius, dat kort daarop plaats vond, ging Hildebrand naar Cluny en werd monnik. Plotseling werd hij vandaar opontboden. Twee pausen waren kort na elkaâr gestorven, en Bruno, bisschop van Toul (Leo IX) was door den keizer tot opvolger benoemd. Op weg

¹ Sacramentum enim populum perstrinxerat praefatus Johannes etc. — *Bonizo*.

² Bonizo zegt, dat hij zijn eerbied voor Gregorius VI aan den dag wilde leggen — Benno, dat hij op 's keizers bevel ging.

³ Invitus ultra montem cum domino papa Gregorio abii. — *Registri VII*, 14^a.

naar Rome hield Bruno zich te Besançon op, waar de abt van Cluny hem ontmoette. Hildebrand vergezelde den abt. Hij was in alle gehoorzaamheid meê op weg gegaan, zonder te vragen waarheen hij ging, maar toen hij vernam wat het doel der reis was, trachtte hij den abt te overreden terug te keeren; degeen, zeide hij, die het pausdom aanvaardde op bevel des keizers, was *apostatus* niet *apostolicus*.¹ De abt antwoordde niets, maar bracht zijn woorden aan den paus over, die nu met Hildebrand wenschte te spreken. Het gevolg van dit gesprek was, dat Leo de symbolen van de pauselijke waardigheid wegwierp en, den pelgrimsstaf opvattende, zich naar Rome spoedde om door het volk en de geestelijkheid van Rome verkozen te worden. Hij verzocht den abt, hem Hildebrand af te staan en nam dezen mede.

Het moet Hildebrand nog al moeite gekost hebben te besluiten, Cluny te verlaten om naar Rome te tijgen. "Ongaarne," zegt hij, "vertrok ik met mijn heer paus Gregorius over de bergen, maar met nog veel meer tegenzin keerde ik met mijn heer paus Leo naar uw eigen kerk terug." Het kloosterleven moet veel aantrekkelijks voor hem gehad hebben. Telkens ademen zijn brieven dat innig verlangen naar rust dat zoo dikwerf vurige geesten bezielt. Hier en daar ontmoet men perioden vol waarachtig godsdienstig gevoel en waaruit blijkt, dat bijaldien hij niet elders geroepen ware, zijn zielsernst zich wellicht in godvruchtig mysticisme zou hebben geuit en hij een vroegere St. Bernardus had kunnen worden. Het was dan ook wellicht niet zoo zeer dat hij de genoegelijkheid van het kloosterleven niet gaarne vaarwel zeide; hij zal zich wel door plicht er aan verbonden gevoeld hebben. Het kloosterleven te verlaten, het voornemen tot volmaking te verzaken om werkelijke plichten te vervullen, zij het zelf aan het hof van Rome, was een stap waarvoor allen onder hen die hij het hoogst achtte teruggedeinsd zouden hebben. Asceten uit de school van Damiani hadden afschrik van het ambtelijk leven en waren er minder op uit de wereld beter te maken, dan zich zelven er van af te snijden. Maar Hildebrand,

¹ Apostolicus was de naam dien men destijds algemeen den paus gaf.

hoezeer achting koesterende voor Damiani en het in vele belangrijke opzichten eens met hem zijnde, was verstandiger en had een ruimer opvatting van de liefde; hij was te vrijgevig, zoowel van hart als van verstand, om te gelooven dat 's menschen eenige plicht is, voor zijn ziel te zorgen.

Er bestaat een bewijs voor, dat Hildebrand niet aan een heimelijke eerzucht toegaf, maar met overleg het liefdewerk van zijn medemenschen nuttig te zijn, verkoos boven de uitsluitende zorg voor eigen zieleheil. Vele jaren later, toen hij reeds paus was, berispte hij volgenderwijze in een schrijven den abt Hugh, van Cluny, omdat deze den hertog van Bourgondië in zijn klooster ontvangen had.

“Gij hebt den hertog in de afzondering van Cluny geleid of althans ontvangen en gij zijt oorzaak geweest, dat honderd duizend christenen zonder herder zijn. Hoezeer toch onze vermaningen weinig indruk op u gemaakt hebben en aan de bevelen van den heiligen stoel van uw zijde niet de verplichte gehoorzaamheid is betoond, hadden toch het gekerm der armen, de tranen van weduwen, de jammerkreten van weezen, het leed en de klaagtonen van priesters en monniken u moeten weêrhouden om des apostels woorden te verzaken: “De liefde zoekt niet zich zelve;” en gij hadt in uw harte deze spreuk moeten bewaren: “Hij die zijn naaste lief heeft heeft aan de wet voldaan. . . . Voorts, broeder, waarschuwen wij u, in zulke zaken voorzichtiger te zijn en de liefde tot God en tot uw naaste als de eerste van alle deugden te beschouwen.”¹

Edele woorden, waarvan zelfs de schrijver niet de ruime beteekenis beseftte.

Zoodra Leo gewijd was maakte hij Hildebrand onderdiaken van de kerk waaraan hij zijn gansche leven zou verbonden blijven. De vier pausen die Leo opvolgden vereerden allen Hildebrand met hun vertrouwen, stelden zijn raad op prijs en maakten zich zijn talenten ten nutte. Toen het aartsdiakenschap vacant werd, werd hij tot die waardigheid benoemd, en zijn invloed schijnt steeds te zijn toegenomen, zoodat hij onder Alexander II den

¹ Registri VI. 17.

bijnaam kreeg van Dominus Domini Papae.¹ Meer dan eens was hij in de gelegenheid paus te worden, maar hij stelde het belang der kerk boven eigen bevordering en stelde zich tevreden met te zorgen, dat geschikte personen tot die waardigheid gekozen werden. Leo IX was als aan den keizer verwant en door hem benoemd veilig gezeteld geweest, maar de woelige edelen, die langen tijd te Rome den baas gespeeld hadden, waren niet door hem gefnuikt, en om hun gevaarlijken invloed te verzwakken was het noodig, pausen te hebben die evenzeer machtige relatien hadden als een ferm karakter en bedrevenheid in de behartiging van de belangen der kerk. Dit gevaar echter was reeds voor den dood van Nicolaas II voorbij, en voor Hildebrand's weigering om dezen op te volgen is kwalijk eenige andere reden te geven dan tegenzin om zich met een zoo drukkend ambt te belasten. Indien hij inderdaad den strijd met het keizerrijk op het oog had, dan moest het toen de beste tijd schijnen om dien te beginnen. "Wee u, o land, als uw koning een kind is." Hendrik IV was nog een knaap, onder voogdij van zijn moeder, wier gezag de edelen te nauwnood duldten en wier pupil haar weldra verraderlijk zou ontruikt worden door bisschop Hanno van Keulen.

Hendriks woelige kindsheid zaaide de kiemen van ondeugden die krachtige bondgenooten der kerk werden; maar dat was toen nog niet te voorzeggén. Het geduldig verstand dat scherpzinnige geschiedschrijvers aan Hildebrand hebben toegeschreven, was van het zuiverst allooi, het bestond in gemis aan lage eerzucht en in eerlijkheid van bedoelingen.

Gedurende den langen tijd dat hij een ondergeschikte waardigheid bekleedde, was Hildebrand geenszins werkeloos. Het was waarschijnlijk ten deele het gevolg van zijn invloed, dat

¹ Die invloed wordt vermeld in een epigram van Damiani:

Papam rite colo, sed te prostratus adoro;
Tu facis hunc dominum, te facit ille Deum.

Preces et Carmina CXCV.

Damiani adresseert ook een brief aldus: "Domino Apostolicae Sedis Hildebrando."

elk opvolgend paus vastberaden het door Leo aangevangen hervormingswerk voortzette. Twee malen werd hij als legatus naar Frankrijk gezonden. De eerste maal was hij door Leo afgevaardigd om Berengar van Tours tot zwijgen te brengen. Het is te betwijfelen of eenig ander middel dan de brandstapel dien volhardenden logicus den mond gesnoerd zou hebben, en Hildebrand had weinig tijd voor proefnemingen, daar hij wegens 's pausen dood plotseling moest terugkeeren. Met een andere zending was hij gelukkiger. Victor II had hem opgedragen, de hervorming van de fransche geestelijkheid tot stand te brengen. Hij hield te Lyon een synode waarin de aartsbisschop van Embrun van simonie beschuldigd werd. De aartsbisschop, die de getuigen *à charge* had omgekocht, tartte de beschuldigers het bewijs te leveren. "Geloofst gij," vroeg Hildebrand nu, "dat de heilige geest van één wezen en Godheid is met vader en zoon?" "Dat geloof ik," was het antwoord. "Zeg dan de Gloria op," sprak zijn rechter. De aartsbisschop begon, maar kon den naam van den heiligen geest er maar niet uitbrengen, en eerst na zijn bekentenis en daarop gevolgte ontzetting van zijn waardigheid, was hij daartoe in staat. Dit bracht, zegt de geschiedschrijver, zoo grooten schrik onder de simonieten, dat dienzelfden dag achttien aan simonie schuldige bisschoppen hun misdrijf beleden en hun bisschoppelijke waardigheid neêrleiden. Zoo het verhaal al niet waar is, geeft het toch de begrippen van de middeleeuwsche hervormers ten opzichte van simonie aan, en daar het van een tijdgenoot afkomstig is, is het in allen geval een bewijs voor den invloed van Hildebrands verheven karakter.

Na den dood van Alexander II werd de last van het pausdom eindelijk gelegd op de schouders die zoolang de bemoeijingen er van getorcht hadden, terwijl zij voor de verantwoordelijkheid er aan verbonden terugdeinsden. De aartsdiaken was met de andere kardinalen overeen gekomen, drie dagen met vasten en bidden door te brengen alvorens te vergaderen om te bepalen, wat geschieden zou in zake van benoeming van een nieuwen paus. Toen echter den volgenden dag de lijkdienst gehouden werd, riep eensklaps al het in de kerk vergaderde volk: "laat Hildebrand bisschop worden!"

En toen hij het hoorde (zegt Bonizo) was de eerwaardige aartsdiaken niet weinig bevreesd en liep ijlings naar den kansel om het volk tot zwijgen te brengen. Maar Hugh de Witte hield hem tegen en sprak het volk aldus aan: "Mannen broeders, gijlieden weet, hoe deze Hildebrand sedert de dagen van onzen heer paus Leo de heilige kerk van Rome heeft verheven en de stad heeft vrijgemaakt. Daarom hebben wij, daar wij niemand beter hebben, noch iemand hem gelijk, dien wij voor het pausdom kunnen kiezen, dezen man gekozen, iemand in onze kerk gewijd, ulieden en mij bekend en in alle opzichten aannemelijk." En toen de kardinalen, bisschoppen en priesters en levieten, en de lagere geestelijkheid, als naar gewoonte geroepen hadden: "St. Petrus heeft Gregorius tot paus verkoren," werd hij door het volk aangevat en meêgevoerd en in St. Petrus ad Vincula op den pauselijken zetel geplaatst."

Er doet zich geen reden op om te onderstellen, dat Hildebrands tegenzin geveinsd of zijn plotselinge verkiezing afgesproken werk was. Ware dit laatste het geval geweest, dan had de klerikale partij waarschijnlijk niet Hugh tot woordvoerder gekozen. Deze toch was iemand van twijfelachtigen naam, die toen zelfs door de monniken van Cluny van simonie beschuldigd was. Aan den anderen kant is niets waarschijnlijker dan dat iemand van zijn karakter, ziende in welke richting de volksgunst lag, op het denkbeeld zou gekomen zijn, zich, door rechtstreeks ten gunste van den nieuwen paus op te treden, bij het volk aangenaam te maken. Wij weten, dat Hildebrand reeds voor het pausdom bedankt had toen het binnen zijn bereik lag, en het was nu in geen enkel opzicht aanlokkelijker dan destijds. Integendeel, als wij den toestand der kerk nagaan, zullen wij zien, dat de taak hem nu opgelegd de aanwending van al zijn energie zou eischen, dat er gevaren en moeilijkheden voor de deur stonden, die den onversaagdste konden doen terugschrikken. De hervormende pausen hadden niet te vergeefs gearbeid, zij hadden het pausdom bevrijd van de dwingelandij der naburige baronnen en hadden in geheel Europa ontzag voor hun ambt gevestigd. En toch was hun succès zelfs in Italië niet volledig. Het op den grooten naam van Ambrosius fiere Milaan,

dat als het ware algeheele onafhankelijkheid eischte, was jaren lang het tooneel geweest van den strijd tusschen de gehuwde geestelijkheid, die zich beriep op de aloude gewoonten van haar kerk, en de asceten, die, hoezeer gesteund door den invloed van den paus en diens legatus, slechts met twijfelachtig geluk krijg voerden. Aan gene zijde der Alpen tierden de misbruiken nog weliger. De rijke bisdommen waren bezet door prelaten die er meer op uit waren zich zelven te verrijken, dan hun kudde te voeden. Dit was hun bijna niet euvel te duiden; zij moesten zich toch vergoeding verschaffen voor wat zij hadden uitgegeven om bij voorkeur boven anderen benoemd te worden.¹

“De kerk (zegt Hallam) heeft ongetwijfeld een deel van haar onafhankelijkheid prijs gegeven als loon voor ruime schenkingen en wereldlijk gezag; ook kon geen vordering redelijker zijn dan die van feodale hoofden om de investituur van afhankelijke leenen toe te staan. Maar het beste recht kan door misbruik bezoedeld worden, en de vorsten, de wereldlijke heeren, de kerkvoogden uit de tiende en elfde eeuw, maakten hun recht van benoeming en investituur aan de schromelijkste roofzucht dienstbaar.”

In een zijner brieven verklaart Gregorius, dat hij, om zich heen ziende, ter nauwernood één bisschop kan ontwaren, die op wettige wijze op zijn zetel is gekomen.² De kerkvoogden pleegden allerlei rooverijen; sommigen verkochten niet slechts de benoemingen, maar eigenden zich ook met geweld het zilverwerk en de gelden toe die hun kerken behoorden. Anderen plunderden en verdrukten de abdijen in hun diocesen; sommigen besteedden zelfs de inkomsten van hun zetels tot het werven van troepen om zich tegen 's pausen bevelen te kunnen verzetten. De groote bisschoppen Duitschlands wedijverden in praal met de edelen; de abt van Fulda verspilte de rijkdommen van zijn uitgestrekte abdij om een corps soldaten op de been te houden, die, zich even weinig bekrennend om de heiligheid der kerk als om 's konings tegenwoordigheid, de volgelingen van den bisschop

¹ Ut nec quaeratur in abbatibus eligendis, quis dignius praesesse, sed quis carius abbatiam possit emergere. — Lambertus van Hersfeld. 1071.

² Registri, II. 49.

van Hildesheim bevochten ten gunste van den voorrang van hun meester.

De ver reikende wereldsgezindheid der hoogere geestelijkheid had wellicht kunnen worden tegengegaan, zoo de paus op de hulp van het wereldlijk gezag had kunnen rekenen. Ware de duitsche troon nog bezet geweest door koningen zooals er in de laatste tijden gezeteld hadden; had Hendrik IV het verstand en de godsvrucht zijns vaders geërfd, dan had men de gezamenlijke kracht van kerk en staat voor het hervormingswerk berekend kunnen achten. Maar de jeugdige koning had reeds blij gegeven van de stijfhoofdigheid en de buitengewone zucht naar genietingen, waardoor hij weldra zoowel met zijn eigen onderdanen als met den paus overhoop zou raken. De horizon verdusterde aan alle kanten, en het is begrijpelijk dat zelfs Hildebrands verheven geest terugdeinsde op de gedachte dat op hem nu de groote verantwoordelijkheid rustte van de hulk van St. Petrus te bestieren.

Zijn eerste handeling was een daad van gematigdheid of althans van kieschheid. Hij wilde geen inbreuk maken op 's keizers rechten en weigerde, zich te laten wijden alvorens zijn verkiezing door Hendrik bekrachtigd was. Bonizo verklaart, dat hij hoopte in Hendriks weigering een reden te vinden om af te treden; doch dit is kwalijk aan te nemen, daar zoodanige stap al zijn werken voor de onafhankelijkheid van den pauselijken stoel te niet gedaan zou hebben en hij er alle voordeelen van de besluiten van Lateraan door zou hebben prijs gegeven. Het waarschijnlijkst is, dat hij eenvoudig die besluiten letterlijk opvolgde, en hij kan daarin wel te voorzichtiger geweest zijn, omdat de verkiezing van Cadalous als anti-paus elf jaren geleden getoond had, hoe de duitsche bisschoppen elke aanranding van de privilegiën huns konings wraakten.

Toen hij eenmaal wettig in zijn nieuwe waardigheid was gevestigd, was Hildebrand — of gelijk wij hem nu moeten heeten, Gregorius — niet vervaard om zijn prerogatieven te handhaven. Nog geen maand na zijn wijding schreef hij aan de gravinnen Beatrice en Mathilda over 's konings feilen en zijn voornemen om die te gispen. In 's pausen briefwisseling wordt bestendig gewaagd

van Hendriks verkeerdheden en van de vrees van Gregorius dat hij geen berouw zou gevoelen, tot hij eindelijk, ver in het jaar (1073) van den koning een brief ontving vol betuigingen van berouw en beloften van beterschap. De beweegredenen van dit schrijven liggen voor de hand. De langdurige oorlog met de Saksers was juist aangevangen, en Hendrik had bijstand van den pauselijken zetel noodig. In het begin van 1074 zag hij zich, door zijn edelen verlaten, genoodzaakt aan de eischen der rebellen toe te geven ten einde vrede te hebben. Het volgend jaar echter zegevierde hij over zijn vijanden, die, door van de behaalde voordeelen misbruik te maken, het overig Duitschland op zijn hand gebracht hadden. Inmiddels was zijn briefwisseling met den paus onzeker en veranderlijk van toon geweest. Hij was wel niet karig in eerbiedbetuigingen en in het erkennen dat hij zijn moeder de kerk gehoorzaamheid verschuldigd was, maar hij was ongenegen om voor een deel van zijn gezag afstand te doen ter bevordering van 's pausen hervormingsplannen. Hij bleef de benoemingen doen voor vacante bisschopszetels, en, naar men zeide, werden die benoemingen verkocht; onderscheiden van zijn gunstelingen kwamen in verdenking en werden in den ban gedaan. De strijd begon nu. De koning hield hen ondanks alle vertoogen bij zich, tot in Januari 1076 de legati hem opriepen om tijdens de aanstaande vasten-synode voor den paus te verschijnen om zich wegens zijn misdaden te verantwoorden. Zij voegden er bij, dat zoo hij hieraan niet voldeed, ook hij met het zwaard der kerk zou getroffen worden. Hendrik geraakte hierdoor evenzeer in woede als het hem verbaasde. Zijn vader had naar believen pausen van den troon gesleurd en er op geplaatst; dezelfde man die hem nu bedreigde had zijn gezag erkend en zijn toestemming verzocht om het pausdom te aanvaarden; en zou hij zich zoo maar van zijn vertrouwde raadslieden laten scheiden, om ook zelf vervloekt te worden door een priester die afhankelijk van hem was? Waarschijnlijk paarde zich aan zijn minachting wantrouwen, een onbestemde vrees voor de macht, die zoo stoutweg met zulke eischen voor den dag kon komen. Hij riep te Worms een synode bijeen van alle bisschoppen en abten van zijn koninkrijk, ten einde te beraadslagen over de ontzetting van

Gregorius. Die vergadering vond plaats den 24sten Januari 1076. Hugh de Witte, dezelfde kardinaal die zoozeer tot de verkiezing van Gregorius had bijgedragen, maar sedert in den ban was gedaan, was ter vergadering en leidde den aanval. Lambertus vermeldt de door hem genite beschuldigingen nog al onbestemd, maar Benno's heftig geschrift doet ons kennen wat 's pausen vijanden eigenlijk tegen hem inbrachten. Hij was een toovenaar; van den uit de pauselijke waardigheid ontzetten Gregorius VI had hij de booze kunst geleerd, die vroeger nog door een ander paus, Sylvester II, bezeten was; hij had zich door geweld en bedrog van de pauselijke waardigheid meester gemaakt, — hij was paus geworden door de verkiezing van het gepeupel, niet (gelijk de kerkwetten voorschreven) door de keuze der kardinalen; hij had zijn macht misbruikt, door onder voorwendsel van simonie bisschoppen af te zetten zonder hen te hooren, en eindelijk had hij zonder reden en zonder vorm van proces gedreigd den koning, den rechtstreekschen opvolger van wien Paulus schreef: "Eer den koning," in den ban te doen. De synode hoorde dit alles met welgevallen en verklaarde den paus van zijn waardigheid ontzet. Twee bisschoppen aarzelden; niet dat zij Gregorius rechtvaardigden, maar zij verklaarden, dat het in strijd met het kanoniek recht was, een bisschop in zijn afwezigheid te veroordeelen. Zij gaven echter toe, toen Willem van Utrecht, Hendriks stoutmoedigste voorstander, hun beduidde, dat zij dan maar moesten kiezen tusschen hun onderdanigheid aan den koning en die aan den paus. Vertrouwende op de ondersteuning welke hij daar gevonden had, keerde Hendrik naar zijn geliefkoosde stad Goslar terug, zonder zich te bekreunen om hetgeen de paus deed, en verlangend om zijn maatregelen ten opzichte van de Saksers ten uitvoer te leggen. Weldra bleek, dat zijn stelling minder sterk was dan hij dacht. Alom had hij en persoonlijke en staatkundige vijanden. Zijn losbandige levenswijze had velen aanstoot gegeven en had de genegenheid van zijn vrienden aanmerkelijk doen verflauwen, met name van hen wier steun hem nu het meest waard geweest ware — de duitsche bisschoppen. Zijn staatkunde, zijn pogingen om de orde in zijn rijk te bewaren, deden hem bijna evenveel nadeel als zijn ondeugden. Hij wenschte

het werk van zijn vader voort te zetten, de edelen te fnuiken¹ en de halfwilde Sakkers onder dezelfde wetten te brengen als het overig Duitschland. Deze stammen waren het eerst tot het gebied van het christendom gebracht door de wapenen van Karel den Groote, ongeveer 250 jaren geleden, en nog was hun iets van hun vroegere barbaarschheid bijgebleven. De wreede wetten² die zij als hun geboorterecht en als het uitsluitend eigendom van hun geslacht op prijs stelden, hadden natuurlijk weinig aantrekkelijks voor een koning die er op uit was, zijn gebied onder één geordend bestuur te brengen. De nieuwigheden door de keizers ingevoerd waren een bestendige aanleiding tot ontevredenheid voor de Sakkers. Gedurende Hendriks minderjarigheid waren zij in opstand gekomen; hetzelfde deden zij in 1074, toen zij, gelijk wij zoo even zagen, na een korte zegepraal verslagen werden; maar hun nederlaag had hen niet met den koning verzoend. Zij erlangden van verschillende zijden ondersteuning. Dezelfde geest van orde die hen krenkte, was Hendriks edelen een doorn in het oog. Zij hadden te nauwnood het juk van Hendrik III verduurd, en, na de vrijheid hun onder het regentschap gelaten, waren zij nu minder dan ooit tot onderwerping geneigd.³ Zij verlangden de erfelijkheid der groote leenen; de koning wenschte juist de erfrechten te beperken en zodoende de betrekking van afhankelijkheid waarin de leenmannen tot hem stonden te verzwaren. Zij begeerden, zoo al niet het recht om vrijelijk te rooven, gelijk een schrijver van dien tijd verklaart, toch op water- en landwegen tollén te heffen, die allen handel zouden belemmeren; hij trachtte den handel vrij te maken, of liever, wilde geen

¹ Prohibebat bella, violentiam et rapinas, nitebatur pulsam pacem et justitiam revocare, neglectas leges restituere et sceleris licentiam resecurare . . . Quod illi non justitiam, sed injuriam reputantes, etc. — *Vita Heinrici IV.* c. 2.

² Reversus rex (Conrad II) de Ribuariis ad Saxoniam venit, ibi legem crudelissimam Saxonum secundum voluntatem eorum constanti auctoritate roboravit. — *Wiporus Vita Chuonradi Imp.* c. 6. (A. D. 1024).

³ Indignantés enim principes aut muliebri potestate constringi aut infantili ditione regi, primo quidem communiter vindicarunt se in pristinam libertatem ut non servirent; dein contentionem moverunt inter se, quis eorum videretur esse major; postremo armis audacter sumtis, dominum et regem suum deponere moliti sunt. — *Adami Gesta Hammab. Eccl. Pontificum*, III. 33.

tollen dulden behalve zijn eigene. Later, gedurende de weinige jaren van rust en voorspoed die het jammerlijk einde van zijn bestuur voorafgingen, gelukte het hem, zijn wil door te zetten, en de orde van zaken die hij vestigde, zegt een kroniekschrijver, was den boozen en machtigen evenzeer tot nadeel als den goeden en zwakken tot voordeel.¹ Nu waren de boozen en machtigen bij de tegenstanders te tellen.

Juist in dezen hachelijken tijd verloor Hendrik twee van zijn machtigste en trouwste vrienden, Godfried van Lotharingen en Willem van Utrecht. Godfried had in den jongsten oorlog met de Saksers den koning bijgestaan met een contingent, dat in getalsterkte en uitrusting het overige van het leger scheen te overtreffen, en hij onderscheidde zich evenzeer door verstand en gematigdheid als door rijkdom en dapperheid. Willem was een steun van een andere soort. Hij was een nationaal bisschop, die zijn koning boven den paus verkoos, die een eerste viool gespeeld had op de synode te Worms en later steeds onvermoeid de rechtvaardigheid van de door die vergadering genomen besluiten had verkondigd. Hij stierf plotseling, en zijn dood, terwijl hij in den ban was en zonder dat hij gebiecht had, werd door zijn tegenstanders een rechtstreeksch oordeel Gods genoemd.

Gregorius intusschen liet niet de minste angstvalligheid of aarzeling blijken. De bode, die de besluiten van de te Worms gehouden vergadering overbracht, vond hem in synode omringd door zijn bisschoppen. Hij sommeerde den paus, diens zetel te verlaten en beval den kardinalen, naar gene zijde van de Alpen te trekken en daar tot een nieuwe verkiezing over te gaan. De leden der synode rezen verontwaardigd op, en ware Gregorius niet tusschenbeide gekomen, zoo hadde de bode er het leven bij ingeschoten. Den volgende dag werd Hendrik in den ban gedaan.

De tijding hiervan verbreidde zich snel door Duitschland en gaf den samenzweringen tegen den koning nieuwe kracht. Herman van Metz en andere bisschoppen lieten de in hun bewaring gestelde saksische gijzelaars ontsnappen, die ijlings naar hun haardsteden terugkeerden en zich aansloten bij een bende, aan-

¹ *Vita Heinrici. c. 2.*

gevoerd door eenige van hun goederen vervallen verklaarde of verbannen edelen, die een guerilla-oorlog hadden aangevangen. Hendrik, den opstand in zijn geboorte willende smoren, trok ijlings met een klein leger in Boheme en, na zijn troepen met de krijgsmacht van dit hertogdom versterkt te hebben, in Meissen, waar Otto van Nordheim zijn stedeboolder in Saksen, hem moest ontmoeten. Otto echter kwam niet, hij had de Sakkers in hun jongsten oorlog aangevoerd en wilde liever zijn vorst verraden, dan zijn oude vrienden bevechten. Aldus teleurgesteld wat betreft de sterkte van zijn krijgsmacht zag Hendrik zich genoodzaakt naar Boheme terug te trekken, van waar hij naar Worms terugkeerde. Daar werd hij gewaar, dat de zaken van kwaad tot erger liepen. Zonder hem te kennen hadden de ontevreden edelen een rijksdag belegd om den toestand des lands te bespreken en naar middelen te zoeken om dien te verbeteren. De legati van den paus waren aangekomen en wilden met Hendrik noch met iemand van zijn omgeving in gemeenschap treden. Allengs vielen zijn aanhangers hem af, tot slechts een kleine groep overbleef. Oppenheim, waar hij zich bevond, lag juist tegenover Tribur, den zetel van den rijksdag, en dag aan dag vernam hij geruchten van zijn vervallenverklaring en van der vorsten voornemen om een ander koning te kiezen. Herhaaldelijk zond hij boden tot hen, om te beloven al wat zij maar wenschten en te verzoeken dat men hem althans den titel en staat van koning liet, al moest hij dan ook alle gezag prijs geven. Zijn boden werden met minachting weggezonden. Het liet zich aanzien dat men de wapenen ter hand zou moeten nemen, en beide partijen bereidden zich reeds ten strijde, toen de verbondenen begonnen te weifelen. Veel wilden zij niet toegeven, maar zij boden uitstel aan, en Hendrik was bereid elke kans aan te vatten. Hij stemde er in toe zijn troepen af te danken, de stad Worms aan haar bisschop over te leveren, dien zij om zijnenwille verdreven had, en tijdelijk stil te leven zonder eenige aanspraak te maken op koninklijken staat of koninklijk gezag. De vorsten van hun zijde wilden het einde van het jaar van zijn excommunicatie afwachten. Voor dien tijd hoopte men den paus te Augsburg te zullen zien en zouden beide partijen zich aan diens

uitspraak onderwerpen. Kreeg Hendrik geen aflaat, dan zou hij vervallen verklaard worden als zijnde een jaar in den ban geweest en uit dien hoofde onbekwaam om eenig ambt te bekleeden. Zóoveel macht werd door het geloof of door den hartstocht van het oogenblik den paus toegekend.

Hendrik kon dit niet afwachten; honderden redenen -- ziekte, de boosaardigheid zijner vijanden, de gestrengheid van het wintersaisoon -- konden den paus beletten te komen. Hij besloot daarom naar Italië en zijn lot tegemoet te gaan. De reis over de Alpen, de drie dagen boete in de sneeuw te Canossa, de gestrengheid van den paus, de schaamte van den koning die nu de eerste was die bukte voor de macht welke zoo velen -- en onder dezen van de grootsten -- van zijn opvolgers zou vernederen; dit alles is te zeer bekend dan dat wij het hier behoeven te beschrijven. De paus gedroeg zich als iemand sterk in het bewustzijn van zijn recht en gedreven door plichtbesef, maar, door staatkundige gevoelens, wellicht zonder het zelf te weten, ten hoogste tegen den boeteling ingenomen. Hendrik aan den anderen kant, werd alleen gedreven door staatkundige beweegredenen. Hij wilde zijn koninklijk gezag niet neêrleggen in handen van Gregorius, -- hij was juist gekomen om dat te redden, -- maar hij was bereid om alle betuigingen van berouw en beloften van gehoorzaamheid te doen die noodig mochten zijn ter verkrijging van den verlangden aflaat. Hij bereikte zijn doel. Hij verliet Canossa niet als een geëxcommuniceerd balling, maar als een koning die voor de eerste reis dat gedeelte van zijn gebied bezocht dat het meest verlangend was hem te zien. De ontvangst die hem te beurt viel was niet zeer hartelijk en edelen en steden waren karig in hun beleefdheidsbetoon; maar zelfs het gemor moet hem aangenaam geweest zijn, want het was gericht tegen zijn onderworpenheid jegens den paus. Hij kreeg weldra moeds genoeg om de raadslieden van wie hij zich kort geleden had moeten scheiden weder tot zich te roepen en allengs nam hij den koninklijken staat weêr aan. Inmiddels was de synode die te Augsburg zou gehouden zijn om in Hendriks zaak te oordeelen, in duigen gevallen door de ontstentenis van rechter en beklagde. Er werd een rijksdag te Forcheim aan den

Rijn belegd, waarop Hendrik weigerde te verschijnen, zeggende dat hij het veel te druk had in Italië; de paus werd er door zijn legati vertegenwoordigd. Vele edelen waren te ver gegaan om te kunnen verwachten dat hij hen weder in genade zou aannemen. Met toestemming der legati verklaarden zij den troon onbezet en verkozen tot koning Rudolf van Zwaben, een der bekwaamsten en machtigsten uit hun midden. Gregorius bevond zich nu in ongelegenheid. Aan den eenen kant drong Hendrik bij hem aan den overweldiger in den ban te doen; aan den anderen kant verbeidden de Sakkers van zijn zijde steun in een oorlog door hen, naar zij verklaarden, meer om zijnent- dan om hunnentwille ondernomen. Hij wilde geen van beiden helpen, maar hield zich buiten den strijd, zijn kracht verspillende met beide partijen aan te manen de slachting te staken en zich aan zijn oordeel te onderwerpen. Drie jaren lang bleef hij in deze vernederende stelling. Hendrik, sterk door den wrok dien de verkiezing van zijn mededinger in het leven geroepen had, en door de genegenheid van de erflanden met hun rijke en bevolkte steden, sterk door zijn eigen sluwheid en geestkracht, won allengs veld en sloeg maar weinig acht op de brieven, waarin van hem verlangd werd, dat hij den strijd staken en zich onderwerpen zou aan de uitspraak van een rechter dien hij wantrouwde. Eindelijk was het geduld van Gregorius ten einde. Bonizo verhaalt, dat Hendrik gedreigd had een ander tot paus te zullen maken, als Gregorius niet zijn bevel wilde nakomen en zijn tegenstander in den ban doen, maar indien dit waarheid behelsde zou er gewis melding van gemaakt zijn in de lijst van misdaden waarmede de excommunicatie wordt gemotiveerd. Latere schrijvers zijn van oordeel, dat Gregorius beducht was dat de val van Rudolf hem ten volle van Hendrik afhankelijk zou maken. Maar gesteld al dat Gregorius slecht genoeg was om het vuur van een burgerkrijg alleen met het oog op eigen voordeel aan te blazen, zoo moet men het toch voorwaar een zonderlinge politiek achten, dat hij voor Rudolf partij trok juist toen diens zaak het onderspit scheen te zullen delven. Het is veeleer waarschijnlijk, dat Hendrik, aan den beteren stand zijner zaak meer zelfvertrouwen ontleend hebbende, openlijk zijn voornemen

had te kennen gegeven, de bijeenkomst van de lang beloofde synode en de uitspraak des pausen niet te zullen dulden, tenzij hij bij voorbaat de zekerheid hadde dat die uitspraak te zijnen gunste zou uitvallen. Den 7^{den} Maart 1080 deed Gregorius Hendrik ten tweeden male in den ban. Met haar nieuwhed scheen de straf ook haar kracht verloren te hebben. De vorige maal kon zij de rechtmatige vergelding voor Hendriks ondengden heeten, nu werd zij beschouwd als een politieke zet, die veeleer verontschuldiging vereischte van de zijde van 's pausen aanhangers dan gehoorzaamheid van de zijde van 's konings onderdanen. Juist in dat jaar behaalde Hendrik zijn grootste zegepralen. Aan de Elster overwon hij, op het oogenblik dat een nederlaag hem bedreigde, door den dood van den rebellenkoning, en denzelfden dag zegevierde zijn zoon in Italië over de troepen van gravin Mathilda.

Als het ware bedwelmd door zijn geluk, kwam Hendrik in Italië. Op 's pausen vervloeking had hij reeds geantwoord door Guibert van Ravenna tot anti-paus te doen verkiezen. Hij kwam nu om dezen in de St. Pieterskerk op den heiligen stoel te plaatsen en de keizerskroon uit diens hand te ontvangen. Hij trok op naar de muren van Rome, maar ontmoette daar tot zijn teleurstelling "lansen in plaats van waskaarsen, soldaten in plaats van priesterkooren." Gedurende drie winters was hij voor de stad gelegerd, niet durvende aanvallen en zonder er in te slaan de verdedigers om te koopen. Eindelijk drong hij naar binnen, en na een ijdele poging tot verzoening met Gregorius, deed Hendrik Guibert installeeren en werd hij met zijn gemalin gekroond in het gezicht van Gregorius, die nog op den Engelenburg was. Zijn zegepraal was van korten duur. De Noormannen waren opgeroepen om hun geestelijken vader bij te staan en hadden aan die stem gehoor gegeven. Hendrik had nauwelijks Rome verlaten of zij trokken er binnen en bevrijdden den paus uit zijn gevangenschap. Maar de heilige stad had meer van 's pausen vrienden te lijden dan zij van zijn vijanden had moeten verduren. Onder voorwendsel van een oproer onder de Romeinen werd de stad prijs gegeven aan plundering door de horden die Guiscard volgden, en troepen half-heidensche

Noormannen en Saracenen plunderden en verbrandden aan alle kanten, en vernielden en doodden in enkele dagen meer dan de verschillende barbaarsche veroveraars in een eeuw gedaan hadden. En niet alleen dat zij plunderden, vernielden en moordden: "vele duizenden Romeinen werden door Guiscard even als Joden verkocht; sommigen voerde hij gevangen met zich naar Calabrië." "En inderdaad" vervolgt Bonizo, "zij die, als Joden, hun herder verraden hadden, zij verdienden die straf." Wij mogen aannemen, dat Gregorius zijn verbittering niet op die wijze haar loop gelaten zou hebben, maar wij moeten bekennen, dat het lijdelijk toelaten, (zoo niet erger) van de barbaarschheden zijner bondgenooten een sombere schaduw op zijn karakter werpt. Hij bleef zelfs niet te Rome om zijn onderdanen in hun leed te steunen. De herder had voorzeker moeten blijven om zijn zoozeer geteisterde kudde troost en bijstand te bieden. Hij verliet haar echter, hetzij uit hardvochtigheid, hetzij uit vrees¹ en volgde Guiscard naar Salerno. Daar herhaalde hij zijn vervloeking van Hendrik, en stierf toen, tengevolge van ziekte of verdriet. Zijn laatste woorden waren: "Ik heb de gerechtigheid lief gehad en de ongerechtigheid gehaat, daarom sterf ik in ballingschap." De bittere gewaarwordingen pas door hem onderonden straalden er in door, maar zij dragen den stempel van vast geloof in de rechtvaardigheid zijner zaak.

Men kan licht meenen dat hier meer dan noodig was is uitgeweid over de betrekkingen tusschen Gregorius en Hendrik; het onderwerp toch is reeds dikwijls behandeld, en wellicht geen periode van de geschiedenis der middeleeuwen is beter bekend. Maar alleen hier, in den grootsten strijd zijns levens kan men duidelijk Hildebrands waarde als een staatkundig kerkvoogd leeren kennen. Er is maar al te dikwijls van hem gesproken als ware hij slechts een geestelijk staatsman geweest, iemand van groote bekwaamheid en eerezucht, die zijn talenten aanwendde ten nutte van de instellingen waaraan hij bij toeval verbonden was en die, met slechts geringe wijziging van zijn

¹ Hij kan evenzeer de verbittering der Romeinen als den terugkeer der keizerlijken gevreesd hebben.

inborst een groot minister of een machtig keizer, een Richelieu of een Napoleon had kunnen wezen. Het is waarschijnlijk, dat zijn genie hem in elke loopbaan tot een groote hoogte zou hebben gebracht; dat hij bij voortduring onder vijf opvolgende pausen werkzaam was, bewijst dat hij praktische bekwaamheden bezat; maar als leek zou hij inderdaad een geheel ander persoon zijn geweest dan de Hildebrand dien wij hebben leeren kennen. De wortel van al zijn begrippen, de hoofddrijfveer van al zijn handelingen, was geloof in de christelijke kerk, niet slechts geloof aan haar leerstellingen, maar een volle overtuiging van de rechtmatigheid van haar gezag en de weldadigheid van haar werking. In zijn oprechte, innige gestrengheid van karakter, ¹ in de geestkracht waarmee hij den eersten paus stennde die de kerk trachtte te hervormen, in zijn weigering om de pauselijke waardigheid aan te nemen zoolang er anderen waren die der kerk met meer vrucht van dienst konden zijn, in zijn hardnekkig afslaan van elk vergelijk met Hendrik te Rome, waarbij hij zich liever aan het ergste blootstelde dan het verkeerde de hand boven het hoofd te houden, ontwaren wij dikwijls de bekrompenheid van geestelijk fanatisme, maar nooit het bovendrijven van persoonlijke eerezucht. Die eerezucht kan den mensch wel leiden tot het trotseeren van gevaar, maar leert hem geenszins macht afwijzen. Er is echter een andere eerezucht, bedriegelijker maar bijna niet minder onedel dan de persoonlijke, die den mensch alle hooger doel uit het oog doet verliezen door de begeerte om een staat of instelling te ontwikkelen, waarmee hij zijn persoonlijkheid als het ware vereenzelvigd heeft. Dat Hildebrand daaraan soms heeft toegegeven, — dat de verzoeking er toe zich steeds aan hem heeft voorgedaan, moet worden toegegeven, maar men kan hem niet in waarheid beschuldigen, dat het de drijfveer van zijn daden geweest is. Zijn oogenblikkelijke triomf te Canossa, die den grootschen aanvang uitmaakt van de worsteling welke met de

¹ Ipse quoque mihi nuper confessus es, quoniam ideo te funditus a porrorum sive ceparum perceptione compescis, quia videlicet his acuminibus uberius delectaris

vernederling der Hohenstaufen eindigde, heeft vele schrijvers genoopt, zijn genie te roemen ten koste van zijn rechtschapenheid. Men moet echter bedenken, dat de eerste banvloek niet werd uitgesproken tijdens Hendrik in hachelijke omstandigheden verkeerde; juist in het oogenblik van diens zegepraal eischte de paus gehoorzaamheid van hem, en de krisis werd teweeg gebracht door eigen toedoen, toen hij den paus vervallen liet verklaren. Had verder Gregorius slechts de vernederling van het keizerrijk beoogd, dan zou er geen verzoening hebben plaats gevonden, en zou de in den ban gedane koning de gelegenheid verloren hebben, die hem door den pauselijken aflaat gewerd. Zelfs als het der moeite waard geweest ware een dadelijk voordeel te verwerpen voor het vertoonmakend voor elk zichtbaar blijk van onderwerping te Canossa, zou een staatsman de vervloeking of spoedig of niet herhaald hebben. Hij zou niet het tanen van Rudolfs zaak hebben afgewacht om dezen te helpen. De houding van Gregorius gedurende den tijd die tusschen de beide vervloekingën verliep, was in de verste verte niet die van een behendig en eerezuchtig staatsman. Beide koningen wendden zich tot hem met uiterlijke teekenen van eerbied, maar Hendrik dwarsboomde zijn wenschen, terwijl Rudolf en de edelen die zijn partij hadden gekozen, wars werden van hetgeen zij als 's pausen lafhartigheid en verraad beschouwden. Herhaaldelijk richtten zij brieven tot hem, waarin zij er op aandrongen, dat hij den koning zou steunen tot wiens verkiesing zijn legati hadden medegewerkt en die hem onderdanig wilde zijn. Hun schrijven echter had geen gevolg. De paus verklaarde zich niet, maar verzocht beide koningen, de wapenen neêr te leggen en hem tusschen hen te laten oordeelen. Voortdurend raad en scheids rechterschap aan te bieden en dat aanbod steeds verworpen te zien, daaraan is een priester vrij gewoon, maar den staatsman verschaft het weinig eer.

Ook het einde van Hildebrands leven was geen zegepraal. De kerk moge later voordeel gehad hebben van de hardnekkigheid waarmee hij elk vergelijk met den keizer afwees, maar de dadelijke gevolgen van die hardnekkigheid waren zoowel voor hem als voor Rome noodlottig, en zijn gedrag heeft minder van de

verstandige vasthoudendheid van een staatsman dan van de hartstochtelijke onbewegelijkheid van een eerlijk geestelijke.

Wij zijn dus geenszins van oordeel, dat Hildebrand zich onderscheidde door die soort van staatsmanskunst welke bestaat in degelijke menschenkennis en in het vermogen om van der menschen hartstochten en de omstandigheden van het oogenblik partij te trekken. Hij had, hetgeen van veel krachtiger invloed op zijn doen was, een vast geloof in het oppergezag der kerk, dat in zijn meening haar algeheele onafhankelijkheid omvatte van alle wereldsche tussenkomst en zelfs in hooge mate het recht van toezicht op het wereldlijk gezag. Dit geloof was, naar men wel in het oog moet houden, grootelijks onderscheiden van wat nu veelal geloof genoemd wordt, namelijk trachten iets te gelooven waarvan men de reden niet kan bevroeden; het was een innige, ernstige overtuiging, die geheel zijn gemoed doordrong, in de verklaring van wier gronden hij wellicht niet geweigerd zou hebben te treden, maar waarvoor hij geen bewijsgronden behoefde. Vandaar dat het een krachtige hefboom was om hem tot groote daden te bewegen en hem te schragen onder de gevolgen van die daden, daar hij onmogelijk kon terugtreden zonder zijn geweten te krenken.

Uit de briefwisseling van Gregorius blijkt duidelijk hoe hij voor de rechten der kerk opkwam. Hij eischte Hongarije, Spanje en Corsica als oude bezittingen van St. Petrus; hij wilde daarbij niet in een motiveering van zijn eischen treden, maar beriep zich op de wetenschap ten deze, van hen aan wie zijn brieven gericht waren. Hij behandelde Philips van Frankrijk even fier als den keizer; hij berispte hem niet slechts, maar beval de bisschoppen hun koning te gispen, en hem, ingeval hij niet tot inkeer kwam, te treffen met het zwaard der kerk, of zelfs zijn koningschap onder interdict te stellen. Aan een edelman, die zich op een bisschop gewroken had omdat deze hem in den ban gedaan had, schreef hij: "Gij hadt hem moeten gehoorzamen, zelfs al ware zijn vonnis onrechtvaardig geweest." Van alle christenvorsten behandelde hij slechts één, Willem van Normandië, met eerbied, zelfs toen deze hem tartte, — een eerbied, waarschijnlijk evenzeer het gevolg van des Veroveraars

vastheid van karakter als van diens mildheid jegens de kerk. Aan een ander vorst schreef hij met kennelijke hoffelijkheid maar deze was een Saraceen. Op de moorsche kust waren nog eenige christenen gevestigd, wier aantal echter zoo gering was, dat zij zelfs niet de drie bisschoppen hadden, noodig om een nieuwen te wijden. Gregorius verlangde dat zij een priester zouden zenden om tot bisschop van Hippo gewijd te worden, en nam deze gelegenheid waar om niet alleen aan de kerk te Hippo te schrijven, maar ook aan den moorschen koning Anazir, die zijn belangstelling in de aangelegenheid had aan den dag gelegd. Diens goedheid, zegt het schrijven, moest door God zijn ingegeven, zonder wien wij niets goeds kunnen denken of doen:

“Want er is niets (heet het verder) wat Gode in ons welgevalliger is dan dat een mensch zijn naaste liefheeft als zich zelf, en niemand doet wat hij niet zou wenschen dat hem geschiedde. Die liefde zijn wij elkander nog meer verschuldigd dan anderen volken, want wij gelooven, hoezeer op verschillende wijze, in één God; wij loven en aanbidden hem dagelijks als den schepper van het heelal en den heer der wereld. Want, gelijk de apostel zegt, hij is onze vrede, die beiden één gemaakt heeft.”¹

Deze brief besluit met den wensch dat God Anazir in Abrahams schoot moge voeren. Het onderscheid tusschen het islamisme en het heidendom gemaakt, bewijst een kennis van het eerstgenoemde, die men in de elfde eeuw bezwaarlijk zou zoeken. Ook de vrijzinnige toon van den geheelen brief is opmerkelijk, zelfs al neemt men in aanmerking dat de paus natuurlijk een vorst, die het laatste overblijfsel van de kerk van Afrika onder zijn gezag had, gunstig wilde stemmen.

Gregorius was echter niet alleen met ijver bezielde om de kerk tegen uitwendige moeilijkheden te schragen; de handhaving der tucht is het onderwerp van verreweg het grootst gedeelte van zijn correspondentie. Sommige kerkvoogden bestrafte hij wegens luiheid; anderen omdat zij de bezittingen hunner kerken verkwistten, weêr anderen omdat zij de abdijen binnen hun

¹ *Registri*, III. 21.

diocesen onderdrukten, velen wegens hun lauwheid in het tegen- gaan van simonie en concubinaat (of huwelijk) onder hun gees- telijken. Een abt die van woekeren beschuldigd was, moest zich dadelijk van die aanklacht zuiveren:

“Want wat wij bij de leeken afkeuren, kunnen wij bij u niet onopgemerkt laten, evenmin als wij, indien de misdaad bewezen wordt, u de welverdiende straf kunnen laten ontgaan.”

Slechts door zijn brieven na te gaan kan men ontwaren, hoe het helderziend oog van Gregorius over geheel Europa waarde, hoe snel en met hoeveel geestkracht hij de wet der kerk deed eerbiedigen en misbruiken onderdrukte.

Het kwaad dat hem het meest bezig hield en waarop hij, even als alle hervormers van dien tijd met afschrik neêrzag, was het koopen van kerkelijke ambten en het huwelijk der gees- telijken. Er is reeds genoeg vermeld om aan te toonen hoe het eerste misbruik de kerk besmette en hoe noodig de maatregelen ter bestrijding waren; maar het verbod van het huwelijk eischt een oogenblik onze aandacht. De gevaren die van deze onna- tuurlijke beperking het gevolg zijn, ontgingen reeds in dien tijd der aandacht niet,¹ maar overwegingen van dien aard betee- kenden slechts weinig bij de uitspraken van een eerlijk fana- tisme. Hoe heftig dit fanatisme was, kan men zien in de wer- ken van Damiani, en de dweeperij, die in hem haar stoutste uiting vindt, werd gedeeld door het beste gedeelte der geeste- lijkheid van dien tijd en gesteund door de leeken, die de ge- strengheid van een tucht, waaraan zij niet onderworpen waren, bewonderden. De voorstanders van het celibaat ontleenden kracht aan de omstandigheid dat de gehuwde geestelijken over het al- gemeen de minst ijverigen en het meest genegen waren om hun beneficia ten voordeele van hun gezinnen te berooven. Ware het inderdaad niet geweest voor het sterk vooroordeel der christen- heid tegen het huwelijk der priesters, zoo zouden de kerkelijke leenen waarschijnlijk denzelfden weg gegaan zijn als de mili-

¹ Qui... violenta exactione homines vivere cogeret ritu angelorum, et dum consuetum cursum naturae negaret, fornicationi et immunditiae frena laxaret. — Lambertus van Hersfeld 1074.

taire — van dienst tot erfelijkheid¹ en men zou in Europa geen geestelijkheid hebben, maar een kaste van priesters, wier eenig werk zou zijn het verrichten van ceremoniën. Nemen wij in aanmerking hoe sterk in de kindsheid der beschaving de neiging was om veeleer het sacerdotale dan het kerkelijke van het priesterambt te ontwikkelen, dan mogen wij wel dankbaar zijn, dat het bijgeloof des volks aldus het evenwicht hielp bewaren.

De opheffing van simonie en van het priesterhuwelijk, al ware het ook hoofdzakelijk het gevolg van dweepzucht, moet voor Hildebrand veel aantrekkelijks gehad hebben, omdat zij de kerk gemakkelijker te bestieren maakte, doordien elk harer beampten van wereldsche banden werd losgemaakt en te nauwer verbonden aan de groote instelling die zijn beste krachten eischte. Naarmate de priesters meer onmiddellijk van Rome afhingen, zouden zij vatbaarder zijn voor de impulsie die hij wenschte te geven. Met het oog daarop moedigde hij ook beroepen op Rome aan en drong er meer dan eenige paus die hem voorging op aan, dat alle nieuw benoemde aartsbisschoppen derwaarts zouden komen om met den mantel bekleed te worden. Zijn staatkundig denkbeeld was klaarblijkelijk de ineensmelting van de kerk tot een eenvormig lichaam, doordrongen van de leer en tucht, die van zijn hoofd, de kerk van Rome² zou uitgaan, “waarover,” zegt hij, “nooit eenige ketter gesteld was, noch kan worden,

¹ In Normandië werden de kerken dikwijls beërfd, en in de brieven van Gregorius wordt melding gemaakt van het geval, dat een bisschop (van Dol) de bezittingen zijner kerk vervreemd had ten voordeele van zijn schoonzonen. — *Greg.* blz. 542.

² Evenals andere groote voorstanders van centralisatie, schatte Gregorius zijn persoonlijke invloed te gering en vergat hij dat zijn opvolgers waarschijnlijk zouden ontaarden. Hoe zou hij te moede geweest zijn, als hij had kunnen voorzien dat Rome, welks centraal gezag hij had versterkt om de omkooping op te heffen, het synoniem zou worden van veiligheid. Er was weinig meer dan een eeuw verlopen toen “Goliath” kon zingen:

Papa si rem tangimus nomen habet a re,
 Quicquid habent alii solus vult papare;
 Vel si verbum gallicum vis apocopare
 Paez, paez, dit le mot, si vis impetrare.
 O vos bursae turgidae, Romam veniatis;
 Romae viget physica bursis constipatis.

naar wij vertrouwen, want de heer Jezus zegt: "Ik heb voor u gebeden, Petrus, dat uw geloof niet fale."

Hij richtte veel brieven aan verwijderde kerken, waarin hij de dwalingen in haar dienst afkeurde of ze sterkte in orthodoxe praktijken, die door haar naburen in gevaar gebracht waren. Zoo werden de Armeniërs geprezen wegens het gebruiken van ongezuiverd brood (*azima*) bij het avondmaal, maar berispt wegens het vermengen van den wijn met water. De sardinische geestelijkheid moest haar baarden laten scheren evenals de romeinsche; een voorbeeld zou haar niet ontbreken, daar de aartsbisschop, tijdens zijn bezoek te Rome, zich aan een operatie van de zijde van 's pausen barbier had moeten onderwerpen. In brieven aan den koning van Leon en Castilië, waarin hij de invoering van romeinsche gebruiken voorstaat, en in een weigerend antwoord aan de Bohemers, die verlangd hadden de dienst in de slavonische taal te mogen lezen, bespeurt men dien afkeer der pausen van de geringste veranderingen, die bijna alle oude liturgieën heeft doen verdwijnen en het model van Rome algemeen heeft doen worden.

Zelfs die stalen wet, welke elke kerk vrijheid in onverschillige zaken ontzegde, had haar goede zijde. Een groot deel van Europa was nog heidensch of althans nog niet ver van het heidendom verwijderd. Ten oosten van de Elbe predikten zendelingen met levensgevaar het christendom. Denemarken en Noorwegen behoorden alleen door den wil van hun koningen tot de christenheid. Lanfranc werd gewaarschuwd een eind te maken aan de slechte gewoonten der Schotten, die niet slechts het christendom lieten varen, maar ook hun vrouwen verkochten. De Denen moesten ophouden het den geestelijken lastig te maken, omdat dezen niet ten hunnen gunste de tooverkunst wilden nitoefenen. Het was voor volken, in dien barbaarschen toestand verkeerende, goed dat er een centraal gezag was, dat tot iets hoogers drong dan waaraan zij zonder dat zouden gedacht hebben. Het is wel waar, dat de kerk allengs meer verdorven werd, maar de hervormers van de zestiende eeuw zouden een vrij wat zwaarder taak gehad hebben dan het geval was, hadde elke kerk bij het algemeen bederf nog

haar bijzonderen voorraad bijgeloof en dweeperij aangebracht.

De betrekkingen tusschen Hildebrand en Berengar mogen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan, want zij verspreiden licht over zijn karakter, evenzeer als over de algemeene geschiedenis van dien tijd. Professor Shirley heeft in een onlangs uitgegeven voorlezing ons Berengar doen kennen als den eersten vertegenwoordiger van die wijsbegeerte, die, hoezeer het nooit wagende aan de geheimenissen des geloofs te twijfelen, ze trachtte te verklaren; die het orthodox gelooven tot grondslag aannam en, zoo al, bij vergissing niet vast in haar schoenen stond. Berengar was niet slechts de eerste van die school, hij was er ook een uitstekend vertegenwoordiger van. Hij dachtte geen verwijtingen; hij verduurde de vijandschap en trotseerde de bedreigingen der fransche geestelijkheid; hij werd zelfs door den paus in den ban gedaan; maar zoo hij al in dit laatste berustte, was het omdat hij begreep dat het 't gevolg was van verkeerde opvatting, geenszins uit minachting van 's pausen gezag. Welke verklaring de paus ook voorschreef deed hij, maar onmiddellijk daarna zette hij uiteen, dat het volmaakt overeenkwam met de theorie steeds door hem volgehouden.

Een ter dege orthodoxen geest kan niets meer tegenstaan dan een man, die beweert de ware leer te volgen op een wijze, verschillende van die, waarop alle andere menschen dat doen. Er is slechts één afdoende weg met hem in te slaan, nl. ontkennen dat hij ze volgt, en hem dien overeenkomstig te behandelen. Gregorius schijnt geaarzeld te hebben. Algemeen werd Berengar voor ketter uitgemaakt, maar hij beleed algeheele gehoorzaamheid. Gregorius deed in zijn aarzeling een beroep op de goddelijke leiding en meende dat deze hem ingaf Berengar vrij te spreken. Deze onderteekende een hem voorgelegde geloofsbelijdenis, waarna hem brieven werden verstrekt, houdende de verklaring, dat hij een geloovig zoon der kerk was, en dat 's pausen anathema ieder zou treffen die het hem lastig mocht maken. 's Pausen zachtheid tegenover den ketter werd hem later als misdadig aangerekend.¹

¹ Idem praesumptor jejuniū indixit cardinalibus, ut Deus attenderet, quis rectius sentiret de corpore Domini, Romanave Ecclesia, an Beringarius, per hoc manifeste probatus infidelis, cum in Niceno consilio scriptum sit, quia "dubius in fide infidelis est." *Benno de Vita Hildebrandi*.

Wij moeten nog stilstaan bij die verheven godsdienstige geestdrift, welke Hildebrand kenmerkte en een van de hoofdbronnen van zijn macht was. Dat hij in bijna alle opzichten zijn tijd iets vooruit was, is evenzeer een bewijs van zijn grootheid als van zijn oprechtheid. Hij vatte niet, als Karel de Groote of Frederik II gretig begrippen aan, tot wier aanleering de wereld nog eeuwen zou behoeven, maar nog veel minder volgde hij eenvoudig den loop der openbare meening. Hij was zijn tijd juist genoeg vooruit om in staat te zijn met kracht de denkbeelden vast te houden, waarvoor zijn tijdgenooten rijp waren, maar die zij nog niet kenden. Dit blijkt uit zijn geheele staatkunde, maar geen beter bewijs kan er van geleverd worden, dan dat hij reeds het denkbeeld van een kruistocht had opgevat, dien hij, zoo de omstandigheden het hadden toegelaten, zelf zou hebben aangevoerd, maar die, toen hij dat niet vermocht, eerst twintig jaren later plaats vond.

De innigheid van zijn christelijke liefde blijkt uit twee brieven aan de kerk en den bisschop van Carthago. De moeilijkheden waarmede de afrikaansche christenen hadden te worstelen, schijnen geenszins de liefde en zelfverloochening te hebben ten gevolge gehad, die soms geacht worden het best door het ongeluk gekweekt te worden. Aanhoudend hadden zij oneenigheden, en enkelen gingen zoo ver, van den bisschop aan te klagen bij den saraceenschen vorst, die hem tot geeseling met den riem veroordeelde. Ware zoo iets in Europa gebeurd, de schuldigen waren onmiddellijk in den ban gedaan, maar Gregorius was niet hard voor de verdrukte gemeente. Hij vangt zijn brief aan met zijn zegen¹ en met vermaningen, en herinnert aan de beloften van Christus — aan een heerlijkheid die komen zal, en drukt hun op het gemoed dat, zoo zij die heerlijkheid willen beleven, zij alle oneenigheid moeten vermijden en zich hullen in nederigheid: dat zij onderdanig moeten wezen aan de gestelde machten, en vooral aan de geestelijke. Vervolgens tot het feit komende dat hij hun moet verwijten, schrijft hij:

¹ Hij bezigt de formule *salutem et apostolicam benedictionem*, wat in streng berispende brieven gewoonlijk wordt achterwege gelaten of althans gevolgd door "si obedierint."

“O slecht voorbeeld! o voorbeeld vol schande voor uwe — neen, voor de heilige katholieke kerk. Wederom is Christus gevangen genomen, veroordeeld door toedoen van valsche beschuldigers en getuigen, gerangschikt onder de dieven en gegeeseld. Door wie? Door hen die gezegd worden in zijn menschwording te gelooven, zijn lijden te eeren, met vertrouwen zijn andere heilige geheimenissen te omhelzen. Moet ik bij dat alles zwijgen, of moet ik weenen en door mijn rouwe hen berispen? Er staat geschreven: “Ween overluid, ontzie u niet.” En verder: “Als gij niet spreekt om den slechte van zijn weg te brengen, zal ik van u voor zijn bloed rekenschap eischen.” Voorzeker dus moet ik weenen, voorzeker moet ik berispen, opdat niet van mij voor uw bloed rekenschap worde gevorderd, opdat niet voor uw zonden ik bezocht worde voor den gevreesden rechter, den rechtvaardigen en onveranderlijken rechter.”

Het schrijven eindigt met een gebed dat zij moeten doen, opdat zij niet, in hun slechtheid zouden volharden en hem zoo-doende noodzaken hen met het zwaard der vervloeking te treffen.

Zijn schrijven aan Cyriacus, den gehoonden bisschop, is natuurlijk zachter en deelnemender. Hij heeft met leedwezen van diens lijden vernomen, maar toch heeft hij er zich in verheugd, en spoort hij den martelaar aan, niet alleen geeselingen, maar zelfs den dood te verduren in de verdediging van de wetten der kerk.¹

“Door deze daden, van denzelfden aard als die haar deden opgroeijen, is de heilige kerk hersteld; dit erfdeel hebben de heilige vaders ons nagelaten, dat wij door veel wederwaardigheden het koninkrijk Gods zouden binnengaan. Hevig is inderdaad de strijd, maar oneindig de belooning. Het lijden toch van den tegenwoordigen tijd is niet te vergelijken bij de heerlijkheid die aan ons geopenbaard zal worden. Laat ons dus, in geest bijeen, hoezeer in lichaam gescheiden, de wederzijdsche vertroosting door brieven volhouden, zoo dikwijls de gelegenheid het toelaat. En laat ons den almachtigen God bidden, dat het Hem behage neêr

¹ De grief tegen den aartsbisschop was, dat hij geweigerd had een wijding te verrichten in strijd met de kerkwetten.

te zien op de afrikaansche kerk, die nu langen tijd gezwoegd heeft en geslingerd is op de baren van veel bezwaren, en zeggen wij niet den Psalmist: "Ontwaak, waarom slaapt gij, o eeuwige; maak u op, verstoot ons niet voor immer. Waarom wendt gij uw aangezicht af en vergeet gij ons leed en onzen nood?"

Er zijn velen die grif genoeg bijbelteksten kunnen aanhalen om anderen te troosten, maar die vergeten om te zien naar die teksten, welke in hun eigen leed van nut zouden kunnen zijn. Hildebrand behoorde niet tot de zoodanigen. De brieven die nog van hem bestaan handelen over openbare aangelegenheden¹ en bevatten daarom weinig stof voor de uiting van godsdienstig gevoel, maar er zijn enkele, aan zijn dierbaren vriend den abt Hugh van Cluny gerigt, waarin hij zijn godvruchtige gevoelens vrijen loop schijnt gelaten te hebben. Een van deze, gedagteekend 22 Januari 1075, vangt aan met de mededeeling aan den abt hoezeer hij den last van de pauselijke waardigheid veel te zwaar heeft gevonden. Hij zegt gebeden te hebben, dat hij uit dit leven mocht weggenomen worden, of dat zijn arbeid der kerk zou baten, maar dat zijn gebed niet verhoord schijnt te zijn. De bisschoppen stellen de liefde tot Christus voor wereldsche eerezucht op den achtergrond. Onder de vorsten kent hij geen enkelen die Gods eer boven zijn eigen stelt, of rechtvaardigheid boven voordeel, en het volk in welks midden hij leeft, Lombarden, Noormannen en Romeinen, schijnt bijna erger dan heidenen.

"Om van mijzelven te spreken, ik ga zoozeer gebukt onder den druk van mijn ambt, dat geen hoop op gelukzaligheid mij meer rest, behalve in de genade van Christus. Indien ik niet hoopte op een beter leven en der heilige kerk van dienst te zijn, zou ik in geen geval te Rome blijven, waar ik sedert mijn twintigste jaar, doch daarvan is mij Gode getuige, niet uit vrije beweging, gewoond heb. Vandaar dat ik, tusschen het verdriet dat mij dagelijks bij vernieuwing kwelt, en de hoop wier verwezenlijking, helaas, maar al te lang uitblijft, ge-

¹ Professor Jaffe onderstelt dat het een verzameling van staatsbescheiden is, op last van Gregorius uitgegeven. Voorrede van de Monumenta Gregoriana.

slingerd door duizende stormen, vele dooden sterf en hem verbeide, die mij in zijn kluisters boeide, die mij tegen mijn zin naar Rome terugvoerde en mij daar met duizenden moeilijkheden omgaf. En dikwijls zeg ik tot hem: "Spoed u, draal niet, kom spoedig en maak mij vrij om der wille van de liefde van de gebenedijde Maria en van den heiligen Petrus." Maar dewijl lof nit den mond van een zondaar van geen waarde is, en zijn gebed niet spoedig verhoord wordt, zoo bid en smee ik u, hun die om het verdienstelijke van hun wandel waardig zijn verhoord te worden,¹ te verzoeken, dat zij Gode voor mij smeecken met die liefde, waarmede zij ons aller moeder behooren lief te hebben."

Deze brief is vooral ook daarom van belang, wijl er uit blijkt, dat Gregorius meende, dat hij, door zich aan de openbare zaken te wijden, zijn persoonlijke heiligheid ten behoeve der kerk prijs gaf.

In een ander schrijven verzoekt hij Hugh voor hem te bidden, opdat hij juist geleid en ten laatste in de haven van Christus' genade mocht gevoerd worden:

"Dikwijls is het leven mij een last en verlang ik naar den dood van mijn lichaam. Maar als de arme Jezus (pauper Jesus) die liefelijke trooster, en God en mensch, de hand uitstrekt, dan verblijdt hij mij kalm in mijn leed en mijn droefenis. Maar als hij mij dan weêr afstoot, legt hij mij meer op dan ik kan dragen. In mijzelfen sterf ik steeds, maar in hem leef ik inmiddels. Dan neem ik mijn toevlucht tot deze bede: "Ontferm u over mij, o Heer, want ik ben zwak," en tot deze: "Ik ben als het ware een monster geworden voor velen, maar gij zijt mijn sterke burcht;" ook vergeet ik niet dat "Gode in staat is uit deze steenen voor Abraham kinderen te verwekken."

Deze woorden dragen den echten stempel van godsvrucht. Elk christen die in leed verkeerde, van den tijd der apostelen tot op den huidigen dag, had ze kunnen uiten. Zelfs Luther had ze tot de zijne kunnen maken, met evenveel vuur en innigheid. De meeste geschiedschrijvers van Gregorius hebben in hun bewondering van zijn staatkundige bekwaamheden of in hun haat

¹ De monniken van Cluny.

tegen de zaak die hij voorstond, die godsvrucht onopgemerkt gelaten. Voor zijn tijdgenooten evenwel, en zeker voor hen die veel met hem verkeerden moet zij een van de sprekendste trekken van zijn karakter geweest zijn, en waarschijnlijk spreekt dáárom Bonizo steeds van hem als "Hildebrandus Deo amabilis." Innig godsdienstig gevoel zal een mensch niet voor dwalingen behoeden, zelfs niet altijd voor misdaden, maar het is een waarborg tegen onedele zelfzucht of kleingeestige bedoelingen, en Hildebrands vroomheid mag alleszins aanspraak maken op den eerbied van velen, die het minst genegen zijn hun goedkeuring te hechten aan zijn staatkunde.

(*Fraser's Magazine.*)

DE STICHTING VAN HET KONINKRIJK BELGIE.

II.

De ziel van het nieuwe ministerie, dat zich vormde te midden der algemeene verwarring gedurende de laatste dagen van Maart, was Jozef Lebeau. De regent had zich in de eerste plaats gewend tot den gouverneur der provincie Luik, de Sauvage, een administrateur zonder groote politieke beteekenis; voor deze echter de roeping naar Brussel opvolgde, trachtte hij Lebeau, den procureur-generaal aan het hof van appel van Luik, over te halen zich te belasten met het ministerie van buitenlandsche zaken, in deze dagen zeker van het meeste gewicht. Lebeau was oorspronkelijk door zijn ouders bestemd geworden voor den geestelijken stand, maar had verkozen zich een eigen weg door het leven te banen. Als klerk aan den burgerlijken stand der stad Luik had hij zooveel weten over te leggen van zijn klein traktement, dat hij in de rechten studeeren en den graad van doctor verwerven kon. Toen praktiseerde hij als advocaat, eerst in zijn vaderstad Hoei, vervolgens te Luik, waar hij uitblonk door zijn redenaarstalent. Bovendien was hij met zijn vrienden Devaux en de gebroeders Rogier werkzaam aan een staatkundig blad, dat zich weldra in een grooter en invloedrijk staatkundig dagblad, *le Politique*, oploste; in de kolommen van dit blad verdedigden hij en zijn vrienden het eerst de vereeniging der liberalen en katholieken. Zijn bepaalde voorliefde voor de constitutioneele monarchie sprak hij uit in de 1830 verschenen *Observations sur le pouvoir royal*, een geschrift, dat voor 't ove-

rige slechts bedoelde een uiteenzetting van het positieve staatsrecht van het koninkrijk der Nederlanden. Zoo juridiesch en staatkundig voorbereid werd hij door de provisioneele regeering benoemd tot procureur-generaal en tot lid der commissie voor de grondwet, op welker werkzaamheden hij een grooten invloed uitoefende. Door het distrikt Hoei gekozen voor het nationaal congres, onderscheidde hij zich in de debatten door het ruime gezichtspunt, waaruit hij alle zaken beschouwde; vooral op het gebied der buitenlandsche politiek en der daarmede samenhangende vragen van binnenlandsch bestuur verloor hij nooit den toestand en de belangen van het overige Europa uit het oog; tegen de zucht om zich bij uitsluiting van anderen Frankrijk in de armen te werpen verzette hij zich met kracht. Als toekomstig koning der Belgen liet hij het eerst het oog vallen op den prins, tegenwoordig koning Johan van Saksen; aan deze keuze verbond hij een destijds meermalen geopperd plan om het koninkrijk Saksen te ruilen tegen de Rhijnprovincie en dit gedeelte van Pruisen met België te vereenigen. Toen deze combinatie ondoenlijk bleek te zijn, wendde Lebeau zich tot den door het fransche kabinet verafschuwden hertog van Leuchtenberg; van hem ging het bepaalde voorstel uit dezen te verheffen op den belgischen troon; zonder ophouden vestigde hij de aandacht op de gevaren, welke voort moesten vloeijen uit de keuze van den hertog van Nemours, als deze mocht slagen; weldra doorzag hij op wat wijze Louis Philippe de belgische natie om den tuin leidde. Innig overtuigd van de noodzakelijkheid om in plaats van het provisioneel bewind een krachtig staatsbestuur aan het roer te zien, deed hij, terwijl nog de deputatie van het congres te Parijs een officieel antwoord wachtte, het voorstel om een luitenant-generaal te benoemen, en trachtte den vorst de Ligne over te halen zich deze hooge waardigheid te laten opdragen; toen vervolgens besloten werd een regentschap in te stellen, stemde hij, die in alles geavanceerd was, niet voor Surlet de Chokier, maar voor den streng katholieken Felix de Mérode. Hij hing geen bepaalde persoonlijkheid aan, hij verwierp elke exclusieve richting in de staatkunde, juist omdat hij slechts één doel voor oogen had: de onafhankelijkheid van zijn vaderland.

Toen Lebeau er vervolgens op aandrong, dat zijn vriend Devaux, ten wiens behoefte hij aanvankelijk het hem aangeboden ministerie weigerde, althans als minister van staat zitting in het kabinet zou hebben, "omdat zijn zeer bepaalde zienswijze omtrent het gewichtigste vraagstuk, dat betreffende het hoofd van den staat, slechts door dien steun den noodigen klem in den ministerraad zou hebben," kon men er niet meer aan twijfelen, welke oplossing hem voor den geest zweefde. Devaux had in het nationaal congres de candidatuur van hertog Leopold van Saksen-Koburg met nadruk aanbevolen en was onmiddellijk voor de eerste koningskeuze daarop teruggekomen. Gelukkig verviel de voornaamste hinderpaal, welke vroeger deze candidatuur had in den weg gestaan. Lord Ponsonby liet zijn vroegere weigering haar goed te keuren varen, en verklaarde zich bereid bij zijn regeering en bij de conferentie voor den hertog te werken. Hij had zich ten slotte overtuigd van de onmacht der orangistische partij, daar de samenzwering, met welker geheimen hij ten volle vertrouwd was, in spijt van het ministerieel interregnum op niets was uitgeloopen. Enkele door schitterende beloften gewonnen officieren waren in hechtenis genomen of op de vlucht gegaan; de soldaten waren trouw gebleven aan de regeering; het volk was in woede opgestaan tegen de oranjegezinden, en er had zich onder de meest ontwikkelden een partij gevormd welke, nevens de nationale onafhankelijkheid en de integriteit van het belgiesch grondgebied, de eeuwige uitsluiting der Nassauers in haar vaan geschreven had. "De prins van Oranje heeft het spel gewaagd en het onherroepelijk verloren," zeide lord Ponsonby tot Lebeau bij een hunner eerste bijeenkomsten; thans was hij aanstonds bereid een ander plan te volgen, dat althans Englands invloed in België zou doen toenemen en ook door de overige groote mogendheden niet geheel verwerpelijk zou geacht worden.

Prins Leopold woonde destijds te Claremont in Engeland geheel en al ambteloos; maar reeds vroegtijdig had hij, door een levendig aandeel te nemen aan de groote gebeurtenissen van een veel bewogen tijd, zijn geest gevormd en zijn karakter gestaald; vervolgens had hij met aandacht het intrigeeren der kabinetten en het staatkundig leven eener groote natie gadeslagen. Nau-

welijks volwassen had hij zich, toen zijn vader na den slag van Iena door Napoleon van zijn heerschappij ontzet en spoedig van hartzeer gestorven was, naar Rusland begeven, waar een zijner zusters gehuwd was met den grootvorst Konstantijn. Spoedig verwierf hij zich de genegenheid van keizer Alexander en werd in spijt van zijn jeugd benoemd tot generaal. Maar Napoleon bedreigde den broeder van Leopold, wien door den vrede van Tilsit het vaderlijk erfdeel was teruggegeven, op nieuw met ontzetting, indien Leopold niet den russischen dienst verliet. Uit liefde jegens zijn broeder voldeed hij aan dien eisch. De volgende jaren was hij op reis; o. a. hield hij zich geruimen tijd te Parijs op, dat toen meer dan ooit gold voor het middelpunt der beschaafde wereld. Maar zoodra de wereld begon op te staan tegen het napoleontische juk, trad hij weder in russischen dienst. Hij nam deel aan de slagen bij Lützen, Bautzen, Kûlm en Leipzig; bij herhaling onderscheidde hij zich door persoonlijken moed. Hij trok met de geallieerden Parijs binnen en begeleidde de monarchen naar Engeland, waar hij den schoonsten prijs won: prinses Charlotte, de erfgename van den britschen troon, verwierp den voor haar op staatkundige gronden bestemden prins van Oranje en schonk haar hand aan den schoonen, ridderlijken Leopold. Met innig welgevallen was het britsche volk, dat aanstoot genomen had aan den liederlijken levenswandel van den prins-regent, getuige van het geluk van het jonge paar, waaraan zich de beste verwachtingen voor de toekomst knoopten. Doch de prinses stierf in haar eerste kraambed. Inmiddels werd Leopold nog enger verbonden met de koninklijke familie van Engeland door het huwelijk zijner zuster met den hertog van Kent; na den dood van laatstgenoemde werd hij de natuurlijke beschermer en voogd der erfgename van de kroon, uit dezen echt gesproten, van prinses Victoria. Spoedig echter opende zich voor hem een andere, zeer eigenaardige werkkring: verscheidene voorname Grieken boden hem in het jaar 1825 de heerschappij aan over hun naar wedergeboorte strevende natie. Canning, in wiens oog de grieksche aangelegenheden al te verward waren, haalde den prins over het hem gedaan aanbod af te slaan. Dikwijls werden in later tijd de onderhandelingen over dezelfde zaak weder

opgevat, doch zonder gunstig gevolg, tot in het jaar 1829 Rusland en Frankrijk wederom met het plan voor den dag kwamen, dat later ook bij het ministerie Wellington, toen dit zijn eigen candidaat, prins Frederik der Nederlanden, wegens de tegenwerking van George den Vierde moest opgeven, ondersteuning vond. Door de samenwerking dezer drie regeeringen, waarmede zijn eigen neiging vrij wel strookte, liet Leopold zich overhalen de grieksche kroon aan te nemen; nog in later jaren verklaarde hij hoe de taak, een land als Griekenland om zoo te zeggen uit de dooden te doen opstaan, groote aantrekkelijkheid voor hem had gehad. Maar hij wilde zich niet opdringen aan de Grieken; voor alles stelde hij zijn definitief besluit afhankelijk van hun toestemming. Toen nu de grieksche senaat het plan der drie mogendheden wegens de niet voldoende uitgebreidheid van den nieuwen staat verwierp, en Leopold die zelf, zooal niet Kandië en de Ionische eilanden, dan althans Aetolië en Akarnanië onontbeerlijk achtte voor de onafhankelijkheid en veiligheid van het hem toegedachte koninkrijk, van het engelsche ministerie geen verdere concessiën kon verkrijgen, deed hij bij een waardige verklaring afstand van een kroon, welke hij onder deze omstandigheden niet met eere voor zich zelve, noch ten bate der Grieken, noch in het algemeen belang van Europa zou kunnen dragen.

Dikwijls heeft men dezen stap van Leopold veroordeeld, althans betreurd. Zijn beweegredenen komen ons voldoende voor, en indien ook al het gevoel, voor de hem opgedragen taak niet geheel berekend te zijn, medegewerkt heeft tot het besluit door hem genomen, zoo bedroog hem dit gevoel niet. Leopold kende de behoeften en gewoonten der fijnste beschaving; hij was niet voldoende gewapend tegen de ontberingen van het leven in Griekenland, noch tegen den bedriegelijken eigenbaat van het grieksch karakter. Daarentegen als regent eener beschaafde en moreele bevolking als die van België, was hij volkomen geschikt tot vervulling der taak, welke hij zelf voor de edelste en nuttigste van het menschelijk leven achtte, de bevestiging der instellingen van een vrij volk, de grondvesting van zijn onafhankelijkheid. Hij had al de eigenschappen van een constitutioneel en toch zelf-

standig heerscher: hij kende nauwkeurig de onderlinge verhouding der voornaamste landen; hij stond met de vorsten en ministers van Europa op vertrouwden voet, maar lette desalniettemin evenzeer op de gezindheid der volken en bewoog zich ook gaarne onder de mindere klassen; hij bezat het instinkt omtrent alle aangelegenheden het meer of min mogelijke te waardeeren en daarnaar zijn toegevendheid of zijn tegenstand af te meten. George de Vierde noemde hem op de hem eigen spottende wijze den *Marquis peu à peu*; hij ontnam door zijn zachtmoedigheid den angel aan de tegenstrijdigheden der verschillende partijschappen, en ongemerkt leidde hij allen die tot hem kwamen door zijn veelomvattende kennis en zijn onverstoorbare kalmte.

Zijn takt, niet verminderd door de ervaring omtrent Griekenland opgedaan, deed hem aanstonds de meest gepaste houding aannemen tegenover de deputatie, welke in de tweede helft van April 1831 op last van Lebeau zich naar Londen begaf, om zijn gezindheid ten opzichte van de aanvaarding der belgische kroon uit te vorschen. Lebeau wenschte met aandrang dat de prins onverwijld en onvoorwaardelijk zich bereid verklaren zou om de stem van het congres te volgen. Hij was van oordeel, dat de inhuldiging van den nieuwen koning een eind zou maken aan de binnenlandsche partijwoelingen, en de onvoorwaardelijke aanneming der staatsregeling de gemoederen der bevolking winnen zou; boven alles echter werd hij geleid door de hoop dat Leopold, als aan zijn persoonlijken invloed op de mogendheden zich paarde de koninklijke waardigheid, licht een overeenkomst met de conferentie, welker inmenging in de belgische aangelegenheden thans onvermijdelijk was, op zoodanige wijze zou weten te bewerken, dat de belangen van België daardoor gebaat werden. Leopold ontveinsde van zijn kant geen oogenblik zijn geneigdheid om zich te plaatsen aan het hoofd van den jongen staat, indien slechts een goede meerderheid van het congres zich voor zijn verkiezing verklaarde; een even aangestipte wensch tot een wijziging der staatsregeling, niet in het belang der staatsmacht, maar van het land (waarschijnlijk doelde hij op de verhouding van den staat tot de kerk) liet hij vallen, toen de deputatie hem wees op de mogelijkheid eener latere herziening; maar met groote be-

paaldheid bleef hij staan op zijn eisch, dat het vraagstuk der grenzen zou uitgemaakt worden, voor hij den troon besteeg. In dit opzicht voerde de prins aan dat hij, had dit geen plaats, reeds aanstonds in botsing zou komen met de groote mogendheden, welke van den souverein van België als de onvermijdelijke voorwaarde zijner erkenning eischten de aan-neming der in Januari vastgestelde grondslagen tot scheiding; dat hij in zijn eed volgens de grondwet zou moeten bezweren de handhaving der integriteit van het grondgebied, terwijl mogelijk de afstand van een gedeelte van Limburg niet zou zijn te vermijden, en dat door zoodanigen afstand in den aanvang zijner regeering zijn aanzien zeer zou lijden. Het gewicht dezer gronden overtuigde zelfs niet Devaux, die tot versterking der deputatie naar Londen ging. De toestand van België scheen nu geheel radeloos te worden. De tijding der met Leopold begonnen onder-handelingen had eerst een buitengemeen weldadigen invloed uit-geoefend. Zij was door de katholieken even gunstig ontvangen geworden als door de liberalen; te nauwer nood verhief zich een enkele stem tegen de verkiezing van een protestantsch koning; de regel van het gelijk recht der godsdienstige gezindheden, welke in de grondwet was uitgesproken, beheerschte alle gemoeden; ook waren de hoofden der katholieke partij wel overtuigd, dat zij voor de macht hunner kerk in België voor de toekomst alleen op eigen inspanning moesten rekenen. Menig oranjegezinde onder de kooplieden en industrieelen was tevreden met de keuze van Leopold, omdat zij van zijn heerschappij de spoedige herstelling der orde en groote zorg voor de stoffelijke belangen wachtten. Ja waarlijk, handel en verkeer hieven zich reeds op de eerste tijding der nieuwe candidatuur eenigszins op uit hun stagnatie. Maar toen de onderhandelingen zonder gevolg geacht werden, maakten zich weer moedeloosheid en matheid meester van vele vrienden der onafhankelijkheid. Anderen wilden door hervatting der vijandelijkheden met Holland een spoedige beslissing tot stand brengen; zoo zette de nationale unie het volk op tot blinden krijgsijver en tot buitensporigheden tegen de aanhangers van Oranje; te nauwernood gelukte het de regeering door haar invloed tot gematigdheid te bewegen. Te Gent

vereenigden zich de autoriteiten om de oranjegezinden, welke in den *Messenger de Gand* met nittartende stoutmoedigheid optraden, buiten bescherming der wetten te plaatsen. Het ministerie wilde tegenover zulk een drieste handelwijze met kracht te werk gaan: het verklaarde de stad in staat van beleg, ontzette den gouverneur en ontbond de municipale veiligheidscommissie; maar de houding van een deel der burgerwacht was zoo dreigend, dat het ministerie, om opstand en burgeroorlog te voorkomen, zijn besluiten terugnemen en zich met halve maatregelen vergenoegen moest. Nog bedenkelijker dan deze inwendige verwarringen was de houding der conferentie. Wel hadden de verklaringen van Lebeau omtrent het uitsluitend nationaal programma van het nieuwe ministerie in Engeland en Duitschland veel afbreuk gedaan aan de algemeen verbreide meening, dat het eigenlijke doel der belgische revolutie de vereeniging met Frankrijk was, en zoo de welwillendheid ten opzichte der belgische zaken doen • toenemen; de officieuse onderhandelingen te Berlijn en te Frankfurt begonnen, hadden geen geheel ongunstigen bodem gevonden; vooral was het voor dien tijd zeer koene plan om een spoorweg van Keulen naar Antwerpen te leggen geschikt om de pruisische regeering, welke jaren lang onaangenaamheden had gehad met koning Willem over de Rijnvaart, in te nemen. De candidatuur van Leopold werd door het kabinet van Berlijn, toen zoowel een restauratie als het plaatsen van den prins van Oranje op den troon onmogelijk bleken te zijn, aangenomen als een oplossing niet in strijd met de belangen van Europa; de Whigs in Engeland, welke met den prins bevriend waren, verklaarden zich ook voor zijn keuze, nadat zij zich overtuigd hadden van het hopelooze der keuze tot hiertoe door hen voorgestaan; het franse kabinet dat onder Laffitte haar met een bepaald *velo* beantwoord had, legde haar thans, onder voorzitterschap van Casimir Périer, geen hinderpalen meer in den weg. Deze veranderde houding van Frankrijk was wel deels een uitvloeisel van het juiste inzicht, dat Leopold zich trots zijn banden met Engeland in zijn staatkunde slechts zou laten leiden door de belangen van zijn volk, hoofdzakelijk echter van de begeerte om door enge aansluiting aan Engeland den vrede van Europa te handhaven.

Dit streven echter bewerkte ook een andere voor België zeer ongunstige wending; na wisseling van eenige niets beteekenende verklaringen liet de fransche regeering haar tegenstand varen tegen de scheidingsgrondslagen door de conferentie vastgesteld, trad onvoorwaardelijk toe en trachtte voortaan met veel nadruk het ministerie van den regent eveneens tot de onvoorwaardelijke aanneming te bewegen. Zoolang de onderhandelingen met Leopold voortduurden, onthield zich de conferentie van beslissende stappen; toen echter de belgische afgevaardigden zich gereed maakten Londen zonder bepaald antwoord te verlaten, besloot zij (10 Mei) een korten termijn vast te stellen, binnen welken de belgische regeering de door den koning der Nederlanden reeds sedert zoo langen tijd goedgekeurde grondslagen moest aannemen, terwijl in het tegenovergesteld geval alle betrekkingen der vijf mogendheden met België ophouden en de noodzakelijkheid van een tusschenkomst van den deutschen bond in Luxemburg erkend worden zou; verdere maatregelen zouden verordend worden voor het geval de Belgen een aanval op Holland mochten ondernemen. Het lijdt geen twijfel of als dit laatste plaats greep, had men plan België te bezetten met fransche, engelsche en pruisische troepen, waarvan lichtelijk een deeling het gevolg had kunnen zijn.

Doch hoe kritiek ook de positie van België omtrent dezen tijd was, de groote mogendheden zelven deinsden terug voor het dreigend conflict. Lord Ponsonby, die zich na het ontvangen van het protokol van 10 Mei naar Londen begaf, vond gereedelijk gehoor, toen hij betoogde dat men de Belgen niet tot verwijfeling mocht brengen en een hervatting van den strijd tegen Holland vrijwilligers van alle natiën onder de belgische vanen brengen zou. Ook moest de onbillijkheid om Luxemburg te scheiden van het overige België door de andere leden der conferentie erkend worden; de engelsche ministers wenschten bovendien op alle mogelijke wijze prins Leopold den weg tot den troon te bannen. Zoo werd er een nieuw protokol vervaardigd (21 Mei), waarbij de conferentie nog wel de toestemming van België tot de scheidingsgrondslagen voor den 1sten Juni verlangde, maar aan den anderen kant toegezegde nieuwe onderhandelingen — met het oog-

merk om België tegen billijke schadeloosstelling Luxemburg te verzekeren en om de zwarigheden, welke het aannemen der belgische kroon door Leopold bemoeilijkten, uit den weg te ruimen — als beweegreden voor deze concessie opgaf. Op het eerste bericht der meer gunstige gezindheid van de conferentie haastte Lebeau zich ook te Brussel een stap voorwaarts te doen; hij liet door zijn aanhangers in het congres de onmiddellijke verkiezing van Leopold tot koning voorstellen, overtuigd dat hij als verkorene van het belgische volk de verandering, welke te Londen had plaats gegrepen, tot een gelukkig eind zou brengen. Op 4 Juni volgde de keuze met 152 van de 195 stemmen; de kleine minderheid, welke zich hetzij van stemmen onthield, hetzij stemde voor den regent Surlet de Chokier, had geen bezwaar tegen den persoon van Leopold, doch hield ten deele de verkiezing voor voorbarig, ten deele de keuze op Leopold uitgebracht voor een verwerpelijke erkenning der protokollen van de groote mogendheden. Twee dagen te voren had het congres na levendige beraadslagingen de regeering gemachtigd nieuwe onderhandelingen aan te knopen tot oplossing der vraagstukken omtrent het grondgebied, en tot dit doel zich geldelijke opofferingen te getroosten. Lebeau gaf niet toe dat deze grondslag niet voldoende was; hij had zelfs een ander plan van onderhandeling, uitgewerkt door den jongen secretaris-generaal van buitenlandsche zaken, Nothomb, aangenomen, en zond om dat uit te voeren Nothomb en Devaux naar Londen, werwaarts zich te gelijker tijd een deputatie van het congres begaf om prins Leopold het dekreet der verkiezing te overhandigen. Getrouw aan zijn eens aangenomen houding, stelde Leopold de officieele ontvangst dezer deputatie uit, tot er een overeenkomst met de conferentie getroffen was; inmiddels trad hij volijverig toe tot de plannen van Nothomb. In het vooruitzicht, dat de conferentie de bij herhaling voor onherroepelijk verklaarde scheidingsvoorstellen niet aanstonds opgeven zou, had de belgische staatsman getracht hierin de elementen van een transactie te ontdekken. Daar de mogendheden er slechts op uit waren de vredelievende scheiding tusschen België en Holland tot stand te brengen, kon het luxemburgsche vraagstuk, dat slechts België en den groot-hertog betrof, daarvan geheel

gescheiden worden, en hetzij spoedig door geldelijke schadevergoeding geëindigd of de latere beslissing tot na de troonsbestijging van den toekomstigen koning der Belgen uitgesteld worden. In Limburg had in elk geval de republiek der Vereenigde Nederlanden talrijke enclaves bezeten; maar daar stond tegenover dat voor het normaal jaar 1790 de hollandsche provincie Noord-Brabant bezaaid was geweest met vreemde enclaves, welke hoofdzakelijk den Duitschen vorsten behoord hadden; volgens het door de conferentie aangenomen beginsel, dat Holland zou teruggebracht worden tot de grenzen van 1790, kon België rechtmatige aanspraak op deze bezittingen doen gelden, en waren ze tevens een voorwerp tot ruiling tegen de hollandsche enclaves in Limburg. Deze overwegingen liggen ten grondslag aan de hoofdbepalingen der achttien artikelen, welke in een bijeenkomst van prins Leopold, lord Palmerston en de twee Belgische commissarissen haar definitieve redactie bekwamen en vervolgens onveranderd door de conferentie goedgekeurd werden (26 Juni); doch ook veel punten van minder belang waren op een voor België hoogst gunstige wijze gewijzigd geworden. Ten opzichte van Luxemburg was bepaald dat de vijf mogendheden haar goede diensten zouden aanwenden tot instandhouding van den *status quo* gedurende de afzonderlijke onderhandeling, welke de soeverein van België zou openen met den koning der Nederlanden en den Duitschen bond betreffende het groot-hertogdom Luxemburg. De zienswijze van Nothomb over de bezittingen, welke in het jaar 1790 noch tot de republiek der Nederlanden, noch tot de Oostenrijksche Nederlanden behoord hadden, was althans met het oog op de gewichtige vesting Maastricht, welker ideële helft destijds behoord had aan den vorst-bisschop van Luik, dadelijk erkend; en door de bepaling dat de ruil van enclaves vrijwillig zijn zou (niet, gelijk in de grondslagen van scheiding bepaald was, een ruil ten uitvoer te leggen door de groote mogendheden) was paal en perk gesteld aan verdere inmenging. Desgelijks werd de bedongen neutraliteit van België derwijze uitgelegd, dat daardoor elke inmenging in zijn inwendige aangelegenheden en buitenlandsche aanvallen uitgesloten werden. Ten opzichte van de verdeeling der staatsschulden stelde men

het juiste beginsel vast, dat elk der beide staten de schulden, welke voor hun vereeniging op het hun thans aangewezen gebied gerust hadden, overnemen en de gedurende de unie aangegane schulden naar een billijken maatstaf gedeeld zouden worden.

Dat de conferentie op zoo ingrijpende wijze haar beslissingen wijzigde, moet niet alleen gezocht worden in de handigheid der belgische onderhandelaars en den grooten invloed van Leopold. Daartoe droeg niet weinig bij de houding der hollandsche gevolmachtigden. Deze hadden geprotesteerd tegen het vooruitzicht op de verwerving van Luxemburg, dat lord Ponsonby op grond van het protokol van 20 Mei den Belgen geopend had; zij hadden na den eersten Juni met klem aangedrongen op het afbreken der diplomatieke betrekkingen tusschen de groote mogendheden en België, en op het nemen van maatregelen van dwang; maar toen de conferentie verklaarde, dat slechts van een geheel vrijwilligen afstand van Luxemburg tegen toereikende schadeloosstelling na het aannemen der grondslagen van scheiding van de zijde der Belgen sprake kon zijn, toen zij lord Ponsonby van Brussel terugriep en te gelijker tijd de fransche gezant, generaal Belliard, deze stad verliet, toen bedrogen zij zich in de meening het pleit reeds gewonnen te hebben. Eerst als weder verscheiden weken verloopenen waren, zonder dat de toegezegde maatregelen van dwang tegen België gevolgd waren, kregen zij achterdocht tegen het "aantal Belgen", welke door het brusselsche congres, ten gevolge der keuze van een souverain voor België, naar Londen gezonden waren en protesteerden tegen elke aanneming der soevereiniteit over België, zonder voorafgaande onvoorwaardelijke aanneming der akte van scheiding; van de onderhandelingen met Devaux en Nothomb waren zij blijkbaar volstrekt niet onderricht en oefenden dus daar niet in 't minst invloed op uit. De belgische onderhandelaars hadden zich onthouden van elken stap bij de russische gevolmachtigden, omdat zij vreesden dat deze er den hollandschen mededeeling van zouden doen, en omdat zij aan den anderen kant zeker waren, dat zij, zoo lang de poolsehe opstand niet onderdrukt was, alles zouden onderteekenen, wat de overige mogendheden hun voorlegden in de belgische aangelegenheden.

De toenmalige toestand van Polen was van het grootste gewicht voor het tot stand komen der achttien artikelen. Ofschoon de Polen nog heldhaftig tegenweer boden, zoo kwam toch na den slag van Ostrolenka (26 Mei) hun uitputting meer en meer aan het licht en viel in 't eind aan hun nederlaag niet te twijfelen. De gevolgen dezer gebeurtenis hielden de kabinetten ernstig bezig; de fransche regeering trachtte de engelsche over te halen gemeenschappelijk te Petersburg tusschen beide te komen; de oostenrijksche deed voorzichtige stappen om de westelijke mogendheden te winnen voor de onafhankelijkheid van Polen onder een oostenrijksch aartshertog. Alle mogendheden wenschten het belgische vraagstuk spoedig tot een vredelievend eind te brengen, om de handen in Polen vrij te hebben. De Polen, welke deze omstandigheid kenden, trachtten ook den afloop te bespoedigen en werkten in dezen geest zoowel te Londen als te Brussel. Hun bemoeijingen bleven niet zonder gevolg bij de katholieke partij van het congres en droegen daardoor niet weinig bij tot de aanneming der achttien artikelen, welke in België zoowel bij het volk als het congres een tegenstand ontmoetten, dien men te Londen moeilijk had kunnen voorzien.

De belgische geschiedschrijvers hebben moeite den storm van schrik, waarmede de voor België zoo zeer gunstige oplossing in dit land ontvangen werd, zoo al niet te rechtvaardigen, dan toch begrijpelijk te maken. Het was een samenloop van zeer verschillende omstandigheden, allen op zich zelve van weinig gewicht, die met elkander het werk, waaraan thans België's onafhankelijkheid verbonden was, in de waagschaal stelden. De regent, indien ook al vrij van persoonlijke eerzucht, zou aan een engere aansluiting aan Frankrijk de voorkeur gegeven hebben boven den uit Engeland gehaalden prins, en kon derhalve moeilijk bepalingen goedkeuren, welker aanneming door het congres Leopold stelde als eerste voorwaarde van zijn spoedig verschijnen in België. Het ministerie zag er tegen op, de nieuwe voorstellen der conferentie officieel tot de zijne te maken, omdat het dan zou hebben moeten bekennen, dat zijn commissarissen afgeweken waren van de onderhandelingsbasis, door het congres bepaald, en hun volmacht — in allen gevalle met de geheime

toestemming van Lebeau — overschreden hadden. Een aantal stoutmoedige leden van het congres, steunende op de nationale unie en de volksmassa, verwierp in beginsel alle tusschenkomst der vreemde mogendheden en verlangde oorlog met Holland, zoo noodig met Europa. De meeste afgevaardigden van Luxemburg en Limburg wilden van geen verdrag hooren, waarbij niet ondubbelzinnig het blijven dezer beide gewesten in hun ganschen omvang bij België gewaarborgd werd. De verwerping der achttien artikelen door het congres, voor welks zaal, ja op welks tribunen het volk zijn tegenzin tegen de voorstanders van een vredelievend vergelijk te kennen gaf, scheen ophanden. Toen stond Lebeau op en wist door zijn mannelijke welsprekendheid een omkeer te weeg te brengen, welke zeldzaam is in de geschiedenis der parlementaire vergaderingen. Hij ontwapende vooreerst persoonlijke afgunst door de verklaring, dat hij van plan was, in elk geval na de stemming over de vredespreliminairèn zijn ambt neder te leggen. Daarop zette hij op heldere en overtuigende wijze de groote voordeelen uiteen, welke de achttien artikelen voor de Belgen hadden en wees op het groote gewicht van een gelegenheid, welke misschien niet weêr zou keeren, om te geraken tot een definitieve grondvesting van den staat. Toen hij eindigde met een diep gevoeld beroep op de vaderlandsliefde van alle partijen, barstten vergadering en tribunen los in luide betuigingen van bijval, en het vraagstuk was beslecht tot heil van België. Het volk hield zich rustig, de burgerwacht schaarde zich om de regeering, het congres nam de vredespreliminairèn aan met een meerderheid van 56 stemmen (9 Juli). Een deputatie bracht den uitslag der stemming over aan prins Leopold, die, na alvorens van de vertegenwoordigers der groote mogendheden de verzekering ontvangen te hebben spoedig erkend te zullen worden, de kroon definitief aannam en, onder begeleiding der belgische afgevaardigden, de reis naar België ondernam (16 Juli). Van zijn gewone omgeving behield hij nog slechts voor korten tijd één adjudant; voor 't vervolg wilde hij geheel Belg zijn. Bij zijn landing te Calais werd hij officieel uit naam van Louis Philippe begroet. De reis door België werd geheel een triumftocht; met geheele scharen stroomde

de bevolking, geleid door haar pastoors, toe om haar koning te begroeten. Den 21sten Juli hield Leopold zijn plechtigen intocht in Brussel en legde in handen van het congres, op een openbaar plein, ten aanzien eener ontzaglijke opgewonden volksmenigte, den eed af door de grondwet voorgeschreven. Te recht verklaarde de regent in de waardige redevoering, waarmede hij zijn ambt nederlegde, dat de roemrijke revolutie was geëindigd; maar met recht wees ook Leopold op mogelijke oorlogsgevaaren, waardoor nog de moed van het belgische volk zou worden op de proef gesteld; dat zij zoo op handen en zoo dreigend waren, dat was hem toen zeker niet bekend. Drie weken later stonden de hollandsche voorposten op de heuvelen voor Brussel.

Juist omdat de troonsbestijging van Leopold aan den revolutionairen toestand in België een eind maakte, besloot koning Willem tot den oorlog. Hij had tot hiertoe geen oogenblik de hoop laten varen, weder in het bezit zijner oproerige provinciën te geraken, hetzij door middel van een handig aangelegde contrarevolutie, hetzij ten gevolge van een algemeenen europeeschen oorlog; het lag echter voor de hand, dat als het Leopold gelukte, de regeering in zijn nieuw koninkrijk te bevestigen en door de erkenning der groote mogendheden opgenomen te worden in het europeesch statensysteem, de verwezenlijking van die hoop zeer problematiesch werd. Vermoedelijk zon een gewapende aanval, en dan met het beste uitzicht op volkomen zegepraal, reeds voor Leopolds aankomst in België ondernomen zijn geworden, indien men in den Haag verwacht had, dat hij, zonder de toetreding van Holland tot de vredespreliminaren af te wachten, de kroon aannemen en zich aanstonds naar België begeven zou. Dat hij de souvereiniteit over België aanvaard had, was de grond, de herovering van België het doel van den oorlog; maar dezen grond en dit doel kon koning Willem niet uitspreken, deels met het oog op de groote mogendheden, welke de onafhankelijkheid en onzijdigheid van België gewaarborgd hadden, en tegenover welke hij door zijn toetreding tot de akte van scheiding gebonden was, deels wegens de gezindheid van het hollandsche volk, dat van een hereeniging met de onrustige belgische broeders niets weten wilde. Het voorgewende doel van den

inval in België was derhalve het verkrijgen van billijke voorwaarden voor de scheiding der beide landen; tot dit doel waren de Hollanders, die met grooten weerzin de eischen der Belgen en het toegeven daaraan door de conferentie gezien hadden, bereid de grootste offers te brengen. Dit voorwendsel maakte het tevens mogelijk de onderhandelingen te Londen voort te zetten; ja, terwijl tegenover de conferentie slechts van het bezigen van militaire middelen ter ondersteuning der onderhandelingen gesproken werd, werden de vertegenwoordigers der groote mogendheden tot op het laatste oogenblik omtrent het plan om onverwijd de vijandelijkheden te beginnen in onzekerheid gelaten. Van dubbelzinnigheid is een dergelijke handelwijze zeker niet vrij te pleiten. Officieel sprak de belgische regeering, en belgische geschiedschrijvers hebben niet verzuimd die beschuldiging te herhalen, van een afkeurenswaardige schending van het volkenrecht; om door verrassing voor 't oogenblik zich enkele voordeelen te verzekeren, hadden de Hollanders zich niet ontzien een in volle kracht zijnden wapenstilstand te breken. Doch tegenover België was koning Willem volstrekt door geen wapenstilstand gebonden; want hij had zich wel ontzien met hen, die hij als zijn oproerige onderdanen beschouwde, eenig verdrag aan te gaan; een door den bevelhebber der citadel van Antwerpen, generaal Chassé, gesloten plaatselijke overeenkomst omtrent het staken der vijandelijkheden, was bij tijds opgezegd. Een van den kant der groote mogendheden aanstonds in de eerste zittingen der conferentie (8 en 17 Nov. 1830) voorgeslagen wapenstilstand was wel is waar door beide partijen aangenomen geworden; maar' hij was nooit zelfs ten uitvoer gelegd, omdat de daarbij bedongen terugtrekking der wederzijdsche troepen achter de grenzen, welke voor den eersten vrede van Parijs de Vereenigde Nederlanden van België scheidden, dezelfde moeilijkheden deed ontstaan als later de definitieve vaststelling van grondgebied. Feitelijk was er dus alleen gevolgd een staking der vijandelijkheden, welke tot voorbereiding van den eigenlijken wapenstilstand dienen moest; de conferentie had wel bij herhaling verklaard dat men in geen geval een hervatting van den strijd dulden zou; beide partijen hadden zich echter onophoudelijk

dadene van vijandschap veroorloofd, en van tijd tot tijd zich bepaald voorbehouden naar de wapenen te grijpen, wanneer het staatsbelang het zou vorderen. Als men al deze omstandigheden in 't oog houdt, zal men den aanval op België zonder formeele aanzegging de hollandsche regeering moeilijk als een schending van positieve verplichtingen kunnen aanrekenen. In geen geval mag men in verrassing alleen de oorzaak zoeken der nederlagen van het belgische leger, te meer daar het langzame oprukken der Hollanders gedurende de eerste dagen in overvloed tijd liet tot het voorbereiden van krachtigen tegenstand. Het resultaat van den korten maar gedenkwaardigen veldtocht (2—12 Aug.) laat zich hoofdzakelijk verklaren door den geheel verschillenden toestand der militaire middelen, waarover de beide partijen konden beschikken.

Het hollandsche leger was in verhouding tot de bevolking van de trouw gebleven provinciën buitengewoon sterk en in zeer goeden staat. De belgische revolutie had wel voor korten tijd het nederlandsche leger in grenzenloze verwarring gebracht; maar na het staken der vijandelijkheden was de reorganisatie spoedig en gelukkig tot stand gekomen. Daar vier vijfden der officieren in het nederlandsche leger Hollanders geweest waren, kostte het vormen der nieuwe kaders niet veel moeite; bij de speciale wapenen konden, dank zij het stelsel van uitsluiting tegenover de Belgen tot hiertoe gevolgd, de oude kaders bijna onveranderd behouden worden. De infanterie bestond wel voor de helft uit schutterij; doch ook deze was goed geoefend en toonde den besten geest. Daar schier alle magazijnen en oorlogs-etablissemanten zich in de noordelijke provinciën bevonden, was allerlei ammunitie rijkelijk voorhanden; wat nog ontbrak werd aangevuld door het hollandsche goud: patriotische gaven bijeengebracht door alle standen schraagden aanmerkelijk de staatskas. Voor de offensieve operatiën waren Maastricht en de citadel van Antwerpen twee punten van gewicht; voor het Hollandsche leger lag een uitgebreide vlakte schier zonder versterkte plaatsen; in 't geval van aftocht waren de vestingen 's Hertogenbosch en Breda goed gelegen. Het opperbevel over het aktieve leger, dat ter sterkte van 50 000 man in Noord-Brabant bij-

een was, voerde de prins van Oranje, die thans, nu de heerschappij over België aan het geheele huis van Oranje dreigde te ontzinken, zich met zijn vader verzoend had; de soldaten stelden volkomen vertrouwen op zijn ondervinding en persoonlijke onverschrokkenheid; ook de onder hem kommandeerende generaals waren berekend voor hun taak, vooral was hertog Bernard van Saksen-Weimar gezien bij het hollandsche leger en gevreesd bij het belgische.

Het belgische leger daarentegen was zwak in getalsterkte, slecht uitgerust, slecht ingedeeld, slecht gekommandeerd. Het had geheel nieuw moeten gevormd worden te midden eener revolutionnaire crisis en droeg den stempel van dit ontstaan. De verdediging van Brussel in de September dagen, en de verjaging der hollandsche troepen uit de provincie Antwerpen in October, toen zij door de nederlagen in dezen strijd en den afval der Belgen geheel uit het veld geslagen waren, was het werk geweest van ongeregelde en ongeoefende vrijescharen, die echter zoodra men overging tot de organisatie van een geregeld leger meer hinderden dan de goede zaak bevorderden. Er werden eenige lichtingen van de militie opgeroepen, maar er ontbraken officieren; de kaders moesten uit geheel heterogene elementen samengesteld worden; een buitengewoon schielijk avancement bracht aan het hoofd van regimenten en brigades lieden, welke nauwelijks op de hoogte waren om een kompagnie te kommandeeren. Kundige staatslieden, zooals Nothomb en Lebeau, wilden in deze leemte voorzien door het aanstellen van vreemde officieren; maar het kongres nam een daartoe strekkend voorstel slechts met groote beperking aan, en het kon zelfs met deze beperking niet ten uitvoer gelegd worden wegens den tegenstand der inheemsche officieren, van de nationale unie en de drukpers. De publieke meening was over 't algemeen gestemd tegen elke regelmatige organisatie; elke daad van gestrengheid werd door het declameeren der clubredenaars en der dagbladen onmogelijk; te vergeefs beriepen de generaals zich op de noodzakelijkheid om magazijnen, hospitalen en ambulances in te richten; discipline, nitrusting en kennis van krijgsg zaken werden noodeloos geacht, moed en vaderlandsliefde bezongen als de eenige vereischten voor de zegepraal. De eene

minister van oorlog na den anderen zag zich door den tegenstand, dien hij bij elken stap ontmoette, genoodzaakt af te treden; zoo werd altijd slechts voor de dringendste behoeften van het oogenblik zorg gedragen. Op het papier was desnietteenstaande tegen het eind der maand Juli 1831 een leger van 64 000 man voorhanden; maar daar onverstandig genoeg de militie van het jaar 1826 naar huis was gezonden en de lichting 1831 nog niet gekleed was, zoo bedroeg de effectieve macht weinig meer dan 40 000 man. Deze waren verdeeld in vier korpsen; het een hield Vlaanderen bezet om deze provincie tegen mogelijke landingen der Hollanders te beschermen; de drie anderen hielden een wakend oog op de door de Hollanders nog bezette vestingen, Luxemburg, Antwerpen en Maastricht. De beide laatste afdelingen, elke ongeveer 13 000 man sterk, voerden de weidsche namen van het Schelde- en het Maasleger; zij alleen kwamen in aanmerking bij een ernstigen inval; maar tusschen hen bestond geen verbinding, want hoe ver hun liniën zich ook uitstrekten, er bleef een ongedekte tusschenruimte van vele mijlen. De bevelhebber van het Maasleger, generaal Daine, had den regent gewezen op deze hoogst bedenkelijke leemte: het antwoord luidde, dat de vijand het niet wagen zou door te dringen tusschen de belgische liniën. "En zoo hij het toch eens waagt?" antwoordde de adjudant van Daine — de regent trok de schouders op. Daine zelf, ofschoon hij dat gevaar goed inzag, had niet de noodige strategische kennis; gedurende de oorlogen van het keizerrijk van gemeen soldaat tot generaal opgeklommen, was hij thans oud en zwak. De bevelhebber van het Scheldeleger, graaf Ticken de Terhove, had zich als ondernemend ruitergeneraal naast Murat en Rapp naam gemaakt, maar was volstrekt niet geschikt voor een zelfstandig kommando.

Koning Leopold, die in de laatste dagen van Juli het Schelde- en het Maasleger geinspecteerd had, had de gebreken hunner inrichting goed ingezien. Terwijl hij zijn reis door het land onder de toejuichingen der bevolking voortzette en zich te Luik bevond, ontving hij aan den avond van den 2^{den} Augustus de tijding, dat generaal Chassé het wederbeginnen der vijandelijkheden had aangezegd tegen den avond van den vierden. Ofschoon

hij niet wist dat reeds des morgens van denzelfden dag het leger van den prins van Oranje de belgische grenzen overgetrokken was, begreep hij toch aanstonds het ernstige van den toestand. Hij zond om Lebeau, die na het neerleggen van zijn ministersportefeuille weer als procureur-generaal te Luik fungeerde. Lebeau versterkte hem in de overtuiging, dat het leger ten gevolge van den pas geëindigten revolutionnair toestand, vooral op het punt der discipline, veel te wenschen overliet en raadde terstond de hulp der bevriende regeeringen van Engeland en Frankrijk in te roepen, als waarborgen van den wapenstilstand en de onschendbaarheid van het belgiesch grondgebied. Daar er geen minister bij den koning was, verklaarde Lebeau zich bereid, indien het noodig was, tijdelijk weer lid te worden van den ministerraad en de verantwoordelijkheid van dien stap op zich te nemen; deze verantwoordelijkheid was des te grooter, daar luidens de grondwet zonder toestemming der kamers geen vreemde troepen het belgiesch gebied mochten betreden. Met een bezwaard hoofd volgde Leopold dien raad op. Daarop spoedde hij zich verzeld van Lebeau naar Brussel; van daar, na bij een welsprekende proclamatie het volk te wapen geroepen te hebben, naar Antwerpen, dat door een nieuw bombardement scheen bedreigd te worden. Eerst toen door de tusschenkomst van den franschen gezant de handelsstad althans voorloopig tegen dit gevaar verzekerd was, verlegde de koning zijn hoofdkwartier naar Mechelen (5 Aug.) en aanvaardde in persoon het opperbevel over het gansche leger. Van dit tijdstip af kwam er orde en samenhang in de leiding der bewegingen; tot hiertoe had de minister van oorlog de Faily, die feitelijk het opperbevel gevoerd had, onzeker omtrent het doel van den vijand, de meest tegenstrijdige bevelen gegeven. Het plan van den prins van Oranje was reeds in een hoofdpunt gelukt, maar nog was het mogelijk het verzuimde weder in te halen.

De prins wilde met het gros van zijn leger over Gheel en Diest voortrukkende, zich tusschen de beide belgische hoofdkorpsen inschuiven, eerst het Maasleger, dat tegelijk in het noorden door een divisie schutterij, en in het oosten door de bezetting van Maastricht zou worden bestookt, in de pan hak-

ken, vervolgens zich op het Scheldeleger werpen, om na die overwinningen zonder tegenstand de hoofdstad binnen te rukken. Het plan was van een militair standpunt beschouwd behendig ontworpen; op politieke gronden zou het waarschijnlijk juister geweest zijn, zonder den belgischen troepen eenige aandacht te schenken, dadelijk over Diest en Leuven op Brussel te marcheeren en dit brandpunt der rebellie te bezetten; een herhaling der gebeurtenissen van September was niet te vreezen, indien de hollandsche armee, in plaats van een straatgevecht te beginnen, door met een bombardement te dreigen de stad tot overgave noodzaakte. Zeker zou dit plan van operatie veel meer dan het werkelijk gevolgde een buitengewoon snel voortrukken noodig hebben gemaakt; bij de langzaamheid, waarmede de prins van Oranje voorttrok, zouden de beide belgische legers langs de grootste omwegen voor hem de hoofdstad kunnen bereiken. Twee dagen lang liet hij zich door de zwakke belgische voorhoede aan de grenzen ophouden; eerst na den avond van den vijfden Augustus bezette de divisie van hertog Bernard het nauwlijks vijf duitsche mijlen verwijderde Diest, het hoofdpunt der tusschenruimte tusschen de Schelde- en Maaslegers; de beide andere divisieën waren nog meer ten achter; den zesden rustte het geheele leger uit; eerst den zevenden bezette hertog Bernard St. Trond en belette zoo het Maasleger den aftocht naar den Luiker-Brusseler straatweg, terwijl de prins van Oranje zijn hoofdkwartier te Diest opsloeg. Nu waren de beide belgische korpsen van elkander gescheiden, maar een krachtige slag kon hun vereeniging ten gevolge hebben. Koning Leopold had reeds den vijfden een concentratie beweging in de richting naar Gheel bevolen; toen hij na den zesden vernam dat de Hollanders in grooten getale op Diest rukten, beval hij beiden korpsen, de richting naar deze plaats in te slaan; Daine zou op alle mogelijke wijzen Ticken van den voortgang zijner bewegingen kennis geven, en deze laatste eerst dan tot een ernstige handeling overgaan als hij de kanonnen van het Maasleger hoorde. Generaal Ticken gehoorzaamde; zonder hinderpaal bereikte hij den zevenden des avonds Westmeerbeek, waar den achtsten vroeg de koning zelf aan het hoofd van eenige duizenden vrijwilligers en schutterij aan-

kwam. De troepen, ofschoon erg vermoeid, toonden veel geestdrift; Leopold haalde weder adem en achtte de positie zoo gunstig, dat hij generaal Belliard verzocht den marsch der fransche hulptroepen te staken. In de gestadige verwachting den donder van het geschut van het Maasleger te zullen vernemen ging den 9den het korps van Leopold, dat thans ongeveer 17 000 man telde, de hollandsche voorposten te gemoet. Daarop kwam echter een koerier van Luik aan, die de jobstijding bracht dat het Maasleger geheel ontbonden was. Daine had de bevelen des konings wel niet geheel in den wind geslagen, maar toch op zoo nalatige wijze ten uitvoer gelegd, dat het bedoelde plan verijdeld moest worden; de ongeoeffendheid en het gebrek aan discipline der troepen had vervolgens het overige gedaan. Daine, wiens troepen slechts drie duitsche mijlen van Diest in een kamp bij Zackoven aan den straatweg van 's Hertogenbosch naar Hasselt geconcentreerd waren, had de beide orders des konings kort na elkander aan den avond van den 6den ontvangen, maar lang niet met blijdschap begroet, daar hij zwanger ging van het vreemde plan om een inval in Noord-Brabant te doen. Eerst des morgens om 10 uur van den volgenden dag, nadat er proviand uit Luik was aangekomen, had hij zich in beweging gesteld, doch niet den rechten weg naar Diest ingeslagen, maar een verren omweg over Hasselt. Toen nu des namiddags van den 7den zijn troepen over Kermpt tegen Diest wilden trekken, was die tocht reeds onmogelijk geworden. 's Nachts trok men terug op Hasselt, en den 8sten des morgens sloeg Daine den eenigen nog vrijen weg naar Luik in. De hollandsche kavallerie en artillerie volgden op den voet, en bij het tweede kanonschot werden de Belgen door een paniek overvallen. Zij hadden (den 5den en 6den) een zeker niet zeer gevaarlijke divisie schutterij, welke trachtte voort te rukken, op den weg van 's Hertogenbosch dapper het hoofd geboden en haar met verlies teruggeslagen; bij Kermpt waren zij er met goeden moed op ingegaan. Maar de herhaalde terugtocht had hen, wier moreele houding toch reeds zwak was, geheel geheel gedemoraliseerd; het gerucht dat zij verraden waren, was in de gelederen verspreid en deed zijn gewone uitwerking. In ontzaggelijke verwarring kwamen de overblijfselen van het Maas-

leger te Luik aan; het wezenlijke verlies bedroeg echter niet meer dan 300 gevangenen en 5 kanonnen. Wat moeite er ook toe gedaan werd door den overste Charles de Brouckère, dien de koning gezonden had (als lid van het congres en als minister van financiën onder het regentschap en later als minister van oorlog heeft de Brouckère zich zeer verdienstelijk jegens zijn vaderland gemaakt), het Maasleger was niet meer in staat aan den veldtocht deel te nemen.

Zoodra de prins van Oranje vernam, in welken toestand de belgische troepen Luik bereikt hadden, onthield hij zich van alle verdere vervolging en wendde zich met het gros van zijn leger tegen Leuven, waar koning Leopold met het Schelde-leger post gevat had tot dekking van Brussel. Het resultaat van den strijd kon niet twijfelachtig zijn, daar de Belgen zich thans bevonden tegenover een driemaal zoo sterke meerderheid. De burgerwacht en de vrijwilligers gingen grootendeels op den loop; de geregelde troepen hielden moedig stand. Den 12^{den} tegen het aanbreken van den dag kwam het tot een beslissend gevecht. De prins van Oranje leidde aan het hoofd der derde divisie den hoofdaanval op den luiker straatweg, maar kon op de door koning Leopold zelfden aangevoerde Belgen geen terrein winnen. Doch aan de eerste divisie, welke gesteund door zware kavallerie van het oosten aanrukte, kon de belgische brigade, welke tegenover haar stond, niet lang weerstand bieden; zij werd teruggeworpen op Leuven, achter welks zwakke wallen thans ook Leopold een heenkomen zoeken moest. Daar te gelijker tijd de tweede hollandsche divisie onder hertog Bernard, welke den vorigen avond de Dijle was overgetrokken, de beide van Leuven naar Brussel voerende straten bezet had en reeds naderde tot de eenige nog vrije straat, die naar Mechelen, was de positie van het belgiesch leger en van den koning hoogst bedenkelijk; ook in de hoofdstad heerschten schrik en radeloosheid. Maar in dezen oogenblik trad de diplomatie op, en zij had de macht haar vertoogen kracht bij te zetten; immers de fransche voorhoede stond nog slechts weinige uren van Brussel. -

Louis Philippe had het verzoek van Leopold om hulp bereidvaardig aangehoord; het ministerie Périér had zich gereconstrueerd

en dadelijk last gegeven om het Noorderleger samen te trekken onder kommando van den maarschalk Gérard. Het was een zeer gewenschte gelegenheid voor de fransche regeering om de krijgsvaardigheid van haar leger te toonen en zich de toegenegenheid der Belgen te verwerven, zonder dat de overige mogendheden, welke den wapenstilstand gewaarborgd en de achttien artikelen onteekend hadden, tegen deze interventie, wanneer zij zich uitsluitend beperkte tot afwering van den aanval van Holland, bedenkingen konden in het midden brengen. Indedaad haastte zich dan ook de conferentie het haar medegedeelde plan van het oprukken der fransche armee goed te keuren en zoo tevens haar operatiën, welke zoo noodig door een engelsche vloot ondersteund zouden worden, onder europeesche contrôle te plaatsen. Inmiddels wachtte de noorder-armee nog op een directe aanvraag van belgische zijde, om de grenzen te overschrijden; deze werd op eigen risico gedaan door den franschen gezant te Brussel, zoodra hij de nederlaag van Daine vernam. Den 10^{den} Augustus trokken de Franschen België binnen, reeds den 12^{den} des namiddags bereikte de voorhoede, welke aangevoerd werd door den kroonprins, den hertog van Orleans, de hoofdstad Brussel. De Hollanders konden er niet aan denken dezen nieuwen vijand het hoofd te bieden. Zoodra de fransche gezant in den Haag de gewapende tusschenkomst van Frankrijk bekend maakte, verklaarde koning Willem, dat het verschijnen van een fransch leger in België, ofschoon niet gerechtvaardigd, toch den spoedigen terugtocht der hollandsche troepen ten gevolge zou hebben. Dienovereenkomstig had de prins van Oranje reeds aan den avond van den 11^{den} het bevel tot den terugtocht ontvangen; hij meende echter zich nog een kleinigheid te mogen veroorloven, voor de Franschen op het tooneel des oorlogs konden zijn. Ook toen den 12^{den} eerst een parlementair uit naam van den engelschen gezant, vervolgens deze zelf, den vorigen avond te Leuven aangekomen, de staking der vijandelijkheden vorderde, weigerde de prins nog lang aan deze begeerte te voldoen en stond ten slotte slechts een wapenstilstand van 24 uur toe, onder voorwaarde, dat Leuven ontruimd en den Hollanders gelaten zou worden. Om nutteloos bloedvergieten te voorkomen besloot koning

Leopold deze overeenkomst aan te nemen. Voor de formeele sluiting der capitulatie verliet hij Leuven op den straatweg naar Mechelen onder het vuur der tirailleurs van hertog Bernard. Den volgenden morgen stonden de fransche voorposten tegenover de hollandsche; de prins van Oranje sloot met generaal Belliard een conventie over de ontruiming van België door het hollandsche leger, dat den 20sten Augustus zich weer op hollandsch gebied bevond. In den loop der volgende maand keerden de laatste fransche troepen naar Frankrijk terug.

Het hollandsche leger, ofschoon opgehouden te midden zijner zegepralen, betrad den vaderlandschen bodem met het trotsch bewustzijn der overwinning, dat door de geheele natie gedeeld werd. De ongelukken van het vorige jaar waren gewroken, de wapeneer was hersteld, moed en zelfvertrouwen teruggegeven aan een van ouds roemrijk volk. De opperbevelhebber, de prins van Oranje, was het voorwerp eener populariteit, welke zich in de meest luidruchtige demonstratiën lucht gaf; de band tusschen volk en dynastie was hechter aangehaald. Maar ook voor het belgische volk bleef de ervaring van den tiendaagschen veldtocht niet zonder heilzame vrucht. Het had vasten grond gevonden in deze ongelukkige dagen: Leopold had als koning, als generaal, als soldaat zijn plicht gedaan; geen oogenblik had hij zijn bedaardheid en zijn scherpen blik verloren; aan zijn spoedig besluit, aan zijn persoonlijken invloed was men de redding door fransche hulp verschuldigd. Het volk gevoelde deze groote verdiensten; van nu aan had de monarchie in België wortel geschoten. Onder Leopolds verstandige leiding ging men er in de eerste plaats toe over om te voorzien in de leemten, welke de publieke opinie, hoe zeer zij er zelve voor geen gering deel de schuld van droeg, terecht beschouwde als de oorzaken van de geleden ongelukken. De tegenstand tegen een geregelde organisatie der armee, tegen een zuivering van het korps officieren hield op, de toelating van vreemde officieren werd door de kamers schier met algemeene stemmen goedgekeurd, de regeering haastte zich uitstekende fransche militairen aan het hoofd van alle takken van den dienst te plaatsen; voor het materieel werd voldoende zorg gedragen. In het begin van 1832 was een goed uitgerust le-

ger van 87 000 man met 8900 paarden onder de wapenen.

Ongunstiger invloed hadden de nederlagen der Belgen op de buitenlandsche betrekkingen. "Gelijk altijd, was ook op ons het *vae victis* van toepassing", schrijft Lebeau in zijn herinneringen. De conferentie, in plaats van Holland te straffen voor den verboden aanval, liet zich door het bewijs van kracht en moed, dat deze kleine staat gegeven had, imponeeren. Zij had tot hiertoe de Belgen gespaard, omdat zij meende, dat zij den fakkel des oorlogs en der algemeene revolutie in handen hadden en zich niet ontzien zouden, van dit gevaarlijk wapen gebruik te maken; de veldtocht van Augustus daarentegen scheen aan te toonen, dat Holland alleen tegen zijn nabuur meer dan opgewassen was, dat de revolutionnaire hartstochten in België uitgebluscht waren en dat de gevaren van België het overig Europa niet deden ontbranden. De val van Warschau in de volgende maand (7 September) en de geheele onderwerping van Polen, deden voor goed de vrees verdwijnen, welke het aanvankelijk welslagen der revolutionnaire bewegingen in het jaar 1830 den kabinetten had ingeboezemd. Rusland dat, gelijk van geloofwaardige zijde verzekerd wordt, in Augustus het hof van Holland in 't geheim had aangezet tot den inval in België, kon thans ook in de conferentie zijn invloed ten gunste van Holland doen gelden. De deutsche bond had zich reeds vermand (11 Augustus) tot een handhaving zijner rechten en die van het huis van Nassau tegen elke beschikking over het groot hertogdom Luxemburg. Zelfs de engelsche regeering, welke het vertrouwen in de verdedigingskracht van België verloren had, moest wenschen de Maaslinie als barrière tegen Frankrijk in het bezit van Holland te zien.

Natuurlijk hadden de Belgen het recht te hopen, dat de vredespreliminairen, welke het nationale congres op voorslag van de conferentie aangenomen had, van den kant der mogendheden als een verbindende overeenkomst zouden beschouwd worden; het is schier niet in twijfel te trekken, of koning Leopold heeft slechts in dit geloof de kroon aangenomen, ja dat hem nog verder strekkende mondelinge beloften zijn gedaan. Doch de conferentie, gelijk zij op tegenspraak van België de door Holland

aangenomen grondslagen van scheiding had ter zijde gesteld, liet ook op tegenspraak van koning Willem (12 Juli) de door België aangenomen achttien artikelen varen. Deze wending der zaak bleek reeds voor den inval in België uit het verlangen, dat de beide regeeringen, zonder er op te letten of de vredespreliminairen door Holland niet werden aangenomen, gevolmachtigden tot het sluiten van een definitieven vrede naar Londen zenden zouden. Zeer bepaald wees de belgische regeering (28 Juli) dezen voorslag van de hand. Maar na de ongelukken van Augustus had zij niet meer den moed weerstand te bieden aan het herhaald verlangen der conferentie; elk formeel bezwaar zwichtte thans voor den wensch eindelijk tot een definitieven volkenrechtelijken toestand te geraken. De materiele eischen, welke de belgische gevolmachtigde Van de Weijer formuleerde, gingen nog verder dan de voordeelen, welke de achttien artikelen den Belgen hadden willen verzekeren, terwijl aan den anderen kant de hollandsche gezanten zich houdende aan de grondslagen van scheiding de voor Holland meest gunstige uitlegging daarvan verdedigden. In stede van tot elkander te komen, gingen de partijen zoo steeds verder van elkander. Zou men voor goed tot een slotovereenkomst komen, zoo moest — dit feit was niet te loochenen — de conferentie het ambt van scheidsrechter op zich nemen en de voorwaarden der scheiding dicteeren. De groote mogendheden namen nu uitdrukkelijk op zich (15 October) de toestemming der beide landen tot haar nieuwe bepalingen, ook waar ze aanvankelijk van de eene of andere zijde zouden geweigerd worden, te bewerken en de tenuitvoerlegging daarvan te waarborgen. Hierin scheen, vergeleken met het wankelen tot hiertoe tusschen bemiddeling en interventie, althans vooruitgang tot een bepaalde houding te liggen. Maar de inhoud der nieuwe thans in vier-en-twintig artikelen bevatte beslissingen (van den 14^{den} October) getuigde van gebrek aan kennis en partijdigheid. Wat het grondgebied betrof ging de conferentie van de stelling uit, dat het groothertogdom Luxemburg aan koning Willem behoorde; daarop gaf zij wel het weinig vruchtbare walsche deel daarvan aan België, maar gaf den hollandschen monarch een meer dan voldoende schadeloosstelling in Limburg; terwijl hij

naar den stand van bezit in 1790 te oordeelen, slechts op de helft van Maastricht, de stad Venlo en 43 verstrooide dorpen in deze provincie aanspraak kon maken, bekwam hij thans een samenhangend, vruchtbaar gebied met 200 000 zielen. Daardoor werden twee provinciën vaneen gereten; een bevolking, welke zich uit innige overtuiging aan den nieuwen belgischen staat aangesloten had, daarvan gescheiden; daardoor werd voor het van het hollandsch grondgebied geheel afgezonderde gedeelte van het groothertogdom Luxemburg, dat onder koning Willem's scepter bleef, een onhoudbare positie in het leven geroepen; en bovendien het slechte voorbeeld gegeven van een afstand van gebied van den duitschen bond, terwijl België zich bereid verklaard had het geheele groothertogdom in den duitschen bond te laten. Met opzicht tot de verdeeling der schulden werd wel het in de achttien artikelen neergelegde beginsel vastgehouden, maar als het aandeel van België een som vastgesteld, die, als de berekening juist geweest was, een verpletterend oordeel over het financieel beheer van het koninkrijk der Nederlanden zou uitgesproken hebben. Uit den tijd voor de vereeniging legde de conferentie België een jaarlijksche rente van 2 750 000 gulden op; de renten der gedurende de vereeniging in een tijd van onafgebroken vrede aangegane leeningen zou naar men voorgaf 10 100 000 gulden bedragen, waarvan België voortaan de helft zou torschen. In waarheid had zich de conferentie door de hollandsche regeering, welke alleen in het bezit van de officieele stukken was en haar tabellen had voorgelegd, om den tuin laten leiden; leeningen welke slechts tot conversie van oude hollandsche schulden bestemd of slechts ten behoeve der bij Holland blijvende koloniën gedaan of voor een klein gedeelte uitgegeven waren, werden in haar geheel als schulden der gemeenschap opgegeven. De activa bleven in hun geheel bij Holland; alleen werd een schier onmogelijke liquidatie van het door koning Willem tot dusver in een raadselachtig geheim gehuld amortisatie-syndikaat voorbehouden. De betrekkingen van handel en scheepvaart waren op billijke wijze geregeld; namelijk werd de vrijheid der scheepvaart op de Schelde, hoezeer dan ook onder provisioneele toepassing van het zeer hooge tarief voor de Rijnvaart, verzekerd en zelfs door

nauwkeurig omschreven voorzorgsmaatregelen gewaarborgd en den Belgen het recht der binnenscheepvaart op de wateren tusschen Schelde en Rijn benevens het vrije vervoer naar Duitschland over het hollandsch gedeelte van Limburg toegestaan; maar voor deze voordeelen werd hun een extra jaarlijksche rente van 600 000 gulden opgelegd, zoodat al hun jaarlijksche uitkeeringen aan Holland te doen, stegen tot een som van 8 400 000 gulden.

Van den kant van België zou men, te oordeelen naar de ervaring tot hiertoe opgedaan, hardnekkigen tegenstand hebben moeten bieden tegen deze bepalingen, welke het bestaan van den jongen staat moesten verlammen; de conferentie zelve verwachtte, gelijk later lord Palmerston bekende, te Brussel, niet in den Haag de meeste zwarigheden tegen haar schikking. Maar de belgische regeering had een open oog voor de teekenen des tijds; zij zag dat Europa weder begon te komen tot een periode van afmatting en reactie, en dat men zich derhalve haasten moest de vruchten der revolutie, moesten dan ook eenige voordeelen waarvan men gedroomd had te loor gaan, in veilige haven te brengen. Reeds sprak de pruisische minister van buitenlandsche zaken Ancillon van een bezetting van België door engelsche, fransche en pruisische strijdkrachten voor het geval dat de Belgen zich niet wilden onderwerpen aan de vier en twintig artikelen; de fransche gezant te Brussel gaf tegenover eventueele maatregelen van dwang op niets meer hoop dan op neutraliteit van Frankrijk, de engelsche wilde zich voor zijn regeering daartoe niet eens verbinden, de keizer van Rusland betuigde openlijk zijn ongenoegen zelfs over de vier en twintig artikelen, welke zijn gezanten krachtens de hun vroeger gegeven onbeperkte volmacht onderteekend hadden. Aan een weigering van Holland om de vier en twintig artikelen aan te nemen dacht men niet; had dit echter plaats, dan kon België door een spoedig aannemen van het besluit der conferentie altijd slechts winnen. Op grond van deze overwegingen diende reeds twee dagen na ontvangst van de akte de minister van buitenlandsche zaken, de Meulenaere, bij de kamers een wetsontwerp in, waarbij de koning gemachtigd werd het door de vijf mogendheden gedicteerde vredesver-

drag te onderteekenen onder zoodanige clausulen, voorwaarden en reserves, als hem dienstig zouden voorkomen. De discussiën daarover waren, vergeleken met den strijd in het parlement gevoerd over de achttien artikelen, weinig levendig; ook het volk hield zich rustig; het gevoel dat het noodzakelijk was smartelijke offers te brengen, en de herinnering aan de onlangs geleden nederlagen veroorzaakten deze gezindheid. Met 59 tegen 38 stemmen keurde de kamer der afgevaardigden het ontwerp goed; in den senaat was slechts een minderheid van 8 stemmen. Na een vergeefsche poging althans eenige geringe wijzigingen aan te brengen, verklaarde van de Weijer zich bereid de vier-en-twintig artikelen, in den vorm gebracht van een definitief verdrag, tusschen de vijf mogendheden en den koning der Belgen te onderteekenen. Dit verlangen werd, nadat de hollandsche gevolmachtigden het hun aangeboden initiatief der onderteekening hadden afgeslagen, vervuld. Het traktaat van den 15den November herhaalde woordelijk de vier-en-twintig artikelen, handelde vervolgens in den gewonen vorm over de (tot hiertoe door de oostelijke mogendheden niet uitgesproken) erkenning van den koning der Belgen van den kant der vijf groote mogendheden en waarborgde hem de tenuitvoerlegging der gemaakte bepalingen; binnen twee maanden zou de ratificatie van het traktaat volgen. Met deze akte scheen het volkenrechtelijk bestaan van België voor goed gesanctionneerd. De groote mogendheden zelven spraken deze overtuiging uit door de europeesche verdragen, voor zoo verre zij betrekking hadden op de unie tusschen België en Holland, overeenkomstig den nieuwen staat van zaken te wijzigen. De engelsche en de hollandsche regeering hadden in het jaar 1815 op zich genomen de rentebetaling eener russische leening voor den duur der verbinding van België met Holland; thans (20 November) verklaarde Engeland zich bereid deze betaling voort te zetten, terwijl Rusland zich verbond, indien ooit de onafhankelijkheid en neutraliteit van België, bij traktaten gewaarborgd, gevaar zouden loopen, geen nieuwe verplichtingen aan te gaan zonder voorafgaande toestemming van Engeland. Na 1815 was grootendeels op kosten der vier geallieerde mogendheden een drievoudige rij vestingen aan de fransche grenzen in

orde gebracht tot bescherming van het koninkrijk der Nederlanden; voor België alleen was het onderhoud dezer vestingen een te zware last, en haar verdediging onmogelijk; het werd derhalve (14 December) gemachtigd vijf daarvan te slechten.

Toen deze onderhandeling tot een eind kwam was de hollandsche regeering reeds twee maanden in het bezit der vier-entwintig artikelen zonder zich daar op eenigerhande wijze over te hebben uitgelaten; de groote mogendheden werden ongeduldig over dit talmen, doch de uiting der openbare meening in Holland scheen een gunstig resultaat te voorspellen. Maar op 14 December overhandigden de hollandsche gevolmachtigden aan de conferentie een nota en een geschrift, waarin zij de afzonderlijke bepalingen er van op de scherpste wijze kritiseerden en tegen den inhoud als geheel in strijd met de grondslagen der scheiding op de plechtigste wijze protesteerden. Het was voor de conferentie niet moeilijk in haar antwoord aan te toonen, dat zij van de beginselen van het protokol van 27 Januari niet ten nadeele van Holland was afgeweken, en om de bezwaren der hollandsche gezanten in alle punten van gewicht te weerleggen; maar zij had hiermede niets gewonnen. Koning Willem had besloten tot geen verzoening mede te werken, maar voortaan "met handen en voeten" weerstand te bieden. Hij was thans na de overwinningen der hollandsche armee in Augustus en na de nederlaag van Polen meer dan ooit overtuigd van de zegevierende kracht der legitimiteit. Hij hoopte op den bijstand der drie oostelijke mogendheden; maar toen hem deze ontzegd werd, toen zelfs de meest conservatieve regeeringen voor de revolutie weken, wilde hij desniettemin standvastig blijven en door zijn onwrikbaarheid een voorbeeld geven van vorstelijke grootheid. Wel ontnam hij zelf aan zijn houding den schijn van grootheid, toen hij tegenover de openbare meening zijn wederstand trachtte te vergoelijken door allerlei, ten deele zeer kleingeestige uitvluchten, welke zijn diplomaten met onuitputtelijke behendigheid wisten uit te vinden en te doen gelden. Zijn getrouwen onderdanen heeft hij door zijn volhardingssysteem zware wonden geslagen en ten slotte hun gemoederen van zich vervreemd; maar tegen dezen

prijs heeft hij de geheele oplossing van het belgische vraagstuk nog langer dan zeven jaar vertraagd.

De monarchen van Oostenrijk, Pruisen en Rusland zagen zich door de weigering van koning Willem, om de vier-en-twintig artikelen te onderteekenen, in een zeer moeilijke positie gebracht. Zij waren er op uit de door hun gevolmachtigden aangegane verplichtingen na te komen; maar het strookte weinig met hun denkbeelden, hun goedkeuring te hechten aan een akte, waardoor aan een wettig vorst tegen zijn wil bijna twee derde deelen van zijn bezittingen onttrokken werden, en de hollandsche diplomaten wisten dezen tegenzin te versterken door de voorstelling, dat koning Willem nooit van zijn souvereiniteitsrechten had afgezien en bij zijn toetreding tot de grondslagen van scheiding slechts een administratieve, geen staatkundige onafhankelijkheid bedoeld had. In de hoop te 's Hage nog andere inzichten te kunnen doen ontstaan, waardoor die strijd zou ophouden, talden de drie oostelijke mogendheden nog met de uitwisseling der ratificatiën van het traktaat van 15 November, toen de engelsche en fransche regeering harerzijds geen verder uitstel oorbaar achtten (31 Januari 1832). Zij beproefden een laatsten buitengewonen stap; met voorkennis der hoven van Oostenrijk en Pruisen, zond keizer Nikolaas zijn generaal-adjutant, graaf Orloff, naar den Haag, om den koning de dringende noodzakelijkheid der aanneming van de vier-en-twintig artikelen op het hart te binden, maar hem te gelijker tijd de ondersteuning van den keizer aan te bieden tot het erlangen van belangrijke wijzingen, vast te stellen bij een afzonderlijk traktaat. Koning Willem echter antwoordde den russischen gezant, dat hij niet begreep hoe zijn keizer, terwijl hij de poolische revolutie gesmoord had in het bloed harer apostelen, de brusselsche rebellen in bescherming nemen kon; gedurende den loop der onderhandelingen toonde hij zich schijnbaar bereid om de staatkundige onafhankelijkheid van België en koning Leopold te erkennen, maar kwam op tegen de geheele schikking betreffende het grondgebied en verklaarde de onderteekening der vier-en-twintig artikelen voor onmogelijk. Graaf Orloff zelf constateerde voor zijn vertrek uit den Haag officieel (22 Maart) dat

zijn bemoeijingen zonder vrucht waren geweest, en dat de keizer zich thans tot zijn spijt in de onmogelijkheid gebracht zag verder den koning der Nederlanden op eenigerlei wijze te ondersteunen of te helpen; de vertegenwoordigers van Oostenrijk en Pruisen sloten zich aan bij deze verklaring. De gevolmachtigden der drie hoven gingen nu eindelijk (18 April en 4 Mei) over tot uitwisseling der ratificatiën; maar hun, met de tegenover de Belgen op zich genomen verplichtingen, moeilijk overeen te brengen inschikkelijkheid voor Holland, had nog geen eind; Oostenrijk en Pruisen uitten wenschen voor verdere wijzigingen ten gunste van Holland, bij afzonderlijk protocol; Rusland behield zich zelfs, in den tekst der oorkonde van de ratificatiën, veranderingen voor, van de door de hollandsche regeering op het levendigst bestreden bepalingen ten opzichte der scheepvaart, der handelswegen door Limburg en van het amortisatie-syndicaat. Een ratificatie namens den deutschen bond had niet plaats, ja Oostenrijk en Pruisen, die met zijn vertegenwoordiging belast waren, reserveerden hem al zijn rechten op het groot-hertogdom Luxemburg.

De in 't oog vallende vertraging der uitwisseling van de ratificatiën had in België reeds ontevredenheid en bezorgdheid verwekt; het bericht van de nieuwe reserves der oostelijke mogendheden deed een storm van verontwaardiging losbarsten. In de kamers heerschten een geduchte gisting en opgewondenheid; vele redenaars eischten dat men de drie mogendheden de oorkonden harer ratificatiën zou terugzenden. De regeering echter bewaarde de noodige kalmte en bedaardheid; zij ontveinsde niet haar ontevredenheid over de handelwijze van van de Weyer, die de bedongen ratificatiën onder eenvoudige verwijzing naar het tractaat van 15 November had aangenomen, maar zij verwierp dien uitersten maatregel, welke België in openbare vijandschap met de helft van Europa zou gebracht hebben; zij beloofde van haar kant, aanstonds de geheele ontruiming van het belgiesch grondgebied als het begin der ten uitvoerlegging van het tractaat van 15 November met klem te zullen eischen; moesten er dan nieuwe onderhandelingen over de punten, die niet rijp waren voor spoedige executie, geopend worden, dan zou men volstrekt

niets aan Holland inwilligen zonder volkomen schadeloosstellingen. Generaal Goblet werd als tweede gevolmachtigde naar Londen gezonden, om dit programma bij de conferentie te doen gelden. Zijn bemoeijingen waren aanstonds van het beste gevolg; de groote mogendheden verlangden van Holland op dringende wijze de aanneming der vier en twintig artikelen en gaven 20 Juli aan als den termijn, wanneer de wederkeerige ontruiming van het door dit traktaat aan beide staten beloofde territoir zou volbracht zijn (11 Juni). Maar de behendigheid der hollandsche diplomaten veroorzaakte weldra weder een nieuwe, voor België hoogst onaangename wending. Zij verklaarden zich bereid de bepalingen der conferentie omtrent het grondgebied aan te nemen en handhaafden slechts in ondergeschikte punten hun tegenpraak tegen de vier en twintig artikelen. Deze taktiek miste haar doel niet: zoo ook al de conferentie het van hollandsche zijde aangeboden ontwerp-traktaat voor onaannemelijk verklaarde, zoo zag zij er toch van af haar toevlucht te nemen tot eenigen maatregel van dwang en trachtte, door gemoedelijk te werken op de beide partijen, een geheele verzoening tot stand te brengen. Zelfs lord Palmerston was overtuigd van de verzoenende gezindheid van het haagsche kabinet en verzocht het belgische kabinet niet langer te blijven staan op voorloopige ontruiming van gebied en nieuwe onderhandelingen te beginnen; in denzelfden geest werkte Louis Philippe op koning Leopold. Te Brussel gevoelde men wel dat men langs den weg, tot heden gevolgd, niet verder komen zou; maar het ministerie had zich tegenover de kamers en het land op te bepaalde wijze gebonden, dan dat het dien zou hebben kunnen verlaten — en juist daarop rekende de hollandsche regeering. Doch koning Leopold doorzag dit spel en deed het door een koen besluit in duigen vallen. Hij nam het ontslag aan der ministers, maakte den generaal Goblet, die uit Londen teruggekomen was met een bemiddelingsvoorstel van lord Palmerston, minister van buitenlandsche zaken en zond aan den heer van de Weyer een volmacht om een directe onderhandeling aan te knopen met den gezant van Holland (18 September). Het verstandige van dezen stap werd in België zelfs door de schranderste staatslieden in twijfel getrokken; de dagbladen

beschuldigden, in de meening, dat de duur gekochte voordeelen van het traktaat van 15 November door een nieuwe schikking veranderd zouden worden, de regeering bij de natie van verraad of van een onverantwoordelijke kortzichtigheid, zoo zij meende op die wijze tot een billijk vergelijk met Holland te kunnen komen. Zoo sterk was deze uiting der publieke meening, dat Goblet geen kandidaten voor ministerposten vinden kon en dus de vorige titularissen hun portefeuilles ad interim moesten blijven behouden. Desniettemin zagen de hollandsche diplomaten zich inmiddels genoodzaakt een keuze te doen. Zoodra de belgische gezant zijn nieuwe volmacht ontvangen had, "diende de hollandsche gevolmachtigde bij de conferentie (wij schrijven haar eigen woorden af), die hem niet geprovoceerd had, een nieuwe nota in, die bitterder was dan al de vorige en verder verwijderd van den geest der verzoening;" op schier dreigenden toon verlangde men de oogenblikkelijke onderteekening van de reeds door de conferentie verworpen voorstellen van den 30sten Junni en ging men het bemiddelend ontwerp van lord Palmerston, dat grootendeels overeenkomstig de van hollandsche zijde geuite wenschen gereedigdeerd was, met algeheel stilzwijgen voorbij (20 September). De medeleden der conferentie, welke te nauwer nood hun oogen geloofden, beproefden nog een zeker zeer ongewonen maatregel; zij noodigden den baron van Zuylen van Nyevelt uit, zich in hun midden te begeven en legden hem een reeks van duidelijk gestelde vragen voor, welke hij aanstonds moest beantwoorden: het kwam aan het licht, dat hij nooit de volmacht gehad had een definitief traktaat te sluiten met de belgische gevolmachtigden en dat de hollandsche regering voortdurend hoofdbepalingen der vier-en-twintig artikelen verwierp. Na deze ophelderingen moesten zelfs de vertegenwoordigers der oostelijke mogendheden erkennen, dat de houding van Holland zeer af te keuren en het nemen van maatregelen van dwang tot ten uitvoerlegging van het verdrag van 15 November noodzakelijk was. Maar weldra openbaarde zich tusschen hen en de vertegenwoordigers der westelijke mogendheden oneenigheid over de middelen welke men ter hand moest nemen; Oostenrijk, Pruisen en Rusland wilden slechts hooren van geldstraffen, in den vorm van een

aftrek van de achterstallige renten, namelijk van het kapitaal door België aan Holland verschuldigd, en daar zelfs aan laten voorafgaan een nieuwe waarschuwing aan de hollandsche regeering, terwijl Engeland en Frankrijk aandrongen op beslissende stappen. Het was waarschijnlijk met de wetenschap van dit verschil van gevoelen, dat generaal Goblet slechts aan beide laatstgenoemde regeeringen formeel den eisch richtte tot vervulling van den waarborg, dien zij bij het traktaat van 15 November hadden op zich genomen. Beiden voldeden met spoed en kracht aan dien eisch: Louis Philippe wenschte koning Leopold, die onlangs (9 Augustus) zijn schoonzoon geworden was, een in 't oogvallend bewijs van zijn vriendschap te geven; het nieuwe ministerie Soult had behoefte aan een schitterend debut om voor de kamers te kunnen komen; het ministerie der Whigs bevond zich, na het aannemen van den reformbill, ten toppunt van populariteit en kon dus van zijn sympathieën voor België en koning Leopold met meer nadruk doen blijken. Den 22sten October sloten lord Palmerston en vorst Talleyrand een conventie, waarbij Frankrijk en Engeland op zich namen, tot den koning der Nederlanden en den koning van België het verzoek te richten vóór den 12^{den} November de verschillende punten door hen nog bezet op vreemd territorium wederkeerig te ontruimen; indien de koning der Nederlanden den 2^{den} November daartoe niet zou besloten hebben, zou er embargo worden gelegd op de hollandsche schepen en aan de engelsche en fransche kruisers bevel gegeven worden, de hollandsche schepen, welke zij ontmoetten, te nemen; indien zich den 13^{den} November nog hollandsche troepen op belgisch gebied bevonden, zou op verlangen van den koning der Belgen een fransch leger België binnenrukken en de Hollanders uit de citadel van Antwerpen en de forten der Schelde verdrijven. De belgische regeering gaf bereidvaardig de verlangde belofte onder voorwaarde van wederkeerigheid; de hollandsche echter weigerde. Den 5^{den} November werden de hollandsche schepen in de fransche en engelsche havens in beslag genomen en een vereenigde vloot naar de hollandsche kusten gezonden; den 15^{den} na het sluiten eener overeenkomst tusschen generaal Goblet en den franschen gezant te Brussel, rukte een fransch

leger van 65 000 man, onder bevel van den maarschalk Gérard, België binnen.

Zoo was het traktaat van 15 November 1831 eindelijk na verloop van een jaar tot executie gekomen. De troonrede, waarmede koning Leopold de zitting van het parlement opende (13 November), verkondigde dat de wenschen der kamers en der natie na lang dralen vervuld zouden worden; een fransch leger zou, zonder den vrede van Europa te verstoren, het bewijs leveren, dat de gegeven waarborg geen ijdel woord was. En toch was in waarheid, indien al zonder voldoende grond, Europa in onrust en België ontevreden. De conferentie, waarin de vijf groote mogendheden twee jaar lang, zij het dan ook op verschillende wijze, althans allen met het doel om den vrede van Europa te bewaren, met elkander gearbeid hadden, was uiteengesprongen door de uittreding van de russische gevolmachtigden, welker gouvernement het gewapenderhand tusschen beide treden van Frankrijk en Engeland onvereinigbaar achtte met vreedzame bemiddeling. De pruisische regeering zag met bezorgdheid de bewegingen van een fransch leger zoo in de nabijheid harer westelijke provinciën: zij zond een observatie-korps tusschen Rijn en Maas; de bondsdag verklaarde, dat de belangen van den bond aan de noordwestelijke grenzen bedreigd werden. In Engeland vielen de bladen der tory's het ministerie heftig aan wegens de vijandelijke behandeling van een ouden getrouwen bondgenoot; de handelsstand achtte zijn belangen benadeeld door de tegen de hollandsche marine genomen maatregelen. Het belgische volk was wrevelig over de werkeloosheid, waartoe zijn leger gedwongen was; thans zou het, meer dan 100 000 man sterk, in staat geweest zijn zonder vreemde hulp den belgischen bodem te bevrijden, maar Engeland en Frankrijk wilden het uit vrees voor een volksoorlog niet eens laten medewerken tot die bevrijding. In dezen toestand van wrevel verklaarde men de vreemde interventie voor onnut, ja voor schadelijk: voor onnut, omdat het bezit der citadel van Antwerpen op zich zelf zonder waardij was en een bepaald einde van den strijd met Holland niet bevorderde; voor schadelijk, omdat zoodra de Hollanders geen punt meer op het belgisch gebied bezet hiel-

den, België de helft van Limburg en Luxemburg zou moeten afgeven. Het ministerie, dat door toetreding van Lebeau en Charles Rogier op uitnemende wijze was voltallig gemaakt, werd in de kamer der afgevaardigden scherp gegispt, omdat het zich tot ontruiming dezer deelen van het grondgebied had bereid verklaard zonder klem te leggen op de daarmede in de vier-entwintig artikelen samenhangende voorwaarden. Men vergat dat die buitenlandsche interventie het noodwendig gevolg was van het België opgelegd traktaat; dat de openbare meening tot hertoe altijd veel waarde gehecht had aan de bevrijding van Antwerpen van den zwaren druk der hollandsche kanonnen; men hield geen rekening met de diplomatische vormen, welke het ministerie noodzaakten op de engelsch-fransche sommatie een bondig antwoord te geven, terwijl het zich door vooraf gegane onderhandelingen alle wenschelijke waarborgen verschaft had. Slechts met een meerderheid van twee stemmen kon het ministerie een motie van orde, waarbij de kamer haar oordeel althans opschortte, doorzetten; het diende zijn ontslag in, maar daar geen ander kabinet tot stand kwam, moest het zich met de leiding der zaken blijven belasten. Zijn positie werd spoedig beter door het welslagen der fransche expeditie.

Wegens de tijdelijke spanning van den politieken toestand en omdat de tegenstand door een kleine bezetting geboden aan de overmacht eener groote mogendheid een daad van zeldzamen heldenmoed scheen, hield de geheele beschaafde wereld het oog gevestigd op het beleg der citadel van Antwerpen met een deelneming, waarmede wij ons thans moeilijk meer kunnen vereenigen. Wij hellen er veeleer toe over de geheele handeling te beschouwen als een eenvoudig artillerie-gevecht, de hardnekkige verdediging van den geïsoleerden post als een nuttelooze opoffering van menschenlevens. Het hollandsche leger, dat in Noord-Brabant geconcentreerd was, bewoog zich niet; de hollandsche vloot beproefde zonder gevolg eenige landingen in de streek der Beneden-Schelde; de bezetting waagde geen noemenswaardigen uitval; zoo ging de belegering ongestoord en regelmatig haar gang. Om een bombardement van de stad af te wenden, bepaalden de Franschen hun belegeringswerken tot de zuidzijde

der citadel. In den nacht van den 29sten op den 30sten November werden de loopgraven geopend; den 4^{den} December was de tweede parallel klaar en begonnen 85 fransche stukken te vuren tegen de citadel, dat door de hollandsche artillerie met juistheid en volharding beantwoord werd. De verliezen aan den kant der Hollanders waren belangrijk, daar de hoofdgebouwen in de citadel niet bomvrij bleken te zijn en de kasematten geen genoegzame ruimte voor de bezetting aanboden; meer nog echter leden de Franschen, daar zij op den uiterst moerassigen grond bij stortregens slechts weinig vorderingen maken en zich moeilijk dekken konden. Eerst den 13^{den} December gelukte het een belangrijk voorwerk te nemen, de lunet St. Laurent; nu was het mogelijk een batterij op te richten tegen het bastion San Toledo; op den 22sten December stortte de muur der vesting over een lengte van meer dan 30 el in de gracht; den volgenden dag zou de bres grooter gemaakt en vervolgens storm gelooopen worden. Evenwel deze laatste beproeving bespaarde generaal Chassé zijn dapperen troepen; hij verklaarde zich bereid de citadel over te geven; den avond van den 23sten werd de capitulatie ondertekend, krachtens welke de bezetting krijgsgevangen werd, maar zoodra koning Willem de overgave zou bevolen hebben van de nog door de Hollanders bezette forten Lillo en Liefkenshoek, naar Holland zou terugkeeren. Gelijk met zekerheid was vooruit te zien, weigerde koning Willem, getrouw aan zijn stelsel van volharding, de ontruiming der beide forten; het fransche leger liet ze onaangetast, opdat de Belgen in het bezit zouden kunnen blijven der bij het verdrag van 15 November aan koning Willem toegekende deelen van Luxemburg en Limburg, en keerde, na de citadel van Antwerpen aan de belgische troepen te hebben overgeleverd, zoo spoedig mogelijk naar zijn land terug.

De verbonden liberale mogendheden van het westen hadden een groote zedelijke zegepraal behaald op de absolute regeeringen van het Oosten; Louis Philippe een nieuw bewijs gegeven van onbaatzuchtigheid, dat door de andere volken, vooral door de Belgen slechts met dankbaarheid kon erkend worden. Engeland en Frankrijk waren geneigd zich met deze resultaten te vreden te stellen en trachtten te komen tot een vergelijk, daar de

voortzetting der maatregelen ter zee de handelsbelangen hunner onderdanen benadeelde zonder op de besluiten van den koning der Nederlanden een beslissenden invloed te oefenen. De Belgen waren met de handhaving van den territorialen status quo, welke hun twee halve provinciën gaf voor twee onbeduidende forten zeer tevreden; ook beviel hun de voortdurende nietbetaling der renten over de staatsschuld; aan een erkenning hunner onafhankelijkheid van den kant van Holland hechtten zij weinig gewicht; maar zij haakten er naar hun leger te kunnen brengen op den voet van vrede. Na den veldtocht van Augustus was er slechts een wapenstilstand gesloten voor een korten termijn, binnen welken de conferentie gemeend had te zullen kunnen komen tot een eindoplossing van alle moeilijkheid; sedert den 25sten October 1831 was de wapenrust niet meer verzekerd door eenige overeenkomst. Het hollandsche leger was voortdurend gelegerd aan de belgische grenzen geheel uitgerust, en noodzaakte België tot veelomvattende legeruitrustingen van zijn kant; het belgische ministerie van oorlog had in het jaar 1833 meer dan 76 millioen franken noodig gehad. Overtuigd dat deze toestand onhoudbaar was, beperkte de kamer van afgevaardigden het votum over het oorlogsbudget tot de eerste zes maanden van het jaar 1833; het ministerie vatte dit op als een votum van wantrouwen en bood zijn ontslag aan. Bij de nog geringe parlementaire ontwikkeling van den jeugdigen staat stond men wederom voor de onmogelijkheid om een andere regeering te vormen; voor de kroon bleef nu slechts het uiterste middel over eener kamerontbinding (28 April 1833). De nieuwe verkiezingen hadden onder buitengewone opgewondenheid plaats; de kamers werden echter slechts weinig gewijzigd en het was te vreezen, dat een met de plannen des konings en zijner meestvertrouwde raadgevers onbestaanbare richting de overhand zou behouden. Toen evenwel het parlement weer bijeenkwam (7 Juni) had er een groote verandering plaats gegrepen. Het lijden van Holland vermocht wel is waar koning Willem niet te bewegen afstand te doen van zijn souvereiniteitsrechten op België, en als zichtbaar teeken daarvan had hij besloten althans een voet op belgischen bodem te behouden; maar het was zwaar genoeg, om hem een overeenkomst

te doen aangaan, waarbij de hoofdvraag onopgelost bleef. Naar aanleiding van een voorstel der pruisische regeering, verklaarde hij zich bereid een wapenstilstand aan te gaan, die tot het sluiten van een definitief verdrag voortduren zou, en gedurende den wapenstilstand de scheepvaart op de Schelde geheel vrij te laten. Op dezen grondslag kwam er een conventie met de regeeringen van Engeland en Frankrijk tot stand (21 Mei), welke door België, ware het dan ook slechts als begin der tenuitvoerlegging van het verdrag van 15 November 1831, aangenomen werd. De onderhandelingen over het definitieve vredesverdrag zouden spoedig op nieuw beginnen; de londensche conferentie kwam weder bijeen en de ministers der twee landen, welke er het meest aan deel namen, begaven zich in persoon naar Londen. Doch na korten tijd deden de vertegenwoordigers van Holland de onderhandeling weldra ophouden door de begeerte, om de deelen van Limburg, welke aan koning Willem waren toegedeeld, te incorporeeren bij het koninkrijk der Nederlanden. De inwilliging dezer begeerte kon geen plaats hebben zonder goedkeuring van den deutschen bond en de nassausche agnaten, welke op die wijze beroofd werden van de vergoeding voor de helft van Luxemburg; daar nu koning Willem de stappen om die goedkeuring te verwerven wel beloofde te doen, maar niet deed, maakte hij een afdoening van zaken onmogelijk. De conferentie schorste haar zittingen (24 Aug. 1833) om ze eerst na vijf jaar te hervatten.

Voor België waren deze jaren een tijdperk van vrede en ontwikkeling. Thans eerst was het in staat de wonden der revolutie te heelen en de vruchten zijner nieuwe nationale vorming te genieten. Onder den levend makenden adem der vrijheid, onder de ijverige zorg der regeering, welke eindelijk eens haar blikken van de buitenlandsche verwickelingen en de militaire uitrustingen afwendde, ontvouwden zich de talrijke kiemen van stoffelijke en geestelijke ontwikkeling, welke land en volk in zich droegen. De ontginning van bergwerken en steenkolenmijnen namen een vlucht, die alle voor 1830 verkregen resultaten verre achter zich liet; de wapenfabrieken brachten het tot een aanzienlijke hoogte; de uitvoer van doekstoffen steeg in de jaren 1831—37 tot het zesvoud der vroegere waarde; de vervaardiging

van machinerieën was een nieuwe tak van nijverheid, welke rijke winsten afwierp; alleen de boomwolfabrieken herstelden zich niet van het verlies, geleden door het afsluiten van de oost-indische koloniën. Het grootsche plan, dat men sedert 1834 begonnen had ten uitvoer te leggen om een spoorwegnet te bouwen, dat alle groote steden van België onderling zou verbinden en door de voortzetting tot aan de grenzen zoowel voor westelijk Duitschland als voor de noordelijke grenzen van Frankrijk een gemakkelijken toegang tot de zee openen zou, gaf niet alleen nieuw leven aan den handel, maar had ook belangrijke staatkundige voordeelen ten gevolge, daar het de Belgen onderling en met hun naburen inniger verbond; aangezien de staat den aanleg en exploitatie dezer spoorweglijnen zelf ondernam, erlangde de regeering een niet gering te schatten uitbreiding van macht. In tallooze andere ondernemingen openbaarde zich de ondernemingsgeest van bijzondere personen, welke onder de vereeniging met Holland trots alle opwekkingen van koning Willem bijna geheel gesluimerd had. Dat de vrijheid van vereeniging ook geschikt is de ontwikkeling des geestes te bevorderen, bleek uit de stichting der twee vrije hoogeschoolen te Mechelen (later naar Leuven verplaatst) en te Brussel. De concurrentie van deze weldra tot bloei gekomen inrichtingen, bewoog de regeering en de kamers ook de staatshoogeschoolen, die thans tot een tweetal gebracht waren, beter te organiseren. De zeer gewichtige vragen betreffende provinciale en gemeentewetten hielden de volksvertegenwoordiging vier jaren lang bezig (1833—36). Het eerste ontwerp, ofschoon aangeboden door Charles Rogier een aanvoerder van den September-opstand, en een volbloed liberaal (2 April 1833) liet aan het centraal gezag een bovenmatige macht, zoo groot als de in de grondwet neergelegde regelen slechts gedoogden. Maar toen de destijds wellicht nog bestaande noodzakelijkheid voor een krachtige centralisatie door het tot stand komen van een verzekerd provisorium verviel, kwamen de echte grondslagen, waarop het nieuwe staatsgebouw opgetrokken was, weer meer tot bewustzijn, en de wetten, zooals die te voorschijn kwamen uit de beraadslagingen der kamers beantwoordden aan den liberalen geest der grondwet, zonder de noodwendige

eenheid gevaar te doen loopen. In het parlement en aan de drukpers gaven deze in het gansche volksleven diep ingrijpende aangelegenheden aanleiding tot veel verschil van meening; maar zij werden niet als partijzaken behandeld, doch naar individueele overtuiging. Over 't algemeen stonden de partijen der katholieken en liberalen onvermengd naast elkander, doch bij staatsaangelegenheden was meestal geen scherpe tegenstelling te zien; in den ministerraad arbeidden leden van beide partijen eensgezind met elkander; toch deed zich tegen het eind van dit tijdperk een overwicht van den katholieken invloed in de regeering gevoelen, dat bij de liberalen een zeker wantrouwen begon op te wekken. De partij van aktie rekte nog een korten tijd door oude herinneringen haar bestaan; toen stierf zij uit gebrek aan nieuw voedsel. De aanhangers van het huis van Oranje waagden nog eens een demonstratie, welke betreurenswaardige buitensporigheden van het volk deed ontstaan (April 1834); van lieverlede echter verzoenden ook zij zich met den nieuwen stand van zaken. De steeds nog schaars voorhanden overheersing tot den republikeinschen vorm of tot een hereeniging met Frankrijk ging ook gansch te loor. Het geheele land bood het schouwspel aan van een eenige, verstandige, werkzame en met haar lot tevrede bevolking. De publieke opinie van Europa, aanvankelijk België weinig gunstig, werd nu ook gewonnen voor den jongen staat. Met de groote mogendheden, Rusland alleen uitgezonderd, stond België op goeden voet; met verscheiden der kleinere staten waren diplomatieke betrekkingen aangeknoopt. Slechts de steeds voortdurende afbreking van alle betrekkingen met den noordelijken nabuur en herhaalde onaangenaamheden met de autoriteiten van den duitschen bond in de vesting Luxemburg herinnerden er aan, dat het bestaan van het jeugdig koninkrijk nog niet van alle zijden was erkend geworden. Inmiddels waren de eischen, welke Holland krachtens het traktaat van 15 November 1831 kon doen gelden, schier geheel vergeten, en de deelen van Limburg en Luxemburg, welke in het bezit van koning Willem moesten terugkeeren, geheel samengevloeid met den belgischen staat.

Eensklaps werd België in zijn toestand van volmaakte rust verrast door het bericht, dat koning Willem zijn geheele onvoor-

waardelijke toetreding tot de vier-en-twintig artikelen had uitgesproken (14 Maart 1838). Zijn volhardingssysteem was ten langen laatste bezweken voor de kracht der feiten. Achtereenvolgens waren al zijn uitzichten, die hij gebouwd had op het aanbreken van gunstiger gebeurtenissen, teleurgesteld. Noch de oneenigheden in Spanje en Portugal over de opvolging op den troon, noch de verwickelingen in het Oosten, noch de samenzweringen tegen Louis Philippe, noch het nu en dan boven drijven der torypartij in Engeland hadden eenige verandering van aanbelang in den toestand van Europa veroorzaakt; daarentegen was het voor ieder duidelijk, hoe de belgische staat dag aan dag vaster wortel schoot. Zelfs het plan eener eventueele inlijving van de limburgsche landstreken in het koninkrijk Holland was door het verzet van den deutschen bond (18 Aug. 1836) en de nassausche agnaten verijdeld. De eigenlijke beslissing evenwel werd hoofdzakelijk veroorzaakt door de onvergenoegde houding van 's konings eigen onderdanen. Bij het hollandsche volk was meer en meer de overtuiging levendig geworden, dat er geen materieel voordeel te wachten was van langer tegenstand; des te drukkender schenen de lasten, welke de koning voortdurend op het land legde; het onderhouden van het leger op den voet van oorlog, het kamp op de noordbrabantsche heide, de betaling der renten van het aandeel van België aan de staatsschuld. De meest invloedrijke organen van den handelstand raadden toegevendheid aan; de oppositie in de staten-generaal tegen de "stijfhoofdigheid" werd steeds grooter; gedurende de zitting van het jaar 1837 werden de klachten bitterder, de aandrang heftiger; in het jaar 1838 kon men de verwerping van het budget voor oorlog en der sommen benoodigd voor de staatsschuld voorspellen. Toen besloot eindelijk koning Willem, "zijn getrouwen onderdanen het eenige nog mogelijke onderpand van zijn onveranderlijke bezorgdheid voor hun welvaart te geven en het eenige middel aan te wenden, dat zijn streven nog in het ware licht plaatsen kon." Voor hij evenwel zijn beslissende verklaring naar Londen afzond, verstond hij zich met het russische hof, misschien ook met die van Oostenrijk en Pruisen; althans vereenigden zich, toen op de uitnoodiging van lord Palmerston de conferentie weer bijeenkwam (19 Maart),

de vertegenwoordigers der oostelijke mogendheden aanstonds tot het voorstel, de vier-en-twintig artikelen onder reserve van eenige ondergeschikte bij de onderhandeling van 1833 niet uitgemaakte punten als een traktaat met de hollandsche gevolmachtigden te onderteekenen. Doch de gevolmachtigden van Engeland en Frankrijk leenden een bereidvaardig oor aan de tegenwerpingen van den belgischen gezant, dat men een in de gevolgen gewichtige beslissing niet overijld mocht nemen; door hun tegenstand werden de drie andere gevolmachtigden overgehaald, vooraf aan hun regeeringen bericht te geven, terwijl de conferentie intuschen aan den hollandschen gezant een eenvoudig bewijs van ontvangst der verklaring toezond. Op die wijze wonnen de Belgen tijd zich te beraden, den veranderden stand van zaken goed te overwegen en stappen aan te wenden tot het verkrijgen eener meer gewenschte oplossing.

De geheele bevolking van België was eenstemmig van oordeel dat aan eenvoudige tenuitvoerlegging der vier-en-twintig artikelen niet meer te denken viel. Velen beweerden dat het traktaat van den 18^{den} November 1831, omdat de mogendheden de verwezenlijking daarvan zoo lang verzuimd hadden, rechteus vervallen was; deze zienswijze was op rechtsgronden, hoofdzakelijk met het oog op vroegere verklaringen van België, nauwelijks houdbaar, en ging bovendien gepaard met de grootste praktische bezwaren, daar langs dien weg ook het volkenrechtelijk bestaan van België in twijfel getrokken werd. De regeering hoedde zich dus wel, dezen weg in te slaan; maar zij deed de gewichtigste gronden voor een wijziging van het traktaat gelden. Zij wees op de reserves in de ratificatiën der groote mogendheden, welke het onwederroepelijk karakter der afzonderlijke bepalingen hadden opgeheven. Zij trachtte door zorgvuldige aanwijzingen het uiterst gebrekkige der berekeningen, welke ten grondslag gelegd waren bij de verdeeling der schuld, aan te toonen en beriep zich op een uiting in de protokollen der conferentie, waarbij deze zich de rectificatie van dwalingen had voorbehouden. Met den meesten nadruk eischte zij de handhaving van den territorialen status quo, welke door de bewoners der landstreken, waarover verschil bestond, dringend verlangd werd; zij

herinnerde aan de belofte der achttien artikelen, aan den ongelukkigen indruk van den tiendaagschen veldtocht, waaronder deze beloften waren teruggenomen, aan de waarborgen van levensvatbaarheid sedert door België gegeven. Tot aan dit weder bijeenkomen der conferentie (het midden van Juli) richtte de belgische regeering deze opmerking uitsluitend tot de kabinetten der wetersche mogendheden, bij welke zij een bijzondere welwillendheid jegens haar veronderstellen kon; misschien zouden deze, als zij eens gewonnen waren voor de belgische zienswijze, de drie andere mogendheden kunnen overhalen; maar ook met een scheuring in den boezem der conferentie zelve zouden de Belgen gebaat zijn, daar de verlenging van den bestaanden toestand, welke er het gevolg van zou zijn, hun wenschen vervulde. Doch de belgische staatslieden ondervonden ditmaal een tegenstand, welken zij niet verwacht hadden. De fransche regeering betoonde zich wel is waar geneigd, na eenige zwaarigheid gemaakt te hebben, de belgische eischen te steunen; maar zij stelde niet slechts de nauwlijks te vervullen voorwaarde, dat de koning der Belgen in geen geval lid van den duitschen bond mocht worden, maar maakte haar houding ook afhankelijk van die van Engeland, terwijl lord Palmerston reeds op de meest ondubbelzinnige wijze elke wijziging der bepalingen van de vier-en-twintig artikelen omtrent het grondgebied had van de hand gewezen. De ongewone energie waarmede de duitsche staten ten gevolge van een nieuw konflikt tusschen het kommando der vesting Luxemburg en de bewoners der omstreken een eindbeslissing omtrent het grondgebied verlangden, mag er eenigermate toe hebben bijgedragen om aan de verklaringen van lord Palmerston zoo spoedig reeds een bepaalde kleur te geven; toch schijnt het dat zijn houding rustte op dieper liggende beweegredenen ontleend aan den toestand van Groot-Brittannië. Bij de nieuwe verkiezingen na den dood van Willem den Vierde had het ministerie Melbourne, dat door de Tories en Radikalen met gelijke heftigheid bestreden werd, slechts een meerderheid van een dozijn stemmen kunnen erlangen; het hield zich eigenlijk alleen staande door de gunst der jonge koningin. In Kanada was pas onlangs een opstand onderdrukt, en daar heerschte nog een op-

gewondenheid, welke door de nabijheid der Vereenigde Staten dubbel gevaarlijk was. Boven alles hield het engelsche ministerie den blik gevestigd op het dreigend aanzien der oostersche aangelegenheden; de overwegende invloed, dien Rusland sedert het traktaat van Unkiar-Skelessi op de Porte nitoevende en zijn intrigues in Perzië en Afghanistan, de bescherming, welke aan den anderen kant Frankrijk verleende aan het streven van den eerozuchtigen Mehemet-Ali, waren zeer verontrustende verschijnselen. Goede verstandhouding met de duitsche mogendheden was onder deze omstandigheden een eerste vereischte voor de engelsche staatkunde; een breuk met Rusland zou daardoor verhoed, en de fransche regeering binnen perken gehouden worden. Hiermede nu was een begunstiging der belgische aanspraken op geheel Luxemburg en Limburg onvereinigbaar. In andere opzichten, waarbij de oostelijke mogendheden waarschijnlijk gemakkelijker tot concessiën zouden gebracht worden, en welke niets gemeen hadden met het verdedigingsstelsel van den duitschen bond en met de wederkeerige verhouding der europeesche staten, schikte Palmerston zich naar de wenschen van België. Hij gaf toe dat met het oog op de offers, welke de oorlogzuchtige houding van Holland zoolang op den belgischen staat gelegd had, van een betaling der achterstallige renten van de staatsschuld afgezien moest worden, en zoo hij ook al niet toestemmen wilde in een gansche herziening der berekening van het aandeel, dat België in de toekomst zou te dragen hebben, zoo achtte hij toch een vermindering der blijkbaar te hoog gestelde som van 8 400 000 gulden voor rechtvaardig en billijk. Zijn invloed was in dit opzicht beslissend voor de uitspraak der conferentie. Den 6^{den} December werd aan het ministerie van buitenlandsche zaken het ontwerp vastgesteld van een nieuw traktaat tusschen den koning der Belgen en de vijf mogendheden en van een gelijkkluidend traktaat tusschen Leopold en den koning der Nederlanden. De bepalingen der vier en twintig artikelen omtrent het grondgebied waren onveranderd gebleven, maar het deel van België aan de staatsschuld werd verminderd tot een jaarlijksche van 1 Januari 1839 af te betalen rente van 5 000 000; de bedingen betreffende scheepvaart en handel werden weinig veranderd, de Scheldetol

bepaald op de betrekkelijk lager taxe van 1½ gulden per ton. De fransche gezant nam dit ontwerp slechts *ad referendum*, maar de verwachtingen, welke de Belgische regeering koesterde van dit voorbehoud, werden spoedig teleurgesteld. Het fransche ministerie, wankelende tusschen vreeze voor den aanval der oppositie in de kamers en de groote geneigdheid om op goeden voet te blijven met de andere mogendheden, liet zich door de conferentie een uitstel geven, totdat de debatten over het adres van antwoord zouden zijn afgeloopen. Op den dag na de onvoorwaardelijke toestemming van den franschen gezant (22 Januari 1839) werd het ontwerp-traktaat gezonden aan de gevolmachtigden van Holland en België; voor het geval dat alleen België het verwerpen zou, verklaarden de vijf mogendheden te zullen beraadslagen over de noodige maatregelen tot handhaving der rechten van Holland.

Terwijl koning Willem, welke thans niets liever wenschte dan een hem onaangename zaak geëindigd te zien, zich haastte, de nieuwe bepalingen goed te keuren (4 Februari), deden ze in België een groote opgewondenheid ontstaan. Het nationaal gevoel was diep gekrenkt door de poging om de integriteit van het gebied te schenden, en eischte tegenstand zelfs tegen het ultimatum van Europa. Wel geloofden weinigen dat België ook slechts tegen de legers van Holland en den deutschen bond opgewassen was; maar men wilde zich geweld laten aandoen in elk geval naar het voorbeeld van moedige volharding, dat de Hollanders in de citadel van Antwerpen gegeven hadden, de vesting Venlo verdedigen of de bergen van Luxemburg tot het tooneel van een guerilla-oorlog maken; zelfs in den ministerraad verhieven zich verscheiden stemmen voor lijdelyken wederstand. Maar koning Leopold was te verstandig om de fouten van koning Willem na te volgen. Hij had, gelijk hij aan de kamers beloofd had, met moed en volharding gestreden voor de rechten en belangen van het land — zoo lang er uitzicht bestond op praktisch resultaat; de eer van den staat was voldoende bewaard, nuttelooze offers wilde hij van zijn onderdanen niet vragen. Welk een lijden in het geval van hardnekkigen tegenstand het volk zoude getroffen hebben, bleek uit den algemeenen stilstand van zaken,

de talrijke bankroeten, welke reeds een gevolg waren van den twijfelachtigen toestand; zelfs het gezag der regeering scheen bedreigd te worden door een nieuwe nationale associatie en door een vereeniging van luxemburgsche en limburgsche volksvertegenwoordigers, die op eigen hand te Parijs onderhandelden met gouvernement en oppositie. Den 19^{den} Februari gaf het tot drie leden gereduceerde ministerie den koning de volmacht, om de door de conferentie voorgelegde traktaten te onderteekenen. De debatten gedurende vijftien dagen in de kamer der afgevaardigden herinnerden dikwijls aan de ergste parlementaire stormen uit den tijd der revolutie; maar het besef dat België afhankelijk was van de algemeene betrekkingen van Europa en het waar patriotisme, dat reeds toen meestal de zege behaald had, werden thans ondersteund door het goed gevestigd gezag des konings. Met 58 tegen 42 stemmen gaf de kamer den 19^{den} Maart haar goedkeuring; een week later volgde de senaat met een meerderheid van 31 tegen 14 stemmen. Den 19^{den} April deelde van de Weijer de conferentie mede, dat de koning der Belgen tot de nieuwe traktaten was toegetreden. Nadat hij den dwang der omstandigheden geconstateerd had, welke alleen koning Leopold had kunnen bewegen zich te scheiden van een bevolking, die hem zooveel liefde en vertrouwen betoond had — voegde hij er bij: "Nooit heeft zijn Majesteit op meer smartelijke wijze al het gewicht der taak gevoeld, welke hij in het belang van den algemeenen vrede en met het doel om een nationaliteit, die een noodzakelijk vereischte geworden is voor de europeesche staatkunde, te constitueeren, op zich genomen heeft; de koning zal troost vinden in het denkbeld, dat deze nationaliteit en deze vrede voortaan onaantastbaar zijn zullen."

Dat in waarheid door deze daad van zelfverloochening de grondvesting van den belgischen staat na jaren van moeite en strijd voleindigd was, bleek weldra uit de veranderde binnen- en buitenlandsche omstandigheden. In de krisis van het jaar 1840, ontstaan uit de verwikkelingen in het Oosten, werden de neutraliteitsverklaringen der belgische regeering alom met achting en welwillendheid aangenomen; te gelijker tijd begon dat optreden van koning Leopold als middelaar, hetwelk sedert zoo dik-

wijls tot behoud van den vrede van Europa onder de moeilijkste omstandigheden heeft bijgedragen en daardoor het bestaan van België meer verzekerd heeft dan alle waarborgen van neutraliteit dit vermogen. Binnen 's lands daarentegen werd de unie der beide groote partijen ontbonden en werd, na eenige vruchteloze pogingen tot verzoening, vervangen door een bepaalde breuk en een strijd vol verbittering. Onzekerheid en buitenlandsch gevaar, welke tot hertoe de liberalen en katholieken hadden bijeen gehouden, zonder dat ooit een der beide partijen haar eigen individualiteit had opgegeven, waren voorbij. Het lag in den aard der zaak dat de binnenlandsche partijschappen zich thans scherper moesten teekenen, en indien ook een bemiddeling mogelijk en door de grondwet aangegeven was, zoo streefde toch elke partij er naar haar belangen door het bezit der staatsmacht te bevorderen. Zoo lang deze strijd de grondslagen der belgische onafhankelijkheid: den wil der bevolking om een staat uit te maken, en de grondwet welke aan elke uiting van het volksleven binnen de noodwendigste perken van orde vrij spel laat, niet ondermijnt, schijnt de voortduring van den belgischen staat in het europeesch statenstelsel verzekerd. Reeds heeft de nieuwe schepping drie groote katastrofen — de algemeene revolutie van 1848, de herstelling van het fransche keizerrijk, en den dood van koning Leopold — ongedeerd doorstaan en zoo de profetie vervuld, welke lord Palmerston in het jaar 1832 den ongeloofigen tories voorwierp: "Ik durf voorspellen, dat in 't vervolg de onafhankelijkheid van België, daar zij gegrond is op nationaal gevoel en rust op nationale belangen, ondersteund wordt door het volk en een vorst, welchen het volk gekozen heeft, een vorst, die door de europeesche mogendheden en met name ook door Frankrijk erkend en door hun waarborg beschermd is — ik durf voorspellen, dat deze ordening van zaken, vergeleken met de in het jaar 1815 getroffen schikking, zich kenmerken zal als een die steviger is en aan haar doel beter beantwoordt."

(*Preussische Jahrbücher.*)

S. BRIE.

STRAUSZ EN HET GOTHAÏSME.

Steeds is in den grooten strijd, sedert jaren tusschen het noorden en het zuiden van Duitschland op het gebied van staatkunde, beschaving en wetenschap gevoerd en in den laatsten tijd door de *ultima ratio* van kanon en naaldgeweer voorloopig beslist, de wetenschappelijke zijde der kwestie door de staatkundige op in het oog loopende wijze op den achtergrond gedrongen. Het kon wel van den aanvang af niet twijfelachtig zijn, dat de verschillen met betrekking tot de politieke zijde hun grond vonden in verschil van geschiedkundige, godsdienstige, wijsgeerige en aesthetische beschouwingwijze; de benaming "gothaër" toch, voor een dier beschouwingwijzen gebezigd, is in aller mond. Maar wat verstaat men onder gothaïsme? De gewone, voorzeker zeer eenvoudige en korte bepaling, die men van geleerden zowel als van leeken kan hooren, is deze: gothaïsme is professorenwijsheid, nl. een doodsche, pedante professorenwijsheid, die het leven en zijn natuurlijke toestanden en betrekkingen buiten beschouwing laat. Dit moge juist zijn, maar men zal moeten toegeven, dat men met deze bepaling niet verder gekomen is, dat men geen meer concreet inzicht in de zaak gekregen heeft. Onpraktiesch is deze richting niet, integendeel, zij is maar al te praktiesch, want zij ziet in al haar doen en laten op een zeer bepaald en rechtstreeks praktiesch doel. Van daar dan ook, dat *gothaërs* en leden van den Nationaal Vereen gewoonlijk door elkaar genoemd en volkomen eenswezend geacht worden. Zij zijn ook eenswezend wat betreft hun praktiesch streven, maar men

mag hen geenszins met elkaâr verwarren wat betreft het punt waarvan zij in theorie uitgaan, hun spiritueele genesis; de eersten toch blijven steeds hoofdzakelijk theoretisch, de laatsten zijn, zonder veel theorie, rechtstreeks praktisch. Wat deze missen aan theorie in historiesch en philosophisch opzicht, wordt hun door genen verstrekt en gebruiken zij met meer of minder verstand en inzicht in den inniger samenhang tusschen hun praktijk en de algemeene theorie of wereldbeschouwing. De volgende bladzijden hebben ten doel, deze betrekking van eenige belangrijke gezichtspunten op te helderen en met juistheid te doen uitkomen.

Op het gebied der geschiedenis is reeds sedert jaren aan weerszijden veel gehaspeld; wij hebben het een eerste taak geacht aan dien strijd deel te nemen en getracht aan te toonen, hoe de geheele waarheid der geschiedenis uit haar verband gerukt wordt door die scheiding in groot- en in kleinduitsche historiographie, en hoe vooral de laatste, die lang alleen heerschte, er min of meer opzettelijk op uit geweest is, de gansche duitsche geschiedenis, oude zoowel als hedendaagsche, op partijdige wijze voor te stellen en te verklaren. Maar het komt hierbij niet alleen, misschien zelfs niet hoofdzakelijk op de geschiedenis aan. Elke kwestie is in zeker opzicht een godsdienstige, en de duitsche zeker niet het minst; zij wordt in het dagelijksch leven als gezindteverschil, als strijd tusschen protestantisme en katholicisme opgevat; haar dogmatiesch karakter ligt intusschen veel dieper, in het uiteenloopen nl. van de geheele wijsgeerige wereldbeschouwing naar de verschillende richtingen, hierboven reeds door ons aangegeven. Haar dogmatiesch karakter in dien zin kunnen wij niet beter doen uitkomen dan juist in den man, die, zoo als gewoonlijk wordt aangenomen, aan alle dogmatiek een eind gemaakt heeft, die onzes inziens evenwel in een dogmatisme van een andere soort is vervallen, dat in onze oogen weinig voor heeft boven het door hem opgehevene. Wij bedoelen Strausz. De gevierde criticus is onlangs in de *Allgemeine Zeitung* door een krachtige tegenpartij zelf op de ontleedtafel der kritiek gelegd. Het onderzoek gold echter hoofdzakelijk zijn politieke begrippen, naar aanleiding vooral van de

staatkundige gesprekken, waarin hij het duitsch publiek ook van zijn dialektische meerderheid in dit opzicht overtuigen en voor de inzichten ten deze, waartoe hij zonder vooronderstelling gekomen is, propaganda maken wilde. Ik beken, dat ik niet gaarne in zijn plaats dat straf verhoor had ondergaan; op menige vraag hem gedaan zal hem het antwoord moeilijk genoeg vallen, en over het geheel zal de indruk niet zijn weg te nemen, dat sophistiesch jeezuitisme aan de zijde der protestantsche kritiek even goed kan voorkomen, als aan die van het ultramontaansch kolenbrandersgeloof. Ik zal hier geen politiek examen houden, al kan de politiek ook niet buiten beschouwing blijven; ik wil echter den geleerde, den godgeleerde en den criticus opvoeren om te toonen, hoe zijn eigen praktijk zoo geheel andruist tegen de door hem beleden wetenschappelijke en kritische beginselen, hoe hij, die meent, dat hij zijn redeneering op geen enkele vooronderstelling grondt en dat hij alles in den reinen stroom der dialektische beweging heeft opgelost, dáár waar hij zelf pathologiesch in het spel is, het algemeen lot der stervelingen deelt en een negeerend dogmatist, een supranaturalist, een transcendentalist is zoo goed als de beste.

Men kan zeggen, dat Strausz de eerste gothaïst is, niet alleen van zijn vaderland, in zoover het hem nog onder de zijnen kan tellen, maar van geheel Duitschland. Met trots ziet men in hem het toonbeeld van een duitsch geleerde, van een vertegenwoordiger der objectieve wetenschap, die met van eigenbaat vrije liefde den arbeid van zijn gansche leven slechts aan de dienst der waarheid gewijd heeft. Werkt nu die objectieve, geheel onbaatzuchtige man, wiens konink- en hemelrijk de studeerkamer en wiens eenwige trots die is van den vrijen en onafhankelijken geleerde en criticus, werkt, zeggen wij, die man des ondanks als het ware onwillekeurig en gedreven door den geest der waarheid zelve, ten dienste van leerstellingen, welke de anderen dienen uit praktische gronden of nit onbewust instinct, wat is dan natuurlijker, dan dat die anderen zich op hem beroepen als op hun hoogste autoriteit, dat zij zich beroepen op den man die aan hun veelzijdige praktijk de hoogere wijding geeft van geestelijke meerderheid en onfeilbaarheid? Het is in-

derdaad aardig, te zien in welk gezelschap hij zoodoende komt. Zijn eigenlijke tegenvoeters toch, de piëtisten en bemiddelings-theologen, de halven en de heelen, staan reeds met hem op één lijn. Zij hebben daarbij natuurlijk geheel andere motieven en nevengeachten dan hij (en hun berekening is misschien meer gegrond dan de zijne); maar dat hebben zij toch altijd met elkaar gemeen, dat Pruisen de staat van het protestantisme is en zij van dien kant alleen alle heil voor Duitschland wachten. Dat doen de eenzijdigste, meest bekrompen confessionnalisten, en dat doet evenzeer hij, die zich ver verheven acht boven alle confessionneel vooroordeel. Dit is zeker hoogst zonderling en wordt het niet minder doordien beide partijen van protestantisme verschillende opvatting hebben; de zaak wordt juist nog te zonderlinger als wij ons den wetenschappelijken en kritischen arbeid van Strausz in al zijn omvang voorstellen. Wij zullen in de eerste plaats trachten, deze tegenstrijdigheid duidelijk in het licht te stellen.

Ik begin met er op te wijzen, dat niemand in geheel Duitschland noch in de geheele wereld de pruisische maatschappij, den pruisischen staat op het stuk van verstandelijke ontwikkeling en wetenschap aan een zoo vernietigende kritiek heeft onderworpen, als Strausz gedurende zijn gansche letterkundige loopbaan. Al wat in dit opzicht door anderen gedaan is, van Mirabeau en Mauvillon tot Varnhagen von Ense, is oppervlakkig en weinig degelijk in vergelijking met het werk van Strausz. Men zal dit beweren wel zonderling vinden. Wat heeft Strausz dan over of tegen Pruisen geschreven? zal men vragen. De *Romantiker auf dem Throne der Cäsaren* bevat wel, naar men zich herinnert, veel minder aangename vergelijkingen, menige weinig vleijende bijbeschouwing, of liever het geheel is een, in een historiesch kleed gehulde kritiek van een algemeene opvatting der beschaving, die zich destijds juist in Pruisen bijzonder deed gelden, een historische satire, gelijk b. v. de *Lettres persanes* van Montesquieu; maar wat zegt dat dan nog? Ik zal ter beantwoording niet in bijzonderheden de werken van Strausz nagaan, maar stel er deze algemeene vraag tegenover: welk doel beoogde hij, van zijn eerste werk tot zijn laatste? Voor zooveel ik weet niets anders, dan den toestand niet alleen van de theologie, maar

ook van de filosofie en de wetenschap bloot te leggen, aan te toonen, dat die toestand een ongezone en huichelachtige was en zodoende den weg te banen tot een vrijer en eerlijker beweging des geestes. Al wie zijn geschriften ernstig opvatte en ze niet uit bloote nieuwsgierigheid of uit lust voor schandaal ter hand nam, zal tot gelijke slotsom gekomen zijn. Daar nu Pruisen niet alleen de staat van het protestantisme, maar ook van de beschaving, de filosofie en de wetenschap is; daar men verder, hoe hooger men zijn duitsche roeping stelt, des te stelliger beweren moet, dat slechts in dezen staat deze theologie en filosofie zoo konden worden als zij werkelijk zijn, zal men ook moeten zeggen, dat Strausz met zijn kritiek, wij willen voorloopig slechts zeggen middellijk, den pruisischen staat in intellectueel opzicht getroffen heeft. Ik voor mij althans beken, dat de geschriften van Strausz en de beweging die er mede in verband staat, op mij, evenals de meesten in de pruisische traditiën opgegroeid, in de eerste plaats afkeer van dien staat en zijn richting hebben teweeg gebracht.

Het beweerde zal nog duidelijker worden als wij een afzonderlijk punt uit de kritiek van Strausz beschouwen. Mijns erachtens komt 't het sterkst uit in de kritiek van Schleiermachers stelsel. In allen geval is deze van het meeste belang bij de beoordeeling van den tegenwoordigen tijd, en Strausz zelf geeft herhaaldelijk te kennen, dat het een bijzonder plezier voor hem was zich er meê bezig te houden. Heeft hij niet den leêgen tijd dien zijn leeraarambt hem liet, besteed aan teekeningen bij Schleiermachers dogmatiek? Met hoeveel lust zal hij de lijnen getrokken hebben, waardoor de eene dubbelzinnige stelling van den behendigen dialekticus na de andere in een net gevangen werd, totdat hij had doen uitkomen, dat het geheel een bedriegelijk, willekeurig spel was. Zonder twijfel bracht deze eerste welgeslaagde proef hem tot het besluit, hetzelfde net over de gansche philosophische en dogmatiek-historische ontwikkeling te werpen en die eveneens in haar heterogene bestanddeelen te ontleden. Nemen wij slechts het eene beeld, waar hij de schleiermachersche theologie vergelijkt met een worstmakerij, waar oude afval van vleesch met versch spek tot een afschuw- en walgingwekkend

mengsel gekneet wordt. Het is gewis ontleend aan een lage sfeer, maar men zal kwalijk ontkennen, dat het even duidelijk als treffend is. De vergelijking is goed; de vraag is nu maar, hoe wij er partij van zullen trekken.

Telkens als ik aan Schleiermachers stelsel denk, kan ik er niet anders in zien dan het afbeeldsel of het toonbeeld van den pruisischen staat zelve. Brengt niet de sluwe, behendige man, die steeds heen en weêr springt om de wiegelende boot in evenwicht te houden, ons het gansche staatkundige schommelstelsel voor den geest, waardoor deze staat de oogen der halve politici op gelijke wijze verblindt, als bedoeld stelsel de oogen der halve theologen? Halven zijn er echter steeds oneindig meer dan heelen; vandaar de algemeene begoocheling, die zoowel de wetenschappelijke als de politieke wereld bezielt en van de hoogste en voornamere lagen tot de laagsten steeds verder invreet. Het is volgens Strausz twijfelachtig, of Schleiermacher meer de philosophie aan de theologie verraden heeft dan wel omgekeerd. Hetzelfde zouden wij bijna kunnen zeggen van den staat, die de noord-duitsche beschaving vertegenwoordigt. Dat die staat moderne en liberale elementen bevat en daarin den meesten overigen, althans deutschen staten vooruit is, is even onbetwistbaar als het Spinozisme van Schleiermacher. Maar wat bij beiden progressistisch te vinden is, is om zoo te zeggen slechts het spek, de kleine dobbelsteentjes, die in een onverteerbare massa oudbakken theokratisch, feodaal, absolutistisch vleesch verdwijnen. Men moet een sterke maag en een afgestompt gehemelte hebben om dat mengsel te kunnen verdragen, maar met spek vangt men muizen. De menigte valt op het veelgeprezen gerecht aan, de stukjes spek zoekt ze er vlijtig uit en terwijl ze die triomfantelijk laat kijken, sluit zij de oogen en werkt dapper de geheele walgelijke massa naar binnen.

Schepte Strausz er vermaak in zijn Schleiermachersche teekeningen te ontwerpen, ik kan verzekeren, dat het mij niet minder genot verschaft een atlas op de pruisische staatkunde en geschiedenis te maken. De nieuwe tijdperken, de parlamentsbeloften en andere lokvinken, die tot de deutsche roeping van den grootsten, zuiver deutschen staat behooren, zijn de oasen, waartusschen ik, als

op een zeekaart, mijn lijnen trek; zij zijn *rari nantes in gurgite vasto*, en daartusschen grijnst mij de onmetelijke afgrond van het alle recht verachtend geweld, van den onverzadelijken veroverings- en militairen staat tegen. Wie kan hoop voeden, gelukkig over dien afgrond te springen en den voet te zetten op een van die smalle, waggelende streepen, geteekend met de kleur der vrijheid? Men kan hier, even als Strausz van Schleiermacher, zeggen: het is nog steeds twijfelachtig of in dezen staat de vrijheid meer aan het despotisme, of wellicht dit aan de vrijheid verkocht zal zijn. Men kan niet missen het dubbelzinnige en schemerachtige er van op te merken; bevatte hij niet tevens de moderne elementen waarvan hierboven sprake was, dan zou het inderdaad onbegrijpelijk zijn, hoe een geheele natie het geweld in den muil wilde loopen. Wie aan den God in de geschiedenis gelooft, moet ook aannemen dat ten laatste steeds en overal het goede over het kwaad de overhand zal krijgen. Recht en vrijheid moeten eindelijk in de wereld zegevieren, daaraan willen ook wij vasthouden. Maar dat is het absoluut standpunt, vanwaar men de dingen *sub specie aeterni* beschouwt en dat dus, hoe onschuldig het anders ook zij, toch iets chiliastiesch heeft. Wij moeten in ons praktisch leven het tegenwoordige en de waarschijnlijkheid van het toekomstige in het oog houden en ons daarnaar richten. Wat mij betreft, ik zou echter niet zoover willen berekenen, als onlangs een geestig politicus van de *Allgemeine Zeitung*, die zich gereedelijk troost over het in duigen vallen van Duitschlands uitzichten op een bondsinrichting, omdat hij een bond van geheel Europa voorziet, hetgeen gewis iets veel hoogers en meer omvattends zou zijn. Of in een niet te bepalen toekomst het vrijheidselement in Pruisen over het theokratiesch-feodale zal zegevieren, of de pruisische staat naarmate hij meer echt deutsche landen in zich opneemt, zijn specifiek karakter zal verliezen en in Duitschland opgaan, is mij bij een verstandige overweging van de zaken vrij onverschillig. Vooreerst is het tegendeel geconstateerd: dat hij zijn karakter en zijn bewustzijn aan alle overigen wil opdringen, dat niet het recht over de macht, maar de laatste bepaald over het eerste heeft gezegevierd. Herinnert men zich nu, hoe tallooze malen de wereld reeds

door de verkondiging van een nieuw tijdperk in Pruisen misleid is, zoo zal men waarlijk, nu dit naar alle wisse symptomen verder is dan ooit, te minder aanleiding vinden om te gelooven, dat het daagt, of dat het reeds daar is.

De jammerlijke politiek, waarin men tegenwoordig overal tegen wil en dank dieper indringt dan men aangenaam vindt, heeft mij ietwat te ver geleid van mijn oorspronkelijk thema, de worstmakerij der schleiermachersche theologie. Ik geloof, dat ook hier het philosophiesch spek het dogmatiesch vleesch zal oplossen en assimileeren, zoodat eindelijk toch een zuivere massa gevormd wordt. Maar wanneer zal dat geschieden, en hoeveel verdraaide en verwrongen vormen zal de gedachte eerst nog moeten aannemen, hoeveel metamorphosen zal zij nog moeten ondergaan? Dat dit stelsel eenmaal een ander en niet meer zich zelf zal zijn, kan mij niet verlokken genoeg te nemen met de aanhechtingen en militaire konventiën, die het tot dusver tuschen philosophie en theologie tot stand bracht. Vooreerst zie ik ook hierin niet dan onwaarheid en huichelarij, die veel verder dan de theologie in engeren zin, op elk gebied van de letterkunde, doordringt. Men kan sedert eenige tientallen jaren nauwelijks meer een gedrukt stuk in handen nemen, zonder daarin op die dialektische knoeijerij en gifmengerij te stuiten. Ik zal niet in bijzonderheden treden, maar alleen zeggen, dat niemand in geheel Duitschland den diepen samenhang van dit alles beter kent dan juist Strausz. De afkeer van deze verdorven theologie en philosophie heeft hem al dadelijk de pen doen opvatten; hij is ver teruggegaan en met het leven van Jezus aangevangen, maar hij heeft ook het leven van den tegenwoordigen tijd in het hart getroffen en zijn innigste gebreken blootgelegd. En ik geloof ook, dat hij dit, aanvankelijk althans, gedaan heeft met het stellig bewustzijn, de zaak van den vrijen Duitschen, vooral van den zuid-Duitschen geest, die destijds vooral te Tübingen zoo bloeide, voor te staan tegen het bedrog en de kunstenarijen van een alle waarheid en eerlijkheid ondermijnend byzantinisme. Hij stond aan het hoofd der zuid-Duitsche tirailleurs, gelijk Rosenkranz ze destijds noemde, die het philosophiesch hocuspocus, dat door zijn holklinkende phrasen geheel

het noorden had beneveld, met gezond realisme te lijf gingen, en die den spiegel voor 't gelaat hielden van de berlijnsche theologie, zooals ze was opgegroeid uit de intellectueele verdorvenheid en het ongezond mysticisme, waarin sedert Frederik II en Frederik Wilhelm II het geestelijk leven in Pruisen verdeeld was.

Met het oog dáárop heb ik beweerd, dat de werken van Strausz de sterkste kritiek zijn van het Pruisendom in intellectueel opzicht. En nu zien wij dezen man van het absolunt objectivisme, den koelzinnigsten afgemeten geleerde, de pruisische zaak in politiek opzicht verdedigen met zooveel warmte, met zooveel fanatisme, dat hij, naar zijn naaste kennissen ons verzekeren, met handen en voeten om zich heen slaat, als men hem hierin hardnekkig bestrijdt en hem in het nauw brengt met argumenten, die hij niet maar zoo dadelijk kan wegblazen. Vanwaar nu deze tegenstrijdigheid, dat hij, de eerste voorstander van de abstracte geestesvrijheid, een aanhanger geworden is van het streng gezag en het militair commando? Dat is het *quod erit demonstrandum*. De algemeene nitlegging is bekend: zij die gewoon zijn zich in de zuivere intellectueele sfeeren te bewegen, hebben een bovenmatigen eerbied voor de uiterlijke macht en haar gevolgen, en zij meenen haar dubbel noodig te hebben, om niet in hun intellectueelen arbeid gestoord te worden. Deze helden van het denken zijn meestal de grootste leeken in het praktiesch leven; zij deelen niet het direct krachtig instinct des volks, zij willen niet "*in Lieb und Hasz die Flügel regen*," maar alles moet naar een voorge-teekende schets, naar schleiermachersche gravuren loopen. In dit abstract intellectualisme heeft zijn hoofdzetel wat men gewoon is professoren wijsheid te noemen. Bij Strausz echter is de oorsprong daarvan nog meer in bijzonderheden en nauwkeuriger aan te wijzen. De groote godgeleerde heeft zich op zijn eigen gebied, waar hij als een koning heerscht, van alle wetenschappelijke zwakheden ontdaan. Intusschen, ieder heeft een Achilles-pees, een kwetsbare plaats. Wat Strausz aan den eenen kant in ongekende mate van zich verbannen had, drong zich aan den anderen kant met onweêrstaanbare kracht aan hem op. Met betrekking tot de dingen der onzichtbare wereld van het geloof is

hij een aanhanger van de immanentie, de onverbiddelijke vijand van alle harmonistiek en plooiingspogingen; in alles echter wat deze wereld betreft is hij de meest verstokte supranaturalist, en houdt hij zich op met alle kunstgrepen van harmonistiek en accomodatie, zoo goed als een van de theologen, wien hij op zoo vermakelijke wijze zelfbegoocheling en onverstand verwijt.

Hoe Strausz het op het oogenblik met den staat der intelligentie heeft, of na de laatste indrukwekkende gebeurtenissen de werkelijkheid voor hem met het ideaal overeenkomt, weten wij niet. Nog kort geleden kon hij zich toch niet zóó ver verloochenen van alles goed te vinden wat in dien staat plaats vond; het moet, om der waarheid gestand te doen, gezegd worden, dat het Bismarcksche Pruisen voor hem het ware niet was; hij beriep zich van het rechtvertretend despotisme steeds op het reine Pruisen, op het Pruisen gelijk het moest zijn, en, bij al het verkeerde in realiteit, in idee nog steeds is. Wij zullen dus geenszins beweren, dat hij aan het idee ontrouw is geworden, maar ontwijfelbaar is hij van de rationalistische beschouwingswijze weder tot de supranaturalistische vervallen. De ziel van al zijn streven was het ding zelf te vernietigen, en nu heeft hij uit de subjectieve behoefte zijner gevoelswereld zelf zulk een ding voortgebracht, om dat te maken tot het voorwerp van al zijn wenschen en zijn hoogste en eenige bevrediging te vinden in het denkbeeldig genot hem er door bereid. Juist dat ding zelf heeft hij steeds op de onbarmhartigste wijze beschimpt, en nu moeten wij hem betrappen dat hij er de knie voor buigt. Gij wilt pruisiesch fruit eten, doctor? — zouden wij hem nu kunnen vragen, gelijk hij zijn scholasticus deed. Weet gij dan niet dat dit de appel der Hesperiden is, die nergens groeit, waarmede men slechts in verbeelding het balspel spelen, maar honger noch dorst stillen kan? Marksche aardappelen, indien ge die onder het fruit wilt begrijpen, kunt ge krijgen, of pommersche noten en mecklenburgsche pruimen, maar de quinta essentia van dit alles, het ding zelf, de zoete pruisische appelschijf, die reeds geconft aan den boom hangt, heeft nooit bestaan en zal nimmer bestaan. Of was u wellicht een tijd bekend van de *justitia ori-*

ginalis, van de oorspronkelijke onschuld en gerechtigheid, waarin het bestaan heeft en waartoe wij konden terugkeeren na er door een zoo lang tijdsverloop van reactionnaire zondigheid van gescheiden geweest te zijn? Dit zal evenzeer een hersenschim blijven als in het dogmatiesch stelsel; de staatkundige leer is niet anders te beoordeelen dan de godgeleerde. Dat andere verlichte lieden aldus dogmatiesch dweepten, zal men minder vreemd vinden, maar dat de zoo ten volle van alle supralaptiesche en infralaptische stelsels warsche theoloog in die oorden omdooft, kunnen wij slechts inconsequentie en schreeuwende tegenstrijdigheid noemen. Een veld echter waarop de mensch zijn irrationeele neigingen vrijen teugel kan laten moet hij steeds hebben; is het met de theologie voor hem gedaan, dan wordt hij in de politiek een harmonist en chiliast.

Het ding zelf is niet anders dan het geheel van zijn eigenschappen en uitingen. Deze eigenschappen en uitingen zijn echter dikwijls lijnrecht in strijd met het ondersteld begrip. Men heeft daarom een bijzonder kunstmatig proces om ze met elkander en met het geheel in overeenstemming te brengen. Deze kunst, waarmede de godgeleerden zich eeuwen lang hebben afgesloofd, noemt men harmonistiek. Enkele feiten der evangeliesche geschiedenis, enkele uitingen der gewijde schrijvers zijn met elkaâr in strijd, in den laatsten tijd is zelfs met toenemend vertrouwen beweerd, dat de strijdige richtingen door het geheel zijn na te gaan. Daar men nu de volstreckte eenheid en onfeilbaarheid meende te moeten op den voorgrond stellen, heeft men alles gedaan om deze schijnbare tegenstrijdigheden in overeenstemming en de contrasten met elkaâr in verband te brengen, totdat de onderstelde eenheid voor den dag kwam. Deze geheele wijze van handelen, wat betreft de theologie van het nieuw testament, heeft niemand beter in het licht gesteld dan Strausz. Maar ook op ander gebied dan dat van de geschiedenis van het nieuw testament komt zoodanige strijd met vooronderstelde begrippen voor, en het zijn niet alleen de godgeleerden die zich moeite geven om door een harmonistiesch proces met al die leemten en gapingen klaar te komen. En nergens zijn die tegenstrijdigheden en contrasten zoozeer in alles op te

merken als in den pruisischen staat, juist door de schleiermachersche tweeledigheid van zijn karakter, zoo zelfs dat men niet weet of zijn roeping is, het despotisme door de vrijheid, dan wel de vrijheid door het despotisme te vernietigen. Het mengsel van beiden is hier zóó fijn, dat het, zelfs met de fijnste zeef, niet mogelijk is, de bestanddeelen van elkaâr te scheiden. *Via sicca* althans, om een uitdrukking van Strausz te bezigen, gaat het niet, want deze elementen hebben elkaâr niet alleen uitwendig aangetrokken, maar het een is in het ander gedrongen, en zoo vormen zij één massa, die ons evenzeer door haar piquante voorbereiding aantrekt als door haar verdachten *haut gout* afstoot. Deze staat is wel de staat van het protestantisme, van het vernuft en van de wetenschap; maar hij schijnt dat slechts te zijn om godsdienst en wetenschap des te schroomelijker te kunnen bederven, des te huichelachtiger te kunnen misbruiken; het is de staat van het modern liberalisme, in de bureaunkratische praktijk is hij alle anderen voor, maar hij is ook de theokratische, de feodale, de militaire staat, die zich, naar onze overtuiging althans, moeilijker tot de wezenlijke, eerlijke vrijheid bekeeren kan, dan de eenvoudige, oprechte reactie. De harmonistiek heeft daar voorzeker een Sisypheus-werk te verrichten, met een steen tegen de hoogte op te rollen, vanwaar een boosaardige macht, de luim van het absolutisme, gelegen in de dubbelheid van den ganschen staat, hem telkens met spottend gelach naar beneden stoot. Niemand heeft zooveel en zoo onaangename démentis moeten slikken als zij die op het nieuw tijdperk in Pruisen gebouwd hebben; men kan het hun daarom kwalijk euvel duiden als zij nu de kaarten verwisselen en in plaats van de vrijheid het gezag troef maken. En is het reeds een ondankbaar werk, de handelingen van binnenlandsche politiek in overeenstemming te brengen met het ding zelf, met het voorondersteld begrip en wezen van den pruisischen staat, nog oneindig moeilijker is dat, wat betreft de afzonderlijke stappen op het gebied der buitenlandsche politiek. Wie zal het bestaan, ze allen in overeenstemming te brengen met de beweerde duitse roeping van den voorbeschikten staat? Laat ons slechts het nieuwst en sprekendst voorbeeld nemen, het gedrag ten opzichte van de Elbe-

hertogdommen. Nog slechts een jaar geleden was het in strijd met Pruisens duitche roeping, het recht van zelfbepaling van het duitche volk in die gewesten te miskennen, en zijn aanhangers in geheel Deutschland verzekerden ten plechtigste, dat alleen Oostenrijk in staat was tot zulk een daad van ruw geweld, maar dat Pruisen noodwendig op den weg der vrijheid teruggevoerd zou worden. Reeds toen evenwel zag men doorschemeren wat nu van alle daken gepredikt wordt, dat juist het vertreden van alle zelfstandigheid en vrijheid werkelijk tot Pruisens duitche roeping behoort, en dat er voor dien staat slechts een zonde is, nl. in de vervulling van die roeping niet doortastend genoeg te werk te gaan. Dat was ook een alles behalve gemakkelijke taak voor de staatkundige harmonistiek, maar men heeft ze gelukkig volbracht; juist dezelfde lieden, die sedert jaren bij honderden gelegenheden voor de vrijheid der hertogdommen hadden gedeclameerd, veroordeelen nu met evenveel pathos hun streven naar onafhankelijkheid als snood particularisme en werpen ons allen algeheel gemis aan duitche vaderlandsgezindheid voor, zoo wij niet ook onze zelfstandigheid willen opgeven en uit eigen beweging ons onderwerpen aan een vijand, die zoo even nog met de wapenen in de hand tegenover ons stond. Tot deze harmonistische kunstenaarj heeft echter vooral Strausz door zijn dialektiek meegewerkt; hij schijnt de manier der theologen zoo ter dege bestudeerd te hebben, alleen om haar in ander opzicht des te vaardiger te kunnen toepassen, en hun die het ware geloof hebben, knollen voor citroenen te verkoopen.

Ja, het lijdt geen twijfel: de degelijkste criticus in Europa, voor wien niets positiefs blijft bestaan, is zelf de grootste positivist en supranaturalist, die aan het ding zelf gelooft en alle zaken in overeenstemming tracht te brengen met zijn geloovige vooronderstelling. In de eerste plaats echter wacht en verlangt hij naar iemand die nog komen moet; hij is vervuld van hoop op een messias en een duizendjarig rijk, en dat zijn allen die met hem tot dezelfde gemeente behooren; vooral dit wachten naar iemand die het rijk zal stichten is in hen iets karakteristieks. Van het eene tijdperk tot het andere, van het eene ministerie tot het andere hebben zij gewacht, en telkens

hebben zij gezegd: hij is het, de tijd is vervuld, wij behoeven geen ander af te wachten, en na weinige maanden moesten zij bekennen: onze hoop is beschaamd, een bedrieger heeft zich voor den messias uitgegeven. Bij het tegenwoordig tijdperk was het anders; daarvan zei men: hij vervolgt de kinderen des lichts, hij is niet gekomen om te verzamelen, maar om te verstrooijen, hij is erger dan een heiden; en ziet, de steen, dien de bouwlieden versmaad hadden, is plotseling tot hoeksteen geworden. Is het nu daarom inderdaad de rechte, of is het een Theudas en Judas, die bij het eerstvolgend oproer zal omkomen en met hem de drie honderd man? Wij kunnen dit laten rusten, maar deze algemeene opgewonden verwachting van een redder en verlosser willen wij constateeren; deze dwaze hoop op een messias is het eigenlijk hoofdbeginsel van de gansche National-Verein- en gothaleer en de eenige afwijking van het groot historiesch antecedent is, dat hij, volgens het nieuw geloof niet uit Juda, maar uit Galilea komen, dat hij Jeruzalem niet opbouwen, maar verdelgen zou. Dit nationaal fanatisme heeft elke andere overweging op den achtergrond gedrongen; voor deze messias-verwachting, over wier vervulling men nu juicht en die, ondanks alle palmen en groene takken, die zij gestrooid hebben op het feest waarvan de dag groot was, toch eenwig onvervuld blijft, moet het volk alles prijs geven, wat het overigens dierbaar en heilig is, en moet het dat nitrukken of afhouwen als een oog of een hand die ergernis geeft. Het ligt voor de hand op deze heiligen van den nieuweren tijd, deze latter day saints de woorden van Lenau toe te passen:

..... Die Messias-narren

Die haben Euch verführt den Karren.

Maar wie heeft het krachtigst daaraan geduwd? Die het eenmaal in Jeruzalem deden: Onze schriftgeleerden, zij die de oude geschiedenis tot een sprookje gemaakt hebben, willen haar in nieuwen vorm weder voor ons opdisschen. Het geschiedde echter in den tijd dat "de Duitschers geen *hohes Regiment* meer hadden;" dat zij zich wilden verzamelen om een richter te verkiezen wien alle stammen des volks zouden volgen; toen kwam

de vorst der duisternis, die zijn erfdeel niet wil hebben met zijn broederen, maar het bij voorbaat hun heeft ontnomen, die van het huis zijn, en hij voegde ze bijeen en annexeerde ze en voerde ze heen waar ze niet gaan wilden. Aldus keeren voor Strausz alle gestalten terug die hij in lucht en nevel heeft doen verdwijnen; onder zijn hand staan zij weder op uit het doodenrijk, waarin hij ze heeft neêrgestort en hij trekt op aan hun hoofd, naar den eenen kant het Hossanah en naar den anderen kant het "kruisig hem" roepende. Waarom nu is hij, de bedaarde objectieve man, die anders alles in rust laat, hier zoo zonderling en dweeppiek? Deze vraag rijst weer bij ons op. Wij hebben tot dusver getracht haar meer in objectief opzicht op te lossen, nu is het zaak haar ook van de subjectieve zijde te beschouwen.

Iedereen heeft zijn heilig plekje, waar zijn fantasie met bijzondere historische godsvrucht en sentimentaliteit verwijlt. En deze sentimentaliteit blijft bestaan, al zij ook de eerbied voor de aan dat plekje verbonden historische herinneringen reeds lang verdwenen. Jeruzalem, Rome en Athene zijn zoodanige plaatsen, waaraan in de eerste plaats de historische eerbied der beschaafde menschen zich hecht. In de 19de eeuw is voor de geleerden Berlijn daaraan toegevoegd. De grond, door Hegel en Scheiermacher begaan, is niet minder gewijd dan de platanenlaan, waarin te Athene de wijsgeeren wandelden, of de olijftuin waarin de verlosser met zijn jongeren bad. Nu hebben wij vroeger gezien hoe Strausz zich tot voornaamste taak stelde, de altaren niet alleen van de oude goden, maar ook van de nieuwe omver te werpen en hun gezag te niet te doen. Hij staat wel tot Hegel in een geheel andere verhouding dan tot Schleiermacher, in zoover hij van genen uitgaat en op hem steunt en zijn kritiek slechts ten doel heeft diens stelsel van verkeerde voorstellingen te ontdoen, en in zijn oorspronkelijke zuiverheid in den zin en geest des meesters te herstellen; maar toch kan men zeggen: Strausz heeft het hegeliaansche stelsel, door het te doen zegevieren en door meer dan iemand anders het in het algemeen bewustzijn te doen doordringen, even terdege vernietigd en uiteen doen spatten als dat van Schleiermacher. In zijn

eerste geschriften is hij nog een getrouw leerling van den meester, en zweert hij nog dikwijls bij diens woorden, maar met hem is ook de school ten einde en met het gansche stelsel is niets meer uit te richten. Al heeft hij nu ook, door den scherpen ademtocht van zijn kritiek, geheel den philosophischen en theologischen stralenkrans uiteen gedreven, is daarmede geenszins zijn eerbied voor de overlevering, voor de heilige geschiedenis der wijsgeerige theologie en haar heilige plaatsen verdwenen. Datgeen waarmede men zich een geheel leven heeft bezig gehouden, wat men van genoegzaam gewicht geacht heeft om het met alle krachten des geestes te negeren, blijft, zelfs genegeerd, nog steeds voor ons van positieve beteekenis. Strausz vindt het in de theologen inconsequent en gedachteloos, dat zij bij hun accomodatie-proces op alle afzonderlijke punten een wetenschappelijke verklaring toelaten, die zich voegt naar de algemeene natuurwetten, maar desniettemin het geheel hardnekkig als wonderbaar en supranaturalistiesch doen voorkomen. Hij zelf echter gaat niet anders te werk: de inhoud, het stoffelijke is voor hem verdwenen, maar de vorm, het vat, de plaats blijft hij van hoog gewicht en heilig achten, en deze heilige plaats met haar geschiedenis neemt ook bij hem in die mate al het profane weg, dat zij voor hem het middelpunt van alle dingen wordt en al het overige in vergelijking daárvan, slechts van voorbijgaand en ondergeschikt belang is. In één woord: Berlijn blijft voor hem de metropolis van het verstand; hoe problematiesch ook in zijn oog dit verstand is, het is het middelpunt van alle wetenschap en geleerdheid, al weet hij ook zeer goed dat die wetenschap uit geheel andere bronnen naar dat middelpunt geleid is, om van daar uit, niet weinig verdorven, den omtrek weder toegestuwd te worden.

Op merkwaardige wijze komt hij hierin overeen met zijn tegenvoeters. Ook voor onze piëtisten is Berlijn het heilig Benares, niet omdat de wijsgeeren er woonden, maar omdat de vrome lieden Gods er hun zetel hadden, omdat in het Huis der Heeren tot op den huidige dag zooveel sprake is van Gods woord en de superintenden ten ook den jongsten oorlog, waarin het de onderwerping van Duitschland gold, in den naam van God hebben aan-

gevangen. Voor hen is dus dezelfde stad de zetel van het waar geloof, die de anderen vereeren als het middelpunt van de onge-loovige wetenschap en filosofie; zij aanbidden den zaligen Neander en den machtigen Hengstenberg, gelijk de anderen den grooten onsterfelijken Hegel. De afgoderij is dezelfde, al zijn de goden ook verschillend. Dat vindt alweer zijn grond in die dubbelheid van den pruisischen staat, waarin vrijdenkerij en mysticisme zoo eigenaardig dooreen gevlochten en dooreen gegroeid zijn en elkaar hebben besmet. Het exclusivisme evenwel van het geleerd belang aan den eenen kant is even bekrompen als dat van het godsdienstig-confessionneel belang aan den anderen kant; beide partijen hopen, dat de factor waarop elk harer bouwt de overhand zal krijgen en in deze onderstelling zijn beiden even blind voor alle overige overwegingen en zijn beiden bereid, de ware onafhankelijkheid en vrijheid, zoowel in godsdienst en wetenschap als in het nationaal en in het burgerlijk leven, voor een schijngezicht prijs te geven.

Van het misbruik door het Huis der Heeren en de opper-hof-predikanten van de godsdienst gemaakt, en waarmede de tegenpartij evenzeer den spot drijft als de piëtisten zich ergeren over de lichtzinnigheid der berlijnsche litteratuur, stijgen beiden langs den historischen ladder omhoog, tot zij aan den waren staat van intelligentie en protestantisme komen, die in werkelijkheid nergens bestaat, maar een spooksel is, in het verleden niet als werkelijkheid te vinden en tot dusver steeds te vergeefs van de toekomst verwacht. Daarom vinden ook die beide partijen het niet, welke van tegenovergestelde zijden er op uitgaan, maar overal ontmoeten zij die dubbelheid, die beiden evenzeer aantrekt als afstoot; zij vonden het evenmin onder Frederik den Groote, die iedereen op zijn manier zalig liet worden en den militairen jonkerstaat vestigde, als onder zijn opvolger, die piëtisme en zinnelijkheid tot steunpilaren van zijn rijk maakte, en evenmin in eenigen anderen tijd. De staat van het protestantisme en van het verstand is een abstract idee, het ding zelf, dat nooit bestaan heeft noch bestaan kan, maar de onderstelling er van is alleszins geschikt om den godsdienstigen en philosophischen doctrinair te dienen tot punt van uitgang en tot dekmantel

voor hun abstractie. Zal men er zich nu meer over verwonderen, dat de armen van geest, de zachtmoedigen en vreedzamen den militairen staat tot ideaal nemen, dan dat de heldere van geest bij uitnemendheid, hij van wien alle overige vooroordeelen geweken waren, bij de piëtistische halfheid blijft staan? Hoe hij daartoe gekomen is meen ik duidelijk genoeg te hebben aange-toond. Ik wrijf hem geenszins aan, dat hij, de vrije onafhankelijke geleerde, streefde naar een zetel op den hoogsten berlijner kathedra als opperpriester der duitsche wetenschap, al twijfel ik niet of, ondanks alle kritiek, houdt hij nog zulk een zetel voor iets verhevens. Neen, alleen het abstract supranaturalisme van den geleerden stand heeft hem, en na hem, de massa van hen, die wel niet zoo geheel tot de republiek der geleerden behooren, maar toch op een trap der beschaving meenen te staan, er toe gebracht, hun sympathieën niemand anders te kunnen schenken dan den staat van het verstand.

Wij zullen niet nader treden in de bijzondere beweegredenen, welke de individu's van deze kategorie in hun oordeel en sympathie geleid hebben; wij willen ons liever van een parallel bedienen, die ons meer leering en genot belooft. Onder de vroegere medestudenten van Strausz was er een die hem in talent en richting uiterst nabij kwam. Men is sedert lang gewoon Vischer en Strausz te beschouwen als de beide dioskuren aan den letterkundigen hemel van hun zwabensch vaderland. Hun wijsgeerige beschouwingswijze is volslagen dezelfde; gedurende de laatste jaren evenwel zijn zij tot geheel tegenovergestelde staatkundige positiën gekomen. Wij weten niet in welke verhouding de oude vrienden in den laatsten tijd tot elkaâr staan; naar de programmen evenwel die zij huldigen moeten zij elkaâr als doodvijanden beschouwen. Is Strausz tot op merg en been gothaïst en staat hij die richting voor met alle middelen van zijn talent en van zijn dialektische vorming, Vischer is door en door groot-duitscher; uit al wat hij schrijft spreekt deze richting luide en hij is de schranderste schrijver van die partij in de duitsche politiek. Men kan het verschil tusschen beide mannen niet bondiger en treffender doen uitkomen, dan door de zoo alleszins verschillende uitdrukking welke zij voor dezelfde zaak bezigen. Van Strausz hebben

wij reeds gehoord, dat Pruisen voor hem het ding zelf is, een aangenomen abstract idee, waarbij hij de afzonderlijke eigenschappen en het werkelijk bestaan buiten beschouwing laat. Zijn vriend, de aestheticus, die een meester is in het kiezen van krachtige, zinnelijk voorstellende uitdrukkingen, noemt dezelfde zaak een besloten breuk. Het ding zelf een besloten breuk — is er grooter verschil van uitdrukking denkbaar, is er een verschil denkbaar dat een scherper contrast van de geheele wijze van gevoelen en denken aangeeft? De vergelijking werd voorzeker aangegeven door de uiterlijke gedaante van Pruisen, gelijk het tot dusver was en zich darmvormig door de overige deutsche staten kronkelde. In zooverre is de breuk nu zeker niet meer besloten, zij is door de jongste aanhechtingen uitgesneden; Pruisen doet zich nu op de kaart netjes voor en de peristaltische beweging is van het een orgaan van het staatslichaam tot het andere onbelemmerd en normaal. Maar Vischer sprak natuurlijk niet slechts in uiterlijk opzicht van een *hernia incarcerata*, de insluiting vat hij nog veel meer als een inwendige op; hij bedoelt er mede de onderdrukking van geheel het duitsch nationaal-leven, niet alleen in staatkundig opzicht, maar ook met betrekking tot maatschappelijk leven en gevoel, tot poëzy en kunst, door een tusschengeschoven vreemd lichaam, dat dreigt het karakter van het geheel te veranderen en van al zijn onderdeelen de eigenaardige beteekenis en het zelfstandig bestaan te doen ontaarden.

Wij behoeven niet verder na te gaan wat Vischer met zijn anatomische gelijkenis bedoeld heeft, de meening daarvan is duidelijk en in het ooglopend genoeg. Van veel meer belang is de vraag, hoe, waarom, door welken gedachtenschakel kwamen beide mannen van een zoo gelijksoortig uitgangspunt tot zoo strijdige besluiten? Beiden verdiepen zich niet in onderstellingen en zijn onbevooroordeeld zoowel in godsdienstig als in staatkundig opzicht, en toch is den een wat de ander het eenig ware, het ding zelf acht, het afzichtelijkste wat men zich denken kan, een besloten breuk.

Om dit te begrijpen moeten wij opklimmen tot den ondanks alle filosofische keurverwantschap toch zoo oneindig verschil-

lenden aanleg, vorming en ontwikkeling van beide vrienden. Vischer heeft dit verschil dertig jaren geleden, toen het contrast tusschen hen bijna nog niet tot bewustzijn gekomen was, geschetst in de *deutsche Jahrbücher* van dien tijd. Strausz was reeds bij den overgang van de kindsheid tot de jongelingsjaren de abstracte geest, niet vrij van fantasie en dichterlijk gevoel, hetgeen hij trouwens zoo dikwerf op de schitterendste wijze bewezen heeft, maar afgetrokken van het uitwendig leven, zonder lust voor het jeugdig woelen van zijn vrienden, zijn kennis steeds in ruimer kring uitbreidend en in alle richtingen de kringen trekkend tusschen omtrek en middelpunt. En deze abstracte neiging, dit objectief lijnentrekken, waarbij ten laatste toch de samenhang grootendeels te loor gaat, omdat de levende pols die het objectieve met het subjectieve verbindt ophoudt te slaan, — deze zich van het leven afwendende neiging is met de jaren geenszins afgenomen, maar is integendeel steeds grooter geworden en heeft meer en meer in hem wortel geschoten. Getuigen zijn latere geschriften, die meer en meer van het middelpunt naar den omtrek hielden, die niet zelden over zoo minutieuse nasporingen liepen, dat ze veeleer verdienden grillig dan grondig genoemd te worden, en waarin de samenhang met het geheel van een historiesch-philosophische beschouwing dikwerf ten volle dreigt te verdwijnen. Zelfs met het nieuwste werk van aanbelang "Het leven van Jezus voor het duitsche volk," heeft geen wending in praktischen zin plaats gevonden. Dat dit werk niet in dien zin praktisch is, dat het inderdaad het volk en zijn behoeften van dienst kon zijn, daarover zal zelfs Strausz zich geen oogenblik illusiën gemaakt hebben. Overigens was mijn oordeel steeds, dat de schrijver er niet meê vooruitgegaan is, maar achteruit; hij is er nl. in afvallig geworden van het oorspronkelijk wetenschappelijk objectivisme, die het domheid noemde, het geloof des volks te verstoren door twijfelingen die het toch niet begrijpt, en wier positieve aanvulling van het philosophiesch standpunt het nog veel minder vatten kan. Hierdoor is hij, geenszins tot zijn voordeel, zich zelve ontrouw geworden, zonder daarom in het minst praktisch te zijn; de inhoud toch van het nieuwe werk is in hoofdzaak juist gelijk aan dien van het

oude, met dit onderscheid, dat hij in het oude, voor een ander publiek bestemd, in volmaakter vorm kon optreden. In zoover kon ik deze volksuitgave een terugtred noemen; zij is in allen gevallen niet praktischer maar wel onpraktischer dan die voor geleerden.

Een geheel ander mensch is Vischer. Terwijl Strausz steeds abstraheerde en reeds als jongeling in alles blijken gaf van rijpheid van verstand, trachtte Vischer juist steeds, ook in den kring van het denken, den samenhang met het werkelijk leven te volgen. Vischer was een flink student, terwijl Strausz al dat uiterlijke met minachting verwierp. De beide groote werken die beider naam vestigden en van onmiddellijken invloed op hun verder levensloop waren, kwamen noodwendig uit hun verschillend karakter voort. Vischer, die zich in alles aan het concrete hield, kon niet aanvangen met drooge kritiek, hij moest trachten de bonte verschijnselen des levens, de hoofdrichtingen en variëteiten van het schoone aesthetiesch te doordringen en te verklaren. Al zijn latere geschriften hebben betrekking op concrete toestanden en vinden er hun aanleiding in, het zijn bijna zonder uitzondering gelegenheidsgeschriften, die van het bijzondere steeds het perspectief op het algemeene zoeken te trekken. Wat de staatkunde betreft, ook daarmede hield hij zich niet slechts op objectief kritische wijze bezig als een uitstekend, maar zich op een afstand houdend geleerde; neen, hij deed het rechtstreeks, met persoonlijk pathos, in het oogenblik van agitatie zelf het geweer in den arm nemend. Evenmin is het toevallig dat hij van den aanvang de partij gekozen heeft, die wij de ware duitse achten. Een ontwikkeling, die alle werkelijkheid ter zijde latende, naar een abstracte gedachte zich richtte, vermocht hem niet voor zich te winnen, zelfs al schreef zij op haar vaandel: verstandsontwikkeling en wetenschap. Hij was daartoe veel te innig gehecht aan de grootsche gewrochten der duitse geschiedenis in poëzy en kunst. Zijn historische zin kon het eigenaardige der afzonderlijke stammen en gewesten, hun traditiën in lied en beeld niet prijsgeven voor een opgedrongen uiterlijke eenheid, wier praktiesch militaire strekking is, geheel deze historische ontwikkeling af te breken en het nationaal leven zijn

volheid te ontnemen, als eenige basis de discipline der pruisische legerinrichting er voor in de plaats stellend.

Deze schijnt ons de onderlinge verhouding dier beide mannen, geboortig in hetzelfde land en in dezelfde stad. In geestelijk en lichamelijk opzicht op denzelfden grond opgegroeid, staan zij nu aan de tegenovergestelde uiteinden der politieke en historische beschouwingwijze. Een tweede vraag, die zich, nu wij hen onderling vergelijken, van zelf opdoet, is deze: welke is beider verhouding tot hun gemeenschappelijk vaderland? Ik bedoel hiermede dit: wie hunner vertegenwoordigt het meest naar waarheid en het volkomenst den aanleg, het intellectueel karakter zijner landslieden, wie geeft hun beschouwingwijze en overtuigingen het zuiverst weer? Dat ik, bij de beantwoording van deze vraag mij aan de zijde van Vischer stel, is, na hetgeen voorafgaat, licht te begrijpen. Het is er evenwel ver af dat ik Strausz alle gemeenschap met den aard en het karakter van zijn stam zou willen ontzeggen, dat ik hem als een afvallige zou willen voorstellen. Hij behoort tot de groote schare van onze zwabensche geleerden en denkers, en is onder hen een van de meest lichtende sterren; waarom zouden wij hem dus willen verloochenen? Verre van dien, hij is onzes inziens de sterkste uiting van een zijde van het zwabensch karakter, maar dan ook zoo sterk dat die uiting een eenzijdige en daardoor onvolmaakte wordt. De zijde die wij op het oog hebben is de kritische, die ons bij uitnemendheid en in hooge mate eigen is. Onder de natie van critici en denkers hebben de Zwaben voor de kritiek den meesten aanleg; zij gaan ook hierin allen overigen met het rijks- en stormvaandel voor. Evenzeer als de Zwaben de degelijkste opposanten zijn, die alles hekelen en zich met niets willen te vreden stellen, nemen zij ook in de wetenschappelijke kritiek geen genoegen met den schijn, maar willen de zaak zelve ontleden, al moest er ook geen enkel stukje van overblijven. Dit is de hoofdtrek van het duitsch karakter in het algemeen en van het zwabensch in het bijzonder. In Strausz, wien de overige kenmerkende eigenschappen, met name de bespiegeld poëtische, in geen en deele ontbreken, heeft deze abstracte neiging de overhand, en zij brengt hem, gelijk wij gezien heb-

ben, tot die abstractie van den eenheidsstaat, waaraan het historiesch wezen van het duitsch nationaal leven ten offer gebracht moet worden. In het zwabensch allemanniesch volkskarakter evenwel, staat tegenover deze abstracte zijde een andere, die wij de neiging tot het rechtstreeks zinnelijke en degelijke zouden kunnen noemen. Vindt men aan de eene zijde overdrijving van abstractie, aan de andere weet men bijna niet genoeg uiting te geven aan het zinnelijk-plastische en degelijke. De verrichtingen van den kritischen geest worden daardoor geenszins verkort; integendeel, de zinnelijk-naturalistische opvatting brengt dikwijls verder dan het meest afgetrokken analytisch verstand. Zij heeft de zekerheid, dat de abstractie zelve niets is en daarom vat zij het wezen der dingen aan en wil zich door niets daarvan laten aftrekken. Wij hebben er reeds op gewezen, hoe deze zijde een hoogst krachtige uiting vindt in Vischer. Daar zij evenwel de eigenlijke natuurlijke grondslag is van het algemeen karakter, is het bij ons aan geen twijfel onderhevig dat hij, wien de andere zijde volstrekt niet een hooge mate van philosophische abstractie betwist, dit algemeen karakter van zijn stam het zuiverst en op de veelzijdigste wijze vertegenwoordigt.

De kwestie omtrent het wurtembergsch volkskarakter, waarover reeds zooveel verstandigs en onverstandigs geschreven is, is juist tegenwoordig op verre na geen ijdele, die alleen tot aesthetiesch tijdverdrijf zou dienen; zij heeft ook een buitengewoon politiek belang. Getuige in de eerste plaats het feit dat men in den laatsten tijd in alle politieke tijdschriften en brochures, karakter-schilderingen van den wurtembergschen staat en zijn bevolking ontmoet, meestal echter van hoogst twijfelachtige kritische en aesthetische waarde en niet veel meer dan schotschriften. Die een geheel volk voorstelt als een kinkelachtig, dronken gespuis, heeft zich daardoor buiten de gemeenschap der fatsoenlijke litteratuur gesteld. Maar hoe die karakterschetsen ook zijn, bij de grootste kinkelachtigheid harerzijds leveren zij toch het bewijs, dat het voorwerp waarmede zij zich bezig houden een dadelijk praktiesch belang heeft, en zij het vrij krachtig en niet licht te vernietigen achten, daar zij er anders niet zoo dol-driftig op zouden hakken. En zoo is het dan ook. Wurtemberg

is voorzeker wel de staat die het hardnekkigst in den weg staat aan de nivelleerende unificatie van Duitschland. Zijn gewicht in dit opzicht overtreft verre zijn politieke positie, en is ook geenszins alleen te zoeken in de staatkundige oppositie, al is die er ook krachtiger en meer aaneengesloten dan elders. Deze oppositie zelve toch heeft haar grond in veel dieper liggende intellectueele toestanden. Wurtemberg moet in dit opzicht anders beoordeeld worden, dan zijn zuidduitsche naburen, waarmede het één aardrijkskundig staatkundige groep vormt. Het is een land dat van zijn ontstaan zich, wat gebied en dynastie betreft, in onveranderden toestand heeft ontwikkeld. Het heeft zich allengs uitgebreid, maar toch steeds zoo, dat het toegevoegde zich telkens met het hoofdgebied vereenzelvigde. Dit was alleen niet het geval met de vergrooting van 1806, waardoor een zelfstandig en heterogeen stuk werd toegevoegd; het land zelf was toen reeds zóó krachtig, dat het ook dit wel kon opnemen zonder zelf verandering te ondergaan. En evenzeer als zijn territoriale toestand in hoofdzaak onveranderd is gebleven, is ook zijn maatschappelijke en verstandelijke ontwikkeling ongeschonden bewaard van de tijden van het oud-nationaal hertogdom, gedurende het Staufensch tijdperk en den hervormingstijd tot den huidige dag. De krachtigste en wijdstreemingen der duitse geschiedenis, de keizerlijke en territoriale, de ghibellinische en welfsche, gingen uit van dit land, dat, zonder zijn eenheid te verliezen, evenzeer de burgten der Hohenstaufen als die der Welfen en Hohenzollern bevatte.

Weinig duitse landen zijn er gewis, waarin op zoodanige wijze intellectueele en territoriale continuïteit samengingen. Bij Beijeren bestaat die continuïteit wel in het ééne opzicht, maar niet in het andere, bij Baden in 't geheel niet. Beijeren is een oud stamland en wel het grootste van alle duitse landen, wier oude toestand tot nu toe is bewaard gebleven. Het bevat de voornaamste zuidduitsche steden, de hoofdzetels der duitse beschaving in de middeleeuwen, als Neurenberg en Augsburg. Juist daardoor was zijn ontwikkeling nooit een zoo eigenaardige en algemeene; zij verviel met de steden die haar voornaamste steunpilaren waren en werd vooral door de hervorming eeuwen lang

tegegehouden. Al heeft ook Beijeren in de laatste dertig jaren krachtige pogingen gedaan om het verzuimde in te halen; wat eenwen lang zich organiesch had moeten ontwikkelen is niet in enkele tientallen jaren tot stand te brengen. Men kan dus wel spreken van beijersche zeden en beijersch stamkarakter, maar niemand zal willen beweren, dat het land in de ontwikkeling van den deutschen geest een zelfstandige en voorname rol speelt. Nog anders is het gelegen met Baden, tot zelfs wat den naam betreft een schepping van den nieuweren tijd. Uit allerlei bestanddeelen samengesteld, heeft het geen eigen, zelfstandige traditiën, geen eigenaardige, diep gewortelde ontwikkeling. Juist als nieuw land is het bewegelijker en meer progressistiesch dan zijn oude zuidduitsche bureu; het kan in dit opzicht met Pruisen vergeleken worden en verdient evenzeer de staat van de intelligentie in Zuid Duitschland genoemd te worden, als Pruisen in het noorden op dien naam aanspraak maakt. Niemand evenwel zal willen beweren, dat degelijkheid hand aan hand gaat met den bewegelijken vooruitgang. Sedert jaren zijn wij gewoon te zien, hoe ook hier de eene "aera" de andere vervangt, de eene wending de andere volgt, wel een bewijs dat de schitterende phrasen, de nagalm der kamerspeechen die dertig jaren geleden geheel Duitschland verblindden, nog tegenwoordig even oppervlakkig en bedriegelijk zijn. Nergens voorzeker is de geest des volks zoozeer ondermijnd en niteengerukt als in Baden, nergens is zoo weinig wat steek houdt en waarop men zich verlaten kan. En evenals in politiek opzicht is het er in het moreele en intellectueele gesteld. Ontegenzeggelijk is het dat men in Baden de wurtembergsche en beijersche naburen ver achter zich laat in maatschappelijke handigheid en welbespraaktheid, maar even zeker is het, dat al dat uiterlijke oppervlakkig en van oorspronkelijkheid ontdaan is. Men weet wat men te berde brengt heel aardig voor te doen, maar eigenaardigheid van gedachten vindt men ontegenzeggelijk in sterker en hooger mate aan deze dan aan gene zijde van het Schwarzwald. Het wezenlijk kernachtig deutsch karakter is hier door franschen invloed reeds geheel verbrokkeld; er heerscht een oppervlakkige beschaving, wier hoogste ideaal advocaten behendigheid en welsprekendheid is.

Deze schets zal het verwijt van zekere eenzijdigheid niet kunnen ontgaan. Wij gelooven wel niet het betere van de naburstaten verzwegen te hebben, maar de schaduwzijde van ons eigen land moet nog getoond worden. Laat ons er dus bijvoegen, dat de Zwaben, bij al hun philosophiesch kosmopolitisme, de eigenzinnigste, stijfhoofdigste en in zekeren zin bekrompenste menschen zijn, dan zal aan de volle waarheid niet veel meer ontbreken. Onder die bekrompenheid verstaan wij de bij ons in veel hooger mate dan ergens anders te vinden beperkte beschouwingswijze van eigen toestanden. Wurtemberg is niet groot, maar toch juist groot genoeg om zijn bevolking een op geschiedenis van eeuwen steunend bewustzijn van haar eigen intellectueele beteekenis te geven. Het was, nadat de intellectueele toestand, vooral de uitstekende humanistische inrichtingen, die niet alleen in de grootere steden, maar zelfs in de nietigste landstadjes gevonden werden, zoo lang bestaan en deugdelijk gebleken waren, licht te begrijpen dat een zelfbehagen ontstond, de uiting van hoogmoed over al het vaderlandsche, met name over de vele uitstekende mannen uit dat vaderland voortgekomen, en dat gereedelijk er toe leidde, al wat vreemd was als minder degelijk en soliede te verwerpen.

Dit alles moet men in het oog houden bij de beoordeeling van den tegenwoordigen toestand van Wurtemberg. Men kan daarbij dan de een of de andere zijde meer doen uitkomen, of de onbetwistbare degelijkheid van maatschappelijken en intellectueelen toestand, of de daaruit ontstane zelfbehagelijke bekrompenheid en logheid, en zoo het oordeel gunstiger of minder gunstig doen uitvallen. Schetsen evenwel als de straks bedoelde, die elk verschijnsel en elke uiting welke haar niet aanstaan als onzin en boosheid verketteren en daarentegen aan haar eigen woede op de laagste en ruwste manier bot vieren, kunnen om haar lichtzinnige onkunde en laagheid niet in aanmerking komen. Wij gelooven, dat graaf Bismarck die dingen beter weet te waardeeren dan zijn dwergen, die niet schroomen anderen veile knoeijers te noemen. De man van bloed en staal, die anders niet den naam heeft de machten des geestes bijzonder te eerbiedigen, schijnt toch wel te beseffen, met welk soort van tegenstand hij

hier te doen heeft. De materieele macht van een land als Wurtemberg is wel niet van veel beteekenis, zelfs al verandert het zijn legerinrichting en al voert het de volkswapening naar zwitsersch model in; maar al wat nog bestaat van ongeknakten duitschen geest en onafhankelijk gevoel van eigenwaarde, heeft zich hier geconcentreerd, en wij meenen zonder overdrijving te kunnen zeggen: hier staat nog een even krachtige, ja nog krachtiger geestelijke macht tegenover de pruisische. Het is toch geenszins historische ketterij, maar iets dat van zelf spreekt, dat duitsche geest en duitsche ontwikkeling in Pruisen van veel jonger dagteekening, en daarom ook minder diep geworteld, oppervlakkiger zijn dan in het eigenlijk Duitschland. Onwetendheid slechts zou dit kunnen ontkennen, alleen vooroordeel en kwaadwilligheid zouden deze stelling als een hatelijkheid kunnen doen voorkomen. Wij lazen onlangs ergens een vergelijking volgens welke Pruisen de opgroeiende, jeugdig krachtige kolonie, Duitschland het bejaard, stervend moederland zou zijn, ongeveer in dezelfde verhouding als Engeland en Noord-Amerika. Wie zal zich over deze vergelijking ergeren? Dat en niets anders is het juist wat de zoo dikwijls zoo heftig en onzes inziens onnoodig aangevallen meening omtrent de verhouding tusschen duitsche en pruisische ontwikkeling beweert. Laatstbedoelde ontwikkeling is ontegenzeggelijk de meest krachtige en bewegelijke, die met praktische handigheid zich alles weet toe te voegen en ten nutte te maken, gelijk steeds plaats vindt waar een jonger geslacht optreedt; maar licht te vatten is het, dat daarvan de noodwendige keerzijde is, dat deze schatten van ontwikkeling hier niet zoo organisch van zelf voortgekomen, maar meer uiterlijk en oppervlakkig toegevoegd zijn. Dit contrast tusschen oud en nieuw is tegenwoordig in Duitschland de dieper liggende zedelijke grondslag van het uiterlijk waar te nemen staatkundig conflict, en in dit contrast neemt Wurtemberg door toestanden in en buiten zich een zeer belangrijke en voornamelijk plaats in. Aan welke zijde men zich nu ook schare, hetzij aan de oude, hetzij aan de nieuwe, onvoegzaam ware het, de andere alle recht te willen ontzeggen.

Men heeft in den laatsten tijd veel moeite genomen, om den "haat der Zwaben tegen Pruisen" te verklaren, en heeft daarbij de meest verwarde beweringen opgedischt. Zij die zich met die verklaring bezighouden nemen als hoofdoorzaak aan, oostenrijksche sympathieën, gevoed door de *Allgemeine Zeitung*, en wijken slechts daarin van elkaâr af, dat dezen meenen dat de karakterlooze *Schwäbische Merkur* geen voldoende tegengif tegen die vergiftiging is, terwijl genen van oordeel zijn, dat als de menschen laatstgenoemd blad maar lezen wilden, dat aan gematigden toon, juist oordeel en duitse gezindheid paart, zij Mozes en de profeten hadden en alle verdere bewijzen konden ontberen. Wat verder nog van dien aard wordt verteld is louter onzin. Uitgezonderd in een gedeelte van het roomsch Opper-Zwaben, hebben oostenrijksche sympathieën nooit een plaats gevonden in het wurtembergsche volk; de ingenomenheid tegen Pruisen heeft wel in den laatste tijd velen aan de zijde van Oostenrijk gebracht, doch deze sympathie is geenszins van primairen, maar slechts van secundairen aard. Antipathie tegen Pruisen echter bestond er steeds; zij had haar oorsprong in instinctmatigen afkeer van een geslacht, dat tegenover het volkskarakter stond en hetwelk men, te recht of te onrecht, opgeblazen zelfgenoegzaamheid en hoogmoedige negatie van alles buiten zich verweet. Bij verreweg de minsten evenwel was die antipathie in haat overgegaan; dit vond eerst plaats nadat Praisens oogmerken ten opzichte van Duitschland onmiskenbaar aan het licht gekomen waren. Hoe meer men er hier op uit was de historische roeping en de oude traditiën op het gebied van staatkunde en beschaving, de oude duitse vrijheid te bewaren, des te scherper geteekende houding moest men aannemen tegenover de mogendheid, die zich geroepen acht dit alles te vernietigen. Twee tegenstrijdige roepingen stonden hier tegenover elkander. In het conflict tusschen de zuid-duitsche en de noord-duitsche partijen heeft Oostenrijk als de machtigste staat natuurlijk het materieel gedeelte voor zijn rekening genomen, het intellectueel gedeelte echter komt van zelf voor rekening van Zwaben, daar dit onder de kleine staten van Zuid-Duitschland de grootste geestelijke macht omvat. De haat, als men het zoo noemen wil, is dus niet willekeurig, niet door

agitatie kunstmatig verwekt, maar heeft een dieper liggenden historischen grond, hij is om zoo te zeggen providentieel of fatalistiesch. Dit is ook ten duidelijkste bevestigd door de gebeurtenissen van den laatsten tijd. In Augustus en September van dit jaar is gewis het uiterste gedaan om der gezindheid van het wurtembergsche volk een andere richting te geven; de partij-agitatie liet niets onbeproefd, en de buitenlandsche aangelegenheden hielpen haar zooveel zij maar kon wenschen, vrees en hoop werkten samen om de gemoederen gedwee te maken. Toch mocht het der pruisische partij niet gelukken vasten voet te krijgen. Ook de Nationaal Verein had in Wurtemberg het minst veld gewonnen. Het gothaïsme heeft in dit land van philosophiesch-kritische ontwikkeling wel enkele kringen, vooral godgeleerde en rechtsgeleerde, aangetast, maar het standpunt van den National-Verein, in zoover men dit en het gothaïsme uiteen kan houden, zal er bezwaarlijk spoedig uitbreiding erlangen. Dit toch druist aan tegen geheel den geest des volks, die, in het algemeen althans, nog steeds zuiver en onbesmet is gebleven.

“Strausz en de Wurtembergers” was het opschrift van een opstel dat dertig jaren geleden in de deutsche Jahrbücher zaliger gedachtenis, den man die ook hier de titelrol heeft bij het groot publiek moest inleiden, of liever, want hij was toen juist in den bloei zijns roems, het publiek meer tot hem moest doen naderen, door schildering van persoonlijke betrekkingen en toestanden. Ook wij hadden dit opschrift kunnen kiezen. In plaats van “Strausz en het Gothaïsme” hadden wij boven deze bladzijden even goed kunnen schrijven: “Strausz en de Wurtembergers.” Van een zoo uitstekend man zijn wij van zelf gekomen tot het land waartoe hij behoort en dat hij, althans in één opzicht, op zoo schitterende wijze vertegenwoordigt. Strausz is nu gewis verder van zijn landgenooten verwijderd, dan in den tijd waarvan zoo even sprake was. De eerste roem is voorbij; de volgende geschriften, hoe uitstekend ook in hun soort, waren niet geschikt om zijn aandenken in ruimen kring levendig te houden, en eindelijk is de politiek gekomen, die alle karakters bederft en elken roem doorknaagt. Wat hier gezegd is moet geenszins strekken om dit individu nog meer van ons te vervreemden

noch om de kloof te verbreedden die Deutschland in twee tegenover elkaâr staande deelen dreigt te scheiden. Ons doel was, in den geest des vredes te spreken, maar wij meenden, dat dan het beste middel was de contrasten in hun oorsprong op te sporen en te doen kennen. Wij vleijen ons dit betamelijker en met meer zaakkennis gedaan te hebben, dan zij die slechts kunnen spreken van de tienduizend kroegen, waarin de lummelachtige Zwaben suizebollen. Indien een der edelste deutsche stammen inderdaad zoo diep gezonken ware, dan zouden wij zelfs de hoop moeten opgeven, de deutsche nationaliteit door de uitmuntende pruisische legerinrichting op een nieuwen grondslag geplaatst te zien, hetgeen men toch gewoon is ons te doen voorkomen als het doel van onze gansche ontwikkeling. Laat ons elkaâr als tegenstanders beschouwen, en laat ons trachten elkaâr als zoodanig te achten, om zodoende elkaâr allengs meer te naderen. Vooreerst echter zal het beste zijn, ver van elkaâr te blijven en elkaâr ieder zijn eigen weg te laten gaan. En dit zou het best kunnen geschieden door de vorming van dien zuid-duitschen bond, waarvan zoo dikwijls sprake was en waaraan nog maar niemand de hand wil leggen. Wurtemberg zou in elk opzicht geroepen zijn, het middelpunt van dien bond te vormen.

(*Deutsche Vierteljahrs-Schrift.*)

DE RUSSISCHE MAATSCHAPPIJ.

II.

Als de inhoud van den geheimen hofalmanak, waarvan ik vroeger melding maakte, de anders onbegrijpelijke volgzzaamheid der russische kanseliers, staatsministers, geheimraden enz. genoegzaam verklaart, zoo zijn er nog andere redenen, die de tweede veel talrijker en nog onbeduidender helpt der russische maatschappij even buigzaam en gehoorzaam maken. Vooreerst heeft de meerderheid der zoogenaamde "edelen door afkomst," (in onderscheiding van de "personeele edelen," d. i. ondergeschikte beampten) — ongeveer een half millioen zielen — nooit het bewustzijn van haar oorsprong verloren, namelijk van niets meer dan erfelijke dienaren der kroon te zijn. De meesten hunner erlangden de voorrechten van den adeldom¹ in de tweede helft der voorgaande eeuw, toen een diensttijd van ongeveer vijf-en-twintig of dertig jaren (twaalf jaar om den *dsjinn* der 14de classe te bereiken, en drie daarbij voor iederen volgenden tot aan den 8sten, die van "collegiaal assessor") strekte om iemand, die het geluk had niet vóór dien tijd te sterven of zijn ontslag te krijgen, de eer te verschaffen van zijn geslacht bij de lijst der russische erfelijke edelen te voegen. Na de troons-

¹ Van deze voorrechten hadden slechts drie een praktiesch gewicht, nl. het recht om land en lijfeigenen te verkrijgen en te bezitten, vrijstelling van lichamelijke tuchting (eerst door Peter III ingesteld), en het recht om den laagsten *dsjinn* te erlangen na driejarigen dienst. De eerste twee voorrechten hebben opgehouden te bestaan sedert het lijfeigenschap en de lichamelijke tuchting voor alle standen afgeschaft zijn.

bestijging van Alexander I bood de Caucasus een nog korter weg aan om dit zeer begeerde einddoel te bereiken, want behalve dat ieder beambte, die een betrekking in een der Caucasus-provinciën kreeg, bij zijn aanstelling een *djinn* opklom, werd hij ieder jaar of na anderhalf jaar weder een *djinn* bevorderd, zoodat de Caucasus een ware trekkast werd, waarin een jaarlijksche oogst van edelen werd geteeld. Eindelijk verbond Nicolaas, bevreesd voor de zuiverheid van bloed zijner aristokratie, het voorrecht van den adeldom aan den *djinn* der 5de classe, dien van staatsraad. Maar zelfs de betrekkelijk weinige familiën, wier oorsprong van den tijd vóór de troonsbestijging van Peter den Groote dagteekent, danken haar adeldom aan geheel dezelfde oorzaak; met uitzondering van de twaalf huizen van vortelijken bloede, die van Rurik afstammen, bezaten zij landen en titels hun voor hun diensten door de csaars van Moskow gegeven, juist zooals hun jongere broeders beide of het recht daarop van de st. petersburgsche keizers ontvingen. Dit gevoel, dat zij alles wat zij hebben en zijn aan den keizer danken, is zoo diep in de gemoederen der russische edelen ingeworteld, dat het de volgende wetsfictie of liever overlevering heeft doen geboren worden: het is in Rusland een algemeen aangenomen meening, dat een adellijke familie, waarvan drie achtereenvolgende geslachten niet in staatsdienst treden, haar patent van adeldom verliest; nooit is er een wet van die strekking uitgevaardigd, maar de overlevering, die zich hieromtrent gevormd heeft, bewijst, hoe natuurlijk en gemakkelijk het zou geweest zijn haar te maken. Onder de weinige populaire namen in de russische geschiedenis is een der eerste Minin, een burger van Nijni-Novogorod, die in 1613 de onafhankelijkheid van Rusland hielp redden door zijn medeburgers aan te sporen om de wapenen op te vatten, terwijl hijzelf aan hun hoofd met prins Pojarsky naar Moskow optrok en de Polen uit het Kremlin verdreef. Natuurlijk zijn de huidige Minins van adel; maar de dochter van het tegenwoordige hoofd der familie werd, terwijl zij werd opgevoed in een der *pensionaten* van den gouvernementsadel, door haar kameraadjes, ja, zelfs door haar opvoedsters en onderwijzeressen, geplaagd, dat zij eigenlijk niet echt van adel, maar slechts een *bourgeoise* was,

omdat haar voorvader alleen maar het volk en niet den czaar had gediend!

Een andere reden der buitengemeene hulpeloosheid, nit een politiek oogpunt, der russische maatschappij is haar verwonderlijke onkunde. De betrekkelijk weinig Russen, wier middelen hun veroorloven Europa te bezoeken, mogen niet voor staaltjes van de maatschappij, waartoe zij behooren, gehouden worden, noch wat hun opvoeding, noch wat hun zeden en levenswijze aangaat. In dit opzicht heeft de regeering van Nicolaas dieper sporen in het maatschappelijk leven van Rusland nagelaten dan in eenig ander opzicht; zijn stelselmatige vervolging van alle opvoeding, behalve die welke geschikte officieren voor zijn legers vormde, ging eindelijk zoo ver, dat hij bij de wet het getal der studenten op ieder der vijf russische hoogeschoolen op 300 bepaalde; en het zal lang duren, voordat de gevolgen van deze en dergelijke maatregelen verdwenen zijn. De gewone ondergeschikte ambtenaar, die geen eigen bezitting heeft en wiens eenig erfdeel de dienst is, heeft geen tijd om zich met iets op te houden nevens de vereischen van den dienst, en zijn onkunde omtrent schier alles, wat buiten de enge grenzen van zijn dagelijksche bezigheid ligt, is daarom volkomen natuurlijk. Met een tamelijk gegoeden landeigenaar is het echter in een verstandelijk opzicht niet beter gesteld; hij heeft gewoonlijk eenige jaren op het gouvernements-gymnasium van de hoofdstad der provincie doorgebracht, en, na den keizer eenigen tijd als officier of civiel ambtenaar gediend te hebben, keert hij voor het overige zijns levens naar zijn goederen terug, om of ze te gronde te richten door schulden te maken, of anders ze vanzelf door zijn verwaarloozing en traagheid te laten vervallen. In een der oostelijke distrikten van het gouvernement Nijni kwam ik in aanraking met twee landeigenaars, vader en zoon, die geen slechten tegenhanger zouden vormen van dien beroemden baron uit Bretagne, die bij de verkiezing van leden voor de fransche staten-generaal in 1789 het *cahier d'élection* teekende door het met zijn degenknop te verzegelen, daar hij nooit de meer ingewikkelde kunst om zijn naam door middel van de pen terug te geven machtig was geworden. De vader en zoon, waarvan ik spreek, brach-

ten iederen dag van hun leven door met jagen in de ontzaglijke wouden en op de moerassen, die de oostelijke gedeelten van hun gouvernement bedekken. Dit was zoo uitsluitend hun bezigheid geworden, dat, toen de eerste geruchten van de aanstaande vrijlating der lijfeigenen den edelen van Nijni ter oore kwamen, en onze beide jagers wenschten uit te vinden "wat er in de nieuwsbladen over gezegd werd," en zij, voor een enkele maal hun dagelijksche jacht er aan gevende, de *By van het Noorden* uit het dorps-raadhuis lieten komen, waar het blad twintig jaar in ontvangst genomen en ongelezen opgeborgen was, — dat het toen uitkwam, hoe èn vader èn zoon, schoon de laatste op het petersburgsch lyceum opgevoed was, het lezen verleerd hadden; zoodat zij, wenschende te weten te komen, wat er van de zaak was, verplicht waren den schout te ontbieden, zelf een dier lijfeigenen, wier vrijlating besproken werd, en hem hun te laten voorlezen, wat de *By van het Noorden* over het onderwerp had te zeggen! Het voorval werd mij medegedeeld door den schout zelve op de kermis te Nijni, en de beide Nimrods ontmoette ik eenigen tijd later bij een algemeene jacht in het distrikt. Dit nu is, kan men zeggen, een alleenstaand geval en bewijst niets; maar dat antwoord kan men niet geven op het volgende verhaal. In het gouvernement van Kharkof in zuid-Rusland woonde voor korten tijd, en misschien woont hij er nog, een Duitscher, een gewezen geneesheer, die in dienst van het gouvernement den *djinn* van staatsraad had verkregen, ten gevolge daarvan lid van den erfelijken adel des lands was geworden, en in overvloed op zijn uitgestrekte goederen leefde. De weg, waarlangs hij dat alles had verkregen, is in het kort deze. In den aanvang der regeering van Nikolaas, toen de kolonisatie der zuidelijke provinciën door Duitschers nog door het gouvernement werd bevorderd, kwam Johann Schmidt (zooals ik hem maar noemen zal), destijds een bakkersknecht, over de moldavische grens in Rusland. De beambte, wiens werk het was om dagelijks de papieren van een honderd landverhuizers na te zien, en hun russische paspoorten in plaats van de vreemde te geven, is zeker in de duitsche taal niet zeer bedreven geweest, want de eerste letter van het woord *Bäckergeselle* in de paspoort van Schmidt voor

een L houdende, — wat niet onnatuurlijk is, daar in het Duitsch de B en de L groote overeenkomst met elkaar hebben — en dus *Läckergeselle* lezende, vertaalde bij in het Russisch paspoort dien term door chirurgijns-assistent, wijl hij natuurlijk uit de overeenkomst van den klank van *Läcker* en dien van het Russisch woord *Lekarj* (een heelmeeester) opmaakte, dat de twee woorden hetzelfde moesten beteekenen. De arme bakkersknecht werd dus Rusland ingestuurd als een wettig erkend heelmeeesters-bediende, kon dientengevolge nergens werk krijgen in zijn eigen bedrijf, en was daarom tegen wil en dank genoodzaakt om heelmeeester of liever geneesheer te worden. Welnu, deze dokter-zijns-on-danks was in staat geweest om aan het eind van zijn loopbaan de positie te verkrijgen, waarin ik hem eenige jaren geleden aantrof; en dat heeft hij kunnen doen, niet in een achterafhoek van de wereld, waar men nooit van een wetenschap der medicijnen had gehoord, maar in een der rijkste gouvernementen van Rusland en in de onmiddellijke nabijheid eener hoogeschool!

Ongetwijfeld dringt de zuurdeesem der opvoeding gaandeweg zelfs in den stand der kleine adellijke landeigenaars door; het bespreken der emancipatie en laatstelijk de invoering van plaatselijke kiesvereeningen, hebben reeds een klimmenden invloed op hun zedelijken en verstandelijken toestand gehad, en zullen dien nog meer hebben. Alleenlijk is deze voortgang zoo uiterst langzaam, dat het voorbarig zou zijn om iets, dat naar een praktische openbaring hunner geschiktheid voor administratieve onafhankelijkheid of zelfs voor oppositie zweemt, te verwachten. Indien zulk een geschiktheid bestaan had, zou zij zeker voor den dag zijn gekomen gedurende den oorlog in Polen, en bij gelegenheid der adressen van keizersgezindheid. Geen betere gelegenheid kon er bestaan om, zelfs zeer gemakkelijk, alles te verkrijgen wat de vergaderingen van edelen te St. Petersburg en te Moskow te vergeefs verzocht hebben, nu de gunstige kans voorbij is. Wij hebben het voorbeeld van Finland ten bewijze, hoe onvoorbereid het Russisch gouvernement is op een ordelijke oppositie, en hoe weinig het daaraan dus weerstand kan bieden. Keizer Alexander had, reeds in het begin zijner regeering, beloofd den finschen senaat en de volksvertegenwoordigers bijeen te zullen roepen,

wier handhaving door Alexander I bij de aanhechting van het groothertogdom aan Rusland gewaarborgd was, maar die echter sedert 1811 niet bijeengekomen waren. De "voorbereidende werkzaamheden" dier nieuwe vergadering — dit is de rekkelijke term, waarmede in Rusland alles wat onaangenaam is tot in eeuwigheid kan op zij gezet worden — vermeerderden zich zoo buitengemeen, dat er niet langer te twijfelen viel, of het gouvernement van Alexander II was niet van zins de Finnen beter te behandelen dan dat van Alexander I had gedaan. Maar de oorlog in Polen en de dreigende tusschenkomst der europeesche machten boden den Finnen een gelegenheid aan, waarvan zij gretig gebruik maakten. Toen Valujefs geheime circulaire over de adressen Finland bereikte, antwoordden al de corporaties van het groothertogdom, en vooral de grondeigenaars, eenstemmig op de vertrouwelijke wenken der gouverneurs, dat men niet moest denken aan adressen, voordat ten minste de "voorloopige werkzaamheden" ten einde gebracht, en de finsche kamers op nieuw saamgeroepen waren. Omstreeks dien tijd kwam de beraamde poolsche zee-expeditie te Stockholm aan, werd daar met geestdrift door de inwoners ontvangen, en begonnen de zweedsche dagbladen de vraag te behandelen, of Finland niet weder met het moederland kon vereenigd worden. Natuurlijk maakten die omstandigheden het volkomen stilzwijgen van Finland bij het algemeene koor van keizersgezindheid door het geheele rijk nog meer verdacht, en het russiesch gouvernement, wellicht bevreesd in geval van oorlog de oude gehechtheid der Finnen voor Zweden op te zullen wekken — terwijl Engeland en Frankrijk zich toen nog niet onderworpen hadden aan de verwijten van prins Gortchakof, en men in Rusland een oorlog voor aanstaande hield — sloeg den eenigen weg in, die open stond, en willigde kalm de eischen der Finnen in. De voor een enkele maal constitutioneele keizer, of liever de groothertog Alexander, zooals hij in Finland beet, ging naar Viborg en opende daar van den troon de zitting van den senaat met een fransche rede, een rede, wier vrijzinnigheid min of meer een zonderling figuur maakte, toen zij eenige dagen later in de petersburgsche bladen gedrukt werd naast een verslag van Mouraviefs handelwijze te Wilna en eenige terecht-

stellingen te Warschau. Welnu, indien de russische edelen (de andere standen, die hun adressen teekenden, volgden natuurlijk slechts hun leidlieden, en daarvan kon ook niets anders verwacht worden) de gedragslijn der Finnen gevolgd hadden, of ten minste in ieder adres, dat zij aanboden, hadden vermeld, dat zij, hoewel volkomen bereid om alle offers te brengen die een oorlog van hen mocht eischen, deze gelegenheid aangrepen om bij den keizer aan te dringen op de noodzakelijkheid van deze en gene hervorming, — hadden zij dat gedaan, dan is er geen twijfel aan, of zij zouden vooreerst op moreele wijze de stelling van toongevers in het land hebben herwonnen, die zij vóór de emancipatie alleen door geweld hadden ingenomen, en sedert geheel verloren hebben; en ten tweede zou het gouvernement, niemand hebbende waarop het kon steunen, verplicht zijn geweest om in eigenlijk-gezegd Rusland even gereedelijk toe te geven als in Finland. In stede daarvan werden zij als op bevel in geestdrift ontstoken, teekenden adressen per dozijn, hielden patriotische maaltijden, overstelpen generaal Mouravief en den heer Katkóf met patriotische toasten en telegrammen, en eerst daarna toen het denkbeldig gevaar van den zoogenaamden inval van vreemden voorbij was, toen de poolsche opstand in bloed was gesmoord, en het gouvernement zich sterker dan ooit gevoelde, toen eerst en niet vroeger dachten de russische edelen er aan een poging in het werk te stellen om eenige constitutioneele rechten te verkrijgen in plaats van de half-barbaarsche voorrechten, die zij vóór de invrijheidstelling hunner lijfeigenen bezaten.

Deze poging, afzonderlijk door de vergaderingen der edelen van Moskow en St. Petersburg in 't werk gesteld (door de eerste in de lente van 1865 en door de laatste in die van het vorige jaar) leidde, zooals men van den aanvang af had kunnen voorzien, tot niets. De keizer verbood, dat de adressen van beide vergaderingen hem zouden aangeboden worden; en toen de maarschalk van den moskowschen adel, graaf Orlof-Davydof had weten gedaan te krijgen, dat zijn adres door een peterburgsch blad gedrukt werd (waarvoor natuurlijk de uitgaaf van het blad voor vier maanden geschorst en de uitgever in de gevangenis

geworpen werd), kreeg de moskowsche adel nog een berisping op den koop toe, doordat hem in een schrijven van den keizer aan den minister van binnenlandsche zaken werd gezegd zich met zijn eigene zaken bezig te houden en zich niet te bemoeijen met dingen, die hem niet aangaan. En toch, ondanks die openlijk toegediende berisping, behoudt graaf Orlof-Davydof zijn post van *Maréchal de la Cour Impériale* evenals te voren; terwijl de onafhankelijkheid van karakter van den voorsteller van het petersburgsche adres, prins Shcherbatof, genoeg blijkt uit de rol, die hij op den tijd der verknochtheids-adressen speelde, zooals ik boven gemeld heb. Als dat de mannen zijn, die aan de spits staan, de vertegenwoordigers en leiders der russische maatschappij, wat kan men dan verwachten van het gros hunner volgelingen? Tot nu toe en voor een langen tijd nog niets anders, dan waartoe de instinktmatige herinnering van hun oorsprong, hun onkunde en een dertig-jaren lange stelselmatige dwingelandij natuurlijk geleid hebben, nl. een blinde onderwerping aan iederen wenk van den keizer, maar een onderwerping te meer misleidend, omdat zij, na onder Nikolaas stom te zijn geweest, er toe gekomen zijn om een slaafsche geestdrift te veinzen voor ieder nieuw denkbeeld, dat door de omstandigheden of den gril van hun meester voor het oogenblik aan de orde van den dag is gesteld. Toen bij den aanvang der tegenwoordige regeering de uitslag van den oorlog in de Krim de verregaande bedorvenheid van het regeeringstelsel van Nikolaas bewezen had, en het gouvernement er ernstig over begon te denken om de veilheid zijner beambten te betengelen, om het verderfelijk stelsel der verpachting van den verkoop van sterken drank af te schaffen, om de gerechtshoven mondeling en openlijk te laten oordeelen, en, wat het belangrijkste is, om de twintig millioen lijfeigenen vrij te laten, werden al deze maatregelen door het volk ontvangen met een kinderlijke opgewondenheid, wier plotselinge geboorte niet veel hoop op een langen levensduur deed koesteren. Menschen, die zelve hun fortuin hadden gemaakt door zich te laten omkoopen; die gisteren nog de beste vrienden waren geweest van den een of ander beampte, wiens omkoopbaarheid algemeen bekend was, of van een pachter-

generaal van het brandewijn-monopolie, die zich mestte met het hartebloed hunner eigen onderhoorigen; menschen, die in ieder proces, dat zij hun leven lang gevoerd hadden, hadden bedrogen en omgekocht; die gedurig hunne lijfeigenen, mannen en vrouwen, hadden geslagen en brutaal mishandeld, met een verfinde wreedheid, die een planter in Carolina uit de oude school zou beschaamd hebben; — die menschen hoorden nauwelijks het nieuws van de veranderde zienswijze te St. Petersburg, of zij gaven luide hun afkeer te kennen van ieder oneerlijk gewonnen eigendom, werden dolle bewonderaars van de openbaarheid van den rechtshandel en van het regeeringsstelsel der vertegenwoordiging, en stortten bij openbare *diners* tranen van mededoogen over den toestand hunner “jongere broeders,” zooals het mode was geworden om diezelfde lijfeigenen te noemen, die vroeger met den naam van “vee” pleegden betiteld te worden. Ook moet men niet denken, dat die mannen — en zij maken de meerderheid uit der landeigenaars, ambtenaren van alle mogelijke graden en *dejjins*, zoo civiel als militair, professoren, onderwijzers, eenige rijke kooplieden enz. — dit alles deden met zelfzuchtige bedoelingen en uit eigenbelang, want de meesten hunner konden zelfs niet hopen, dat men in den grooten hoop op hen letten zou. Neen, de ware drijfveer tot dien schijnbaar plotselingen omkeer van een geheele maatschappij was dat “vermogen der gehoorzaamheid,” dat de heer Carlyle eens zoo sterk in de Russen bewonderde, en dat ik voor niets anders houd dan een vereeniging van een lakeiachtig maar geheel onbaatzuchtig verlangen om den meester te believen, met een onweerstaanbare neiging om alles, wat voor het oogenblik in de mode is gekomen, na te apen en dus natuurlijk er een karikatuur van te maken.

Natuurlijk maakt het gemis aan eenige vaste overtuiging of heldere meening over het een of ander onderwerp de aanneming van het nieuwste denkbeeld veel gemakkelijker, maar heeft ook ten gevolge, dat het laatste op zijn beurt even gemakkelijk voor een nog nieuwer plaats maakt. Toen dus, bij het begin van den oorlog in Polen, het petersburgsche cabinet voor niets tijd had dan om zoo spoedig mogelijk het poolsche element in Lithauen

uit te roeijen en in het koninkrijk Polen te beteugelen, wierp de russische maatschappij in eens al haar vrijzinnigheid van gisteren weg, gaf luide lucht aan haar vaderlandsliefde, en werd schier even bloeddorstig en ruim van geweten als een Mouravief. Dat en die vroegere vrijzinnigheid en het daarop volgende patriotisme van even slecht gehalte waren en in den grond der zaak niets dan iets bedriegelijks, dat zich zou overgeven bij de eerste ernstige en praktische opeisching, was natuurlijk volkomen duidelijk voor allen, die iets weten van de russische maatschappij; maar vooral in de laatste maanden gaf het nieuwste tijdperk van de maatschappelijke ontwikkeling van Rusland aan de geheele wereld een echte proef van deze waarheid.

Het pistoolschot op den keizer door iemand, die aan erfelijke krankzinnigheid leed, gelost (Karakozofs vader stierf in een krankzinnigengesticht en zijn oudere broeder bevindt zich tegenwoordig in een dergelijke inrichting) had nauwelijks zijn doel gemist door het gedrang van het volk, dat achter den moordenaar stond en een beteren kijk wilde hebben op den keizer, toen hij op het punt was om in zijn rijtuig te stappen, of het van hoogerhand opgewekt patriotisme, laatstelijk tegen de Polen en Europa in het algemeen gericht, werd in een nieuwe bedding afgeleid. Des keizers edikt van den 25sten Mei, gericht aan prins Paul Gagarin, president van den staatsraad, waarbij zijn aandacht werd gevestigd op de vijanden van alle orde, van de heilige rechten van eigendom, van zijn eigen keizerlijk gezag en van den godsdienst, en waarbij zij verklaard werden voor de ware oorzaken van den moordaanslag, diende tot signaal voor de maatschappij, die reeds stoom had gemaakt en slechts wachtte op het keizerlijk *mot d'ordre*, dat de richting moest aanwijzen, waarin zij haar opgekropten toorn en geestdrift moesten uitstorten. Het edikt had gesproken van zaden gezaaid in de scholen, op de universiteiten en door middel van de pers, en had prins Gagarin gelast alle beambten, en vooral alle onderwijzers, die besmet waren, dadelijk uit den dienst te verwijderen. Dit was genoeg om te toonen, uit welken hoek de wind woei, en dat niemand anders dan de zoogenaamde Nihilisten of russische radikalen dezen keer waren uitgezocht om openlijk vervolgd en te gronde

gericht te worden. De manoeuvre, waardoor de meerderheid der maatschappij eerst ultra-vrijzinnig geworden en daarop plotseling veranderd was in gloeiende bewonderaars van generaal Mouravief en de heeren Katkof en Leontjef, werd nog eens herhaald. Gedurende den oorlog in Polen was het nog mogelijk met eenigen schijn van logika de stelling te handhaven, dat een gevoel van opgewonden, tegen de Polen gericht, patriotisme, samen kon gaan met den wensch naar een liberaal systeem in het binnenland; maar bij deze gelegenheid, nu door het gouvernement een kruistocht gepredikt werd tegen diezelfde vrijzinnigen, die niet meer dan drie jaar geleden overal vertroeteld en gevleid waren, wordt de omkeer nog duidelijker. Juist zooals de adressen, *speeches*, gelukwenschende telegrammen en openbare *diners* ten tijde van de vrijlating der lijfeigenen liberaal waren geweest, daarna patriotiesch en anti-poolsch waren geworden, zoo werden zij nu ultra-keizersgezind en anti-liberaal, meer dan iemand zich verbeelden kan; en toch waren de gouverneurs der provinciën, de maarschalken van den adel enz, die aan deze *diners* het voorzitterschap bekleedden, en de gasten, die er aan deelnamen en later opstonden om aan hun gevoel lucht te geven, naardat de gelegenheid het vereischte, geheel dezelfde mannen! Aan een van die officiële maaltijden, in de gouvernementstad Kostroma, gegeven ter eere van de redding van 's keizers leven, stelde een lid van een der onlangs ingestelde kiesvereeningen, een man die drie jaar geleden schier voor een rooden republikein gehouden was, de gezondheid in van generaal Mouravief, die toen juist tot president der Karakozof-commissie aangesteld was, en eindigde zijn toast met de hoop uit te drukken, dat de moedige generaal en edele graaf lang genoeg voor zijn land gespaard mocht worden om de allerlaatste sporen uit te wisschen van dat liberalisme, dat sedert kort zulke snelle vorderingen in het Heilige Rusland gemaakt had.

Er is schier geen enkele bijzonderheid verbonden met deze poging om den keizer te vermoorden, of zij is hoogst karakteristiek voor de russische maatschappij en kenschetst haar beter dan geheele bladzijden vol afgetrokken redeneering. De bedenmakersknecht Komissarof, die op den gedenkwaardigen vierden

April een vacantiedag nam, was, daar hij in de eerste rij stond van de schaar, die zich aan de poort van den zomertuin te St. Petersburg verzameld had om den keizer in zijn rijtuig te zien stappen, door de achterafstaanden tegen Karakozof aangedrongen, terwijl deze zich gereed maakte te vuren, en had dezen dus zijn doel doen missen. Terwijl de woedende hoop voort stormde, en, als de keizer het niet persoonlijk verhinderd had, Karakozof ongetwijfeld in stukken zou gescheurd hebben, maakte Komissarof van het gedrang en geraas gebruik en liep waarlijk weg, waarbij hij instinktmatig volgens den regel handelde, dien iedere russische boer, ja zelfs iedere Rus, tenzij hij officier is, volgt om te vermijden iets met de politie, zelfs als bloote getuige, nitstaande te hebben. Natuurlijk werd hij spoedig gegrepen, van het eene hoofd der politie aan het andere overgeleverd en weldra door prins Suvorof in het winterpaleis gebracht. De keizer, zijn redder ziende, verhief hem dadelijk tot den adelstand, beloofde hem 5000 roebels, en stelde hem als een nieuw lid der orde aan prins Shcherbatof voor, die juist aankwam om uit naam van den petersburgschen adel zijne majesteit met zijne redding geluk te wenschen. Van dat oogenblik af werd Komissarof de held van een regelmatigen *cultus*. Het eene officiële *diner* te zijner eer gegeven volgde het ander. Een in-teekeningslijst werd opgemaakt om voor den nieuwen edele een landgoed of een paleis te koopen van minstens 200 000, of 300 000 roebels. Schier iedere corporatie van eenig belang verzocht om de eer van "den redder des lands" onder hare leden te hebben; de st. petersburgsche Doema of gemeenteraad bood hem "het burgerrecht" aan; de vergadering der edelen van het gouvernement van Moskow begiftigde hem met een eeredegen; zelfs wetenschappelijke maatschappijen, zooals de keizerlijke geografische maatschappij, die der economen, de maatschappij om de kennis van lezen en schrijven te bevorderen, zonden commissies aan een man, die geen a voor een b kende, en smeekten om de eer hem tot lid te hebben. Generaal Todtleben werd aangesteld tot Mentor of voogd van Komissarof, maar zijn pupil wilde of kon de regelen der welvoegelijkheid niet voldoende leeren om het begaan van fouten te vermijden, die misschien op zichzelf

onbeteekenend waren, vooral in een redder des lands, maar toch onaangenaam voor de toeschouwers, zooals b. v. om onder een maaltijd te zijner eer door de petersburgsche Doema gegeven zijn servet voor zakdoek te gebruiken. Geen wonder dat de arme kerel, door zijn portret voor ieder winkelraam en zijn naam in ieder dagblad te zien, adressen uit alle oorden des lands te krijgen en zich te hooren vergelijken met de grootste helden der oude en nieuwe tijden, geen wonder dat zijn hoofd eindelijk op hol raakte en hij nu meer geschikt is om lid van een krankzinnigen-gesticht te worden dan van eenige andere instelling in het land. Nadat hem in talloze adressen, preeken en toasten gezegd was, dat in hem de vinger Gods klaarblijkelijk zich vertoond had om Rusland te redden, is Komissarof er toe gekomen om die figuurlijke uitdrukking letterlijk op te vatten, en vergunt geen zijner vrienden en betrekkingen hem anders aan te spreken dan met den nieuwen titel van "Vinger" (Pjerst). Te gelijker tijd heeft hij het meer in overeenstemming gekeurd met het heldhaftig en providentiëel karakter, dat de wereld hem opgedrongen heeft, om de oorspronkelijke lezing van den geheel onwillekeurigen aard van zijn daad door een nieuwe te vervangen, volgens welke hij sedert den morgen van den noodlottigen dag onophoudelijk zijn ziel gedrukt had gevoeld door een zwaren last, toen hij een innerlijke stem had gehoord, die hem beval zich naar den zomertuin te begeven, en daar eerst was zijn hart, op het gezicht van Karakozof, in wiens nabijheid hij in het gedrang kwam te staan, verlicht en zijn geest weder kalm en helder geworden, en zoo verder, juist in de dronkenmanstaal van een londensch koetsier of schoorsteenveger, die er pas toe "gebracht is om de waarheid in te zien." Maar hierbij was het bepaald, dat de triump van Komissarof eindigen zou. Daar het gouvernement, op wiens aansporing al die geestdrift ontstaan was, nu zeker genoeg was, dat het volk bij zijn verdelgingsoorlog tegen de radikalen, even gedwee zijn wil zou doen als in den oorlog tegen de Polen, had het het ellendig werktuig, dat het slechts had gebezigd om de volksstemming te peilen, niet langer noodig, en schoof dus den "redder" stilletjes op zij. Natuurlijk volgde het volk dadelijk; met de eerst beloofde 300 000 roebels is het

nog niet verder gekomen dan tot de matige som van 20 000 roebels, en de inschrijving is gestaakt. En eindelijk, — allertotst, maar in Rusland doodnatuurlijk — van de 5000 roebels, die hem door den keizer in eigen persoon beloofd zijn, heeft Komissarof slechts 1500 ontvangen, terwijl het overige waarschijnlijk zijn weg heeft gevonden naar de zakken der verschillende ambtenaren, door wier handen de keizerlijke gift gaan moest.

Met opzet heb ik het vermeden om over de bepaald gouvernementeele zijde van het maatschappelijk leven in Rusland gedurende de laatste vier of vijf jaren te spreken, daar ik liever die trekken van het russische volksleven wilde schetsen, die gewoonlijk niet het onderwerp uitmaken van politieke briefwisseling en tijdschrift-artikelen over Rusland. Om die reden heb ik nauwelijks de onderlinge verhouding aangestipt, die ontstaan is tusschen het eigenlijk keizerrijk aan den éenen en zijne lithausche en poolsche provinciën aan den anderen kant. Er is evenwel éene omstandigheid, door die verhouding in het leven geroepen, die, voor zoover ik weet, onweerstaanbaarder dan iets anders bewijst, hoe uiterst hulpeloos de russische maatschappij is.

Het beroovings-stelsel, eerst door generaal Mouravief op de zoogenaamde "westersche provinciën" des rijks toegepast, voortgezet door zijn opvolger te Wilna, generaal Kauffmann, en nu voor goed bekrachtigd en erkend in de ukase van den 10den December 1865, biedt ongeveer een-en-twintig-duizend landgoederen in de zes gouvernementen van Wilna, Kovno, Grodno, Minsk, Vitebsk en Mohilof te koop aan. Deze landgoederen mogen, volgens de beschikking der genoemde ukase, slechts gekocht worden door menschen, die Russen van geboorte en leden der orthodoxe kerk zijn. De andere voorwaarden, als b. v. de door het gouvernement vastgestelde prijzen, de termijnen van betaling, de gelegenheden om het geld op te nemen, enz. werden natuurlijk allen geregeld ten gunste der koopers, die het gouvernement begeerig is naar die provinciën te lokken. Daarenboven beschreven en het gouvernement en de officiële en officiële bladen, als de *Noordpost*, de *Russische Invalide* en

vooral de *Moskowsche Courant*, deze immigratie van russische grondeigenaars in de lithausche provinciën als het eenig zekere middel om, eens vooral, iedere poging om zich onafhankelijk te maken van den kant der poolsche bewoners des lands te voorkomen. De aankoop van een landgoed in een der zes westelijke gouvernementen werd dus voorgesteld als een verdienstelijke daad van patriotisme, als een bewijs van echte en edele toewijding aan de zaak van Rusland, en daarenboven als een bijzonder voordeelige geldbelegging. Toch zijn, ondanks al die zedelijke en stoffelijke prikkels, sedert de bekendmaking der ukase tot aan Juli 1866, van het geheele getal van 21 000 aangeboden landgoederen slechts *dertig* in de hand van russische eigenaars gekomen. En toch is dit de maatschappij, of, als gij dit liever wilt, het volk, welks vorderingen in het Oosten met vrees worden gadegeslagen door menschen, die beven voor de veiligheid der engelsche bezittingen in Indië. Het is zeer mogelijk, dat het russiesch gouvernement ondanks alle verzekeringen van het tegendeel, de inneming van Taschkend en van Chokand zal vervolgen door zich goed te nestelen aan de oevers der beide groote rivieren, die in het meer Aral vallen, misschien zelfs door zijn veroveringen uit te breiden over geheel Bucharra. Maar dit zou toch ten slotte slechts het werk der russische bajonetten en kanonnen zijn; russische nijverheid, russische ondernemingsgeest en russiesch kapitaal zal nooit, of ten minste nog in de eerste eeuwen niet, in staat zijn van die veroveringen partij te trekken, noch, wat nog voorbariger denkbeeld zou zijn, ze gevaarlijk te maken voor de engelsche belangen in Indië. Niemand kan de onmetelijke vorderingen loochenen, die Frankrijk in de laatste tien of vijftien jaren in allerlei vakken van nijverheid gemaakt heeft; het vlottend kapitaal, waarover het beschikt, is snel vermeerderd en daarmee is de algemeene lust in handelsondernemingen geklommen; en toch bewijst de kwijnende toestand van Algiers duidelijk, dat pogingen om volkplantingen te stichten, als zij alleen van het gouvernement uitgaan en niet gesteund worden door de schier algemeene krachten der natie, tot niets leiden. Toch zijn er menschen, die, met zulk een voorbeeld voor oogen, nog bevreesd zijn, dat zij de Russen de

Engelschen uit hun indische en perzische markten zullen zien verdrijven; diezelfde Russen, die op de tentoonstelling van 1862 zulk een treurig figuur maakten, die hun steenkolen in Engeland koopen en hun naphta in Amerika, hoewel ontzaglijk groote streken tusschen de Kaspische en de Zwarte zee en den Caucasus die grondstoffen overvloedig opleveren; die Russen, wien het, terwijl het geheele gezag en de stoffelijke hulp van het gouvernement hen steunde, in zes maanden tijds gelukt is dertig landgoederen te koopen van de 21 000, die voor een kleinigheid aan hun vaderlandsliefde en ondernemende bedrijvigheid aangeboden werden!

Het is noodig om, ten slotte, een enkel woord over de russische letterkunde en de rol, die zij gedurende de laatste tien jaren gespeeld heeft, te zeggen. Toen bij het begin der regeering van den tegenwoordigen keizer de maatschappij nog in de eerste vlaag van haar vrijzinnigheid was, en natuurlijk rondzag naar eenig moreel en intellectueel voedsel, dat haar smaak van het oogenblik kon streelen, werden de betrekkelijk weinige en meestal bejaarde mannen, die het gewaagd hadden hun pen ook onder de ijzeren censuur van Nikolaas te gebruiken, geheel onvoldoende bevonden om den honger des volks te stillen. De wet van toevoer en navraag begon natuurlijk haar kracht uit te oefenen, en spoedig trad er, en te St. Petersburg en te Moskow, een heirleger van schrijvers op, van wie niemand vroeger zelfs gehoord had, wier eenige aanbeveling aan de volksgunst hun verwaten taal was, die echter nauwelijks hun volkomen onwetendheid van schier alle onderwerpen, die zij het waagden te behandelen, kon verbergen. In 1859 bestonden er in Rusland reeds driehonderd tijdschriften (want literatuur is daar bijna gelijkloidend met journalisme en draagt dus een bijna uitsluitend politiek karakter). Dit aantal is, als men de bijzonder enge grenzen van het lezend publiek in aanmerking neemt, buiten alle evenredigheid met de ware behoeften des lands. Daar de meeste russische schrijvers bijna volkomen onvoorbereid waren voor hun taak, waren zij geheel buiten staat om eenige praktische oplossing van de talrijke maatschappelijke, landhuishoudelijke en politieke vragen te geven, die aan alle kanten begon-

nen gesteld te worden, zoodra het gouvernement zijn voornemen had te kennen gegeven om een geheele herschepping van zijn stelsel te ondernemen. Het publiek begreep zeer spoedig, dat zijn voorlichters inderdaad niets te zeggen hadden, en slechts hun gemis aan kennis bedekten door de bewering, dat de censuur hun niet vergunde al de fraaije dingen te zeggen, die zij voor hun lezers in voorraad hadden. Hieruit volgde natuurlijk, dat de meeste dier dagbladen en tijdschriften even ras verdwenen als zij waren opgekomen, terwijl zij achterlieten: vooreerst een gewaarwording van algemeene teleurstelling en wantrouwen voor iedere onderneming, zelfs voor iedere poging onafhankelijk van het gouvernement gedaan, en ten tweede een minachting voor de litteratuur en voor haar rechtmatigen invloed. Het grootste deel dier uitgaven, wier middelen vergunden om die plotselinge zegepraal en even plotselinge verduistering van de russische pers te overleven, als b. v. de st. petersburgsche courant en, in nog hooger mate, het befaamde moskowsche dagblad, volgde getrouw en blindelings het volk door al de verschillende standpunten heen, die ik boven heb getracht te beschrijven.

Slechts twee groepen van dagbladen onderscheidden zich van den grooten hoop, en gingen voort om hun theorieën met een zeldzaam talent en energie te ontvouwen, totdat het eene van uitputting stierf en het andere viel voor den panischen schrik, waartoe het gouvernement na den moordaanslag op den keizer het sein had gegeven. De eerste dezer richtingen was die der Slavophilen of nationalen, wier laatste en invloedrijkste orgaan de *Dag* was, een weekblad te Moskow uitgegeven, en geredigeerd door den tegenwoordigen aanvoerder der partij, den heer Ivan Akjakof. De min of meer zwevende theorie der Slavophilen bestaat daarin, dat zij Peter den Grooten voor den ergsten vijand honden, dien zijn land ooit heeft gehad, en zijn hervorming voor de grootste ramp, die de russische natie sedert den inval der Mongolen ooit heeft getroffen. Volgens deze theorie heeft Peter, door gewelddadig onder de Russen een beschaving in te voeren, die in strijd is met hun geheele vroegere geschiedenis, hun godsdienst en hun levenswijs, de natuurlijke ontwikkeling der russische nationaliteit belemmerd en een "slavische bescha-

ving", die oneindig hooger staat dan iets, wat Europa toen in staat was, ja zelfs nog in staat is, in ruil te geven, in de wieg vermoord. De Slavophilen zijn, zooals men kon verwachten, nooit in staat geweest om een heldere verklaring te geven van deze veel geprezen en door hen diep betreurde "slavische beschaving", en wanneer zij op dit punt door hun tegenstanders sterk gedrongen werden, namen zij gewoonlijk hun toevlucht achter zulke weidsch klinkende, maar niet overduidelijke uitdrukkingen als "echte religiositeit" (welke volgens hen onbestaanbaar is met eenig ander geloof dan dat der russiesch-grieksche kerk), "algemeene broederschap van alle standen", "zuiverheid van gevoelens en leven", "volstrekte, kinderlijke gehoorzaamheid aan het onbegrensd, maar vrij erkend gezag van den czaar", enz. Hieruit blijkt, dat de Slavophilen en het panslavisme uit de latere jaren van Nikolaas, dat indertijd Europa zooveel schrik aanjoeg, niets of bijna niets met elkander gemeen hebben; ¹ integendeel beschouwden de Slavophilen het keizerlijk regeeringsstelsel (of "St. Petersburg" volgens de uitdrukking, die de drukpersceusur hen noopte te bezigen), en meer bepaaldelijk Peter den Groote en Nikolaas met den grootsten afkeer om de wille van de duitsche (in slavophilische taal "westersche") bureaukratische en centraliseerende bestanddeelen, die zij ingevoerd hadden; en gewis, zoolang als het gouvernement voortging om uitsluitend dit stelsel te huldigen, had een voortdurende, schoon zuiver litterarische, oppositie tegen zijn maatregelen, zelfs uit een zoo bekrompen gezichtspunt als dat der Slavophilen, gericht, eenig gewicht en belang in de russische maatschappij, vooral in de meer aristokratische klasse der landeigenaars, die de bureaukratische *parvenus* en de duitsche baronnen der petersburgsche camarilla haatten, maar veel meer uit zuivere afgunst dan uit

¹ De slavische onderdanen van Oostenrijk en Turkije, zooals de Bohemers, Polen, Moraviërs, Serviërs, Bosniërs en Montenegrijnen, maken het eenige punt van aanraking uit tusschen de Slavophilen en de vroegere panslavisten, maar met dit verschil, dat, terwijl genen denken of liever droomen over een litterarischen, desnoods federalen band tusschen hen en hun broeders in Oostenrijk en Turkije, dezen kort en goed de aanhechting van al die provinciën aan het russische rijk op het oog hadden.

wezenlijke ontevredenheid met de zelfzuchtige beginselen der *clique*. De decentralisatie, waartoe het gouvernement zelf gaandeweg eenige stappen deed (als b. v. de instelling van kiesvereenigingen in ieder gouvernement en distrikt, de hervorming van de geheele inrichting der rechtspleging en de invoering van plaatselijke vredegerichten) heeft echter de Slavophilen in een moeilijkheid gebracht, waaruit zij niet in staat zijn geweest te ontkomen. Als onbepaalde vijanden van het petersburgsche regeeringsstelsel, moesten zij natuurlijk zich aankanten tegen alle hervormingsmaatregelen, door dat gouvernement ingevoerd als "anti-nationaal", "duitsch", "latijnsch", "westersch", enz.; maar daar al deze maatregelen ontzaglijke verbeteringen waren van den vroegeren staat van zaken, en daar het keizerrijk van Moscow der zestiende en zeventiende eeuw (het tijdvak, dat het *beau idéal* dezer school is) in al deze opzichten geene instellingen aan de hand gaf, waarop de Slavophilen zich hadden kunnen beroepen om hun verzet te rechtvaardigen, verloren zij natuurlijk al den grond, dien zij vroeger in de gemoederen der meer ontwikkelden hadden veroverd, en het laatste orgaan der partij, de *Dag*, heeft reeds opgehouden te bestaan.

De andere richting, die hier een afzonderlijke vermelding verdient, is die der russische radikalen of Nihilisten. De naam heeft zijn oorsprong te danken aan een der gelukkigste romans van den heer Ivan Tourguenjev, "Vaders en Zonen," waarin de schrijver zoowel de goede zijden als de zwakheden van de russische radikale partij, die zich toen juist (1861) duidelijk begon te vormen, kenschetst. Natuurlijk moet het woord "partij" niet in denzelfden zin opgevat worden, dien het in Europa heeft. Geen wezenlijke organisatie, zelfs geen duidelijk omschreven en algemeen beoogd doel verbindt de Nihilisten niet elkander. Zij zijn inderdaad niets dan die leden van het jonger geslacht, die het opvoedingsstelsel van Nikolaas den tijd niet gehad had geheel te bederven, en die met jeugdig geloof en jeugdige onervarenheid de vrijzinnige beloften in den aanvang der tegenwoordige regeering gedaan, in allen ernst hadden opgevat en overeenkomstig deze opvatting handelden; die gedurende de eerste fasen in de maatschappelijke ontwikkeling, die ik beschreven heb, een-

voudig genoeg waren om te meenen, dat, nadat het gouvernement goedgeunstig had toegestaan, dat veiligheid en omkoopning in al haar vormen in openbare geschriften en op het tooneel werden gegeeseld en bespot, het daarop zou voortvaren met ze ook in de praktijk af te schaffen en een stelsel in te voeren gegrond op volledige decentralisatie, openbare behandeling der rechtzaken, volksvertegenwoordiging en ware vrijheid der pers; en die gedurende de laatste phasen te verstokt waren om te begrijpen, dat de grootheid, de vooruitgang, de beschaving en het heil van Rusland onverbiddelijk de stelselmatige onderdrukking en de langzame uitroeijing der Polen vereischten. In de glorierijke dagen der algemeene vrijzinnigheid waren zij de helden van den dag geweest en niets dan ultra-radikalisme durfde toen in druk verschijnen; de maatschappij beschouwde de Nihilisten als de hoop van Rusland en vertroetelde en vleide hen, totdat zij zichzelven hielden voor de echte vertegenwoordigers der volkswensen. Deze plotselinge en schijnbaar volledige zegepraal had de gewone gevolgen: menschen zonder eenige overtuiging verklaarden zich fatsoenshalve voor Nihilisten en des te liever om de atheïstische beginselen door de school, hoewel bedektelijk, geleerd, als een passend kleed voor hun eigen onzedelijk gedrag te bezigen. Zoo werd er een geheel onverdiende blaam geworpen op een beweging, die wellicht de reinste was, die ooit in de russische maatschappij had bestaan (zelfs niet met uitzondering van die der laatste jaren van Alexander I, bekend onder den naam van de "December-samenzwering"), wier geheime en openbare leiders, indien een verandering van regeeringsstelsel te hunner gunste mogelijk was geweest, door hun echte braafheid, onvermoeide geestkracht en zeldzame talenten, misschien een stevigen grondslag voor de toekomstige ontwikkeling van hun land zonden uitgemaakt hebben. De voornaamste organen der school, van haar ontstaan af tot voor een korten tijd, waren de twee best geschreven maandwerken van St. Petersburg, nl. de *Tijdgenoot*, een journaal uitgegeven door Poushkin, en het *Russiesch Woord*, het eigendom van graaf Kooshelef Bezborodko. De litterarische leiders der partij waren de twee voornaamste contribuanten van den *Tijdgenoot*, de heeren Dobrolobof en Tchernyshefsky, waarvan

de eerste, gelukkig voor hem, stierf voordat de vervolging der Nihilisten begon, terwijl de ander thans werkzaam is in de mijnen van Akatoef in oost-Siberië, waarheen hij verbannen is krachtens het vonnis van den petersburgschen senaat, een vonnis — men lette daar wel op! — alleenlijk geveld op grond van zijn geschriften, waarvan toch geen enkele uitgegeven was zonder goedkeuring der censuur.¹ De beginselen van het Nihilisme, gelijk zij uiteengezet zijn in den *Tijdgenoot* en in het *Russische Woord* waren noodwendig van een negatief karakter, en bestonden hoofdzakelijk uit een scherpe kritiek op de handelingen en het stelsel van het gouvernement uit een zuiver democratiesch, zelfs socialiatiesch, gezichtspunt, en in een nog bijtender satire tegen de pseudo-liberale buitensporigheden, waarin de russische maatschappij toen veel behagen schiep en wier zinledigheid en volstreckte nietigheid door de Nihilisten het eerst opgemerkt werd. Daar de preventieve censuur een daaruit voortvloeiende uiteenzetting van de positieve zijde der nihilistische theorie niet vergunde, gaf de *Tijdgenoot*, of liever de heer Tchernychevsky, als bijvoegsel op het blad, vertalingen van die buitenlandsche werken, wier richting de zijne het meest nabij kwam, als b. v. Schlosser's *Algemeene Geschiedenis* en *Geschiedenis der achttiende eeuw*, Buckle's *Geschiedenis der Beschaving*, en verscheiden werken van J. S. Mill.

Van de branden, die gedurende de laatste week van Mei 1862 elkander schier dagelijks te St. Petersburg opvolgden, dagteekent het keerpunt van de volksgunst, welke de Nihilisten zoolang genoten hadden. Omstreeks dien tijd maakte het gouvernement reeds toebereidselen tot die maatregelen van verbeurdverklaring, die eenige maanden later den oorlog in Polen nitlokten, en was het dus begonnen om zich tegen het liberalisme te verzetten, dat het slechts kort te voren had aangemoedigd. Natuurlijk gehoor-

¹ Het ligt buiten mijn plan om hier te spreken van Herzen's *Klok* en andere werken. Zijne langdurige afwezigheid uit Rusland heeft zulk een groot verschil teweeg gebracht tusschen veel van zijn inzichten en die van zijn vroegere volgelingen, dat hij niet langer beschouwd kan worden als de vertegenwoordiger der nihilistische school.

zaamde het gros der maatschappij dadelijk, en des te gewilliger daar zij reeds oververzadigd werd van de holle woorden der liberalen. De Nihilisten, die zonder den minsten grond beschuldigd werden van de brandstichters te zijn, bleven dus alleen op het slagveld; maar, krachtig in de reinheid hunner bedoelingen, — geheel onbekend met de gevoelens, die den grooten hoop der natie beheerschten, en toch zich verlatende op haar bijstand, omdat zij alleen bezielde werden door de begeerte om den toestand van dienzelfden grooten hoop te verbeteren, — eindelijk, werkelijk dat geloovende, waarvan zij gepoogd hadden anderen te overtuigen, nl. dat het gouvernement machteloos tegenover hen wezen zou — begonnen zij er over te denken om van woorden tot daden te komen, drukten in het geheim proclamaties, die zij daarop ronddeelden, en hoopten dezelfde maatschappij tot hun belang over te halen, die hen weinige maanden te voren zoo krachtig had toegejuicht. Natuurlijk leden zij even jammerlijk schipbreuk, hoewel met vrij wat minder *éclat*, als de duitse liberalen van 1848, die in menig opzicht veel overeenkomst hebben met de russische Nihilisten. Beide partijen waren even onbekend met de ware gevoelens van het volk, waarvoor zij zich opofferden, beiden hadden een even zwevend en slecht omschreven doel voor oogen en beiden kozen even onpraktische middelen om hun doel te bereiken. De russische beweging was op veel kleiner schaal, daar de algemeene minachting, die men toen voor de kracht van het gouvernement had, zoo groot was, dat de Nihilisten zich zelfs zoo veel tijd tot voorbereiding niet gunden als de duitse liberalen hadden gedaan. De litterarische leiders der partij moesten het eerst vallen. Mikhaïlof, Tchernyshefsky, Serno-Solowjovich en vele anderen werden veroordeeld tot verbanning naar Siberië met dwangarbeid, niet ten gevolge van eenig zeker bewijs tegen hen, maar, zooals in verschillende protokollen van den senaat schaamteloos wordt erkend, alleen krachtens de persoonlijke overtuiging der senatoren aangaande de schuld der beklaagden. Karakozof's aanslag heeft andermaal de aandacht van het gouvernement gevestigd op de Nihilisten, die in de hitte van den poolschen oorlog nagenoeg vergeten waren. De aanstelling van Mouravief als voorzitter der commissie

van onderzoek, en de instelling eener andere "commissie tot opsporing der gevaarlijke klassen te St. Peterburg!" bewijzen genoegzaam, hoe volkomen zich het gouvernement hersteld had van zijn vrees voor het Nihilisme, en hoe vast het weder rekende op de volkomen afhankelijkheid en onderworpenheid en van het volk en van de maatschappij.

Derhalve doet zich noodwendig de volgende vraag voor: Indien keizer Alexander te zwak is om in persoon waarlijk te regeeren en met zijn onbeperkten wil iedere daad van zijn gouvernement te stempelen; als de camarilla niets meer is dan een ordelooze troep hongerige bedelaars en schaamteloze lakeijen, wier geheele toekomst afhangt van den glimlach of het wenkbrauwfronsen van hun souverain; indien de maatschappij in het algemeen tot nog toe een beginsellooze volkshoop is, gereed om toe te juichen of uit te fluiten iederen persoon of iedere zaak, juist zooals hem geboden wordt; indien de volksmenigte nog te onkundig is om eenige eigen meening te hebben buiten een onbegrensd vertrouwen op den keizer en een onbegrensd wantrouwen tegen hun voormalige meesters en alle mogelijke ambtenaren; en indien de beter onderwezenen en geletterden nog zoo weinig zelfstandigheid hebben, dat hun beste vertegenwoordigers naar de mijnen in Siberië kunnen gebracht worden, zonder dat iemand zich om hen bekommert; — waar moeten wij dan de ware bron van Ruslands beweegkracht zoeken? Wie geeft den eersten stoot tot al die veranderingen, die wij in de russische maatschappij elkander zoo plotseling hebben zien opvolgen? Wie, in één woord, regeert Rusland? Het antwoord kan, vrees ik, slechts zijn: niemand; en in dit antwoord moet, geloof ik, de sleutel gezocht worden tot al de phasen, die Rusland gedurende de laatste jaren doorloopen heeft om tot zijn tegenwoordigen toestand te komen. Rusland is nog niet in staat geweest om zijn evenwicht te vinden en daarom zijn politiek zwaartepunt vast te stellen. Wanneer het toeval of een gelukkige *coup d'état* personen van een krachtig karakter, zooals Peter den Groote, Catharina II of Nikolaas, op den troon plaatst, gehoorzaamt Rusland zijn meester gedwee en stilzwijgend; als

dezelfde redenen het lot des lands in de zwakke handen van een Anna, een Paul, een Alexander I of een Alexander II stellen, zullen schijnbare veranderingen, gedurig door de geringste omstandigheden uitgelokt, onophoudelijk de oppervlakte der russische maatschappij beroeren, terwijl zij in den grond der zaak grootendeels dezelfde blijft.

(The fortnightly review.)

A. W. BENNI.

DE STAATHUSHOUDKUNDE DER WERKLIEDEN.

1. *Conférences de l'Association polytechnique, recueillies et publiées par M. EVARISTE THÉVENIN.* 1866.
2. *Rapports des Délégués des Ouvriers de l'Exposition de Londres en 1862.*
3. *Congrès des Ouvriers à Genève en 1866.*

Geen eeuw zal zich meer dan de onze bezig houden met den toestand van den werkman, zal met meer gevolg gevorscht hebben naar zijn wenschen en behoeften. De omstandigheden hebben deze studie tot een plicht en noodwendigheid gemaakt. Onder de verschillende regeeringsvormen, welke elkander gedurende zestig jaren opgevolgd hebben, is het lot van den werkman, door de kracht der omstandigheden altijd een zorg, soms een bedreiging voor den staat geweest. Aan den eenen kant hebben geniale ontdekkingen, terwijl zij een nieuw terrein openden voor handenarbeid, haar loopbaan gekenmerkt door plotselinge omwentelingen; aan den anderen kant zijn politieke gebeurtenissen dikwijls storend tusschen beide getreden, door de handen zonder werk te laten. Van daar periodieke crises, welke te heftiger waren, omdat men te doen had, niet gelijk weleer met corporatiën, maar met vrije massa's die meer en meer overtuigd waren van haar gewicht. Bovendien van dit gewicht is van lieverlede het bewijs geleverd, en het is zeer toegenomen door de zegeningen van een meer en meer verbreid onderwijs en de uitoefening van staatkundige rechten, welke het volk meer onmid-

w. B. I. 1867. 22

dellijk verbonden hebben aan het lot van den staat. Het is een veld van onderzoek dat nooit afgesloten is, een navorsching welke altijd nieuw blijft. Het is dus in het belang van de algemeene rust en het algemeen welzijn te weten, wat die bevolking der werkplaatsen, welke zoo rusteloos en avontuurlijk is, in den loop der tijden ondervonden heeft, wat zij zegt en denkt, in hoeverre zij verlicht is. Is zij vooruitgegaan? Heeft zij haar heerschzucht beter leeren beteugelen? Ziet zij ten laatste helder in wat het zegt het doel voorbij te streven, illusiën voor werkelijkheid aan te nemen en zich te laten medeslepen door denkbeelden, welke den toets eener gezonde kritiek niet kunnen doorstaan?

Het outbreekt niet aan stemmen welke op deze vragen een bevestigend antwoord geven. Ja, zegt men, de opleiding der werklieden is zeer vooruitgegaan, in velerlei opzicht kan zij zelfs volmaakt heeten. De ervaring heeft hen handelbaarder gemaakt; zij hebben den ouden mensch afgelegd, en bij gelegenheid zal dit wel blijken. Wel hebben zij nog geen afstand gedaan van hun wachtwoord; zulks zou hen te veel gekost hebben, en zij zullen aan een kinderachtige vrees deze concessie niet doen: het is nog socialisme dat zij beoogen, maar een goed, geen kwaad socialisme. Gaarne erkennen zij den misslag welken zij voor achtien jaar begingen door den staat aansprakelijk te stellen voor de grieven, welke zij konden doen gelden, en van hem herstel daarvan te vragen; met alle verstandigen zijn zij het eens, dat de staat geen categorieën der geadministreerden heeft vast te stellen, en dat als hij aan allen, wie zij dan ook zijn, in dezelfde mate de vrijheid en de noodige zekerheid gegeven heeft dat iedereen zijn beroep kan nitoefenen, zijn taak volbracht is. Bij een krachtige beschaving is iedereen gehouden zich door eigen middelen, door eigen inspanning den weg te banen; en voortaan streven ook de werklieden daarnaar. Elke eigendunkelijke tusschenkomst zou hun tegen de borst stuiten, zij hebben de volkomen bewustheid hunner kracht en rekenen alleen op zich zelf. Zij vragen slechts dat men hun rechten eerbiedige, gelijk zij er op uit zijn het recht van anderen te erkennen. Zij hebben een helderder blik leeren werpen op de hulpbronnen waarover zij

beschikken kunnen, op de combinatiën welke hen leiden moeten tot geregelde ontwikkeling; vrij om te handelen hebben zij ook zekerheid onder alle omstandigheden des levens aan zich zelf genoeg te hebben. Het middel is hoogst eenvoudig: onderhandelen met den nijverheidsondernemer op een voet van volkomen gelijkheid, hun overwinsten ten eigen bate aanwenden, niets meer, niets minder. Tegen dezen prijs zullen zij geraken tot het doel dat zij beoogen, een waardige onafhankelijkheid. Wat de oude grieven betreft, zij hechten er al zeer weinig aan. Wat er in hun plannen van weleer valsch en onverstandig was, in hun handelingen onrechtvaardig en gewelddadig, zij werpen het over boord. Zij hebben hun voordeel gedaan met de lessen van het verleden, zij zijn tot gezonder begrippen gekomen omtrent de wijze, waarop maatschappelijke rijkdom gevormd en verspreid wordt, zij hebben de verschillende elementen, welke daar in het spel komen, leeren kennen, en het aantal attributen, die hun deel zijn, zonder er de uitgestrektheid van te overdrijven of de grenzen van uit het oog te verliezen.

Ziedaar wat men ons uit naam der werklieden mededeelt, hoe men ze beschrijft, welke gezindheid men beweert dat zij aan den dag leggen. Deze schildering heeft slechts een schaduwzijde, namelijk dat zij rust op oppervlakkige gegevens. Zij die haar geven hebben met fabrieken zeer vluchtige punten van aanraking; zij slijten daar niet hun leven, kunnen geen rekenschap geven van den geest die er heerscht, en stellen zich tevreden met vage woorden: niets is minder afdoende. Om de werklieden te beoordeelen moet men zijn toevlucht nemen tot betere voorlichting, als men deze bekomen kan, onderzoeken wat zij denken en niet wat men over hen denkt in de geletterde wereld. Is dat onderzoek onmogelijk? Neen; er bestaan bewijsstukken, publieke handelingen. Van tijd tot tijd nemen de werklieden zelf het woord of dragen het op aan eenigen hunner. Die opdracht is meer of min vrij, meer of min regelmatig; maar zij die haar op zich nemen zijn in elk geval mannen van het vak, die kunnen mededeelen wat onder hun oogen voorviel, die denkbeelden en gevoelens kunnen uitspreken welke zij zelf deelen. Indien het niet de geheele werkelijkheid is, het is wat daaraan het meest nabij

komt, en van alle interpretatiën zeker de meest waarschijnlijk. Laat ons zien waar zij op neerkomt en welke gevolgtrekkingen men er uit maken mag.

I.

Bij twee gelegenheden hebben de werklieden zich uitgelaten over wat hen aangaat, door tusschenkomst van wie men hun gemachtigden noemen kan. De eerste gelegenheid was de tentoonstelling te Londen in 1862. Juist was het handelsverdrag met Engeland in werking gekomen, en men had het zaak geacht ook de menschen nader in aanraking te brengen, nu men hun producten tot malkaar bracht. Men besloot een uitgelezen deputatie van de fabrieken te Parijs het Kanaal te doen oversteken, om aanwezig te zijn in de indrukwekkende raadzaal der nijverheid. Dat denkbeeld was grootsch en nuttig tevens; het wezenlijk doel dat men zich voorstelde werd geheel bereikt. De afgevaardigden konden de machines in werking zien, er de verschillende deelen van bestudeeren, en van de aangebrachte verbeteringen kennis nemen. Te gelijker tijd werden er tusschen hen en de engelsche werklieden banden aangeknoopt, die het uitvloeisel zijn van den plicht der gastvrijheid. Men hield feestmalen en sprak toasten, en bracht, wat van meer nut nog was, gemeenschappelijke bezoeken aan de fabrieken. Trots het verschil van taal vond men gelegenheid om van gedachten te wisselen. Men gaf inlichtingen omtrent de geheimen van werkplaatsen, omtrent den geest die er heerschte, de tucht welke er gehandhaafd werd. Men maakte een vergelijking tusschen de werkuren en werkloonen bij den onderscheiden handenarbeid. In Frankrijk teruggekeerd gaven de afgevaardigden openlijk verslag van hun onderzoek: zij deden dit krachtens een formeele opdracht. Zij waren vrije gekozenen door hun kameraden, ten gevolge eener officieele uitnoodiging; zij waren dus gehouden rekenschap te geven van wat zij gezien en opgemerkt hadden. Van daar stukken welke men kan beschouwen als voortvloeiende van de werklieden zelven en als de ernstige uiting van hun gedachten. Over het techniesch gedeelte zijn geene of weinig opmerkingen te maken, daar ligt het belangrijke niet in; maar

er is in de rapporten der afgevaardigden een ander duidelijk omschreven en uitgedrukt gedeelte, dat niets minder is dan een uiteenzetting van leerstellingen, een waar manifest, waar zij zich uit naam der werklieden uitlaten over de staathuishoudkundige vraagstukken, die hun oplossing wachten. En het is in deze uiteenzetting van beginselen dat zich de ware beweging der geesten weerkaatst.

Bij een nadere gelegenheid hebben de werklieden op nieuw hun denkbeelden uitgesproken. September laatstleden is er sprake geweest van een congres van werklieden te Genève. Er zwerven zooveel congressen onder fantastische namen op de aarde, dat aanvankelijk dit congres niet zeer de aandacht heeft getrokken. Er is tijd noodig geweest, voor men geloofde dat het inderdaad werklieden waren, die zich rendez-vous gegeven hadden, om gezamenlijk de belangen hunner klasse te bespreken. Van waar kwamen zij? Hoe hadden zij zich geconstitueerd? Men heeft het geweten sedert hun eerste zittingen. Londen is de bakermat geweest van hun werken; het bezoek der afgevaardigden in 1862 heeft waarschijnlijk de kiem gelegd voor die zaak. Het oorspronkelijk denkbeeld was om al de werklieden der beschaafde landen één lijn te doen trekken, wat betreft hun arbeid en hun verzet. Op dit gronddenkenbeeld verrees zonder gerucht en van lieverlede een *internationale vereeniging der werklieden*. De bijdragen waren berekend op een wijze om niemand uit te sluiten of te ontmoedigen; dertig centimes per jaar, kan men zich bescheidener bijdrage denken? En toch tegen dezen prijs gelukte het de centrale commissie een geregelde dienst in 't leven te roepen van berichten en correspondentiën, een bureau voor inlichtingen gesteund door een blad, uitgegeven in vijf talen. Elke staat van Europa moest een sectie uitmaken, elke sectie was op haar beurt bekleed met het voorzitterschap. Dit alles werd met takt en kracht in 't leven geroepen; daar hebben de Engelschen een zeldzamen aanleg voor. De resultaten hebben, naar men ons verzekert, de verwachting van wie zich aan het hoofd der beweging geplaatst hadden overtroffen; men gaf aan de oproeping gehoor in Frankrijk, Duitschland, België, Italië en Zwitserland: in minder dan drie jaren waren 160 000 namen ingeschreven op de registers der vereeniging. Die cijfers worden

ons gegeven door belanghebbenden, wij schrijven ze af zonder er borg voor te blijven, daar ze niet kunnen gecontroleerd worden. Dit is echter waar, dat trots den afstand, welke hen scheidde, die menschen onderling hebben kunnen handelen, de rollen verdeeld en ten bepaalden tijde zich vereenigd hebben in de stad, waar hun conferentiën zouden geopend worden.

Voor Genève zelf is die opkomst van werklieden een verrassing geweest: de afdeeling Fransch-Zwitserland, die zich met de vooraf te nemen maatregelen belast had, had die zeer bescheiden genomen. Het was in een brouwerij dat het congres zou gehouden worden. Het lokaal was met geringe onkosten ingericht geworden: eenige vlaggen bundelsgewijze samengebonden; die der Vereenigde Staten, die der zwitsersche confederatie en in het midden de roode vaan der vereeniging, enkele stoelen voor de leden van het congres, een tafel voor den president, en een eenvoudige balie om de toeschouwers af te sluiten. Slechts bij de opening werd een weinig vertoon gemaakt; ten bepaalden dage trokken de afgevaardigden de stad door, gevolgd door de geneefsche werklieden met muziek en vliegende vaandels. Bij hun intrede in de brouwerij werden zij begroet door het gezang van een koor, samengesteld uit de duitsche kantons. Na deze eerbewijzingen namen de afgevaardigden plaats; zij waren ten getale van vier-en-zestig: zeven van Londen, elf van Parijs, tien van Lyon, twee of drie Belgen, even zoo veel Italianen, terwijl de rest thuis hoorde in de verschillende deelen van Zwitserland. Duitschland had slechts één vertegenwoordiger, hetgeen toe te schrijven was aan den oorlog. Gelijk in alle be-raadslagende vergaderingen, ging men aanstonds over tot het onderzoeken der geloofsbrieven, het oprichten van een bureau, het opstellen van een reglement van orde en het bepalen der orde van debatten. Spoedig bleek het dan ook dat vooral de laatste maatregel niet overbodig was. Er was goed gevonden dat het publiek zou toegelaten worden tot de zittingen tegen een entree van vijf-en-twintig centimes per hoofd. De gelden welke men daarmede beurde, waren zeer gering: in stede van de groote menigte, welke men wachtte, kwamen er slechts kleine groepjes, voor het meerendeel vijandig gezind, en die meenden even veel recht te

hebben aan de discussiën deel te nemen als de afgevaardigden. Men wees hun de deur; zij protesteerden, zeggende dat het niet betamelijk was dat de werklieden het licht onder de korenmaat plaatsten. Het congres moest door kracht de orde zijner vergaderingen handhaven; het kwam tot woorden, zelfs tot dadelikheden, een oogenblik was het een algemeene vechtpartij. Eindelijk keerde de rust weder en men nam het artikel aan, waarbij werd uitgemaakt, dat alleen de leden der vereeniging het recht hadden het woord te voeren.

Het congres had een zoo uitgebreid programma als men zich maar voorstellen kan en was zoo overladen met onderwerpen, dat een zitting van een jaar die niet zonde hebben kunnen uitputten. Onder die onderwerpen kwamen voor de godsdienst, de onafhankelijke moraal, staande legers, de stand der belastingen, handelsverdragen, een kruistocht tegen den keizer van Rusland voor de bevrijding van Polen. Het heeft geen belang stil te staan bij de uitweidingen, waartoe die vraagstukken aanleiding gaven; de werklieden waren daarbij blijkbaar niet geïnspireerd door eigen denkebeelden, noch door persoonlijke ervaring. Tot lof van de meerderheid moeten wij er bijvoegen, dat zij het gezond verstand had, om door een besluit ter zijde te plaatsen alles wat een hors d'oeuvre was en te veel aanstoot zou kunnen geven. Maar zelfs na die reiniging had het programma nog stof te over voor de redenaars om hun krachten aan te wijden. Zij hadden slechts te kiezen tusschen zaken waarmede zij bekend waren: de werkloonen, de grèves, de feestdagen, den arbeid der vrouwen en kinderen, den onderlingen bijstand, de overeenkomsten omtrent de leerjaren, eindelijk de diensten aan den arbeid bewezen door het kapitaal, welke de werklieden beter weten te vervloeken dan te beschrijven. Er bestaat geen twijfel aan, of indien de leden van het congres omtrent al deze punten hun dagelijksche opmerkingen hadden ten beste gegeven, met oprechtheid, zonder declamatie, met het gezag dat men onwillekeurig heeft als men feiten niteenzet, waarbij men zelf een rol heeft vervuld of die men als getuige heeft gadeslagen, er zou uit deze conferentiën een verslag van eenige waarde voortgevloeid zijn en de meest afdoende van alle enquêtes. Ongelukkig echter heeft

men bij de debatten te Genève even goed als bij de rapporten der afgevaardigden van 1862 den toon te zeer opgeschroefd, de stem te veel gezwollen: het is hetzelfde eierzuchtig streven wonende, zou men haast zeggen, in dezelfde hersenen, zoo treffend is de gelijkheid van taal. Het zijn ook dezelfde staathuishoudkundige enormiteiten, eer nog overdreven dan gematigd, en welker blijvend karakter duidelijk aantoon, dat men zich daaraan niet ontworstelen, niet tot gezonder denkbeelden komen kan. Om er de overtuiging van te erlangen heeft men slechts een blik te slaan op de processen-verbaal van het congres: die brengen u in eens op de hoogte.

Vooreerst valt op te merken het contrast van den geest der verschillende stammen aan het licht gebracht door den loop der debatten. De engelsche werklieden, welke de waarde van den tijd kennen, waren niet naar Zwitserland gekomen, alleen om te spreken of in het oneindige te hooren redeneeren over vraagstukken, welke toch niet tot handelen konden leiden; zij hadden een ontwerp, in hun oog voor verwezenlijking vatbaar, en dat was niets minder dan de organisatie van al de onderdeelen eener algemeene grève. Zie hier de gronden welke zij opgaven om hun voorstel te steunen. In Engeland, zeiden zij, zijn wij zoo krachtig geconstitueerd, dat de hoogte der loonen bijna in de macht is onzer uitvoerende commissiën. Verzet een fabrikant zich, dan plaatst men hem op den index, en den volgenden dag zijn zijn werkplaatsen verlaten. Het is een zeldzaam geval dat hij niet transigeert; maar indien wij al binnen 's lands de markt beheerschen, het buitenland is van ons onafhankelijk. Men merkt hier en daar op het vaste land werklieden, die onze schikkingen in de war komen sturen en storend tusschen beide treden bij wat wij wenschen. Dit eischt dringend voorziening, en alles wel overlegd bestaat er slechts één afdoend middel, namelijk dit: dat elke grève een europeesche worde. De verschillende afdeelingen der *internationale Vereeniging* zouden zich daartoe moeten verstaan, en eenmaal eensgezind, krachtig handelend optreden. Bij het eerste sein zou elke tak van nijverheid, zoowel in Groot-Brittanie als op het vaste land, plotseling kunnen verlamd of tot een nieuw leven geroepen worden. De tijd van stilstand zou afhangen van de

meerdere of mindere welwillendheid en toegevendheid, betoond van de zijde der nijverheidsondernemers. Voor de verbondenen is het voordeel tastbaar: de engelsche werklieden zouden er dit bij winnen, dat zij bevrijd zouden worden van hun laatste zorg, die van het vasteland dit, dat hun loonen zouden moeten stijgen tot de hoogte der engelsche, welke tegenwoordig veel hoger zijn. Hoe overdreven ook, het voorstel was goed overlegd; men gevoelde er de kracht der engelsche hand. Niets vaags of onbepaalds, maar een omschreven handeling, een doel om naar te streven, door middel van een aangewezen weg en een harde leus op de vaan geschreven, de algemeene grève.

Hoe hebben de fransche afgevaardigden dit aanbod, van engelsche zijde gedaan, beantwoord? Eerst met algemeenheden, vervolgens met een idée fixe en een hypothese. Indien onze werklieden dit plan van monster-grèves verworpen hadden als onbestaanbaar met de politie-wetten en de zeden van het vasteland, voortreffelijk; maar deze wijze van bestrijding zou, schijnt het, te eenvoudig geweest zijn: om de Engelschen te verblinden en te verslaan moest men verhevener argumenten gebruiken. Onze werklieden zijn daarin niet te kort geschoten. Een grève, zeiden zij, een algemeene grève, tot wat nut? Men kan iets beters doen. Waar loopt een grève op uit, gesteld zij eindigt zoo gelukkig mogelijk? Op een geringe verhooging van de loonen, verloren moeite, omdat binnen weinig tijd het loon verdwijnen zal, de plaats ruimende aan een meer rechtvaardige verdeling van werk en winst. Hoe dan? Door de zegepraal van een beginsel van samenwerking, dat de grijsheid van den arbeid moet inaugureeren, terwijl het loon en de grèves er slechts de kindschheid van zijn! Zich laten verleiden door een kleinen inleg als de grèves, waarlijk dat zou zijn den buit op te geven voor een hersenschim. Dit was het laatste woord van onze werklieden, en zij wilden daar niets op laten vallen: samenwerking voor alles en tot in het uiterste doorgezet! Van hun kant gaven de Engelschen niet toe zonder te protesteeren. Zij hadden zich reeds zoo verbeugd op het vooruitzicht van die veelomvattende grève, waardoor zij de draden in handen zouden hebben der fabrieken van het vasteland, om die naar willekeur te doen

werken of stilstaan; zij kwamen dus op de zaak terug, maar zonder beter gevolg. Dit bracht een zichtbare verkoeling te weeg tusschen de leden van het congres; twee kampen vormden zich, waarvan elk zijn eigen denkbeeld voorstond; aan de eene zijde de volmaking der grèves, om door middel daarvan de loonen te verhoogen, aan den anderen kant het beginsel van coöperatie, om te komen tot geheele opheffing der loonen, waaraan de smet van onwaardigheid kleeft.

De engelsche afgevaardigden ontkenden wel niet de voordeelen der coöperatie, waarmede zij allen zeer waren ingenomen. Het denkbeeld en het woord behoort aan hun land, waar men de eerste en beste proeven er mede genomen heeft. Zij waren dus, al was het dan alleen uit vaderlandsliefde, tot een zekere hoogte voorvechters van het stelsel van coöperatie; zij namen aan de drie verschillende vormen, welke het omvat, maatschappijen van krediet, consummatie en productie, opgericht en bestierd door de werklieden zelve, en ten doel hebbende hen te verrijken door een verstandige veelzijdige belegging hunner overwinsten. Omtrent al deze punten bestond geen verschil; omtrent de leer was men het eens, er was slechts verschil over de wijze, waarop zij op de hersenen gewerkt had. Bij de Franschen was het een geestdrift en vertrouwen zonder grenzen. De coöperatie zou, hoorde men hen, met een tooverslag het koper der armen in goud veranderen, en alle takken van nijverheid te eenen male veranderen. Geen tak zou er zich aan kunnen onttrekken; de uitwerking zou onwederstaanbaar, schier onmiddellijk zijn. De Engelschen wisten niet van die utopieën; zij geloofden niet — en zeiden het ronduit — dat de coöperatie met een donderslag werken, noch oude toestanden eensklaps veranderen kan. Volgens hun meening daarentegen, zou haar loop zeer langzaam zijn, afhankelijk van goede en kwade buijen, van de goede of slechte keuze der agenten. Hetgeen in Engeland in dit opzicht degelijks bestond, was tot stand gekomen door maatregelen, die meer vernuftig waren dan in alle gevallen toepasselijk, het was het uitvloeisel van een handig overleg. Zoodanige elementen om te slagen zijn niet algemeen, overal en altijd zullen zij voor uitzonderingen doorgaan. Hiernit volgt, dat de

coöperatie, waar zij wortel schiet, niet de groote industrieën zou omvatten, en de kleinere slechts voor een zeer gering gedeelte; verder dat, waar het loon de grondslag blijft van den handenarbeid, er voor de werklieden niet anders overschiet dan te volharden bij hun oude manier, om de ondernemers van nijverheid te dwingen: grèves stelselmatig geleid en zich als een net over geheel Europa uitspreidende.

Zie hier de strijd van denkbeelden welke er bestond. Hoe eindigde die? Door een minnelijke schikking in een redactie, waar de woorden over welke men het oneens was, grève en coöperatie, buitengesloten zijn. Het congres verklaarde "dat de tegenwoordige toestand der nijverheid, welke oorlog is, de verplichting medebrengt van wederkeeringe hulp tot verdediging der loonen, maar dat er toch naar een hooger doel moet gestreefd worden, namelijk de opheffing dier loonen." Dat was, zooals men pleegt te zeggen, beide partijen afgescheept met een Jantje van Leyden. Het stelsel daargelaten, de fransche werklieden hadden zich goed gehouden. Zij hielden de anderen in bedwang, en hadden het verstand om een in elk geval onschadelijke formule, de coöperatie te plaatsen tegen de dreigende grève der Engelschen. Zonder malkander iets toe te geven bleef ieder voor zijn eigen stelsel verantwoordelijk.

Dit debat is niet het eenige waar de eigenaardige karakters der volken in botsing zijn gekomen. Twee vrij levendige tooneelen openbaarde eveneens dat verschil. Een der groote zorgen van de groep fransche werklieden scheen te zijn, zich te verschanzen in het bureau der vereeniging als in een fort en er buiten te houden allen die niet direct behoorden tot den arbeidenden stand. Zij kwamen er rond voor uit, dat het de eenige wijze was om de advokaten er buiten te houden, welke inderdaad zeer gezind waren zich in de discussiën te mengen, als men er in toegestemd had om hen toe te laten. Een bepaalde beslissing echter belette hun het woord te voeren. Later echter deed zich dezelfde kwestie onder een anderen vorm voor. Men moest bij reglement de wijze vast stellen, hoe de afgevaardigden voor het congres te benoemen en tevens bepalen wie niet verkiesbaar zouden zijn. De Franschen stonden er op, dat men

alleen werklieden onder de afgevaardigden zou opnemen, niet quasi-werklieden, werklieden des geestes gelijk men hen noemde, maar waarachtige authentieke werklieden. Deze motie werd levendig bestreden door de Zwitsers en vooral door de Engelschen; men vroeg aan de voorstellers zich nader uit te laten omtrent den zin en de beteekenis hunner uitsluiting. Een hunner stond op en zeide: "De beteekenis daarvan is zeer duidelijk en behoeft geen toelichting. Wij haten niemand; maar onder de bestaande omstandigheden moeten wij als tegenstanders beschouwen al de leden der klassen welke boven ons bevoorrecht zijn, hetzij met kapitaal, hetzij met een titel." De meerderheid vond die uitspraak een weinig hard en verscheiden stemmen verhieven er zich tegen. Een Engelschman maakte zich tot tolk van die allen door de woorden: "Wij kunnen ons niet neerleggen bij dat exclusivisme: wij weigeren mede te werken tot die buitensluiting. Gaven wij toe, onze kameraden te Londen zouden luide tegen ons in verzet komen. Daar is niemand of hij erkent de diensten ons bewezen door hen, die hun leven wijden aan den arbeid des geestes, en die er geen waarde aan hecht door hen voorgelicht te worden. In plaats van hun den toegang tot ons congres te sluiten, moeten wij dien wijd voor hen openstellen. Geen exclusivisme, dat men aan een dwazen trots zou toeschrijven!" De Franschen antwoordden: zij beriepen zich, om het misbruik dat men van het woord kon maken, op wijdloopige discussiën zonder vrucht; niets mocht baten: met een meerderheid van 25 tegen 20 stemmen verwierp het congres de motie.

Niet altijd was er evenveel belangstelling, niet immer waren de discussiën zoo levendig. Het is waar, de vorm van het debat moedigde juist niet aan; de redenaars hadden de keus tusschen drie talen, en daardoor was altijd een deel der vergadering in de onaangename positie van te hooren zonder te begrijpen. Gedurende de eerste zitting werd ook het woord gegeven aan een duitsch uitgewekene, die een zekeren naam van welsprekendheid had; hij sprak lang in een stijl vol beelden. Hij vergeleek het opkomend verbond der werklieden met de eedzwering op den Rüttli, en voorspelde het dezelfde toekomst; het heil was daar,

er was niets goeds meer te wachten van de heerschende klassen, besmet met verdorvenheid en woekerzucht. Dat was een redevoering op effect, maar alleen de Duitschers begrepen er al het mooie van; de Franschen, de Engelschen en een deel der Zwitsers moesten zich met de fraaijgheden van de pantomime tevreden stellen. Onder zoodanige omstandigheden windt men zich zelden op, of het moet zijn om te twisten. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat de scènes in den beginne een uitvloeisel geweest zijn van het ongeduld, veroorzaakt door het onvoldoende der middelen om zich verstaanbaar te maken. Aanwezigen verzochten beleefdelyk het woord te mogen voeren, maar de verzoeker was een Franschman en de voorzitter een Engelschman. Van daar geen of geringe waarschijnlijkheid dat men elkander aanstonds zou verstaan; men moest zijn toevlucht nemen tot tolken, die er altijd eigen wijsheid inmengen en de nuances niet weten terug te geven, en met dat gevolg dat men na veel verminkte verklaringen tot heftige woorden kwam, welke iedereen later betreurde. Dat was een gevolg der spraakverwarring.

Of het om deze redenen geweest is dan wel wegens het entreégeld, de werklieden van Genève hebben slechts geringe belangstelling getoond in de werkzaamheden van het congres. Er zijn dagen geweest, dat de banken, voor de toeschouwers gereserveerd, bijna leeg zijn gebleven, ja zelfs dat de openbare beraadslagingen het niterlijk hadden van een geheim comité. Men boette voor de fout, welke men begaan had door de deuren te sluiten in plaats van ze te openen. Elk gerucht naar buiten is zoo langzamerhand verdoofd, en op den dag der sluiting waren er noch fanfares noch redevoeringen. De afgevaardigden zijn uiteen gegaan, na elkander tegen het volgend jaar rendez-vous te Lausanne gegeven te hebben: de centrale commissie, gevestigd te Londen, werd in haar gezag bevestigd. De statuten der vereeniging waren bestudeerd, besproken en herzien door het comité. Elke sectie zal voortaan haar eigen bureau hebben; de verschillende bureaux zullen onderling en met het centraal bureau corresponderen. De Engelschen hebben deze schikkingen gemaakt en zij zijn geen menschen om ze nu ook niet ten uitvoer te leggen. Misschien hebben zij alleen eenig doel met een dergelyk genoot-

schap, dat zich over geheel Europa verspreidt; dat zullen wij met der tijd zien. Voor het oogenblik zijn de feiten daar: laat ons nu overgaan tot de denkbeelden.

II.

Er zijn verscheiden staathuishoudkundige vraagstukken, welke de afgevaardigden naar de tentoonstelling van 1862 en de afgevaardigden naar het congres van Genève in 1866 op bijna gelijke wijze besproken hebben. Indien het gevoelen dat zij uitdrukken algemeen gedeeld wordt door de werklieden, dan zullen de ondernemers van nijverheid binnen kort zware schokken te doorstaan hebben. In de eerste plaats, de beperking der werkuren. Men weet dat de wet die in Frankrijk vastgesteld heeft op twaalf uur; een besluit gedateerd van het Luxemburg had die in 1848 teruggebracht tot tien, dat echter overdreven bleek te zijn, zelfs in die dagen van weelderigheid, en niet lang stand hield. Tegenwoordig zouden tien werkuren, hoort men hen die er in de eerste plaats belang bij hebben, te zwaar zijn: zij moeten tot een achttal worden verminderd, opdat de werkman eenige ontspanning hebbe. Daarentrent zijn de afgevaardigden van alle tijden en landen het volmaakt eens, en met hoeveel vuur verdedigen zij hun stelling! Een Engelschman op de conferentie van Genève beschouwde de vermindering van den arbeid tot acht uren als een wachtwoord, te geven aan de werklieden der gansche beschaafde wereld en een geschikt uitgangspunt voor agitatie. "In de Vereenigde Staten," voegt hij er bij, "strijdt men hierover sedert twee jaar en in enkele takken van nijverheid is het pleit half gewonnen; in Engeland begint de beweging en reeds hebben verscheiden ondernemers er in toegestemd het werk, dat zij op eigen gezag reeds sedert lang bepaald hadden op tien en een half uur, met één uur te verminderen. Acht uur, dat moet overal worden doorgedreven, en, verzekert de redenaar, dan nemen wij voor ons waarlijk niet het leeuwendeel. Robert Owen heeft berekend dat als elk individu zijn taak vervulde, drie uren werkens voldoende zouden zijn om ruimschoots te voorzien in alles wat ten behoeve der maatschappij moet ver-

richt worden. Acht uren dus! en nog zou men den duur van den arbeid moeten verbinden met een voordeel, waarvan zelfs de meest middelmatige werkman het genot moet trekken, namelijk een grens, een minimum — het equivalent van de meest bescheiden behoeften des levens — beneden hetwelk het loon nooit dalen kan.”

Zoo spreken de werklieden, en dat is het wel gemakkelijk opnemen. Bij elke overeenkomst zijn er gewoonlijk twee partijen, die de zaak samen bespreken en elkanders eischen trachten te matigen: hier echter is slechts een partij die zich toekent wat haar goeddunkt en voor zich voorwaarden bedingt, zonder tegenspraak mogelijk te achten. Acht uren werkens in stede van twaalf, dat is een derde van de opbrengst afsnijden, de onkosten met een derde verhoogden; dat is voor een fabriek, waar de oven altijd gestookt moet zijn, drie vakken van acht uur in plaats van twee van twaalf. Zoodanige lasten zouden de ondergang zijn voor de meeste takken van nijverheid, en de werklieden zouden er bij ontstentenis van werk de eerste slachtoffers van zijn. Kent men veel fabrikanten die zich onderwerpen zouden aan zulke hooghartige en bezwarende eischen? Dezen zouden hun etablissementen sluiten, genen zouden zich schadeloos stellen door het loon niet meer naar den dag te berekenen, maar te betalen bij het uur of bij het stuk, gelijk al meer en meer de gewoonte wordt. Van weerskanten zou men er op uit zijn malkander te verschalken. Treurig vooruitzicht! Maar er is meer: boven die beide belangen met elkander strijdende, is er een derde, dat ook verdient behartigd te worden, dat der maatschappij. Die vermindering met een derde van de algemeene werkzaamheid zou de voortbrenging zeer schaden, dat is te zeggen het algemeen vermogen, dat slechts gevoed wordt, door wat het land voortbrengt. De prijzen van alle zaken zouden stijgen en daardoor niet meer voorzien in dezelfde mate van behoefte. Tot dusverre zijn dergelijke concessiën als waarop men aandringt, opgewogen geworden door de ontwikkeling der mechanika; maar dit heeft zijn grenzen en het zou onvoorzichtig zijn daar altijd op te rekenen. Het voordeel dus dat de werklieden er voor zich van zouden hebben, zou opgewogen worden door een algemeenen achtergang, welke noch staatkundig, noch rechtvaardig, noch verstandig zou zijn. Dit wat betreft de

materieele gevolgen: ons rest in oogenschouw te nemen de moreele gevolgen, welke niet aan dezelfde berekeningen kunnen onderworpen worden. Die gedeeltelijke ontheffing van handenarbeid, zegt men, zal ten bate komen van de ontwikkeling des geestes: de vrij geworden uren zullen gebruikt worden voor studiën, geschikt om de werklieden te doen komen tot een hooger intellectueel standpunt. Wie zou het niet willen gelooven en voor die zekerheid afstand doen van alle verdere tegenwerpingen? Ongelukkig zijn de feiten daar om het tegendeel te bewijzen: van wat wij waarnemen, mogen wij niet besluiten tot wat men ons voorspiegelt. De ontwikkeling des geestes neemt waarlijk de eerste plaats niet in; de kroeg heeft bij de ontspanningsuren der werklieden verreweg den voorrang boven de studie. Bij de uren van vrijheid er nog vier meer te voegen, dat zou een gevaarlijke proefneming zijn. Er is niets heilrijker dan de arbeid waartoe de mensch van nature bestemd is. Is die niet de beste der scholen, de lediggang daarentegen niet de gevaarlijkste der strikken? Tusschen werk en spaarzaamheid bestaat bovendien een nauwe band, welke door niets kan verbroken worden. Het overgespaarde is het product van gestadigen en langdurigen arbeid. Vermindert men een dier factoren, den duur van den arbeid, dan zal men zich blootstellen aan een vermindering van het product, het overgespaarde. Oversparen is voor de maatschappij een waarborg van rust, voor den werkman een verlossing van afhankelijkheid, een stap nader tot dat kapitaal, hetwelk, naar mate het meer afgunst wekt, het voorwerp van des te meer verwenschingen is.

Geen der stukken, uitgegaan van de werklieden, is vrij van die declamatiën tegen het kapitaal, welke het kenmerk zijn van de school der socialisten. Het kapitaal is altijd de vampyr welke zich uitsluitend vastklampt aan arme lieden. Die letterkundige liefelikheden zijn steeds dezelfde gebleven; men heeft slechts de middelen veranderd om zoo mogelijk den vijand zoover te brengen, dat hem niet overblijft dan zich op genade en ongenade over te geven. Die van weleer waren te beknopt, te eenvoudig; men heeft er meer vernuftige, meer verfijnde nitgedacht. Men heeft b. v. ter zijde gesteld al wat, onder verschillende vermommingen eenige overeenkomst had met gemeenschappelijk genot

verkregen door voorafgegaanden roof. Men heeft evenzeer afgezien van dat ander communisme hierin bestaande, dat men het kapitaal de eigenschap ontnemt, welke het heeft om vruchten voort te brengen. Enkele stijfhoofdigen blijven, het is waar, getrouw aan de overlevering van kosteloos krediet: maar hun stem vindt weinig weerklank. Die zaken behooren tot de kindsheid der socialistische taktiek: haar tijd is voorbij. In plaats van openlijke aanvallen, waartegen het kapitaal altijd op zijn hoede zou zorgen te zijn, bezigt men thans heimelijke lagen en blokkades, die het op den duur noopen zouden van positie te veranderen. Van de burgerij zal het overgaan tot het volk, en dat zal zijn dag van ineerherstelling zijn. Het volk is uit zich zelf meer kapitalist, dan men tot hertoe wel gemeend had: met zijn overgespaarde centimes kan het millioenen bijeen brengen. De zaak is dat het ze niet uit handen laat en ze uitsluitend gebruikt tot diensten, waarvan het de leiding heeft en het dadelijk voordeel. Zoo spreken de werklieden: associatie of coöperatie, het woord doet weinig ter zake, het is hetzelfde bedrijf met eenige verandering van vorm, maar vooral het is hetzelfde doel. Men moet geen klem meer leggen op deze beweging, welker belang men overdreven heeft en die een weinig teert op den grooten ophef, welken men er van gemaakt heeft; als die ophef wat bedaard is, zal de beweging van zelve tot zeer geringe afmetingen gebracht worden. Wij vestigen hier de aandacht op deze nieuwe aanmatiging van den *esprit de corps*. Hoe spreekt die uit vele handelingen, hoe omstrikt hij de werklieden, en welk een nauwen samenhang geeft hij hun! Zie ze daar schier samengesteld als een staat, met een leger in het kader hunner grèves en financiën in de stelselmatige vereeniging hunner fondsen.

Van al de vraagstukken omtrent den arbeid is dat omtrent het werken der vrouwen en kinderen, hetgeen de werklieden het naast aan het hart ligt en het meest moeite baart. Eigenlijk zien zij in dien arbeid allen een bezwarende mededinging en dulden hem slechts noode. Men heeft er zich te Parijs van kunnen overtuigen in die takken van nijverheid, waar de vrouwen de mannen ten deele of geheel vervangen hebben. De strijd van be-

langen heeft stormen, zelfs grèves veroorzaakt. Van het oogenblik af dat zij zich met een minder loon vergenoegde, werd de vrouw een hinderpaal, ja schier een vijand; zij liet aan den man niet meer de noodige vrijheid bij het bespreken van het vraagstuk der loonen. Bij het congres van Genève, waar de kwestie gesteld werd, bleef men zich bewegen in algemeenheden en de gewone declamatiën. Geen woord waardoor de geest van nadjver zich verried; daarentegen een koor van jammerklachten over de valsche positie waarin onze beschaving de vrouwen plaatst, over de gevaren van haar tegenwoordigheid in de fabrieken, die het lichaam uitputten en de ziel verderven: en de natuurlijke gevolgtrekking werd daaruit gemaakt, dat men, hetzij bij de wet of bij maatregel van politie, alleen den mannen het verblijf in de fabrieken moest toestaan, een verblijf dat met materieele en moreele gevaren dreigt. Na twee of drie redevoeringen in dezen geest, die allen zeer werden toegejuicht, zou men tot stemmen overgaan, toen iemand het waagde een tegenovergestelde meening te uiten. Bedeesd deed hij opmerken dat in veel gevallen de vrouw, door zich voor de fabrieken beschikbaar te stellen, slechts zwichtte voor de noodzakelijkheid — en dat haar die te sluiten, gelijk zou staan met haar haar brood te ontnemen. “Het is mogelijk, voegde de spreker er bij, niettegenstaande enkele teekenen van afkeuring, dat de dooreenmenging der seksen aanleiding geeft tot onbetamelijkheid; maar de zeden worden ongetwijfeld nog meer bedreigd door armoede, gepaard met lediggang. Een geregelde arbeid, die een zekere mate van stoffelijke welvaart met zich brengt, is het beste en zekerste voorbehoedmiddel.” De opmerking had haar waarde, maar het congres begreep zulks niet. Bij een eerste besluit veroordeelde het in beginsel den arbeid der vrouwen in de fabrieken, en om zich consequent te betoonen, verwierp het een tweede voorstel om dien arbeid toe te laten onder voorwaarde van zedelijke en stoffelijke verbeteringen. De veroordeeling was zoo formeel mogelijk: jammer dat men één ding vergat, namelijk om de vrouwen andere middelen van bestaan aan te wijzen.

Geen dwaling is noodlottiger voor de werklieden geweest dan de valsche begrippen, welke men zich vormde van het stuk der

loonen. Zij hechten daaraan iets vernederend, dat er niet toe bijdraagt hen hoogelijk ingenomen te doen zijn met hun toestand. Zij spreken van loon met een zekere minachting en hebben een woord uitgedacht, het salariaat, om die minachting te kennen te geven. Zij zien in dat stelsel slechts een vermomde slavernij, waar zij ten behoeve hunner meesters werken: hun streven is zich daaraan zoo spoedig mogelijk en door allerlei middelen te ontworstelen. Deze aantijgingen kunnen evenwel den toets der kritiek niet doorstaan. Was het loon, wat wij echter ontkennen, een schande, de werklieden zouden niet alleen door die schande gebrandmerkt worden. In al de betrekkingen met een vaste belooning, hoe men die noeme, traktement, honorarium, emolumenten, hebben wij te doen met loon, en als men zijn gezond verstand gebruikt, behoeft men aan dat woord geen aanstoot te nemen noch zich daarover te schamen: het is vergoeding voor bewezen diensten, een vrije overeenkomst, omtrent welker inhoud men zich in der minne verstaan heeft. Voor de maatschappij is die overeenkomst van groot belang. De zekerheid welke vele hebben van hun toestand is een tegenwicht voor de onzekerheid van anderen. Iedereen hier op aarde is niet een geschikt voorwerp om de kans te wagen van ondernemingen, waar hij zijn persoon en zijn goederen als inleg heeft ingebracht. Niet iedereen kan maar zoo voetstoots de leiding op zich nemen van ijzerhutsen, zijdespinnerijen, katoenweverijen en drukkerijen: daartoe worden vereischt hoedanigheden welke niet algemeen zijn, geschiktheid voor het doen van zaken, kennis van technischen aard, de slag om met menschen om te gaan, een helder inzicht, geld of krediet waarop men geld krijgen kan, ten slotte handigheid en geluk. Welk een samenloop van omstandigheden! En aan deze loterij zullen de werklieden hun spaarpenningen toevertrouwen, aan dit tal van onzekerheden opofferen de zekerheid die het loon hun gaf! Zij hebben slechts oogen voor die ondernemers die goed geslaagd zijn en zich genoegzaam gewapend hebben tegen de grillen der fortuin; zij wenden de blikken af van de tabellen, waar de namen geschreven staan van hen die bezweken zijn onder een last onevenredig aan hun krachten. Is het bij een dergelijke eenzijdigheid te verwonderen dat het loon, een

zaak van zoo prozaïsch gehalte, weinig genade vindt in hun oogen, en dat men zich meer aangetrokken gevoelt door deelname aan de winsten, iets wat de deur openstelt voor allerlei luchtkasteelen?

Op deze punten komen hoofdzakelijk neer de discussiën, gehouden door en namens de werklieden. Van waar nu die geest, die uit hen, zoowel lastgevers als lasthebbers, spreekt? Bij de afgevaardigden der tentoonstelling van Londen, was er een door-eenmenging van het vrije en het officiële element, hetgeen het onderzoek naar de beweegredenen moeilijk maakte. Bij het congres van Genève is het wat anders: iedereen schijnt te doen wat hij wil. Het zijn vooral de Engelschen die de beraadslagingen leiden, de statuten verbeteren, zich volmachten laten geven. Steeds stellen zij zich op den voorgrond. Door wien of door wat werden zij ingeblazen? Wie bekend zijn met de geschiedenis der socialistische scholen, kunnen hierop antwoord geven. Het zijn de denkbeelden van Robert Owen, die vooral den boven-toon hadden. Die Robert Owen was tijdens zijn leven de kop-pigste hervormer, welken een eeuw niet arm aan hervormers heeft voortgebracht. In een reeks van traktaatjes, bij honderd duizend exemplaren gedrukt, heeft hij aan het licht gebracht, al wat men ons heden voor nieuwigheden wil geven. Die internationale associatie bij voorbeeld, had hij reeds voor vijf-en-twintig jaar uitgevonden, onder den naam van *Association of all classes, of all nations*. Genève heeft er het eerst de verwezenlijking van gezien. Die coöperatieve genootschappen, waarvan velen zich de eer toerekenen, komen ook hem ontegenzeggelijk toe, naar den datum te oordeelen; in 1831 telde men er reeds twee-en-twintig, gesticht door zijn zorg, en bestaande door zijn subsidiën.¹ De pionniers van Rochdale, welker welslagen zooveel hoofden warm gemaakt heeft, zijn zijn laatste kinderen geweest; hij had de anderen zien sterven aan langzame teering. Evenzeer heeft men aan hem te danken, het eerste type dier vriendengenootschappen (*Friendly societies*), die zoo spoedig hun weg gevonden hebben aan de andere zijde van het Kanaal. Hij verstond zich ook bij uitnemendheid op volks demonstraties, want hij was het die in

¹ Co-operative society's proceedings (tract.)

1834 honderd-duizend werklieden geleidde naar het paleis van St. James en in hun naam het woord voerde. Ook had hij vindingsgeest genoeg om de middelen van krediet te vermeerderen, getuige zijn geschrift *National labour equitable exchange*.

Het is niet overbodig aan deze zaken te herinneren, welke, gelijk zij verdienden, weer in vergetelheid gekomen zijn, al ware het slechts om te bewijzen, dat men tegenwoordig meer oude dingen opwarmt dan nieuwe uitvindt. Men heeft zich daarvan te Genève kunnen overtuigen; wij zijn thans in den tijd den socialistischen van de derde formatie. Veel van Robert Owen, den hoofdleider in Engeland, een weinig van Proudhon, den hoofdleider in Frankrijk, ziedaar de dooreenmenging, welke men ons heeft opgedischt als een oorspronkelijk product: wie wil, neme er de proef van. Maar, zegt men, er is toch verschil, een terugkeer tot de ware beginselen, het streven om zich vrij te maken van de voogdij van den staat: het zou billijk zijn, dit niet over het hoofd te zien. Het zij zoo, maar onder voorwaarde, dat de bekeering moge blijken, en dat men niet, gelijk te Genève, kome vragen de weder-invoering der zetting van het brood en vleesch. Wat de verschillen betreft tusschen de oude en de nieuwe socialistischen, er zijn er van aanbelang, en wij zullen die aanwijzen. De ouden, die dwazen van een vervlogen tijd, waren de meest belangeloozen der menschen: zij hebben allen hun overtniging bezegeld door offeranden, geen hunner zou er een voorwerp van speculatie van gemaakt hebben. Hun idée fixe bewaarde hen voor kleingeestige eerezucht en berekening: zij vergaten zich zelve als lieden die meenen te zorgen te hebben voor zielen. Is het evenzoo gesteld met de socialistischen van den laatsten tijd? Men heeft recht dit in twijfel te trekken. Er zijn geen meesters meer, er zijn geen leerlingen meer; er zijn alleen bijzondere gevallen en niet zoo zeer een geloof als een mode. Als de zaken zoover zijn gekomen betoont niemand meer toewijding, berekent de gansche wereld. Onder het volk is men socialist, omdat men zich inbeeldt er belang bij te hebben; in de letterkunde, omdat het een gemakkelijk middel is tot populariteit te komen; in de politiek, omdat het de beste worp is, dien men doen kan in de troebele wateren van het

algemeen stemrecht. Socialist! maar is de wederkomst van dit woord niet reeds op zich zelf een teeken van den toestand der geesten? Men beproeft vruchteloos er den zin van te verzwakken; de beteekenis staat vast, en niemand zal de verwisseling aannemen.

Het zou nog iets zijn als het woord alleen terugkwam, maar het komt terug, gelijk men heeft kunnen zien, "met zijn treurigen nasleep." De getroffen wapenstilstand is nu sedert bijna vijftien jaar in gebreke gebleven een zijner voorwaarden na te komen, de genezing van verouderde dwaalbegrippen. Ofschoon onderdrukt, zijn zij in stilte blijven voortwoelen, om bij gelegenheid weer het hoofd op te steken. Die kwaal heeft voornamelijk woning gevonden bij de werklieden; niets heeft haar kunnen bedwingen, noch de tijd noch de zorgen. En toch wat een geld is er ten koste gelegd voor werken van intellectuele ontwikkeling en zedelijke opleiding! Hoeveel scholen zijn er niet gesticht voor kinderen, hoeveel bijeenkomsten opengesteld voor jongelieden! Onlangs nog verdrongen zich duizenden toehoorders om het gestoelte van hoogleraren en beproefde staathuishoudkundigen, welke de wetenschap der welvaart toegankelijk trachtten te maken voor de eenvoudigsten van geest.¹ Wat nut hebben die lessen opgeleverd? Geenerlei, te oordeelen naar de dwalingen, gepredikt te Genève, juist over dezelfde onderwerpen: oorlog tegen het kapitaal, de kunst van algemeene grèves, een minimum voor het loon, vermindering der werkuren, met andere woorden: even zooveel stormrammen, waarvan de minste in staat zou zijn de best ingerichte nijverheid omver te werpen. En toch zijn dat slechts de echo's en overblijfsels van oude stelsels, welke tot een eind schenen gekomen te zijn. Men heeft ze, naar het schijnt, weer in 't leven geroepen, ten behoeve van het hedendaagsche geslacht. Die stelsels zouden geen weerstand hebben geboden tegen vijftien jaar vrije discussie; een regime van stilzwijgen heeft ze nagenoeg in hun geheel gelaten, en veroorloofden zij zich dezelfde losbandigheden als weleer, men zou een nieuwen veldtocht tegen hen moeten beginnen.

¹ Conférences de l'Association polytechnique.

Maar wellicht vraagt men twijfelend: waren de afgevaardigden trouwe tolken, bij wat ze gezegd en gedaan hebben uit naam der werklieden? Hebben zij niet te veel klem gelegd op zekere grieven, de kleuren der schilderij niet overdreven, hebben ze niet hun persoonlijke gewaarwordingen gegeven in plaats van de algemeene denkbeelden? Ja, men moet ongetwijfeld de vrijheden bij het overbrengen, die groot moeten zijn, in rekening brengen. Tusschen de werklieden, die eenvoudig werklieden blijven, en diegene welke van hun kameraden een bepaalde opdracht ontvangen, ontstaat onwillekeurig een zekere ongelijkheid van omstandigheden: de eersten gaan weer aan den arbeid zonder zorg en zonder verantwoordelijkheid; de anderen, om zich de eer waardig te betoonen, welke men hun aandoet, winden zich zelve op, zijn den ganschen dag vervuld met hun denkbeelden. Wanneer de som dier denkbeelden beperkt is, en dat is dikwijls het geval, vullen zij die aan met eenige lektuur en stoppen hun geheugen vol met wat men rechts en links voor hen geschreven en gedacht heeft. Men begrijpt dat na die voorbereiding de afgevaardigde een geheel ander mensch wordt en meer en meer den toon en de taal der fabrieken laat varen. Hij vormt zich denkbeelden die in werkelijkheid alleen de zijne zijn, en waar de veroordeelen van den staat zich mengen met zijn halve wetenschap. Hij gaat dikwijls zoo ver, van geheel te breken met hen van wie hij zijn mandaat heeft. Toch zal men hem niet verloochenen noch wraken. Het leven der werkplaats laat den werkmán te weinig vrijen tijd, dan dat hij in iets anders smaak kan hebben dan in zijn werk. Hij heeft slechts denkbeelden in dagen van omwenteling; maar dan zijn ze ook van het vurigst gehalte. Hij windt zich ook op voor zijn belangen: daartoe verleidt hem het stelsel van coöperatie, dat in dit opzicht den gewonnen invloed oefent van het hazardspel.

Zeker de werkmán heeft en moet als iedereen de keuze hebben der middelen die hem tot vermogen kunnen leiden, en onder deze middelen zijn er zeer zekere en zeer regelmatige. Bij de nijverheid klimmen de bekwaamste der werklieden op en worden zij gesteld over hun voormalige kameraden; de diensten door hen bewezen, somtijds hun genie, wijzen hen aan. Dat is

een natuurlijke bevordering, welke meer voorkomt dan men wel denkt. Veel hoofden van groote fabrieken zijn werklieden geweest of zijn zonen van werklieden. De ervaren lieden vinden dus van zelf hun weg: ook is het niet aan hen dat men denkt. Men heeft niet te zorgen voor mannen die zich een zekere positie verworven hebben of die kunnen verwerven, maar voor het gros. Door middel van een verhooging van loonen of deelneming aan de winsten, wil men onder de eigenlijke werklieden zelven de welvaart verhoogen. Voortreffelijk, maar op wiens kosten? Zal het de kooper zijn, zal het de nijverheidsondernemer zijn? Men kan den werkmán niet meer geven zonder het aan een ander te ontnemen. En daaraan wordt niet gedacht door degenen welke slechts hun belang zien, waar het de belangen van onderscheidene anderen tevens geldt. Het belang, dat het eerst in aanmerking dient te komen, is dat der industrie, omdat de instandhouding van belang is voor allen die er van bestaan, werklieden zoowel als patronen. En nu is de constitutie der nijverheid van een fijn weefsel; niet ongestraft zal men haar geweld aandoen. Men zou haar al spoedig te gronde richten, en de nadeelige gevolgen daarvan zouden allereerst nederkomen op het hoofd der werklieden.

Wij willen niet overdrijven: tot hiertoe heeft alles zich bepaald tot snoeverij en windmakerij. Onze werklieden hebben, kunnen noch willen misschien de buitensporigheden in het leven roepen, waartoe de verbeelding hunner leidslieden voert. Toch moet men daar niet al te gerust op zijn; het voorbeeld van Engeland geeft stof tot nadenken. Daar hebben de genootschappen, bekend onder den naam van *trade's unions*, om de fabrikanten zulke behendig afgebakende lijnen getrokken, dat die fabrikanten in waarheid hun eigen meesters niet meer zijn. Dat kwaad zou ook tot ons kunnen overslaan, zoo begeerig betoonen zich onze naburen om er ons de kiem van mede te deelen. Hoe daartegen te waken? In allen gevalle door betere middelen dan die waarvan men zich nu sedert vijftien jaar bedient. Nooit werden er zoo veel oplettendheden en gunsten bewezen aan de werklieden als aan menschen van welke men veel te hopen of te vreezen heeft. De regeering liet alleen te hunnen behoefte werken uitvoeren,

maakte met het oog op hen bepaalde instellingen, herriep of wijzigde hinderlijke wetten. Heel goed; maar de schrijvers voegden daarbij hun overdrijvingen, aanschouwen alles wat van hen uitging met een welgevallig oog, wekten hun eerzucht op en maakten hun dwalingen nog erger. Wat is er het gevolg van geweest? Dat men van de werklieden bedorven kinderen gemaakt heeft, die in tijden van beroering heel veel last veroorzaken kunnen. De maatregelen in hun belang genomen, hebben het doel gemist. De werkman laat zich niet ontwapenen door vleijerij, en weldaden hebben niet immer ten gevolge, dat hij zich dankbaar betoont. Wat altijd meer ingang bij hem gevonden heeft is een onveranderlijke geest van rechtvaardigheid uitgedrukt in een krachtige verstandige taal; de gewoonte om hem van het dwaalspoor terug te brengen, zoo dikwijls hij zich bedriegt, en hem de waarheid te zeggen, ook waar die hem onaangenaam in de ooren moet klinken. Laat ons daartoe terugkeeren, liever dan te blijven op een helling, die voorwaar niet zonder gevaren is.

(*Revue des Deux Mondes.*)

LOUIS REYBAUD.

DE DAMES-PETITIE.

De merkwaardigste demonstratie, gedurende de jongste zitting van het parlement teweeggebracht bij de beraadslagingen over de hervorming van het kiesrecht, was voorzeker de door vijftienhonderd dames onderteekende petitie, door John Stuart Mill bij het Huis der Gemeenten ingediend. Deze petitie ontwikkelt in een zeer kort bestek, dat eigendom bij ons te lande het recht meëbrengt om mede te werken tot verkiezing van 's lands vertegenwoordigers, dat daarom het onthouden van dit recht aan vrouwen die eigendom bezitten een "anomalie" is, en dat de petitionnarissen verzoeken, dat het actief kiesrecht zonder onderscheid van kunne zal worden uitgeoefend.

De eisch dat vrouwen, daar het haar vrijstaat eigendommen te hebben, ook alle rechten zullen mogen uitoefenen door onze wetten aan den eigendom verbonden, wordt in deze petitie door zoo streng constitutionneele gronden gesteund, en de adressanten onthouden zich daarbij zoozeer van alle redeneering over abstracte rechten en van te doelen op verandering in onze maatschappelijke instellingen, dat men onmogelijk de gewaarwording kan onderdrukken, dat de dames er een praktiesch doel mede beoogd hebben en begrijpen, dat zij slechts de erkenning vragen van rechten, die van zelve uit 's lands wetten en instellingen voortvloeijen.

Het is gewis een belangrijk kenteeken van onzen nationalen toestand, dat een groot aantal dames het der moeite waard acht, haar tegenwoordigen, politieken staat na te gaan en, dien

naar het schijnt niet in overeenstemming bevindende met de beginselen der britsche constitutie, er toe overgaat, onder de aandacht van het Huis der Gemeenten te brengen wat zij de "anomalie" noemen. Het is wel een bewijs dat de geest van het engelsche volk, zoo- wel van mannen als vrouwen, ijverig bezig is in tal van richtingen waar men weinig gedacht zou hebben dat hij zou doordringen. Het is tevens een bewijs voor de in de laatste jaren door een menigte van redenen (ten deele van staatkundigen ten deele van wijsgeerigen aard) aangewakkerde gezindheid, om tot het hervormen van wat verkeerd is liever te geraken door de ontwikkeling dan door de omverwerping van den tegenwoordigen staat van zaken. Bij den eersten oogopslag kan het den schijn hebben dat, in verhouding tot de millioenen engelsche vrouwen, die onder onze wetten gelukkig leven of die zuchten onder al de ellende van mishandelingen en ander maatschappelijk kwaad, zonder er een oogenblik aan te denken welken invloed de wetgeving op haar toestand zou kunnen uitoefenen, een aantal van 1500 te gering is om een oogenblik in aanmerking te kunnen komen. Denken wij echter een weinig na over de bijzondere positie der vrouw en haar gewone wijze van denken — haar gewone terughoudendheid in alles wat zij buiten haar eigen sfeer acht, haar schroomvalligheid en de vrees om haar naam voor het publiek ten toon te spreiden, haar toegeeflijkheid zelfs ten opzichte van de onredelijkste vooroordeelen van hen die eenige aanspraak maken op haar genegenheid en haar eerbied voor de meening van allen die tot haar, zij het ook in verwijderde betrekking staan — dan zullen wij begrijpen, dat deze 1500 dames, die niet geaarzeld hebben haar namen te zetten op een openbaar stuk en een bepaald gevoel te uiten, dat aldus door een ieder besproken en gegist kan worden, het gevoel van een hoogstaanzienlijk gedeelte der vrouwelijke bevolking moeten uitdrukken. Men overdrijft zeker niet als men aanneemt, dat voor één vrouw die zich over zulk een onderwerp openlijk kan en wil verklaren, er ten minsten tien moeten zijn die door beletselen van onderscheiden aard of door natuurlijke schroomvalligheid weêrhouden worden, een meening te uiten, aangenomen dat zij tot een bepaalde opinie gekomen zijn. En nog

grooter moet het aantal zijn van de zoodanigen, wier geest slechts ten deele is voorbereid voor begrippen over zulke onderwerpen, die weinig gewoon zijn in zaken van staatkundigen aard tot eenig bepaald besluit te komen, maar die, daar zij grootendeels hetzelfde ondervonden en in denzelfden toestand der maatschappij geleefd hebben als haar meer energieke zusters, dezelfde invloeden moeten gevoeld hebben, en waarschijnlijk eveneens zullen denken, als de zaak haar voorgelegd wordt in zoo eenvoudigen vorm als zij in de petitie is ontwikkeld. De eigenaardig afhankelijke toestand der vrouw is mede een omstandigheid, die moet wegen bij de schatting van het aantal werkelijk door de vijftien-honderd petitionnarissen vertegenwoordigd. Er is bijna geen gezin in het gansche rijk, of er is een moeder, of een in weduwen- of in ongehuwden staat verkeerende of wel een met een goedhartig man gehuwde zuster, die de intieme vriendin en vertrouweling is van een dochter, een moeder of een zuster in minder goede omstandigheden. Zij die met elkaâr zijn opgevoed, die door elkaârs ervaring geleerd, of dezelfde denkwijze van elkander overgenomen hebben, worden dikwijls schijnbaar gescheiden door de politieke of de godsdienstige gevoelens van vaders of echtgenooten, of door een huistiranerie, die slechts duldt, dat één persoon openlijk uit wat velen denken. Als wij bovendien bedenken dat weinig vrouwen in staat zijn tot staatkundige meeningen te komen en ze uit te drukken zonder den bijstand en de aanmoediging althans van eenige harer mannelijke nabestaanden, wordt het duidelijk, dat elke vrouw die aan zulke meeningen uiting geeft, geacht moet worden het gevoel van een groot aantal te vertegenwoordigen. En is nu dat gevoel betrekkelijk zoo nieuw dat het van buiten weinig wordt aangemoedigd, dan moet het wel in vele onzichtbare vertakkingen diep wortel geschoten hebben alvorens het krachtig genoeg geworden is, om in duidelijken en bepaalden vorm voor den dag te komen. Maar, afgescheiden van al deze overwegingen is het onmogelijk, de lijst van handteekeningen onder de petitie door te zien, zonder gewaar te worden, dat zij een in verhouding tot het aantal namen groote mate van verstandelijke ontwikkeling en van eigendom

onder de engelsche vrouwen vertegenwoordigen. Met het oog op dit alles achten wij ons gerechtigd te herhalen, dat het opperen van zulk een aanspraak, op zoodanige wijze gesteund, een veelbeteekenend symptoom is van de richting der openbare meening.

Wat in de petitie verlangd wordt, is, dat aan de engelsche vrouwen gelijke mate van staatkundige vrijheid worde toegekend als de wijsheid van het parlement goedvindt, den mannen te verleenen. Die mate van staatkundige vrijheid wordt gevraagd langs den weg, dien sedert eeuwen mannen en vrouwen hier te lande inslaan om hun wenschen ter kennis van de wetgevende macht te brengen, nl. door een petitie aan het Huis der Gemeenten. Het schijnt dat de verkiezing van een lid, dat, voor hij in het parlement zitting had, de meening uitte, dat vrouwen kiesbevoegd behooren te zijn, de petitionnarissen heeft doen denken, dat dit een nieuw uitzicht voor haar opende om haar wenschen verhoord te zien. Dat een zoo uitstekend wetenschappelijk schrijver en iemand van zoo groote staatkundige bekwaamheid als het lid voor Westminster zoodanige meening koestert, en dat hij, niettegenstaande hij die openlijk verkondigde, tot lid van het parlement gekozen werd door constituënten, die alleen door staatkundige beweegredenen geleid worden, is voorzeker een feit, dat die dames kon sterken in de meening, dat de staatkundige vertegenwoordiging der vrouw indedaad een voor bespreking rijp vraagstuk is. Het mag haar alleszins hoop doen voeden, dat, zoo zij redelijke gronden voor haar aanspraak kunnen aanvoeren, men er behoorlijk de aandacht aan zal wijden.

Dit zoo zijnde stellen wij ons voor, niet alleen de algemeene strekking der petitie na te gaan, maar ook de bijzondere redenen ter ondersteuning er in te berde gebracht. Hoe zeer het toch reeds op zich zelf van belang zou zijn, dat zoo veel engelsche vrouwen nu een staatkundige vertegenwoordiging verlangen, is reeds lang geleden hier te lande een meerdere of mindere uitbreiding van de aan vrouwen toegekende vrijheid zoowel door mannen aanbevolen als door vrouwen gevraagd. Het is indedaad een natuurlijk en onvermijdelijk gevolg van de toenemende vrijheid en beschaving van de andere kunne, dat de beperkingen

waaronder het vrouwelijk geslacht tot dusver gebukt ging, eenigermate worden opgeheven. Deze beweging echter onderscheidt zich door eenige onzes inziens nieuwe en uitnemend nationale kenmerken. Het is geenszins van belang ontbloot, waar te nemen welken vorm deze algemeene vrijheidszucht aanneemt als zij onder een groote schare engelsche vrouwen rijst, door welke middelen zij zich voorstellen haar voldoening te schenken en door welke argumentatie zij trachten, haar landgenooten er voor te winnen.

De petitionnarissen gronden haar verzoek op de beginselen der britsche constitutie. Zij beweren dat sommige feiten in ons stelsel bewijzen, dat de vrouw niet geacht kan worden buiten de constitutie te staan, daar er antecedenten zijn waaruit blijkt, dat haar algemeene beginselen reeds in sommige bijzondere gevallen op de vrouw zijn toegepast. Zij wijzen er op, dat hier te lande het kiesrecht afhangt van den eigendom en dat de erkenning van vrouwen als souvereinen bewijst, dat vrouwen niet onbevoegd worden geacht om te besturen. Uit deze beide beginselen, buiten allen twijfel neêrgelegd in de britsche constitutie gelijk zij nu bestaat — de vertegenwoordiging van den eigendom en het voeren van het bestuur door vrouwelijke souvereinen — komen petitionnarissen tot de duidelijke gevolgtrekking, dat, aangezien de kunne voor het vrouwelijk geslacht de hoogere voorrechten van het staatkundig leven niet afsluit, zij redelijkerwijze ook de lagere er niet voor kan afsluiten, als deze voorrechten afhankelijk zijn van vereischten (gelijk het bezit van eigendommen) waaraan de vrouw beantwoordt. Zij noemen de uitsluiting van de helft van het menschelijk geslacht van alle aandeel in het zelfbestuur een “anomalie” in ons vertegenwoordigend stelsel.

Het zij nu deze wijze van het onderwerp te behandelen daarvan het gevolg is, dat de petitionnarissen zelven het slechts uit dit bij uitnemendheid engelsch oogpunt beschouwen, hetzij men dezen weg insloeg, omdat hij de meeste kans scheen op te leveren op algemeene ondersteuning en de minste kans voor bestrijding, in beide gevallen is het evenzeer een teeken des tijds. Heeft het denkbeeld van een staatkundige vertegenwoordiging

van de vrouw zich nu aan ons vertoond in een bij uitstek engelsch kleed, en wel in een kleed dat zoo strookte met de eischen der reform-discussiën in de jongste zitting (die zoo bij uitnemendheid liepen over de vertegenwoordiging van den eigendom), wij moeten toegeven, dat het daardoor te gereedelijker een plaats zal vinden onder de politieke begrippen van den dag. Ook heeft het daardoor een praktischer karakter aangenomen, dan indien men beproefd had het te gronden op meer algemeene of wijsgeerige stelsels van vertegenwoordiging. Zonder diep in de zaak door te dringen zal men gereedelijk ontwaren, dat de vertegenwoordiging van de vrouw op grond van elk van die stelsels met niet weinig kracht kan worden bepleit; maar de zaak is meer in overeenstemming met onze tegenwoordige instellingen, dan die stelsels. Niets kan aan geheel ons engelsch stelsel vreemder zijn dan het algemeen stemrecht, of dan personeele en klassen-vertegenwoordiging. Al die stelsels of wij ze *in abstracto* verderfelijk of heilzaam achten, zijn zoo zeer onbestaanbaar met het onze dat het, ingeval ze beproefd moesten worden, zaak zou zijn, ze *naast* onze tegenwoordige instellingen in te voeren, waarvan zij geenszins de ontwikkeling, maar eigenlijk en in letterlijken zin een hervorming zijn. Wierd echter een van die stelsels, hetzij ten deele, hetzij volledig, in theorie of in praktijk, aangenomen, zoo zou de vrouw er evenzeer een plaats in bekomen als de man. Het algemeen stemrecht omvat haar reeds door de benaming; personeele vertegenwoordiging heeft noodwendig de vertegenwoordiging van de vrouw ten gevolge, want het hoofdbegrip van dit stelsel is het streven om elk individueel belang en elke individueele meening, hoe onbeduidend en nederig ook, in de gelegenheid te stellen zich te doen gelden. Het geheel tegenovergesteld beginsel van klassenvertegenwoordiging, is de staatkundige belangen der vrouw ten hoogste gunstig, want de vrouwen, als klasse beschouwd, vormen de talrijkste klasse des lands. Geen voorstander van dit stelsel kan in gemoede een oogenblik aarzelen, om de aanspraken van een zoo belangrijke klasse te erkennen, en dat wel van een klasse voorzeker aaneen verbonden door gemeenschap van belangen in tal van aangelegenheden.

Zij die alle pogingen om een klassenvertegenwoordiging in te voeren afkeuren en die beschouwen als een overblijfsel van een versleten toestand der maatschappij, en zij die tegenstanders zijn van speciale wetgeving gegrond op verschil van kunne en door de wet de vrouwen uitsluitende van alle mannelijke bedrijven en voorrechten, kunnen er tegen hebben vrouwen als een klasse te beschouwen of voor haar als zoodanig aanspraken te opperen; maar dat is niet mogelijk voor hen die alle vrouwen bijeen rangschikken, als tegenwoordige of eventueele huisvrouwen en moeders. Zij moeten veeleer, om consequent te zijn, toegeven, dat de huisvrouwen en moeders der natie, als klasse beschouwd, er eene vormen, die door haar belangrijkheid en haar getalsterkte van veel grooter beteekenis is dan alle andere klassen te zamen. Daargelaten toch de overweging, dat de vrouwen in dit land talrijker zijn dan het totaal van alle andere klassen, waarin de menschen naar hun beroepen verdeeld worden, is het duidelijk, dat, zoo men de vrouwen geen andere belangen laat dan die welke zij, krachtens haar kunne, met alle vrouwen gemeen hebben, die belangen naar evenredigheid van meer gewicht voor de vrouwen moeten zijn, dan de equivalente belangen voor de mannen, daar de mannen bovendien nog andere belangen hebben.

Hadden dus de petitionnarissen haar eischen slechts gedaan en gemotiveerd als vrouwen, en niet als engelsche vrouwen, zoo hadden zij op grond van de theorie der klassenvertegenwoordiging een zeer krachtige stelling kunnen innemen. Daargelaten echter alle beschouwing omtrent de abstracte juistheid dier theorie komt het ons voor, dat zij haar te recht links hebben laten liggen. Die theorie toch is, gelijk wij zoo even aantoon- den, lijnrecht in strijd met het engelsch politiek stelsel, en dat wel oneindig meer dan personeele vertegenwoordiging; want, indien het engelsch stelsel al weigert het individu op zich zelf als een politieke eenheid te beschouwen, en tastbare bewijzen eischt dat het bescherming voor iets kostbaarders (zouden we zeggen) noodig heeft dan leven en eer, meer nog ontzegt het bescherming aan belangen die niet aan iemand in het bijzonder eigen, maar verbreid zijn over een groote menigte, onder de denkbeel-

dige bepaling van klasse saamgevat. De ware politieke eenheid is bij ons eigendom vertegenwoordigd door een individu. Hierin ontwaren wij den invloed van die middeleeuwsche denkwijze, die, doordien zij levende personen stelde als vertegenwoordigers van belangen die geacht werden aan bijzondere functiën op bijzondere plaatsen eigen te zijn, in de praktijk een vooruitgang was boven de oostersche kaste-begrippen, welke nog voortleven in de voorrechten van klasse, kunne en kleur. Deze denkwijze was ten deele ongetwijfeld aan de kerk te wijten, die er nog voorbeelden van geeft in den "*incumbent*" (bezitter van kerkelijke goederen) en *parson* (predikant) of *persona*, die zijn rechten niet ontleent aan geboorte en zelfs niet aan zijn priesterlijk ambt, maar daaraan, dat hij in het genot gesteld wordt van eigendom *ad vitam*, dat hij zelf beheert, en waarvan hij, om zoo te zeggen, de lichamelijke uiting, de *persona* wordt, verantwoordelijk voor de voldoening van alle lasten. Zij werd verbreid en bestendigd onder het feodaal stelsel door de maatregelen ter bescherming van den eigendom in tijd van oorlog en tegen alle onrechtmatige aanrandingen; en men schijnt te hebben aangenomen, dat, aangezien alleen de bezitters van eigendom verplicht konden worden tot het leveren van bijdragen in de bestuurskosten, ook zij alleen er een rechtstreeksch belang bij hadden het algemeen gezag te beschermen, dat, voor zoover het in wettelooze tijden rust en orde bewaarde, voor het geen eigendom bezittend gedeelte des volks eenigermate een weldoener te achten was. Wat hiervan zij, het lijdt geen twijfel of het beginsel aan ons engelsch stelsel van staatsbestuur ten grondslag liggende is, dat de menschen begiftigd zijn met het privilege van te stemmen ter verkiezing van leden der wetgevende macht, ten einde zij in staat zouden zijn hun eigendom te beschermen tegen onbillijke belasting of andere handelingen van wetgeving welke dien zouden kunnen schaden. Dit begrip is bij ons zoo diep geworteld, dat lang na de afscheiding van Noord-Amerika, americaansche staatslieden beweerden, dat den negerslaven het stemrecht niet moest verleend worden, omdat slaven, onbevoegd zijnde tot het hebben van eigendom, geen staatkundige vertegenwoordiging behoeven; zij beriepen zich daarbij op de erkende grond-

beginselen van het britsch stelsel, dat, gelijk men weet, beschouwd wordt als de grondslag van de instellingen der Vereenigde Staten, in zoover ze niet zijn opgeheven door de americanaansche constitutie of door bijzondere wetten.

In 1703 zeide lord Somers, sprekende in naam van het Huis der Lords: "De Lords zijn van oordeel dat het nitbrengen van een stem voor de verkiezing van een vertegenwoordiger in het parlement het essentieel privilege is, waardoor elk Engelschman zijn eigendom beschermt, en dat wat hem dat stemrecht ontnemt hem van zijn geboorterecht berooft." De gedachtenloop hierin duidelijk aan te wijzen is voorzeker zeer gunstig voor den eisch der dames.

Het geboorterecht van een Engelschman wordt door deze hooge autoriteit omschreven als het voorrecht om zijn eigendom te beveiligen. Geboorterecht aan zijn persoonlijkheid verknocht wordt hem onzegd, maar het wordt vastgesteld, dat hij door het bezit van eigendom in het bezit geraakt van een aan den eigendom verbonden voorrecht, een voorrecht dat als het ware een *geboorterecht* is, omdat het behoort tot het wezen van het stelsel waaronder hij geboren is. Men moet hier in aanmerking nemen dat deze beschouwing van het *geboorterecht* als niet van *natuurlijken* maar van *wettelijken* oorsprong, overeenkomt met de nieuwere denkwijze met betrekking tot beschaafde menschen, inboorlingen van beschaafde maatschappijen. Evenzeer echter als het in strijd is met alle prioristische theorieën omtrent de rechten van den mensch, is het in strijd met elke poging om wegens redenen van louter *natuurlijken* aard, gelijk verschil van kunne, voorrechten toe te kennen of te onthouden. Het is bezwaarlijk te vatten dat, terwijl de engelsche wet der vrouw het recht geeft eigendom te hebben, zij haar berooft van het "essentieel voorrecht" (dat, naar wij van lord Somers vernemen, haar "geboorterecht" moet wezen indien zij in Engeland geboren is) krachtens hetwelk haar eigendom moet beschermd worden. Het parlement kan ongetwijfeld bij bijzondere acten speciale klassen van engelsche onderdanen uitsluiten van de rechten die zij anders in gemeenschap met de anderen zouden genieten, en uit dit oogpunt moet dan ook de opneming van het woord "mans-

persoon" in elke parlamentsacte, waarbij het kiesrecht verleend wordt beschouwd worden als de aanneming van een uitzondering, waardoor (volgens lord Somers) engelsche vrouwen, die eigendom bezitten van haar *geboorterecht beroofd worden*. Het is alleszins in overeenstemming met onze instellingen, dat elke klasse van personen, ten gevolge van bijzondere wetten bij uitzondering in haar rechten verkort, bij het parlement aanzoek doet tot opheffing van die onbillijkheid en er zich tegen beroept op de algemeene beginselen der constitutie. Het aanvoeren van voldoende redenen voor zoodanige exceptionneele onbevoegdheid moet in billijkheid ten laste komen van hen die haar voorstaan.

Door te wijzen op de bijzondere positie waarin de vrouwen verkeerden die eigendommen hebben, hebben de petitionnarissen ontegenzeggelijk de hand gelegd op een zwakke plaats in ons tegenwoordig politiek stelsel, op een soort van leemte, waar in het politiek leven een equivalent gemist wordt voor hetgeen wij in het maatschappelijk en burgerlijk leven hebben. Het is gelijk zij het noemen een "anomalie." Wie onzer toch is er, behalve de vrouwen, die, door de wet gerechtigd om eigendom te hebben, desniettemin zich het stemrecht onthouden ziet, door de britsche constitutie beschouwd als den waarborg van den eigendom? Het antwoord zal zijn: minderjarigen, idioten, krankzinnigen en misdadigers. Dezen, maar ook dezen alléén, worden in politiek opzicht op één lijn gesteld met de vrouwen. Alleen evenwel in politiek opzicht. In geen ander opzicht kan hun positie in ons midden vergeleken worden met die der vrouw. Wij wanen geenszins de dames een compliment te maken door te beweren dat zij niet zoo zwak, zoo gek, zoo zinneloos, zoo slecht zijn als al die klassen van burgers, maar al waren we een vrouwen-hater zoo heftig als er ooit een in de *Saturday Review* schreef, een oogenblik nadenken over den wettelijken toestand van al die klassen zou doen zien, dat hij niets gemeens heeft met dien der vrouwen welke zelve haar eigendom beheeren. Hoe onbekwaam die vrouwen ook zijn, onze instellingen gedoogen dat zij zelve haar eigendom beheeren. Vrouwen nemen te onzent de verantwoordelijkheid op zich en genieten het voorrecht van eigendom te hebben, met uitzondering alleen van het recht van

stemmen. Zij zijn verantwoordelijk voor de door haar gemaakte schulden; zij kunnen overeenkomsten sluiten; zij kunnen naar goedvinden vervreemden en koopen; zij kunnen testeeren en schenkingen doen; zij kunnen als eischers in rechten optreden ter vindicatie van haar rechten, en voor den rechter gedaagd worden ter voldoening aan haar verplichtingen; zij kunnen anderen van jegens haar aanvaarde rechtsgeldige verbintenissen ontslaan, en rechtsgeldige verbintenissen jegens anderen aangaan met betrekking tot haar eigendommen. Minderjarigen, idioten, krankzinnigen en misdadigers kunnen dit alles niet. Zij hebben slechts het recht om te eeniger tijd, als zij in een anderen toestand zullen verkeeren, eigendommen te hebben en ze op hun erfgenamen te doen overgaan. De wet verleent hun niet de macht om naar goedvinden over hun eigendom te beschikken, noch om in rechten als eischers of als gedaagden op te treden, noch, in één woord, om hun eigendom burgerrechtelijk te beschermen.

Meer nog. De wettelijke macht der vrouw met betrekking tot den eigendom is geen ijdele klank. Deze macht is geenszins een verouderd recht, alleen bekend aan oudheidkenners en geborgen onder de rariteiten der constitutie, zonder dat het eenigen invloed op de buitenwereld uitoefent; het is geenszins een recht dat hij toeval versleten gewoonten heeft overleefd, geen anachronisme in den tegenwoordigen tijd. De uitoefening van die macht is integendeel een gevestigd deel van ons maatschappelijk stelsel en wel een deel dat dagelijks van meer beteekenis wordt. Zij baart geen verrassing door nieuwhed, zij krenkt niemands vooroordeelen; verre van dien, hij die mocht voorstellen ongehuwde dames haar onafhankelijkheid te onttrekken en haar eigendommen onder beheer te stellen van haar neven, of hij die er op mocht aandringen, dat een wet gemaakt wierd om alle goederen van weduwen te stellen onder het toezicht van haar schoonbroeders, zou algemeen beschouwd worden als on-engelsch en of als een dweepziek bewonderaar van ongerijmdheden, of als iemand die gaarne oostersche begrippen zou invoeren. Onze wetten veroorloven niet slechts dat vrouwen alle eigendomsrechten uitoefenen, maar het is in ons land gewoonte dat vrouwen dit doen, en de openbare meening heeft daar niets op aan te

merken. Het is ook volstrekt geen nieuwigheid. Hoezeer het bekend is, dat het in de woeliger en meer wetteloze tijden van onze geschiedenis gewoonte was spoed te maken met het uithuwen van rijke meisjes en weduwen (tenzij ze in kloosters wilden gaan), opdat haar rijkdommen veilig zouden zijn, kunnen wij toch niet met juistheid aanwijzen wanneer die toestand heeft opgehouden en de voortgang der beschaving en van den algemeenen eerbied voor de wet vermogende vrouwen onthief van het gevaar om beroofd te worden en haar in de mogelijkheid stelde een mannelijken beschermer te ontberen. Het kan zeer wel wezen dat de vermindering der kloosters dit tijdstip in de emancipatie der vrouw bespoedigd heeft; nog waarschijnlijker is het dat de opkomst der middelklassen er grooten invloed op gehad heeft; maar welke ook de oorzaak was, sedert lang staat het bij ons vast, dat geen vrouw verplicht is, tenzij haar zulks goeddunkt, haar eigendom in handen van anderen te geven, en dat zoowel de wet als het gewonterecht haar in deze de meest mogelijke vrijheid en algeheele gelijkheid van rechten met den man laat, uitgenomen in staatkundig opzicht.

Vanwaar dus deze uitzondering? Waarom zijn onder alle burgers die mondig, in het bezit van verstandelijke vermogens en niet wegens misdaad veroordeeld zijn, alléén de vrouwen ten gevolge van een bloot persoonlijke omstandigheid (de kunne) onbekwaam om een recht uit te oefenen, door onze instellingen verbonden aan den eigendom en niet aan den persoon? Welke is de historische oorsprong van deze anomalie? Een historischen oorsprong toch moet zij hebben, en wij achten het kortzichtig het toe te schrijven aan een of andere algemeene theorie omtrent de natuurlijke functiën der vrouw, waartoe men genoopt zou kunnen worden de toevlucht te nemen ter verklaring van dergelijke anomalie, in een stelsel gegrond op het algemeen stemrecht. De verklaring moet, meenen wij, gezocht worden in onze eigen geschiedenis en is niet ver te zoeken. Waarschijnlijk heeft juist het feit zoo even door ons besproken, dat de maatschappij in de eerste tijden van de geschiedenis onzer constitutie in zoodanigen toestand verkeerde, dat vrouwen haar eigen goederen bijna niet konden beheeren, er aanleiding toe gegeven,

dat de vrouwen niet werden begrepen onder de stemgerechtigden tot de verkiezing van parlamentsleden. Dewijl de vrouwen niet de overige functiën aan den eigendom verbonden uitoefenden, werden natuurlijkerwijze ook de staatkundige functiën haar onthouden. Zelfs al was het niet door haar toedoen dat zij destijds haar eigendommen niet konden beheeren, was het niet waarschijnlijk dat men haar een aandeel zou geven in het staatkundig beheer van eigendommen, die niet onder haar bestuur waren. Het was in de constitutie alleszins consequent de nominale vrouwelijke eigenaars zooveel voordeel van haar burgerlijk eigendomsrecht te laten genieten als slechts mogelijk was, en daarentegen geen acht te slaan op haar persoonlijke aanspraak op politieken invloed die het gevolg moest zijn van het hebben van eigendommen die zij (om welke redenen dan ook) feitelijk onbevoegd waren te beheeren. Vele eeuwen verliepen, nadat ons kiesstelsel eenigermate geregeld in werking was, voor de vrouwen gevolge van den vooruitgang van den wettelijken toestand en van de orde in de maatschappij, in staat was, om, als iets dat van zelf sprak, openlijk de burgerlijke rechten uit te oefenen door de wet aan den eigendom verbonden. En het ligt in den natuurlijken loop der dingen, dat vrouwen van verstand, nu, na twee of drie eeuwen haar burgerlijke rechten te hebben genoten, zich gaan afvragen, waarom zij niet tevens de staatkundige rechten zouden genieten.

Op deze vraag kan, naar wij meenen, in ontkennenden zin slechts één met de algemeene beginselen van onze wetten en instellingen bestaanbaar antwoord gegeven worden. Men kan zeggen, dat de maatschappij nog in te onbeschaafden staat verkeert om vrouwen te kunnen beschermen in de uitoefening van haar staatkundige rechten, — dat de regeering nog niet bij machte is, te beletten dat zij last hebben van geweld bij de verkiezingen of gedwongen worden door den invloed van haar mannelijke bloedverwanten. Het is klaar, dat zelfs indien dit beweren een degelijker grond had dan naar onze meening het geval is, die grond telkens zou verminderen door den natuurlijken vooruitgang van elk jaar dat de maatschappij ouder wordt. Maar het is kwalijk in ernst vol te houden, dat het staatsgezag, dat in staat is, Hyde Park

tegenover de gansche arbeidersbevolking van Londen te bewaren voor het genoegen en de gezondheid van dames en kinderen uit de hoogere standen, niet bij machte is, de orde te handhaven bij de buitengewone gelegenheid van een verkiezing. En gesteld eens dat de gewapende macht, noch de politie, noch een groot aantal speciale constabels konden beletten, dat vrouwen bij die gelegenheid beleedigd wierden, dan zou het nog zeer gemakkelijk vallen, haar gelijk voorrecht te verleenen als de niet ter plaatse woonachtige leden van de universiteiten van Oxford en Cambridge en ook háár toe te staan, door brieven te stemmen.

De meening dat het bezit van het stemrecht vrouwen zou blootstellen aan onbehoorlijken dwang van de zijde van haar mannelijke nabestaanden is nog onhoudbaar, dan de theorie dat onze regeering niet krachtig genoeg is om eenige klasse van onderdanen te beschermen in de uitoefening van welke rechten zij ook geraden mocht achten hun te verleenen. De beweegredenen die mannen zouden kunnen nopen, invloed uit te oefenen op hun vrouwelijke bloedverwanten waar het geldt de beschikking over haar eigendommen, zijn oneindig krachtiger dan de beweegredenen die, zelfs in tijden van politieke agitatie, hen zou drijven om te trachten hun invloed op haar te doen gelden bij de uitoefening van haar stemrecht. Sedert eeuwen is de wet uitgegaan van het standpunt, dat vrouwen geestkracht genoeg bezitten om haar eigen geldelijke belangen te beschermen, en zij heeft het haar overgelaten om, in geval zij daarbij stuiten op geweld of onbehoorlijken invloed, gelijke middelen te baat te nemen, als waarvan de mannen zich bedienen. Het testament van een bejaarde dame wordt niet nietig verklaard om den mogelijken invloed, dien haar zoon kan hebben aangewend, om haar te bewegen het te zijnen gunste te maken, evenmin als het testament van een oud heer niet van kracht zou zijn wegens den invloed dien zijn dochter op hem kan hebben uitgeoefend. De wet weigert zeer terecht in aanmerking te nemen, of het waarschijnlijk is dat de mannen de vrouwen zullen beheerschen, of dat de vrouwen de mannen door vleijerij zullen overhalen, en in beide gevallen eischt zij duidelijke bewijzen alvorens in bijzondere gevallen daarnaar te handelen. Men kan van de wet die het te recht den vrouwen heeft

overgelaten voor zich zelve (en haar erfgenamen) te strijden tegen de begeerlijkheid van particulieren, tegenwoordig niet verlangen haar bij uitzondering te beschermen tegen het betrekkelijk zacht geweld van staatkundig enthousiasme. Geen parlaments-candidaat heeft ooit vuriger naar de eer der vertegenwoordiging verlangd, dan een spilziek neef wenscht dat zijn rijke tante haar aanzienlijk vermogen liever aan hem vermake dan aan haar geliefkoosden predikant; toch valt het ons niet in, de oude dame alle beheer over haar eigendom te ontnemen, ten einde haar te vrijwaren voor onbehoorlijken drang zoowel van den predikant als van den neef. En toch, hoe groot is niet het voordeel dat elk hunner kan verwachten van de zwakheid van een enkele vrouw, in vergelijking van de zege des parlaments-candidaats, zelfs al wierd elke eigendom bezittende vrouw in zijn district overgehaald of gedwongen op hem haar stem uit te brengen. Zoo wij zeiden dat het gevaar van onbehoorlijken invloed, waaraan de vrouwen zouden blootstaan die een stem uit te brengen hadden, van weinig beteekenis ware, omdat de vrouwen zich zelden aan de politiek gelegen laten liggen, dan zouden wij de strekking over het hoofd zien van den constitutioneelen eisch door de petitionnarissen gedaan. Het engelsch vertegenwoordigend stelsel zooals het is, goed of slecht, vertegenwoordigt niet personen maar eigendom. Door het hebben van eigendom genieten de vrouwen de rechten en rusten op haar de verplichtingen daaraan verbonden. Hebben zij zelve al geen belang bij de politiek, haar eigendom heeft dat wel. Armenwetten en jachtwetten, graanwetten en moutbelastingen, ontwerpen tot het verleenen van vergoeding bij onteigening ter zake van de runderpest, het bemannen van onze oorlogsvloot, en de verandering van Enfield- in achterlaadgeweren — dit alles zal den eigendom van engelsche vrouwen van min of meer belang voor het gansche land doen zijn. Op grond van de onderstelling dat eigendom vertegenwoordigd behoort te worden, wordt door de wet bepaald, dat zekere mate van eigendom recht geeft tot stemmen. Het is niet slechts het persoonlijk belang van den rijke dat een op den eigendom gegrond kiesrecht geacht wordt te beschermen; ware dit zoo dan moest de onbillijkheid die er

in gelegen zou zijn het stemrecht alleen aan den rijke toe te kennen, te zeer in het oog gevallen zijn, dan dat het zoo lang had kunnen blijven bestaan, of een zoo goed beschermer had kunnen vinden als de engelsche constitutie; de rijke toch is zich zelven noch der natie liever dan de arme; ook wordt het hem niet verleend uit hoofde hij geacht wordt door een of andere geheimzinnige beschikking der Voorzienigheid begiftigd te zijn met een huis van £ 10 met bijzondere geschiktheid om voor het welzijn van zichzelf en van anderen te zorgen. De wet gaat uit van de onderstelling, dat hij die in het bezit is van de goederen, ze op meer afdoende wijze kan beschermen dan elk ander. De afkeer onzer voorouders van het overgaan van gronden in de doode hand kwam ten deele uit deze meening voort. Men achtte het van algemeen belang, dat landerijen goed beheerd wierden, en het beste middel daartoe zag men in het beheer door een individu dat er persoonlijk belang bij had. Wij achten het aan geen twijfel onderhevig, of de wetgevers die de wetten op het stuk van goederen in de doode hand vaststelden, hadden, ingeval destijds zooveel eigendommen als tegenwoordig in handen van vrouwen waren geweest, of den vrouwen het eigendomsrecht ten eenenmale ontnomen, of haar in de gelegenheid gesteld, haar eigendommen in het parlement te beschermen, liever dan haar, gelijk nu, alle vertegenwoordiging te onthouden.

De vraag die ons waarschijnlijk nu gesteld zal worden door de lezers die ons tot dusver gevolgd zijn, is deze: — Gesteld aan het verlangen der petitionnarissen werd voldaan en het parlement breidde het stemrecht uit tot alle vrouwen die aan de vereischten beantwoordden, welk voordeel zou dit haar of het land in het algemeen aanbrengen? En, aan den anderen kant, welke nadeelen zijn er van te wachten? Beschouwt men de zaak van het gezichtspunt, waarin zij door de petitie gebracht wordt, zoo zijn beide vragen alleszins billijk; het is juist in ons oog een van de verdiensten van dit standpunt, dat het ons zoo rechtstreeks en zoo logiesch leidt tot de overweging van die inderdaad praktische vragen, en ons in staat stelt, alle overwegingen van abstract recht, van gewoonte of opportuniteit ter zijde te laten, wier bespreking gewis even moeilijk zou zijn

als zij gewoonlijk tot niets leidt. Erkennen wij toch met de petitionnarissen, dat de uitsluiting van de vrouwen van het kiesrecht een anomalie is, dan kunnen we wel de rechtskwestie gewonnen geven, maar behoeven nog geenszins toe te geven op het punt van opportuniteit. Wij kunnen erkennen dat haar uitsluiting iets exceptionneels is, het gevolg van exceptionneele wetten, die een onbillijk onderscheid in het leven hebben geroepen, dat alleen haar treft; en toch kunnen wij zoodanig onderscheid en zoodanige uitzondering wenschelijk achten. Maar wij moeten daarvoor dan redenen kunnen aanvoeren. Wat naar ons voorkomt de petitie in het licht gesteld heeft is, dat niemand die genoeg neemt met de beginselen, waarop de britsche constitutie en de engelsche maatschappij steunen, het onthouden van staatkundige rechten aan de vrouw kan beschouwen als iets dat van zelf spreekt. Integendeel moet hij het beschouwen als het gevolg van ongelijkmatigheid van wetgeving, die alleen rechtvaardiging kan vinden in dringende noodzakelijkheid of in haar in het oog springende voordeelen.

Men ontmoet echter helaas zelden menschen, genegen om de zaak op zoo eenvoudige en praktische wijze te beschouwen. Maar al te dikwijls zullen juist zij die er het meest tegen zouden zijn in een discussie over het kiesrecht theorieën over de abstracte rechten van den mensch te mengen, afdwalen tot onbestemde algemeenheden over den aard der vrouw en zich verbeelden, dat algemeene axiomata van die soort van toepassing kunnen wezen op den rechtstoestand van bijzondere klassen van engelsche vrouwen in de negentiende eeuw. Wij willen geenszins ontkennen, dat niet alleen aan elke theorie, maar ook aan alle praktijk algemeene beginselen ten grondslag moeten liggen. Wij geven gaarne toe, dat de meeste menschen de abstracte theorie van de natuurlijke gelijkheid der menschen aannemen of verwerpen, even als ze hun oordeel uiten over poëzy of proza, en op gelijke wijze hebben de meeste menschen hun theorie omtrent den bijzonderen aanleg der vrouw. De theorie echter, dat "alle vrouwen voor het familieleven bestemd zijn" is bijna evenzeer van toepassing bij de praktische regeling van het kiesrecht hier te lande, als de eenigermate equivalente theorie "dat alle

menschen vrij en gelijk geboren zijn." Wij kunnen beide beweringen aannemen of beiden bestrijden, zonder daardoor een stap verder te komen in de kwestie aan de orde; want zij hebben er inderdaad niets meê te maken tenzij men de gansche engelsche wetgeving en maatschappij omverwerpe en op een nieuwen grondslag herbouwe. Of alle vrouwen voor het familieleven bestemd zijn al dan niet, het is een feit, dat niet alle engelsche vrouwen in dat leven verkeerden; of de vrouwen al dan niet van nature voor iets anders geschikt zijn dan om huisvrouwen en moeders te wezen, het is een feit dat vele engelsche vrouwen iets anders zijn; of de wet al dan niet de vrouwen als iets anders behoort te erkennen, de engelsche wet erkent haar als zoodanig. Het huwelijk moge al of niet het eenig goed, het eenig ideaal bestaan zijn voor alle vrouwen de engelsche wet heeft reeds sedert lang geweigerd de vrouwen tot den gehuwden staat te drijven als schapen naar een schaapskooi, door elk hek voor haar af te sluiten behalve dat waardoor men wil dat zij gaan zullen. En al moesten ook alle ongehuwde vrouwen als afgedwaalde schapen beschouwd worden, toch hebben, gelijk wij reeds zagen, wet en gewoonte hier te lande haar tal van rechten en privilegiën toegekend; en het beweren dat zulke individus zelfs geen recht van bestaan hebben is geen antwoord op de vraag, of de rechten die zij reeds bezitten niet in het wezen der zaak nog één recht meer omvatten.

Wij meenen daarom, dat afgetrokken begrippen over de roeping der vrouw redelijkerwijze niet kunnen worden aangevoerd ten betooge dat het onder ons tegenwoordig stelsel dringend noodig is, dat de vrouwen van het kiesrecht verstoken blijven. Wij meenen verder dat op de vraag "welk voordeel zou het in hebben het haar te verleenen?" het antwoord hoogst eenvoudig is. Welk voordeel sluit de britsche constitutie in? Is deze een voordeel, dan moet het ook voordeelig zijn haar uit te voeren. De voortduring van een uitsluiting die haar oorsprong had in sedert lang verdwenen omstandigheden moet hun die zij treft evenzeer nadeel berokkenen als hun landgenooten berokkend zou zijn, wanneer de britsche constitutie niet het aanzijn verkregen hadde. Indien het een voordeel is zijn eigendom te kunnen beschermen door het vermogen van te stemmen bij de verkiezing van parlements-

leden, moet het bezit van dat voordeel allen baten, die onder een parlementair bestuur leven en eigendommen hebben. Het voordeel dat de vrouwen zelve er aan zouden ontleenen kan inderdaad aan geen twijfel onderhevig zijn, tenzij men de voordeelen van het parlementair bestuur en van de vertegenwoordiging van den eigendom in twijfel trekke; en in dat geval moet men de voordeelen van het engelsch regeeringsstelsel over het geheel in twijfel trekken.

Indien wij, ons tot een strikt constitutioneel gezichtspunt blijvende bepalen, vragen, welk voordeel het land in het algemeen zou ontleenen aan de staatkundige vertegenwoordiging van vrouwen die eigendommen hebben, zou, naar wij reeds aangaven, het antwoord even duidelijk zijn. Is de vertegenwoordiging van hen die bij eigendom belang hebben, voor de natie een voordeel, in zoover zij strekt tot herinnering en bevordering van alle eigendomsbelangen, tot vermeerdering van den nationalen rijkdom, en tot het in gunstigen toestand aan onze nakomelingen overdragen van den nationalen eigendom, dan moet ook de onthouding van het kiesrecht aan een of andere klasse van eigenaren een nadeel zijn, geëvenredigd aan hun aantal, en het hun verleen van dat recht een daaraan evenredig voordeel. Welke ook de oorzaken er van zijn, het lijdt geen twijfel, of de klasse van op zich zelve staande vrouwen neemt hier te lande steeds toe, en haar toelating tot het stemrecht wordt dus, door den natuurlijken loop van zaken, een kwestie van toenemend praktisch gewicht.

Nu wij genaderd zijn tot de vraag, welk nadeel haar toelating teweeg kan brengen, zijn wij in verlegenheid om eenig antwoord te vinden, tenzij wij de grenzen overschrijden die wij ons gesteld hebben en van het constitutioneel gezichtspunt afwijken. Van revolutionnair geweld kan bij haar geen sprake zijn, en haar aantal is niet zóó groot, dat het vrees kan doen ontstaan voor verstoring van het evenwicht der staatsmachten, een vrees bij sommigen opgewekt door de eischen der arbeidende klassen. Waarschijnlijk zou elke stand der maatschappij vrouwelijke stemgerechtigden opleveren, waaronder van bijna alle godsdienstige gezindten en staatkundige partijen, zoodat de belangen

van geen enkele klasse, partij of godsdienstige gezindte iets van haar zouden hebben te duchten. Het is moeilijk een geval te bedenken waarin de beginselen der constitutie met minder schijn zelfs van gevaar konden worden toegepast.

Zouden wellicht, zoo niet de staat of eenig lichaam in den staat, bijzondere belangen er door kunnen lijden? Wij moeten bekennen niet te vatten, hoe men dit zou kunnen volhouden. Gaan wij de bijzondere belangen der menschen na, dan zien wij dat zij niets te maken hebben met de politieke handelingen van op zich zelve staande vrouwen. Dit zou het geval kunnen zijn met de politieke belangen, maar wij hebben zoo even gezien, dat daarvoor niet te vreezen is. Zegt men dat het stemrecht de vrouwen onafhankelijker kan maken dan men meent dat zij behooren te zijn, dan moeten wij er wederom op wijzen, dat de engelsche wetten reeds hebben verordend, dat vrouwen onafhankelijk kunnen zijn, en dat een vrouw die algeheel meesteres is over haar leven, persoon en bezittingen, door het nu en dan uitbrengen van een stem ter verkiezing van een parlamentslid niet onafhankelijker van de mannen zal worden. Er zijn die meenen dat men, door een vrouw, welke ook, de macht te geven haar belangen in staatkundig opzicht zelve te beschermen, dat edelmoedige, onbaatzuchtige en romantische zou opheffen wat in het vrouwelijk karakter zoo bekoorlijk is, wat wij werkelijk allen gaarne in anderen zien en wat de meesten onzer ook gaarne in ons zelve aankweeken, zoo lang het ons niet te weêrloos blootstelt aan de baatzucht der eigenbelangzoekers. Daartegen evenwel is met nog te meer grond aan te voeren wat wij zeiden omtrent de wettelijke bevoegdheid der vrouwen om haar eigen geldelijke belangen te verdedigen. Zoo toch de verantwoordelijkheid voor al haar bijzondere geldelijke aangelegenheden ongehuwde vrouwen en weduwen haar vrouwelijk karakter niet doet verliezen en haar niet ruw, wereldsch, schraapzuchtig, gierig en baatzuchtig maakt, is het niet waarschijnlijk, dat de toevoeging van het stemrecht, waardoor zij een zeer geringen invloed op de openbare zaken bekomen, een zoo buitengewone werking zal uitoefenen op de zachtzinnigste en binnelijken helft van het menschdom. Verre van dien, daar wij

dagelijks ontwaren, dat op alle inteekenlijsten voor liefdadige en menschlievende werken tal van damesnamen voorkomen, een bewijs hoezeer zij genegen zijn van haar bezittingen een goed en edel gebruik te maken, kunnen wij redelijkerwijze verwachten, dat de geringe rechtstreeksche invloed op de politiek, dien het stemrecht haar schenken zou, waarschijnlijk hoofdzakelijk zou worden aangewend ten behoeve van hetgeen men philanthropische wetgeving zou kunnen noemen. In ieder geval levert de politiek een ruimer veld voor verheven en edelmoedige neigingen op, dan partikuliere geldelijke aangelegenheden doen. Dames die gewoon zijn aan het bestuur van een huishouding en het beheer van haar gezin, zullen kwalijk van meening zijn, dat de politieke aangelegenheden onbeduidend zijn of berekend om haar sympathieën te beperken. Indien wij al van oordeel zijn, dat vrouwen zich in het bijzonder moeten wijden aan het schoone en goede, de politiek biedt daartoe in ruime mate de gelegenheid aan. Zoo de dames slechts de scholen, de werkhuizen, de openbare gebouwen, de parken, de tuinen en de kunstgalerijen onder haar bijzondere hoede namen en eenige leden naar het parlement trachtten af te vaardigen, die met vrucht in het belang van die zaken werkzaam konden zijn, zou het land reden hebben om zich over haar medewerking te verheugen, zonder dat het vrouwelijke in haar karakter in het minst door haar taak zou lijden.

De tijd is indedaad voorbij, dat wij ons door vrees zouden moeten laten weêrhouden, in Engeland de vrouwen deel te laten nemen aan het leven der mannen. Wij kunnen onze vrouwen niet in harems opsluiten om zich daar te wijden aan de ontwikkeling van haar schoonheid en het grootbrengen van haar kinderen. De meesten onzer hebben sedert lang erkend dat een volmaakte vrouw is

"Not too bright and good,
"For human nature's daily food."

De vrees dat het karakter eener vrouw door de politiek bedorven of verhard zou kunnen worden, zou het hart treffen van onze westersche en christelijke beschaving, die haar vooruitgang

voor een groot deel daaraan te danken heeft, dat zij op de vrouwen een groot deel van de alledaagsche praktische zorgen en plichten deed rusten, waarvan het menschelijk leven, het huiselijke zoowel als het staatkundige, vol is. De schranderheid, de zucht naar weelde, de goede smaak en de huishoudelijke eigenschappen der vrouw hebben veel bijgedragen tot de gemakken der hedendaagsche beschaving. Een nuttig gevolg van de toepassing der vrouwelijke krachten op het staatkundig leven, zou waarschijnlijk zijn een spoediger en meer afdoende invoering van die geriefelijkheden in gevangenissen, scholen, kazernen en werkhuizen. Het is inderdaad opmerkelijk hoevele onderwerpen die in de hedendaagsche politiek het meest de aandacht trekken van dien quasi-huishoudelijken aard zijn, en welke strekking men er in bespeurt dat zij dit nog in grooter mate zullen worden. De huisvesting van den arbeidenden stand, de opvoeding, de wetten regelende den arbeid van vrouwen en kinderen in de fabrieken, de gezondheidswetten, de watertoevoer, de waterafvoer, (eigenlijk allemaal onderwerpen van gemeentelijke wetgeving) de armenwetten en de armverzorging, de gasthuizen en armscholen, enz. — dit alles zijn zaken alreeds bij algemeene toestemming in het bij uitstek vrouwelijk gebied van liefdebetoon begrepen. Indien het stemrecht een grooter aantal vrouwen er toe mocht brengen, zich de grieven en het welzijn van nog andere dan haar eigen kringen aan te trekken, zou het gewis geen verderfelijken invloed op haar karakter hebben uitgeoefend.

(*Westminster Review.*)

WINCKELMANN.

In Goethes fragmenten van kunstkritiek vindt men eenige hoogst belangrijke bladzijden over Winckelmann. Hij spreekt daarin van den leermeester, die hem zijn loopbaan mogelijk gemaakt, maar dien hij nooit gezien heeft, als van een volledige, kalme, abstracte type van ontwikkeling, alreeds teruggetrokken in het rijk der idealen, maar toch leven en kleur ontleenend aan de incidenten van een hartstochtelijk verstandsleven. Hij stelt hem op gelijke lijn met zekere kunstwerken, die een onuitputtelijke bron van inspiratie zijn, en, waaraan de kritiek steeds frissche denkebeelden kan ontleenen. Ook Hegel heeft in zijn Lezingen over de wijsbegeerte der kunst, waar hij de werken zijner voorgangers beoordeelt, een merkwaardig oordeel over Winckelmanns geschriften uitgesproken. "Winckelmann," zegt hij, "ontleende aan de aanschouwing van de volkomen werken der oudheid een soort van inspiratie, waardoor hij een nieuwen zin voor de studie der kunst opendeekte. Hij moet beschouwd worden als iemand, die op het gebied der kunst een nieuw orgaan van den menschelijken geest heeft weten aan het licht te brengen." Dat hij een nieuwen zin opendeekte, dat hij een nieuw orgaan aan het licht bracht, is het hoogste dat van eenigen kritischen arbeid gezegd kan worden. Het is daarom van belang, te weten welk soort van man het was, die zulk een nieuw orgaan opendeekte, onder welke omstandigheden dit geschiedde.

Johann Joachim Winckelmann werd in 1717 te Stendal in Brandenburg geboren. Hij was de zoon van een arm koopman

en had in zijn jeugd een zwaren strijd te strijden, waarvan de herinnering hem steeds zwaarmoedig maakte. In 1763 in algeheele vrijheid van geest den blik latende weiden over zijn zoo vurig gewenscht verblijf te Rome, schreef hij: "Men wordt hier verwend; maar God was mij dit verschuldigd, in mijn jeugd heb ik te veel geleden." Bestemd als hij was om de toovermacht van den helleenschen geest te doen gelden en te vertolken, moest zijn leertijd in de mufte intellectueele wereld van Duitschland in de eerste helft der achttiende eeuw hem hard vallen. Toen hij dan ook die wereld verliet voor het heerlijk licht der oudheid, gevoelde hij als het ware een fysieke opgeruimdheid. Als kind vinden we hem in een sombere duitsche school, hongerig zijn geestesvoedsel zoekende in een paar boeken zonder leven en kleur. De rector dier school werd blind; Winckelmann werd zijn famulus. De oude man wilde dat hij de godgeleerdheid zou bestudeeren. Winckelmann echter, nu meester in 's rectors bibliotheek, maakt liever van nabij kennis met de grieksche classici. Hij wordt een vurig aanbiddend van Herodotus en Homerus en hun welluidend grieksch. Geheele nachten worden in koortsachtige spanning hun gewijd; er komen droomen over hem van een eigen Odyssea. *"Il se sentit attiré vers le midi avec ardeur,"* zegt de Stael van hem; *"on retrouve encore souvent dans les imaginations allemandes quelques traces de cet amour du soleil, de cette fatigue du Nord, qui entraîna les peuples septentrionaux dans les contrées méridionales. Un beau ciel fait naître des sentiments semblables à l'amour de la patrie."*

Voor de meesten onzer blijft de oudheid, ondanks haar krachtige omtrekken en haar uitnemende autophotographie, na al onze stappen om tot haar te komen slechts flauw zichtbaar en verwijderd. Hem echter, die zeer beperkt was, uitgenomen wat betreft het ideale, en die voor zijn vergeten armoede een huis bouwde, niet door handenarbeid op te richten, werd zij weldra zichtbaar en veel duidelijker dan de tegenwoordige wereld. In de fantastische reisplannen, waarvan hij het hoofd steeds vol had, als naar Egypte en naar Frankrijk, schijnt steeds veeleer een innig verlangen te liggen om iets verlorens terug te vinden, dan de wensch om iets nieuws te ontdekken. Goethe heeft ons

verhaald hoe hij in zijn begeerte naar de oudheid zijn belangstelling zelfs uitstreckte tot de onbeduidende overblijfselen in de omstreken van Straatsburg. Zoo vinden wij ook melding gemaakt van oudheidkundige uitstapjes door Winckelmann als knaap gedaan te midden van de leelijke brandenburgsche zandheuvcls. Met genoegen zou Goethe die overeenkomst met Winckelmann hebben opgemerkt.

Op een-en-twintigjarigen leeftijd komt hij te Halle, om, gelijk zijn vrienden wenschen, in de godgeleerdheid te studeeren; in plaats daarvan legt hij zich met geestdrift toe op het vertolken van Herodotus. Van de grieksche letterkunde werd aan de duitsche scholen en universiteiten niet veel werk gemaakt en er waren te Halle geen professoren die aan zijn dringende intellectneele behoeften konden voldoen. Van het professoraal onderricht door hem genoten, spreekt hij steeds met minachting, en hij beweert van het begin tot het eind zijn eigen onderwijzer geweest te zijn. Zijn professoren ontwaarden niet dat zij in hem met een nieuwe bron van ontwikkeling te doen hadden. "*Homo vagus et inconstans*" noemt in zijn wijsneuzigheid een hunner den toekomstigen pelgrim naar Rome. Dat het professoraal onderricht een Schiller slechts ergerde, kan niemand verwonderen, want Schiller en anderen van zijn soort zijn oorspronkelijk avonturiers des geestes. Maar dat Winckelmann, de aanhanger van de ernstigste intellectueele traditie, zoo hoogst onvoldaan is over de professorale bewaarders der geleerdheid, is iets dat ons alleszins mag verbazen.

In 1743 werd hij conrector van een school te Seehausen. Dit was de vervelendste tijd zijns levens. Niettegenstaande hij zeer goed met kinderen kon omgaan, wat schijnt te getuigen voor iets eenvoudigs en oorspronkelijks in zijn karakter, vond hij toch het doceeren zeer vervelend. Terwijl hij nog in dezen werkkring is schrijft hij, dat hij steeds een innige begeerte gevoelt om tot de kennis van het schoone te geraken; "*sehnlich wünschte zur Kenntniss des Schönen zu gelangen.*" Hij moest, ten einde tijd te vinden om te lezen, zijn nachten zoo zeer bekorten, dat hij slechts vier uren sliep. Des Zondags las hij onder 's rector's preeken Homerus. Hier deed Winckelmann een schrede

voorwaarts op den weg tot zijn vorming. Hij verneederde zijn intellectueele kracht door zich van alle mindere belangen los te maken. Hij liet de wiskunde en het recht, waarin hij reeds veel gestudeerd had, varen en wijdde zich uitsluitend aan de geschiedenis der kunsten. Niets zou zich in dit opzicht aan hem voordoen dat hij niet met zijn innig enthousiasme zocht te doorgronden. Omstreeks dezen tijd oefende Voltaire een betooverenden invloed op hem uit. Voltaire behoort tot die luchtiger, kunstmatiger klassische traditie, die eenmaal in Winckelmann vervangen zou worden door den helderen toon van de echte oudheid. Het pleit echter voor het gezag van gaven als die van Voltaire, dat zij zelfs hen aantrekken en innemen die geboren zijn om ze te vervangen. De indruk door Voltaire op Winckelmann gemaakt werd nooit uitgewischt en boezemde hem voor de fransche litteratuur een achting in, die een contrast vormt met zijn minachting voor de letterkundige voortbrengselen van Duitschland. De deutsche letterkunde telt Winckelmann onder de eersten, die bijdroegen om haar te hervormen, om haar dien verheven vlucht te geven, als Goethe gedaan heeft. Maar Duitschland leverde destijds niets op dat hem een *Iphigenia* en de vorming van een degelijke klassische traditie in de deutsche letterkunde kon doen verwachten.

Onder dezen zuiver litterarischen invloed protesteert Winckelmann tegen Christian Wolff en de filosofen. Waar Goethe van dit protest gewaagt, maakt hij melding van zijn eigen verplichting aan Immanuel Kant. Kants invloed op Goethes vorming, waaraan hij, naar hij zegt, niet zonder nadeel had kunnen weêrstand bieden, bestond in een strenge beperking tot het concrete. Hij voegt er echter bij, dat in geboren oudheidbeoefenaars als Winckelmann, het voortdurend verkeer met de oudheid en haar eeuwig voortlevende omtrekken, evenzeer die beperking verzekert als een kritische wijsbegeerte. Plato echter, zoo dikwijls om zijn litterarische verdiensten gespaard, deelt niet in de veroordeeling van de wijsgeeren door Winckelmann uitgesproken. De nieuweren ontmoeten Plato meestal aan die zijde welke langs Plato heen schijnt te voeren, naar een wereld niet meer heidensch en gegrond op het begrip van een geestelijk leven. Het element ech-

ter van verwantschap met Winckelmann, dat men in hem ontwaart, is louter grieksch en vreemd aan de christelijke wereld, het is dat hetwelk vertegenwoordigd wordt door die groep uitstekende jongelingen in de Lysis, geheel onbesmet door eenige krankheid des geestes, en die het einddoel van alle streven vinden in de aanschouwing van de menschelijke gedaante, de voortdurende drukte en beweging van een aangenaam menschelijk leven.

Deze belangstelling in Platos geschriften kon niet missen zijn begeerte om de oorden der classiesche traditie te bezoeken, aan te wakkeren. "Het is ongelukkig," schrijft hij, "dat ik niet in gegoede omstandigheden geboren ben, zoodat ik meer beschaving had kunnen opdoen en gelegenheid had gehad mijn aanleg te volgen en mijzelf te vormen." Waarschijnlijk was het plan om Rome te bezoeken reeds gemaakt, en bereidde hij zich in stilte tot de uitvoering voor. Graaf Bunau, de schrijver van een geschiedkundig werk dat destijds eenigen naam had, had te Nöthenitz nabij Dresden een kostbare boekverzameling aangelegd, die nu deel uitmaakt van de bibliotheek te Dresden. In 1748 schreef Winckelmann hem in gebrekkig fransch. "Hij was" schreef hij, "aangemoedigd door Bunaus welwillendheid voor behoeftige letterkundigen." Hij verlangt slechts zich aan de studie te wijden, en heeft zich nooit laten verlokken door gunstige vooruitzichten in de kerk. Hij zinspeelt op zijn onwisse positie "in een metaphysischen tijd, waarin de humaniora met voeten getreden worden. "Er wordt tegenwoordig," vervolgt hij, "weinig waarde gehecht aan de grieksche letterkunde, waaraan ik mij heb gewijd zoover ik er in kon doordringen, nu goede boeken zoo zeldzaam en zoo kostbaar zijn." Ten slotte verzoekt hij een betrekking in een of ander hoekje van Bunaus bibliotheek. "Misschien zal ik, op een of andere wijs uit mijn onbekendheid gebracht, zoodat ik de middelen kan vinden om mij in de hoofdstad te onderhouden, te eeniger tijd van meer nut voor de wereld worden."

Kort daarop vinden wij Winckelmann in de boekerij te Nöthenitz, vanwaar hij vele bezoeken brengt aan de verzameling van oudheden te Dresden. Hij kwam in kennis met onderscheiden

kunstenaars, vooral met Oeser, Goethes toekomstigen vriend en meester, die, aan hooge geestbeschaving praktische meesterschap over de kunst parend, alleszins geschikt was om tot Winckelmanns vorming bij te dragen. Een nieuwe weg om in het grieksch leven door te dringen opende zich nu voor hem. Tot dusver had hij slechts verkeerd met de woorden der grieksche poëzy, hij was er door opgewekt en vermoedde dat onder die woorden een geheel hartstochtelijk leven schuilde. Eensklaps komt hij in aanraking met dat leven, dat zich nog met warmte in de overblijfselen der plastische kunst uitspreekt. In onze beschaving, vervuld van den classischen geest, kunnen wij ons bezwaarlijk voorstellen, hoe innig het menschelijk gemoed werd aangedaan, toen tijdens de Renaissance, te midden van een koele wereld, het bedolven vuur der oude kunst uit den grond oprees. Winckelmann geeft ons hier het gevoel terug van den eersten tijd der Renaissance. Plotseling gevoelt de verbeelding zich ontboeid. Het is alsof zij zegt: gemakkelijk en duidelijk is dat leven der zinnen en van het verstand, als wij het maar eenmaal vatten! Daar is het vrijer leven, zoo lang door ons gezocht, terwijl het al dien tijd zoo nabij ons was. Wat hebben wij gedwaald en wat al omwegen gemaakt in onze pogingen om het door mystieke vervoering en godsdienstige mijmering te genaken; hoe weinig hebben die pogingen ons de vrijheid nader gebracht! Hermione schrijdt van haar steenen voetstuk en de verloren vormen des levens doen zich zelven recht wedervaren. Er is een bewijs van Winckelmanns neiging om van de abstracte theorie te ontsnappen naar de intuïtie, naar de waarneming door gezicht en gevoel. Lessing heeft in zijn *Laocoon* theorieën geopperd over de betrekking der poëzy tot de plastische kunst, en Hegel weet ons theoretische redenen te geven, waarom niet de poëzy maar de beeldhouwkunst de oprechtste en nauwkeurigste uiting van het grieksch ideaal moet zijn. Door een gelukkige, stoute greep lost Winckelmann de kwestie in het concrete op. Het is wat Goethe noemt zijn *Gewahrwerden der Griechischen Kunst*, zijn vinden van de grieksche kunst.

Onder den woeligen rijkdom van Goethes vorming kan men steeds Winckelmanns invloed onderscheiden, als den krachtigen,

regelenden benedenstroom van een helder antiek motief. "Men leert niets van hem," zegt hij tot Eckermann, "maar men wordt iets." Vragen wij wat het geheim was van dien invloed, Goethe zelf zal het ons zeggen: veerkracht, volheid, intellectueele volkomenheid. En toch schijnen deze uitdrukkingen, al passen ze zoo goed bij Goethe met zijn universeele vorming, te nauwnood Winckelmanns beperkten en exclusieven invloed te omschrijven. Winckelmanns volmaaktheid is ongetwijfeld een beperkte; het koortsachtig koesteren van het eenig motief zijns levens is een contrast van Goethes veelzijdige energie. Maar wat op Goethe invloed uitoefende, wat hem tot leering strekte en tot zijn vorming medewerkte, was de rechtschapenheid, het getrouw blijven aan haar type, in de kracht die deze eigen was. De ontwikkeling van die kracht was Winckelmanns eenig streven en werd door niets in hem belemmerd. Andere belangen, zoo van godsdienstigen als van zedelijken en staatkundigen aard, die mindere talenten en motieven, die in de meeste menschen eigenlijk het onkruid uitmaken dat hun levenskracht uitput, rukte hij uit en wierp hij ver van zich. Het aanhoudend smachten van zijn jeugd is geenszins een onbestemd romantiesch streven; hij weet wat hij zoekt, wat hij wil. Binnen de streng getrokken grenzen van die wenschen brandt zijn enthousiasme als lava. "Gij weet," zegt Lavater, van Winckelmanns physionomie sprekende, dat ik geenszins van oordeel ben, dat vuur en onverschilligheid in één karakter onvereinigbaar zijn. Was er ooit een treffend voorbeeld van die vereeniging, zoo is het in het gelaat dat we vóór ons zien. "Een armoedige kindsheid," zegt Goethe, "ontoereikend onderricht in zijn jeugd, verbrokkelde en verstrooide studiën in zijn jongelingsjaren, de druk van een onderwijzers betrekking! Hij was dertig jaar oud zonder dat de fortuin hem ooit gunstig geweest was, maar zoodra hij slechts tot een voor hem voldoende mate van vrijheid gekomen was, zien wij hem geheel en compleet in den antieken zin."

Maar zijn haar wordt grijs en nog heeft hij het zuiden niet bezocht. Het saksische hof was roomsch geworden. Om te Dresden in gunst te komen moest men op goeden voet staan met de

roomsche geestelijkheid. Waarschijnlijk was het denkbeeld van tot de roomsche godsdienst over te gaan Winckelmann niet nieuw. Eenmaal was het plan in hem opgekomen van klooster tot klooster al bedelend naar Rome te gaan, onder voorwendsel dat hij roomsch wilde worden. Onder hen die in 1751 Nöthenitz bezochten, behoorde de pauselijke nuntius Archinto, die het denkbeeld opperde, dat Rome de juiste plaats was voor de ontwikkeling van Winckelmanns begaafdheden, en hem hoop gaf op een betrekking in de pauselijke bibliotheek. Kardinaal Passionei, ingenomen met Winckelmanns fraai grieksch schrift, was bereid de rol van Maecenas op zich te nemen, op voorwaarde dat de geloofsverandering plaats vond. Winckelman nam genoegen met de omkooping en bezocht den nuntius te Dresden. Nog onrustig bij het woord belijdenis en niet zonder strijd, ging hij den 11den Juli 1754 tot de roomsche kerk over.

Goethe beweert te zijner verontschuldiging stontweg, dat Winckelmann een heiden was en dat de bakens van het christendom voor hem alle beteekenis misten. Het is duidelijk, dat hij niet voorhad door zijn vermomming iemand te bedriegen; gedurende zijn verblijf te Rome, geeft hij nu en dan blijk van vrees voor de inquisitie; het is bekend dat hij te Rome kwam, de werken van Voltaire met zich brengende; zijn grootste verlegenheid schijnt geweest te zijn, wat Bunau wel van hem dacht. Aan den anderen kant kan de roomsche godsdienst op hem den indruk gemaakt hebben van iets grootsch, voorvaderlijks, heidensch. Terwijl hij het stof van het protestantisme zich van de voeten schudde — het protestantisme was hem slechts een van de *ennuis* van zijn jeugd geweest — kan ook wel dit bij hem gewogen hebben, dat terwijl Rome zich met de Renaissance verzoend had, het protestantsch beginsel in de kunst Duitschland van de hoogste traditie van het schoone had afgesneden. Toch moet voor dat kristalhelder karakter, met zijn innigen eenvoud, het verlies van algeheele oprechtheid een wezenlijk verlies geweest zijn. Goethe begrijpt dat Winckelmann dit offer gebracht heeft. Hij spreekt van de twijfelachtige begoocheling der afvalligheid, als van den betooverenden indruk, dien een gescheiden vrouw op ons maakt, of ook als van "Wildbret mit einer kleinen

Andeutung von Fäulniss". Voor de rechtbank der hoogste kritiek is Winckelmann voorzeker meer dan vrijgesproken. Het onoprechte van zijn godsdienstige belijdenis was slechts één incident van een ontwikkeling, waarin evenzeer het moreel instinct als het godsdienstig en staatkundig, in het artistieke opging. Maar juist door de wanhopige trouw aan dat artistiek belang, werd Winckelmann dan ook bewaard voor die middelmatigheid, die door geenerlei grenzen heenbreekt, steeds in een doodsche routine zich beweegt, en haar eenige kans in het leven van geest en verstand misloopt. Er zijn voorbeelden van vorming, door allerlei hooge motieven ontwikkeld, en toch in alle opzichten krachtig: en het doel van onze vorming moet wezen, niet alleen tot een zoo krachtig, maar ook tot een zoo volledig mogelijk leven te geraken. Maar dat hooger leven is dikwijls slechts mogelijk, doordien men datgeen uitkiest waarin iemands motief oorspronkelijk en krachtig is, en deze keus brengt mede het opgeven van een kroon, anderen voorbehouden. Wat is beter, een nieuwen zin open te dekken, een nieuw orgaan voor 's menschen geest in te wijden, dan wel velerlei typen van volmaaktheid te ontwikkelen en daarbij steeds buiten het bereik van haar hervormend vermogen te blijven? Savonarola is één type van succes, Winckelmann een andere. De kritiek mag geen van beiden verwerpen, want beiden blijven zichzelf getrouw. Winckelmann zelf verklaart het doel zijns levens, waar hij zegt: "Mijn hoogste belooning zal het zijn, als het nageslacht erkent, dat ik waardiglijk geschreven heb."

Hij bleef eenigen tijd te Dresden, waar onder den titel: "Gedachten over de navolging van grieksche kunstwerken in schilder- en beeldhouwkunst," zijn eerste boek verscheen, geïllustreerd door Oeser. Ondanks de duisterheden waarvan het overvloedige en die Goethe wel verlegen deden staan, maar hem geen aanstoot gaven, toen hij zich het eerst aan de kunst-kritiek wijdde, kwam het doel, een beroep van het kunstmatig classicisme van dien tijd op de studie der oudheid, duidelijk uit. Aan het werk viel een goed onthaal ten deel, en door bemiddeling van 's konings biechtvader kreeg de schrijver een jaarwedde. In September 1755 ging hij in gezelschap van een jong jezuït

naar Rome. Hij werd daar voorgesteld aan een schilder van naam, Raphael Mengs, in wiens nabijheid in de kunstenaarswijk hij zich vestigde, op een punt, vanwaar hij heinde en ver de eeuwige stad kon overzien." In het eerst was hij verlegen bij de gedachte, dat hij een vreemdeling was in de plaats die voor hem geboortegrond moest zijn. "Helaas," roept hij in het fransch, de taal waarvan hij zich dikwijls bedient tot uiting van krachtige gewaarwordingen, "ik ben een van diegenen, welke de Grieken ὀφειλάδεις. Ik ben te laat in de wereld en in Italië gekomen." Dertig jaren later bezocht ook Goethe Italië, na er innig naar verlangd en zijn geest er ter dege toe voorbereid te hebben. In zijn jongelingschap, juist toen ook hij de grieksche kunst *vond*, had de mare van dat verheven kunstleven van Winckelmann grooten indruk op hem gemaakt. Te Rome, waar hij een jaar lang naar het antieke teekent, ter voorbereiding van zijn Iphigenia, ondervindt hij steeds den prikkel van de herinnering aan Winckelmann. Winckelmann's leven te Rome was eenvoudig, voorvaderlijk grieksch. Zijn zwak gestel was oorzaak, dat hij zich slechts met brood en wijn voedde. Door velen als renegaat veroordeeld, had hij geen verlangen naar eereposten, maar begeerde hij slechts zijn verdienste erkend en zijn bestaan verzekerd te zien. Hij was eenvoudig, zonder schriel te zijn; hij wenschte arm noch rijk te wezen.

Winckelmann's eerste jaren te Rome vertoonen alle elementen van een hoogstbelangrijken intellectueelen toestand. Het rameijen van het verstand tegen de traliën die het insloten, de vreemde traditiën, de nog barbaarsche litteratuur van Duitschland, dat alles is ver weg; vóór zich ziet hij zijner waardige ontwikkelingstoestanden, den gewijden grond zelf, de eerste teekenen van het dagen der nieuwe deutsche letterkunde, met haar ruimen horizon, haar grenzenlooze intellectuële beloften. Dante wordt bij zijn vertrek uit den *Inferno* door een innig en vroolijk gevoel van licht bestraald, waardoor zijn overgang tot den *Purgatorio* buitengemeen treffend wordt. Het hellenisme dat bij uitstek intellectueel licht is — de moderne beschaving moge meer kleur hebben; de geest der middeleeuwen meer warmte en diepte, maar het hellenisme munt uit in licht — is steeds met het best

gevolg gehanteerd, door hen die er in gesloopen zijn uit een intellectnëele wereld, waarin de sombere elementen de overhand hebben. Dat was zoo ook in den tijd der Renaissance. De eindelijk opgeheven druk zette aan Winckelmann's natuurlijke verwantschap met den helleenschen geest kracht en gloed bij. "Men heeft," zegt de Stael, "vóór hem geleerden gekend, die men als boeken had kunnen raadplegen, maar geen hunner is, als ik het zoo zeggen mag, heiden geworden, ten einde in de oudheid te kunnen doordringen." *On exécute mal ce qu'on n'a pas conçu soi même*¹ — woorden hij een zoo plechtige gelegenheid gesproken, blijven waar met betrekking tot elk echt enthousiasme. Enthousiasme. — Dit, in den ruimen, platonischen zin van de *Phaedrus*, was het geheim van zijn zienersmacht over de helleensche wereld. Dit enthousiasme, grootendeels afhankelijk van lichaamsgestel, doordien het de kracht der zenuwen en de warmte van het bloed in zich concentreert, heeft het vermogen om met bijna fysieke prikkeling de meer reine aandoeningen te sterken. Dat zijn verwantschap tot het hellenisme niet slechts van intellectuëelen aard was, dat de meer teedere snaren van het gestel er doorheen geweven waren, blijkt uit zijn romantische, warme vriendschapsbetrekkingen met jongelieden. Hij heeft, zegt hij, veel jongelieden gekend, schooner nog dan Guidos aartsengel. Deze vriendschapsbetrekkingen volmaakten zijn verzoening met den geest der grieksche beeldhouwkunst, doordien ze hem in aanraking brachten met de keur der menschelijke gestalte. Een schrijven over den smaak, uit Rome, aan een jong edelman, Friedrich von Berg, maakt gewag van zoodanige vriendschap:

"Ik zal," schrijft hij, "mijn dralen verontschuldigen door mijn belofte van een proeve over den smaak voor het schoone in kunstwerken, in de woorden van Pindarus, te vervullen. Hij zegt tot Agesidamus, een jongeling uit Locri, ἰδέεαι τε καλὸν, ὥρα τε κεκραμέην, dien hij naar een ode had laten wachten, dat een schuld, met woeker betaald, aan verwijten een einde maakt. Dit moge

¹ Woorden van Charlotte Corday. Zie Quinet. *La Révolution*. Livre, 13e chap. IV.

uw inschikkelijkheid voor deze mijn proeve winnen, die veel uitvoeriger is geworden, dan aanvankelijk mijn bedoeling was.

“Het onderwerp is aan uzelf ontleend. Ons verkeer is kort geweest, te kort voor u zoowel als voor mij; maar de eerste maal dat ik u zag, openbaarde zich aan mij de verwantschap onzer geesten. Uw beschaving deed blijken dat mijn hoop niet ongegrond was, en in een schoon lichaam vond ik een ziel, geschapen voor het edele, begaafd met gevoel voor het schoone. Mijn scheiden van u viel mij dus zoo smartelijk als ooit een afscheid mij viel; en dat dit gevoel stand houdt, kan ons beider vriend getuigen, want mij rest niet de hoop u weêr te zien. Moge deze proeve een gedachtenis van onze vriendschap wezen, die van mijn kant vrij is van alle baatzuchtige beweegredenen, en steeds uzelf alleen gewijd blijft.”

Karakteristiek is het navolgende, uit de proeve waarvan dit schrijven gewaagt:

“Daar de schoonheid van den *man* buiten kijf onder ons algemeen begrip van schoonheid moet gedacht worden, heb ik opgemerkt dat zij, die slechts achten op schoonheid bij vrouwen, en weinig of niet getroffen worden door schoonheid bij mannen, zelden een onpartijdig, levendig, diep geworteld gevoel hebben voor schoonheid in de kunst. De zoodanigen zullen steeds het schoon der grieksche kunst iets onvolkomens achten, omdat haar hoogste schoon eer van mannelijken, dan van vrouwelijken aard is. Het kunstschoon echter eischt grooter gevoeligheid dan het natuurschoon, omdat het kunstschoon, even als tranen op het toneel gestort, geen smart veroorzaakt, levenloos is en door de beschaving opgewekt en aangeduid moet worden. Daar nu de beschavingsgeest veel levendiger is in de jeugd dan op mannelijken leeftijd, moet de aanleg, waarvan ik spreek, geoefend en naar het schoone gericht worden, vóór de leeftijd komt, waarop men zou schromen te erkennen, dat men er geen smaak voor had.”

Van dat schoon van de levende gedachte, hetwelk Winckelmann's vriendschap bepaalde, kon voorzeker niet gezegd worden, dat het geen smart veroorzaakte. In zijn brieven kan men een vriendschapsverhouding volgen, die aanving met een antiek,

ridderlijk schrijven in het fransch en met groot alarm in een uitbarsting van toorn eindigde. Verre van het quietisme, de zachte onverschilligheid der kunst te bereiken, zijn zulke banden veel teergevoeliger dan andere even sterke, die het gevolg zijn van zuiver intellectueele veredeling. Zij hebben juist genoeg hartstochtelijkheid en fysieke aandoening om het oog vatbaar te maken, de meest verborgen fijnheden van kleur en vorm op te merken. Door deze vriendschapsbetrekkingen, dikwijls grillen van een oogenblik, worden Winckelmanns brieven een leerrijke, maar zonderlinge bijdrage tot de geschiedenis der kunst — dat outer van ernstig en zacht licht voor de nu zwijgende Olympbewoners. De indruk van Winckelmanns letterkundig leven op zijn omgeving was veeleer prikkeling, intuïtie, inspiratie, dan de beschouwende behandeling van algemeene beginselen. De vlugge, gevoelige enthousiast, die zelfs door voorkomen, door zijn donkeren tint, zijn diepliggende doordringende oogen, zijn vlugge bewegingen zijn innerlijk verried, maakte zich de fijnste beginselen van het hellenisme, niet door het verstand, maar door instinct of aanraking eigen. Een duitsch biograaf van Winckelmann heeft hem met Columbus vergeleken. Deze vergelijking is niet van de gelukkigste, maar zij herinnert aan een beschrijving van Columbus beroemden tocht door Edgar Quinet. Zijn wetenschap schoot dikwijls te kort, maar hij had de gave van in een drijvend stuk riet of voorbijvliegendenden vogel dadelijk elke aanduiding van land op te merken; hij scheen der natuur meer nabij te komen dan andere menschen. En die wereld, waarin anderen zich slechts met zooveel moeite bewogen hadden, schijnt in Winckelmann nieuwe zintuigen op te wekken, berekend om hem er gemeenzaam meê te maken. Hij is er mede *en rapport*; zij doordringt hem en wordt een deel van zijn wezen. Hij hergiet zijn werken ten gevolge van aanhoudende nadere kennismaking; in een of andere vouw in de hand of in de scheiding van het haar, ontdekt hij den draad van een geheel stelsel van wetten; hij schijnt dat droombeeld te verwezenlijken van de herinnering van een vergeten wetenschap, gedurende eenigen tijd in den geest zelven verborgen, als begon de geest van iemand φιλοσοφῆσας πότε μέτ' ἔρωτος, in een nieuwen cy-

clus gevallen, op nieuw zijn intellectueele vorming, maar nu met zeker vermogen, om vooraf de gevolgen er van te kennen. Aldus blijkt de juistheid van Goethes oordeel over zijn werken: zij zijn *ein Lebendiges für die Lebendigen geschrieben, ein Leben selbst*.

In 1758 werd kardinaal Albano, die op zijn villa nabij Rome een kostbare verzameling oude kunstwerken had, Winckelmanns beschermer. Pompeji had juist zijn schatten ontsloten; Winckelmann oogstte de eerstelingen. Maar nog bleef zijn plan om Griekenland te bezoeken onuitgevoerd. Sedert zijn komst te Rome, mag hem de *Geschiedenis der Oude Kunst* steeds in de gedachte zijn geweest. Al zijn andere geschriften waren een voorbereiding voor dat werk. In 1764 verscheen het eindelijk, maar zelfs na de verschijning was hij nog bezig het te volmaken. Eerst sedert zijn tijd zijn de meestbeduidende werken van grieksche kunst aan de kritiek onderworpen. Hij had weinig of niets gezien van hetgeen wij tot den tijd van Phidias brengen, en zijn opvatting van de grieksche kunst neigt er dus toe, de bloote elegantie van den keizertijd in de plaats te stellen van de strenge en gekuischte bekoorlijkheid der palæstra. Hij moest tot de grieksche kunst hoofdzakelijk doordringen door copieën, navolgingen en door de latere romeinsche kunst, en het is niet te verwonderen dat dit dof medium in Winckelmanns resultaten veel heeft achtergelaten, wat door een meer bevoorrechte kritiek verbeterd kan worden.

Hij was nu twaalf jaren te Rome geweest. Het bewonderend Duitschland had hem herhaaldelijk terug geroepen; in 1768 ging hij het eindelijk een bezoek brengen, vergezeld van den beeldhouwer Cavaceppi. Toen hij Rome verliet, ondervond hij iets als heimwee. Hij kwam te Weenen en werd daar met eerbewijzen en geschenken overladen; andere steden verbeidden hem. De negentienjarige Goethe, die te Leipzig de kunst bestudeerde, wachtte zijn komst met vurige begeerte, toen, in plaats van Winckelmann, het bericht kwam, dat hij vermoord was. De *fatigue du Nord* had zich met vernieuwde en verdubbelde kracht doen gevoelen en Winckelmann had Weenen verlaten om spoedig naar Rome terug te keeren. Te Triëst had hij

zich eenige dagen moeten ophouden en had daar met de hem kenmerkende openhartigheid zijn plannen medegedeeld aan een reisgenoot, zekeren Arcangeli, wien hij ook de gouden medailles had getoond, die hij te Weenen ontvangen had. Dit laatste had Arcangelis hebzucht opgewekt. Op zekeren morgen was hij in Winckelmanns kamer gekomen, onder voorwendsel van afscheid te willen nemen; Winckelmann zat de "*memoranda voor den toekomstigen uitgever van de *Geschiedenis der Kunst**" te schrijven; Arcangeli had hem toen gevraagd de medailles nog eens te mogen zien. Terwijl Winckelmann zich bukte om ze uit den koffer te nemen, had de ander een touw om zijn hals geslagen. Een kind dat Winckelmann zich tot tijdkorting tot vriend had gemaakt, had kort daarop aan de deur geklopt en was, toen het geen gehoor bewam, de overige huisgenooten gaan roepen. Dezen vonden Winckelmann gevaarlijk gewond op den grond liggen; eenige uren later gaf hij den geest, nadat hem de sacramenten der roomsche kerk waren toegediend. Het scheen als hadden hem de goden, tot loon voor zijn trouw jegens hen, een dood doen sterven, zoo spoedig en zoo gelegen als hij slechts had kunnen wenschen. "Hij geniet," zegt Goethe, "het voordeel in de herinnering van het nageslacht voor te komen als eenwig, degelijk en krachtig, want in het beeld waarin men de wereld verlaat, beweegt men zich in het schimmenrijk." Toch is het wellicht te betreuren, dat de ontmoeting met Goethe niet plaats vond. Goethe, destijds in de volheid zijner jeugd, nog niet tot kalmte gebracht door den druk en storm van zijn eerste mannelijke jaren, verbeidde Winckelmann met edele nieuwsgierigheid. Winckelmann werd nu voor hem, wat Virgilius voor Dante was. Winckelmann met zijn vurige vriendschapsbetrekkingen, had dien leeftijd, dat tijdperk van ontwikkeling bereikt, waarin tot dusver veranderlijke aandoeningen zich soms concentreren in een krachtige, onveranderlijke vriendschap. De geschiedenis der duitsche letterkunde schijnt door Winckelmanns dood de kans verloren te hebben tot een van die beroemde vriendschapsverhoudingen, wier traditie reeds een prikkel tot ontwikkeling wordt en een onsterfelijken invloed uitoefent.

In een der *stanze* van het Vaticaan heeft Raphael de traditie

van de roomsche godsdienst vereeuwigd. Onder een uiterst kalmen hemel, waardoor men het zaligend vizioen gewaar wordt, staan de hoofdpersonen der christelijke geschiedenis geschaard, met het sacrament in hun midden. Op een ander fresco ziet men een geheel ander gezelschap; alleen Dante komt op beiden voor. Omgeven door de muzen der grieksche mythologie, zit Apollo onder een myrthenboschje, met de bronnen van Castalia aan zijn voeten. Aan beide zijden staan zij op wie Apollos geest is neêrgedaald, de classieke en renaissance-dichters, wien het water toestroomt van Castalia, een rivier welke die andere stad Gods verheugt. In dit fresco heeft Raphael de classieke traditie, de orthodoxie van den smaak vereeuwigd. Winckelmanns intellectueele geschiedenis bekrachtigt de rechten van die traditie in de menschelijke beschaving. In de streken waar die traditie ontstond, waar zij nog bij haar eigen kunstrelieken verwijlde, en haar continuïteit niet door taalverandering verbroken was, kon de nationale trots dikwijls op nieuw in geestdrift er voor ontvlammen. Vreemdelingen konden die geestdrift nabootsen, en het classicisme kon van tijd tot tijd een intellectueele mode worden, maar Winckelmann was door taal niet verder van de overblijfselen van den classieken geest verwijderd dan door plaatselijke aanschouwing en verwantschap, en hij leefde in een tijd dat in Duitschland classieke studiën uit de mode waren. Hoezeer door tijd en plaats er van verwijderd, is hij toch vol van den geest der helleensche wereld, gist als het ware de aderen der oude kunst, waarin die wereld nog leeft en wordt, evenals Scyles in het schoon verhaal van Herodotus,¹ er onweêrstaanbaar door aangetrokken. Dit getuigenis voor het gezag van de helleensche traditie en haar geschiktheid om aan levensbehoefte van het verstand te voldoen, door Winckelmann geleverd als een op zichzelf staand genie, wordt ook gegeven door de algemeene geschiedenis der beschaving. In die beschaving leven inderdaad, maar bedekt, de geestelijke krachten van het verleden, die de beschaving van een opvolgend tijdperk hebben geleerd en voor- gelicht. Alleen het helleensch element heeft zich met dat bedekte

¹ Herodotus, 4—78.

leven niet vergenoegd; van tijd tot tijd heeft het zich weder vertoond en de beschaving is tot loutering tot haar bronnen teruggekeerd. Het hellenisme is niet slechts een element in ons verstandsleven, het is daarin een bestendige traditie.

Het individueel genie is in zijn arbeid steeds beperkt door tijd en plaats; wat het voortbrengt ontstaat onder den invloed van wisselende inzichten in aard en type van de menschelijke gestalte en van de uiterlijke leefwijze. Er is dus in de kunst een element van verandering; de kritiek moet nooit uit het oog verliezen, dat "de kunstenaar het kind van zijn tijd is." Maar naast die beperkingen van tijd en plaats en onafhankelijkheid daarvan, is er ook een element van onveranderlijkheid, een door het genie erkende smaakstandaard. Aan dien standaard wordt in een zuiver intellectueele traditie getrouw gebleven; hij werkt op den kunstenaar, niet als een van de invloeden van diens tijd, maar door de kunstproducten van het vroeger geslacht, die in zijn jeugd zijn schoonheidsgevoel aangewakkerd en het te gelijk een bijzondere richting gegeven hebben. De uitstekende kunstproducten van elk geslacht vormen zodoende een reeks verheven punten, die naar elkaar een vreemden lichtgloed terugkaatsen, welks bron niet te vinden is in den atmosfeer die hen omgeeft, maar in een van ons verwijderd tijdperk der maatschappij. Die standaard ontstaat in Griekenland in een bepaald historisch tijdperk. Als een traditie voor alle opvolgende geslachten is het van zelf ontstaan uit de invloeden der grieksche maatschappij. Onder welke omstandigheden is dit ideaal, deze standaard van kunstorthodoxie ontstaan? Waardoor werd Griekenland in staat gesteld zijn denken Europa op te dringen?

De grieksche kunst is op het eerste gezicht ten nauwste met de grieksche godsdienst verwant. Wij zijn gewoon de grieksche godsdienst te beschouwen als de godsdienst van de kunst en van het schoone, de godsdienst wier goden de olympische Zeus en de Athena Polias, en wier gewijde boeken Homerus' gedichten zijn. Zoo spreekt Dr. Newman van "het classiesch veelgodendom, dat opwekkend en bevallig was, iets natuurlijks in een beschaafden tijd." Zoodanige beschouwing is echter eenzijdig; het oog is gevestigd op den scherpen, helderen zoom der helleensche ont-

wikkeling, maar niet op de duistere wereld waaruit het licht voorkomt.

De grieksche godsdienst, waar wij haar het duidelijkst kunnen waarnemen, is te gelijk een grootsch ritualistiesch stelsel en een cyclus van dichterlijke schepping. Deze beide zijden duiden op in oorsprong geheel verschillende elementen, waaruit de grieksche godsdienst ontstaan is. De godsdiensten, door natuurlijke wetten uit het menschelijk leven voortkomende, worden gewijzigd door al wat in dat leven wijziging brengt. Zij verhelderen onder een helderen hemel, zij worden vrijzinnig als de maatschappelijke gezichtskring ruimer wordt, zij worden hevig en schril in den strijd van het menschelijk leven, als de geest bekrompen en beperkt is en de sterren op den middag zichtbaar zijn; en een fijne analyse van deze verschillen is een van de ernstigste verrichtingen van de godsdienstkritiek. Het breed kenmerk van alle godsdiensten is een algemeene heidensche zin, een heidendom dat vóór de grieksche godsdienst bestond en, onuitroeibaar, lang in de christenwereld heeft voortgeleefd als een hardnekkige plant, omdat zijn zaden een element zijn van den bodem waaruit zij opgroeijen. Die heidensche zin is de maatstaf der droefheid, waarmee 's menschen geest vervuld wordt telkens als hij zijn gedachten laat gaan verre van wat hier en tegenwoordig is. Hij is vol voorstellingen van onweêrstaanbare machten meest den mensch vijandig, maar die tevens het geheim uitmaken van zijn voorspoed, dat de aarde voor hem met gulden aren bedekt en de druif van levegevend sap doet zwellen. De mensch denkt zich grillige goden naar zijn eigen beeld, lachende en beschonken goden, of goden door een jammerlijk noodlot bloedende, om hem te troosten door hun van geslacht tot geslacht steeds gapende wonden. De gedachte aan den dood brengt bij hem een gevoel van heimwee te weeg. Hij zou als hij kon altijd op de aarde tehuis willen blijven; en naarmate de aarde zich flauwer aan zijn gezicht voordoet en zijn zintuigen verzwakken, klemmt hij er zich te meer aan vast; daar echter het vergaan van vleesch en gebeente ten einde toe moet voortduren, zorgt hij voor tooverspreuken en talismans, die wellicht eenige goedgezinde macht kunnen bevatten, als de onvermijdelijke schipbreuk nabij

is. Zoodanig gevoel vindt men in alle godsdiensten terug, gewijzigd ja, door verandering van tijd en plaats, maar onvernietigbaar, omdat het zoo diep geworsteld is in 's menschen natuur. De ademtocht van godsdiensthervormers gaat er overheen; enkelen "rijzen op met vleugelen als arenden," maar het groot peil van het godsdienstleven wordt niet duurzaam veranderd. Godsdienstige vooruitgang beperkt zich, even als alle vooruitgang op zuiver geestelijk gebied, tot weinigen. Dit gevoel hecht zich in de vroegste tijden aan zekere gebruiken van het aartsvaderlijk leven, het ontsteken van vuur, het wasschen van het lichaam, het doorbreken van brood, het slachten van vee, het inzamelen van den oogst; feestdagen en dansen. Dat is het begin van een eeredienst, in het eerst even toevallig en onbepaald, als het gevoel dat er door wordt uitgedrukt, maar bestemd om het vast element van het godsdienstleven te worden. De gebruiken van het aartsvaderlijk leven ondergaan verandering, maar deze rituskiem blijft, ontwikkelt zich, doch steeds in godsdienstigen zin, verliest zijn huiselijk karakter en wordt zodoende met elk geslacht onverklaarbaarder.¹ Deze heidensche eeredienst, ondanks alle plaatselijke schakeering eigenlijk overal dezelfde, is de grondslag van alle godsdiensten. Het is het pijnstillend middel door het godsdienstig beginsel, — op gelijke wijze als men ongeneesbaren opiaten geeft, — toegevoegd aan de wet, die het leven voor de groote meerderheid van het menschdom somber maakt.

Uit andere bronnen komen meer bepaald godsdienstige begrippen voort, en schieten op onderscheiden wijze wortel op deze eeredienst, die zij wijzigen en nieuwe beteekenis geven. Bij de Hebreëen kwamen die begrippen uit op zichzelf staande genieën, de schrijvers der prophetische litteratuur, voort. In Griekenland werden ze ontleend aan de mythologie, die zelve geenszins een godsdienstige bron had, maar door verloop van tijd ontwikkeld was tot een geheel van anthropomorphiesch godsdienstige begrippen.² Aan het stationnair ritueel element voegde zij een element van beschaving, van veredeling, met de

¹ Hermann's Gottesdienstliche Alterthümer der Griechen. Th. I § 1, 2, 4.

, ² Hermann's Gottesd. Alterth. der Griechen. Th. I. § 6.

belofte van een eindelooze bestemming toe. Terwijl de eeredienst stationnair blijft, zet zich het slechts toevallig er mede verbonden aesthetiesch element uit met de vrijheid en bewegelijkheid der dingen van het verstand. Het vast element zijn steeds de godsdienstige gebruiken, het vloeibaar, bewegelijk element is de mythe, het godsdienstig begrip. Deze godsdienst is zelve heidensch en is ook niet vrij van de heidensche somberheid. Zij wordt niet eensklaps en voor de meerderheid de hoogere helleensche godsdienst. Dit oorspronkelijk heidensch gevoel, gelijk het zich het sterkst voordoet in christenlanden waar het christendom het minst door nieuwere begrippen is vervalscht, als b. v. in het roomsche Beijeren, is ook terug te vinden in de gewone wereld der grieksche godsdienst, waarboven de hoogere helleensche beschaving uitsteekt. In Griekenland, evenzeer als in het roomsche Beijeren, had men niet dadelijk die fraaije kunstig en smaakvol bewerkte altaren. Is het volk onbeschaafder dan heeft het ook onbeschaafder goden; in Athene of Corinthe of Lacedaemon echter veranderen die goden steeds met de aanbidders in wie zij leven en bewegen en hun aanzijn hebben, en ontleenen zij het een en ander aan het verhevene van het menschelijk karakter aldaar. De vurige bedwelmende wijn wordt in een gelukkiger streek helder en opwekkend. In beide landen zijn de landbouwers gesteld op de onbevallige afgoden van vroeger tijd, zooals Pausanias nog met eerbied in Arcadië bewaard vond. Athenaeus verhaalt van iemand die, een tempel van Latona bezoevende, waar hij meende een waardig beeld van de moeder van Apollo te zullen zien, het van lachen uitschaterde toen hij slechts een vormelooze klomp hout ontwaarde. ¹ In beide landen is het vast element niet de mythe of het godsdienstig begrip, maar de eeredienst met haar onbekenden oorsprong en slechts half begrepen beteekenis. Zelfs de mysteriën, de middelpunten van het grieksch godsdienstleven in een later tijdperk, waren geen leer maar een ritueel, en men kan zich voorstellen, dat de roomsche kerk door de "sombere mechanische oefening" van haar ritus haar macht behoudt, ondanks de verbreiding van kritiek en scepticisme.

¹ Athen. XIV. 2; aangehaald bij Hermann. Th. I. § 6, 4.

Beiden brengen verder, hoezeer op onvolmaakte wijze, hun zedelijke en theologische begrippen overeen; beiden hebben hun bedelmonniken, hun louteringen, hun antinomiesch mysticisme, in beiden biedt men den goden fraaije kleederen, in beiden kust men de beelden,¹ in beiden is het overdreven bijgeloof slechts een deel der groote menigte, beiden hebben hun addolorata, hun droefenis-mysteriën. Er is bijna geen vreemd gebruik in de roomsche kerk, dat niet reeds in het grieksch polytheïsme te vinden was. Wat zouden wij gedacht hebben van de bedwelmd profetes juist in het middelpunt van de grieksche godsdienst? De hoogste helleensche beschaving is een schrille lichtstreep op dien somberen achtergrond. De dorische vereering van den steeds in licht gehulden Apollo, den tegenhanger van de sombere chthonische godheden, is het hooger strevend element, door welks kracht de grieksche godsdienst zich verheft.² Godsdiensten zijn somwijlen, evenzeer als groote stroomen, als staatkundige instellingen tot een verhevener dienst der menschheid bestemd. Uit de grieksche godsdienst ontstaat onder gunstige omstandigheden de grieksche kunst, *das Einzige, das Unerwartete*, ten einde de beschaving van het menschedom te bevorderen. De verdienste der grieksche godsdienst is, dat zij in staat was zich tot een artistiesch ideaal te vervormen. In tegenstelling van de oude, maar als maagd gekleede delphische Pythia, is deze nieuwe Pythia een maagd, hoezeer in het oud godsdienstkleed gehuld.

Onder welke omstandigheden vervormt de grieksche godsdienst zich aldus tot een kunst-ideaal? "Ideaal" is een van die uitdrukkingen welke door een zoogenaamde beschaving dof en bot zijn geworden. Welk een verrassing dus als wij het in Hegels geschriften verbonden vinden met een frisch, helder uitkomend begrip! Bij hem is het ideaal een *Versinnlichen* van het idee — het idee tot een voorwerp van de zintuigen gemaakt.³ Door het idee, ontdaan van zijn technische phraseologie, bedoelt hij 's menschen kennis van zich zelve en zijn betrekking tot de wereld, in den zuiversten en

¹ Hermann, Th. II. C. II. § 21, 16.

² Ibid. Th. I. § 5.

³ Aesthetik, Th. I, Kap. 3 A.

meest geconcentreerden vorm. Met betrekking tot een kunstwerk moeten wij dus deze vraag stellen: Heeft het, ten tijde dat het werd voortgebracht, voor de zinnen uitgedrukt, aan het oog of het oor voorgesteld, de kennis van den mensch omtrent zich zelve en zijn betrekking tot de wereld, in den zuiversten en meest geconcentreerden vorm? Nemen wij b. v. een karakteristiek werk van de middeleeuwen, Angelicos "Kroning van de maagd," in San Marco, te Florence. In een zonderlingen maanschijnkrans zitten de heilige maagd en Jezus, gehuld in een geheimzinnig wit gewaad, half doodskleed, half priesterkleed. Jezus, met het lange blonde haar, *tanquam lana alba et tanquam nix*, in de gestalte uit de Apokalypse, en het hoofd door een rooskleurigen stralenkring omgeven, zet met tengere vingers een paarlenkroon op het hoofd zijner moeder, die zich daartoe tot hem neigt, terwijl het licht haar voorhoofd sneeuwwit kleurt en zij over het geheel iets doodsch heeft. Van Angelicos fresco kan voorzeker niet gezegd worden, dat het onze hoogste kennis van den mensch en zijn betrekking tot de wereld onder een zinnelijk waarneembaren vorm brengt; maar het deed dat zelfs niet voor Angelico. Voor hem is al het uiterlijke of zinnelijk waarneembare in zijn werk — het wolachtig haar, de rooskleurige stralenkring, de paarlenkroon — slechts het zinnebeeld of de type van een niet zinnelijk aanschouwelijk te maken wereld, waarheen hij de gedachte wil leiden; de gedachte, dat wat het oog zag alles was, zou hem ten eerste ontsteld hebben. Zulke kunstvormen zijn dus onevenredig aan de stoffe die zij onkleeden; zij blijven steeds beneden haar peil. Iets dergelijks geldt ook van de oostersche kunst. Evenzeer als in de middeleeuwen ten gevolge van overdreven innerlijke opvatting, is in het Oosten ten gevolge van onbestemdheid, van gemis aan definitie in de voorstelling, de der kunst geboden stoffe niet te hanteeren. De veelhoofdige goden van het Oosten, de veroriëntaliseerde ephesische Diana met haar vele borsten, zijn, even als Angelicos fresco, hoogstens overdreven zinnebeelden, een middel om te zinspelen op een idee, dat de kunst niet op juiste wijze kan uitdrukken, dat nog in de schimmenwereld blijft rondwaren.

Maar neem een grieksch kunstwerk, de Venus van Melos bij

voorbeeld. Dat is in geen enkel opzicht een symbool, een aanduiding van iets buiten zijn eigen uitstekende schoonheid. De geest begint en eindigt met het beperkt beeld, en verliest toch niet het geringste van het spiritueel motief. Dat motief is niet los en luchtig verbonden aan den waarneembaren vorm, gelijk de beteekenis aan de allegorie, maar vervult hem geheel en is er meê vereenzelvigd. Want de hoogste kennis van den Griek omtrent zichzelf en zijn betrekking tot de wereld was gelegen in de gelukkigste geschiktheid om aldus tot voorwerp van zinnelijke waarneming gemaakt te worden. De grieksche geest had een bijzonderen trap van zelfbeschouwing bereikt, maar zorgde dien niet te boven te gaan. In den oosterschen geest is er alom een onbestemde opvatting van het leven, maar geen juiste eigen waardeering des geestes, geen kennis van de meerderheid van 's menschen natuur; de mensch vermengt zich in gedachte nog met het fantastiesch onbepaald leven der dieren- en plantenwereld. In den griekschen geest wordt de heerschappij der ziel herkend; die heerschappij zet der menschen oogen en handen en voeten gezag en goddelijkheid bij; de natuur geraakt daar op den achtergrond. Maar dáár vindt de grieksche geest terjuister plaatse grenzen; hij is nog niet te innerlijk geworden; de geest is nog niet begonnen te roemen op zijn onafhankelijkheid van het lichaam; de geest heeft nog niet alles in zijn aandoeeningen doen opgaan, nog niet op alles zijn eigen kleur teruggekaatst. Hij heeft zich, ja, overgegeven aan een gedachtengang, die moet nitloopen op een verzaken van den vorm, van alwat uiterlijk is, op een overdreven idealisme. Maar dat einde is nog ver verwijderd; de geest is nog niet afgedaald in de diepten van het christelijk mysticisme.

Maar dit ideaal, waarin het idee niet gezocht moet worden buiten zijn zinnelijk waarneembare voorstelling, had niet uit een onbevallige phase van het leven kunnen voorkomen. Deze fijne pauze in de grieksche beschouwingswijze paarde zich hoogst gelukkig aan de zuiver ontwikkelde dierlijke natuur der Grieken. Hier vindt men beide vereischten voor een kunstideaal bijeen. De invloeden, die der Grieken dierlijke natuur volmaakten, zijn een deel van het proces waardoor het ideaal werd ontwikkeld. De "Moeders" die in het tweede deel van *Faust* de typen-vormen

gieten en bergieten, welke in de geschiedenis van het menschdom voorkomen, vinden bij den aanvang der grieksche beschaving zoodanigen samenloop van gelukkige fysieke omstandigheden tot haar dienst gereed, als ooit krachtens natuurlijke wetten een zeldzame type van verstandelijk of geestelijk leven doet ontstaan. Dat liefelijk voorkomen, dat "vlug en bevallig" zich den zinnen aanbeveelt, de fijnere wezenstrekken, de fijnere stoffe van de menschelijke gedaante en de fijnere vorming der beenderen van het menschelijk gelaat, dat alles heeft de Griek voor als hij het leven intreedt. Schoonheid wordt een onderscheiding, als talent of rang.

"Bij geen volk," zegt Winkelmann, "is schoonheid zoo hoog geschat als bij de Grieken. De priesters van een jeugdigen Jupiter te Ægæe, die van den ismenischen Apollo, en de priester die te Tanagra aan het hoofd der processie van Mercurius ging, een lam op den rug dragende, waren steeds jongelieden wien de prijs der schoonheid was toegekend. De ingezetenen van Egesta, op Sicilië, richtten een gedenkteeken op voor zekeren Philippus, wegens zijn uitnemende schoonheid, en dat wel niettegenstaande hij niet hun medeburger maar uit Croton geboortig was; er werd zelfs door het volk aan hem geofferd. In een oud lied aan Simonides of aan Epicharmus toegeschreven, komen vier wenschen voor, waarvan de eerste naar gezondheid, de tweede naar schoonheid was. En daar de Grieken zoozeer naar schoonheid verlangden en haar zoozeer waardeerden, trachtte ieder die schoon was door die onderscheiding bij geheel het volk bekend te worden, en vooral de goedkeuring der kunstenaars weg te dragen, want dezen waren het die den prijs toewezen; en dit was voor de kunstenaars een gelegenheid om steeds uitstekende schoonheid voor oogen te hebben. Schoonheid gaf zelfs recht op roem; en in de grieksche verhalen ziet men den schoonsten roemvolle onderscheiding toegekend. Sommigen zijn beroemd om een enkel deel van hun lichaam, gelijk Demetrius Phalereus, die om zijn schoone wenkbrauwen *χαρτοβλέφαρος* genoemd werd. Men schijnt zelfs van gedachte geweest te zijn dat het voortbrengen van schoone kinderen door prijzen kon bevorderd worden; dit blijkt uit de schoonheidswedstrijden, welke in ouden tijd Cypselus, koning van

Arcadie, bij de rivier Alpheus liet honden; en op het feest van Apollo van Philae werd den jongelingen een prijs uitgelooft voor den bevalligsten kus. Te Sparta en te Lesbos, in den tempel van Juno, en onder de Parrhasii werden wedstrijden gehouden van vrouwelijk schoon. De algemeene achting voor schoonheid ging zóóver, dat de spartaansche vrouwen in haar slaapkamers een Nireus, een Narcissus of een Hyacinthus plaatsten, opdat zij schoone kinderen zouden baren.”¹

Aldus gist Winckelmann, gelijk zijn gewoonte is, uit enkele hier en daar verstrooide oudheidkundige feiten het karakter der oudheid en wat haar tot genot was. Zij is verdwenen met de verwijderde eeuwen en wij kunnen er bij blijven stilstaan. De gymnastiek ontstond als een deel van een godsdienstigen ritus. De geloovige moest zich den goden aanbevelen door even als zij vlug en lenig, wit en rood te worden. De schoonheid der palaestra en de schoonheid van des kunstenaars werkplaats reageerden op elkaâr. De jongeling trachtte zijn goden nabij te komen en zijn toenemende schoonheid ging tot hen terug. Ὁμνυμι πάντας θεούς μὴ εἰσδῆαι ἄν τὴν βασιλείῳς ἀρχὴν ἂντι τοῦ καλὸς εἶναι Dat is de vorm waarin een tijdperk der wereld “het beter deel” koos — een volmaakte wereld, zoo onze goden maar altijd vlug en lenig hadden kunnen schijnen, en wit en rood — niet wit en rood zooals in Francia's “Golgotha.” Laat ons niet zeggen, ach, dat die onbezorgde jeugd der menschheid, die zich bezag en voldaan was, nooit tot een jammerlijke rijpheid gekomen ware; want reeds was den geest de innige vrengde weggelegd, het ideaal te vinden van dien jongeling, nog blozend van leven in zijn graf.

Het gevolg was, dat het grieksch ideaal zich vooral in de beeldhouwkunst uitte. Elke kunst heeft een zinnelijk element, kleur, vorm, geluid — in de poëzy een behendig terugroepen van dit alles te zamen, met de innige vroolijke zinnelijkheid van beweging; elk dier elementen kan een medium voor het ideaal zijn; het is ten deele toeval dat de geboren kunstenaar soms dichter of schilder is en niet beeldhouwer. Daar echter de geest zelf een historische ontwikkeling gehad heeft, kan één kunst-

¹ Geschichte der Kunst des Altherthums, Th I, Kap. IV.

vorm, juist door de beperking van zijn stof, meer dan eenige andere berekend zijn voor de uiting van eenige phase van zijn gewaarwordingen. Verschillende standen van het voorstellingsvermogen hebben een natuurlijke verwantschap met verschillende typen van zinnelijken vorm, zoodat ze zich daarmede gemakkelijk en ten volle combineeren. De kunsten kunnen zodoende gerangschikt worden in een reeks, overeenstemmende met de reeks der ontwikkeling in den menschelijken geest zelve.¹ De bouwkunde die ontstaat uit een praktische behoefte, kan slechts door onbepaalde zinspelende of zinnebeeld des kunstenaars geest uitdrukken. Hij bedekt zich onder zijn droefgeestigheid, of doolt rond in de verbijsterende verwikkelingen der dingen, of laat zijn plan zuiver van zich uitgaan of ontbloot zich voor het zonlicht. Maar deze spiritualiteiten, eer te gevoelen dan te zien, kunnen onder den architektonischen vorm niet verscholen liggen als vluchtige effecten, door overdenking er uit bijeen te zamelen; haar uitdrukking is volstrekt niet wezenlijk zinnelijk. Daar zij zich niet met de menschelijke gedaante bezig houdt, is de bouwkunde het middel, waardoor de kunstdrang werkt, wanneer 's menschen denkbelden omtrent zichzelf nog onduidelijk zijn, als hij nog weinig acht geeft op die harmonieën, stormen, overwinningen van de onzichtbare intellectuele wereld, die in den lichamelijken vorm gebracht dien een belang en beteekenis bijzetten, waarvoor alleen deze vatbaar is. De egyptische kunst met haar uitstekende architecturale effecten, is, volgens Hegels schoone vergelijking, een Memnon, den dag verbeidende van den griekschen geest, den humanistischen geest met zijn spraakvermogen. Schilderkunst, toonkunst, dichtkunst, met haar eindeloos vermogen van samenvoeging, zijn de speciale kunsten van de romantieke en moderne tijden. Door haar kan met groote vermindering van detail vertolkt worden elke fijnheid van gedachte en gevoel opkomende in een bewustzijn, dat met genot zich zelf koestert. Door haar nuances van schaduw tinten, haar keurige schakeeringen, brengen zij in een uiterlijken vorm wat in humor, hartstocht en gevoel ten zeerste innerlijk is. Tusschen de bouwkunst en de

¹ Hegel, Aesthetik. 2 Theil, Einleitung.

romantieke kunsten, schilderkunst, toonkunst en dichtkunst, staat de beeldhouwkunst, die, in tegenstelling van de bouwkunst rechtstreeks den mensch tot voorwerp heeft, terwijl zij door gemis aan zelf analyse tegenover de romantieke kunsten staat. Zij houdt zich meer nitsluitend dan eenige andere kunst bezig met de menschelijke figuur, zelve ten volle een medium van geestelijke uiting, door innerlijke aandoening bevend, blozend, in dauw wegsmeltend. De spiritualiteit, die om de bouwkunst slechts als een vluchtig effect doolt, eigent in de beeldhouwkunst zich de gansche stoffe toe, en doordringt haar met een leidende gedachte, en op het eerste gezicht schijnt de beeldhouwkunst met haar hechtheid van vorm, voller en werkelijker dan de flauwe abstracte methode van dichtkunst of schilderkunst. Toch is feitelijk het omgekeerde het geval. Rede en handeling toonen den mensch meer onmiddellijk zooals hij is, dan de loop der spieren en de vorming van het vleesch, en in dit eerste opzicht zwaait de dichtkunst den staf. De schilderkunst door aan het gelaat kleur en het oog gloed te geven, en de toonkunst door geschikte ordening van toonen, kunnen uitstekend op een enkel oogenblik van harts-tocht terugwerken, zonder echter de fijnste draden er van te ontwarren.

Waarom echter zou de beeldhouwkunst zich aldus tot den blooten vorm bepalen? Omdat zij door die beperking een volmaakt medium van uitdrukking wordt, voor één bijzonder motief van het voorstellend verstand. Zij ziet daarom af van al die hoedanigheden van haar stoffe, welke niet tot dat motief bijdragen. Zij heeft wel van den aanvang een zwakke aanspraak gemaakt op kleur, maar die kleur is steeds min of meer conventionneel geweest, zonder ineensmelting of schakeering van toon en slechts plaats latend voor een zeer beperkt realisme. Zij werd hoofdzakelijk als een godsdienstige traditie in stand gehouden. Naarmate de beeldhouwkunst ophield bloot sierend en aan de bouwkunst ondergeschikt te wezen, wijdde zij zich aan den enkelen vorm. Zij laat de kracht van uitdrukking door het verheffen of verzwakken van tonen varen. Geen lid van de menschelijke figuur is haar van meer beteekenis dan het overige; het oog is wijd en zonder appel; de lippen en het voorhoofd zijn haar

niet van meer waarde dan handen, boezem en voeten. Het weinig ingewikkelde van haar stoffe, is juist ten deele haar trots; zij heeft geen achtergrond, geen hemel of lucht om den loop van gewaarwordingen aan te geven of te verklaren; wat onderstelde beweging en veel zuiver licht op haar glinsterende oppervlakten, en daarbij zuivere vorm — dat is alles.¹ En door deze beperking tot haar eigen onderscheidende motieven wint zij in plaats van te verliezen; zij ontsluit den mensch in de rust van zijn onveranderlijke kenmerken. Haar wit licht, ontdaan van de bloedige vlekken van handeling en hartstocht, toont niet wat in den mensch accidenteel is, maar den god, gesteld tegenover 's menschen rusteloze beweging. Zij boekstaft de eerste natuurlijke, onbedremmelde herkenning van den mensch door hem zelve, en het is een bewijs van den nitstekenden kunstaanleg der Grieken, dat zij die fijne beperking vatten en er trouw aan bleven, en toch des ondanks hun scheppingen een levende, bewegelijke individualiteit verleenden.²

Heiterkeit, opgeruimdheid of rust, en *Allgemeinheit*, algemeenheid of breedte zijn dus de hoogste kenmerken van het helleensch ideaal. Maar deze algemeenheid of breedte heeft niets gemeen met de oppervlakkige waarneming, de onwetende gedachte, de flauwe uitvoering, die soms aanspraak maakten op den hoogsten rang in de kunst onder voorgeven van "breed" of "algemeen" te zijn. Helleensche breedte en algemeenheid komen voort uit een tot het geringe afdalende, strenge beschaving, die zich steeds vernieuwt en haar indrukken tot zeker sprekende typen zuivert en concentreert. De grondslag van allen kunstzin is het vermogen om de menschheid op te vatten op een nieuwe, treffende, weldadige wijs, om een gelukkige wereld van eigen schepping in de plaats te stellen van de alledaagsche wereld, om rondom zich een atmosfeer te scheppen met nieuw refractie vermogen, en de beelden die hij doorlaat te sorteeren, te vervormen, op nieuw te combineeren, overeenkomstig de keus van het voorstellend

¹ Men kan dit onderwerp zeer zorgvuldig behandeld vinden in F. T. Palgrave's *Essays on Art. Essay on Sculpture and Painting*.

² Hegels *Aesthetik*, Th. 3 Abschnitt.

verstand. In de uitoefening van dit vermogen hebben dichtkunst en schilderkunst een bijna onbeperkte keus van onderwerpen. De reeks karakters en personen die voor haar openstaat, biedt zoo velerlei aan als het leven zelf; geen karakter, hoe triviaal, misvormd of onbevallig ook, kan haar tooverkracht weêrstaan. Dit komt daar van daan dat die kunsten haar functie kunnen vervullen door een of anderen bijzonderen toestand te kiezen en te ontwikkelen, die een karakter, op zich zelf van poëzy ontdaan, verheft of glans bijzet. Om dien toestand te verwezenlijken, om in een killen en ledigen atmosfeer het brandpunt te bepalen, waar op zich zelve bleke en krachteloze stralen zich vereenigen en warmte beginnen voort te brengen, moet de kunstenaar detailleeren, en duizendmalen gedachten en hartstocht schikken en er op terugwerken. De gedichten van Robert Browning leveren daarvan schitterende voorbeelden op. Zijn poëzy is bij uitstek de toestandspoëzy. De karakters zijn steeds van ondergeschikt belang; dikwijls op zich zelve weinig belangstelling inboezemend; zij schijnen door zonderlinge toevallen van de uiteinden der wereld tot hem te komen. Zijn talent blijkt uit de wijze waarop hij zulk een karakter in eenigen toestand brengt, het in een treffende levenspauze stelt, waarin het voor een oogenblik ideaal wordt. Laat ons een voorbeeld nemen. In het gedicht "Le Byron de nos jours," vindt men een enkel moment van hartstocht op deze uitmuntende wijs aanschouwelijk gemaakt. Die twee oude Parijzenaars zijn eigenlijk niet interessant; zij beginnen ons eerst belangstelling in te boezemen als zij in een goedgekozen toestand gebracht worden. Maar wat een weefsel van toespeling, wat al dubbele en driedubbele reflectie van den geest op zich zelve, wat al kunstlicht wordt over den gekozen toestand aangebracht en gebroken, om dat moment te doen uitkomen, om het voor ons waarneembaar te maken, opdat wij "het vinden" — hoe fijn is de spits waarop die kleine wereld van hartstocht balanceert! Toch heeft het gedicht, ondanks die ingewikkeldheid, den helderen toon van een hoofdmotief; het geeft ons den indruk van één voorstellingstoon, van een enkele scheppingshandeling.

Om zulke effecten teweeg te brengen, is de hulp der schil-

derkunst noodig, met haar vermogen van middellijke uitdrukking, van ondergeschikt maar toch beteekenisvol detailleeren, haar lucht, haar voorgronden en achtergronden. De Clandio en Isabella van den heer Hunt bewijst dit. Om ze *op uitstekende wijze* te weeg te brengen, worden alle hulpmiddelen der dichtkunst vereischt, de taal in haar zuiversten vorm, haar verder liggende betrekkingen en aanduidingen, haar dubbele en driedubbele lichteffecten. Over dit alles heeft de beeldhouwkunst niet te beschikken. Daarom is in haar van het hoogst belang niet de bijzondere toestand, maar de type, het algemeen karakter van het te schetsen onderwerp. In dichtkunst en schilderkunst heerscht de toestand over het karakter, in de schilderkunst het karakter over den toestand. Door de beperkingen van haar stoffe buiten staat fijne toestanden te ontwikkelen, moet zij kiezen uit een uitgezocht aantal innerlijk interessante typen — en wel onafhankelijk van eenigen bijzonderen toestand, waarin die mochten gebracht worden. De beeldhouwkunst vindt het geheim van haar macht daarin, dat zij deze typen in hun breede, voornaamste, indrukmakende lijnen voorstelt. Zij doet dat niet door samenvoeging van details, maar door zich ten eenenmale van detail te onthouden. Al wat bijkomend is, wat het eenvoudig effect van de hoogste typen der menschheid zou wijzigen, al wat in die typen de sporen vertoont van de gewoonten, van het alledaagsche der wereld, doet zij allengs verdwijnen.

Alleen de kunstwerken onder deze wet voortgebracht kenmerken zich indedaad door helleensche algemeenheid of breedte. In alle richtingen is zij een beperkende wet; den hartstocht houdt zij steeds onder dat peil van intensiteit waarop hij noodwendig tijdelijk is, — nooit doet zij de trekken de geringste mate van drift, van begeerte, van verwondering vertoonen. In de allegorische teekeningen uit de middeleeuwen vindt men afzonderlijke hoedanigheden als het ware door even veel maskers teruggegeven; de godsdienstige kunst van dien tijd heeft ons gemeenzaam gemaakt met gezichten als het ware gevoelloos, versteend tot bloote typen van godsdienstig gevoel, en mannen en vrouwen vertoonen dikwijls te midden van 's werelds drijven en werken en beslommeringen den scherpen indruk van één

alverterend motief, dien naar men zegt de dood van de trekken wegwischt. Zulke voorbeelden zijn onder het "grotesque" te rangschikken, en het helleensch ideaal heeft met het "grotesque" niets gemeen. Het laat den hartstocht zachtken spelen op de oppervlakte van den individueelen vorm, die daardoor niets van zijn gevoelloosheid, zijn diepte en rust verliest. Uitgenomen voor de hoogste beschaving zullen de strakke gezichten der goden steeds iets flauws hebben. In de beste grieksche sculptuur is dan ook de oude onbewegelijkheid ietwat getemperd; haar vormen zijn in beweging, maar in een steeds met zorg gekozen beweging die zelden tot eenige bepaalde handeling overslaat. Hoe eindeloos verschillend ook de houdingen der grieksche beeldhouwkunst zijn, hoe uitstekend de vindingsgesest der Grieken in dit opzicht is, de handelingen of toestanden die zij toelaat zijn zeer gering in aantal. Er bestaat geen grieksche madonna, de godinnen worden steeds kinderloos afgebeeld. De handelingen die men kiest zijn steeds zoodanige die zonder beteekenis zouden zijn, uitgenomen in een goddelijk persoon, het vastbinden van een sandaal of het zich voorbereiden om een bad te nemen. Waar een meer samengestelde en beteekenende handeling voorkomt, wordt zij meestal voorgesteld als juist geëindigd, zoodat gretige verwachting blijft buitengesloten, b. v. Apollo dadelijk na den dood van de Python, of Venus met den appel van Paris in de hand. De Laocoon met al die geduldige wetenschap, waardoor over een bijna onmogelijk onderwerp is gezegevierd, staat aan het begin van een tijdperk, waarin de beeldhouwkunst is aangevangen zich effecten ten doel te stellen, slechts aan de schilderkunst geoorloofd. Het haar, een zoo rijke bron van uitdrukking in de schilderkunst, en ook in de dichtkunst, ontvalt der aandacht, omdat het in verhouding tot het oog of tot de lippen louter draperie is; weefsel zoowel als kleur gaan verloren, alleen de schikking wordt flauw aangeduid, zonder eenig gebroken licht. De oogen zijn wijd geopend zonder richting in den blik, zij zijn op niets gevestigd en brengen de hersenen met geenerlei bijzonder uiterlijk voorwerp in verband; de wenkbrauwen zijn haarloos. Zij houdt zich bijna uitsluitend bezig met de jeugd, waarin de vorming der

organen nog als het ware zweeft tusschen groei en volwassenheid, waarin die vorming aangeduid, maar nog niet ten volle uitgedrukt is; — het tijdperk waarin de overgang van golving tot golving zóó fijn en bedriegelijk is, dat Winckelmann hem vergelijkt met een kalme zee, die wij, hoezeer wetende dat zij in beweging is, toch beschouwen als het beeld van rust, -- waarin dus de juiste graad van ontwikkeling zoo moeilijk te vatten is. Moest men een enkel voortbrengsel van grieksche kunst kiezen om het uit de schipbreuk van al het overige te redden, dan zou men uit de “schoone menigte” van de Panathenaïsche fries, die rei jongelingen te paard kiezen, met hun strakke blikken, hun fiere lippen, hun kuisch gevormde lenden en van wier gansche lichaam op uitstekende wijs partij getrokken is. De kleurlooze, onverdeelde zuiverheid van leven, met haar ineensmeltende en elkaâr doordringende intellectueele, spiritueele en fysieke elementen een geheele wereld omsloten houdend, is de hoogste uiting van die onpartijdigheid, waarbij al wat betrekkelijk of partieel is achterstaat. Overal heeft men het effect van een ontwaken, van een zoo even gestoorden kinderslaap. Al deze effecten vindt men vereenigd in de Adorante van het museum te Berlijn, een jongeling die den worstelprijs heeft gewonnen, met opgeheven handen, als dankte hij voor de overwinning. Natuurlijk en ongekunsteld, is dit het beeld van den mensch, zoo als hij 't eerst uit den slaap der natuur ontwaakt; zijn kleurloos licht ontleent geen kleur aan eenige eenzijdige gewaarwording; het is karakterloos in zoo ver karakter medebrengt onderwerping aan de toevallige levensinvloeden. In het behandelen van de jeugd verraaft de grieksche kunst een neiging om alle sekseverschil te doen wegslinken. De Hermaphrodite was in de vroegste tijden een geliefkoosd onderwerp. Het werd herhaaldelijk met hartstoechtelijke zorg uitgewerkt, van de mystische Hermaphrodite van het britsch museum, tot de volmaakte ineen smelting van mannelijk en vrouwelijk schoon in de Hermaphrodite van de Louvre. ¹

“Deze zin,” zegt Hegel, “voor het volledig vormen van god-

¹ Hegel, Aesth. Th. 3. Absch 2, Kap. 1.

delijke en menschelijke figuren was vooral den Grieken eigen. Men kan Griekenland in zijn dichters en redenaars, in zijn geschiedschrijvers en wijsgeeren niet van een centraalpunt opvatten, tenzij men als sleutel om het te begrijpen een inzicht hebbe in de ideële vormen der beeldhouwkunst en zoowel de beeltenis van zijn staatslieden en wijsgeeren, als de epische en dramatische helden uit een artistiek oogpunt beschouwe, want zoowel zij die handelen als zij die scheppen en denken hebben in die schoone dagen van Griekenland dat plastiesch karakter. Zij zijn groot en vrij en opgegroeid op den bodem van hun eigen individualiteit, zich uit zichzelf scheppend, en zichzelf vormend tot hetgeen zij waren en zijn wilden. De eeuw van Pericles was rijk aan zulke karakters; Pericles zelf, Phidias, Plato, bovenal Sophocles, ook Thucydides, Xenophon en Socrates, elk in zijn sfeer, zonder dat de volmaaktheid van den een verminderd wordt door die van de anderen. Zij zijn ideële artisten van zichzelf, en allen gevormd naar één type zonder eenig gebrek — kunstwerken die vóór ons staan als een onsterfelijke voorstelling der goden. Van dien vorm zijn evenzeer die lichamelijke kunstwerken — de overwinnaars in de Olympische spelen; ja, en zelfs Phryne, die, als de schoonste der vrouwen, ten aanschouwe van het verzameld Griekenland naakt uit de wateren oprees.

Dezen sleutel om den griekschen geest te kunnen verstaan, bezat Winckelmann in zijn eigen natuur — zelf als het ware een toevallig voor onzen hedendaagschen atmosfeer opengedeekt relik van de classieke oudheid. Niet alleen zijn ontwikkeling, maar ook zijn temperament waren elementen voor de kritiek van die volledig grieksche vorming. Wij hebben gezien hoe bepaald het leidend motief van zijn ontwikkeling was, hoe het als een centrale wortelvezel de goed afgeronde eenheid zijns levens te midden van duizenderlei gevaren voor afleiding in stand hield. Belangen die niet de zijne noch voor hem berekend waren — van politieken, moreelen, godsdienstigen aard — verstoorde hem nooit. In de moraal zoowel als in de kritiek volgt hij den weg van een instinkt dat nooit dwaalde. Door zijn hartstocht en zijn temperament in de oudheid doordringende, stelt hij geen, steeds harde en eenzijdige, algemeene beginselen; het was voor Hegel

weggelegd te formuleeren wat in Winckelmann overal geïndividualiseerd en concreet is. Al was zijn ontwikkeling nog zoo minntieus, nooit verviel hij tot eenzijdigheid. Hoezeer hij steeds met zichzelf bezig was, zichzelf volmaakte en zijn geest beschaafde, was het geenszins zijn wensch, gelijk met zulke karakters dikwijls het geval is, dat de atmosfeer tusschen hem en den geest van anderen dik en bewolkt zou zijn; steeds was hij bezig den vorm zijner bedoeling duidelijker, helderder, meer objectief te maken. Dit temperament kweekte hij aan en sterkte hij door vriendschapsbetrekkingen, die hem steeds in rechtstreeksche aanraking hielden met den geest der jeugd. Het schoon van de grieksche standbeelden was een geslachteloos schoon; de standbeelden der goden vertoonden bijna geen spoor van sekse. Hier bestaat een zedelijke geslachteloosheid, een soort van onvermogen, een onvolledigheid der natuur, toch met een goddelijke schoonheid en eigenaardige beteekenis.

Een gevolg van dit temperament is een opgeruimdheid, een Heiterkeit, die de wijs kenschetst, waarop Winckelmann de zinnelijke zijde der grieksche kunst behandelt. Deze opgeruimdheid is eigenlijk wellicht een negatieve hoedanigheid; zij is het gemis van alle gevoel van behoefte, van corruptie, of van schaamte. Hij behandelt de zinnelijke zijde der grieksche kunst op de heidensche wijze; en wat omvat dit? Men zegt soms dat de kunst een middel is om aan de dwingelandij der zinnen te ontkomen. Dit moge het geval zijn voor den aanschouwer; hij moge ondervinden dat het gezicht van verheven kunstwerken aan het zinneleven iets van zijn woelig vuur ontnemt. Maar dit is voor den aanschouwer slechts mogelijk omdat de kunstenaar bij het voortbrengen van die werken allengs zijn intellectueele en spiritueele ideeën tot een zinnelijken vorm heeft doen afdalen. Hij moge, als Keats, een rein leven leiden, maar even als Platos valsche astronoom verdiept zijn ziel zich meer en meer in het zinnelijke, tot niets meer zijn belangstelling wekt. Hoe kon zoo iemand ooit de grijsheid van de ideëele of spiritueele wereld verduren? De spiritualiteit ziet volgaarne de zinnelijke elementen aan haar opvatting ontsnappen; haar belangstelling neemt toe naarmate het gekleurd gewaad in de helderder lucht verbleekt.

Maar de kunstenaar doopt zijn gedachte herhaaldelijk in het vuur der kleur. Den Grieken was die indompeling in het zinnelijke onverschillig. Daarom brengt grieksche zinnelijkheid het bloed niet in koortsachtige beweging; zij is kinderlijk, en, als de kinderen, zonder schaamte. Het christendom met zijn niet transigeerend idealisme, dat al wat naar het zinnelijke zweemt, verwerpt, heeft, als achtergrond van 's kunstenaars leven, waarin het zinnelijke niet te vermijden is, een hel doen dagen. "Ik heb slechts een weinig honig geproefd met de punt van den staf dien ik in de hand had, en zie, ik moet sterven." Het is moeilijk als kunstenaar te leven zonder zich eenigszins bewust te zijn van verloochening van een geestelijke wereld, en dit is het wat echten kunstaanleg iets bedwelmends geeft. Winckelman is niet onder den invloed van die bedwelmeling; hij hanteert die heidensche beelden met ongeschoeide handen, zonder idee van schaamte of verlegenheid. Dit is de zinnelijke zijde der kunst op heidensche wijze behandelen.

Hoe meer wij dat helleensch ideaal beschouwen, waarin de mensch in overeenstemming is met zichzelf, met zijn fysiek karakter, met de buitenwereld, des te meer kunnen wij geneigdheid voelen het te betreuren, dat de kunstenaar ooit verder gegaan is om te streven naar een volmaaktheid, die het bloed doet gisten, het vleesch kwelt en de wereld om ons heen in minachting brengt. Zou hem echter de *ennui* bespaard worden, steeds aan realiseeren verbonden, zelfs aan het realiseeren van de volmaking, dan moest er een conflict komen, dan moest een schriller toon de volmaakte harmonie verstoren, opdat de geest, daar door gekweld, eindelijk een grootscher en inniger muziek mocht voortbrengen. Dit conflict is aangevangen in de grieksche tragedie, de mensch staat daar tegenover rivaliseerende eischen. Het grieksch treurspel toont, hoe zoodanig conflict met helderheid kan behandeld worden, hoe de ontwikkeling er van een schouwspel kan zijn van de waardigheid, niet van het onvermogen van den menschelijken 'geest. Maar niet alleen in het treurspel toonde de

¹ Hegel. Aesth. Thl. 2. Abschn 2. Kap. 3. Die Auflösung der klassischen Kunstform.

grieksche geest in staat te zijn tot die innemende kalnte, ontleend aan stoffe uit zichzelf ontmoedigend. Ook Theokritus slaat dikwijls een toon van romantieke droefheid aan. Maar hoe aangenaam en vast is het evenwicht boven al dat ontmoedigende in een heldere en zonnige luchtlaag!

Winckelmann drong niet door tot dit tijdperk der grieksche kunst. Hoezeer hij uitblonk in de richting van zijn waren aangeleg, schijnt zijn inzicht in de typische eenheid en rust van de beeldhouwkunst beperking in elke andere richting te hebben omvat. Zijn opvatting van de kunst sluit die stouter type uit, die vertrouwelijk en welgemoed het leven, den strijd, het kwaad behandelt. Daar hij leefde te midden van een wereld van fijnen, maar abstracten en kleurloozen vorm, had hij bezwaarlijk de subtiële en doordringende, maar ietwat grotesque kunst der moderne wereld kunnen vatten. Wat zou hij wel gedacht hebben van Gilliath, of van Fantines bloedenden mond in het eerste deel van *Les Misérables*, doordrongen van een geest van schoonheid, zoo levendig en helder als die van een Griek? Hij zag zelfs niet wat Hegel met zekere sluwheid ontdekte, nl. een soort van voorbereiding tot het romantieke, binnen de grenzen van het grieksch ideaal zelf. De grieksche kunst heeft niet slechts haar sombere mysteriën van Adonis, van Hyacinthus, van Ceres, maar zij heeft ook het bewustzijn van den val van vroegere goddelijke dynastieën. Hyperion maakt plaats voor Apollo, Oceanus voor Poseidon. Om dit rustig olympiesch geslacht verdringen zich nog de vermoeide schimmen van een vroegere, meer vormlooze, godenwereld. Zelfs hun rustige gemoederen worden gekweld door gedachten aan een grens van bestaan, aan onvermijdelijk verval, aan depossessie. De verheven en kleurlooze abstractie van die goddelijke vormen, die het geheim is van hun rust, is tevens een voorbode van de onvleeschelijke gemaaktheid der kleurlooze middeleeuwsche kunstenaars. Die hoofsche onverschilligheid voor de buitenwereld, die ongevoeligheid, heeft reeds iets van het lijk in zich; wij zien in de toekomst der kunst al reeds Angelico en den "Meester der Passie." De vernietiging, de begraving van het zinnelijke, de onlichamelijke richting is reeds aan te wijzen. Die onwezenlijke goden, "op het

punt om hun geest aan de winden prijs te geven," die hun vleesch als een gewaad kunnen opvouwen, en toch blijven wat ze zijn, schijnen reeds dien dorren luchtstroom te gevoelen, waarin zij, als Helena van Troje zelve, omdolen als de spooksels der middeleeuwen.¹

Zoodoende wordt in het Hellenisme iets onplastiesch, iets niet sculpturesque gebracht; iets "warms, trillends, dweeperigs, psalteriesch." Zoo zijn enkele van de meest romantische onderwerpen van de moderne dichtkunst aan de Grieken ontleend. De heer Sainte Beuve zegt van de *Centaure* van Maurice de Guérin, dat Maurice onder den vorm van dit werk *a fait son René*. Hij bedoelt, dat Maurice er het voermiddel in gevonden heeft voor het romantiesch *sehnen*, door het modern karakter overgeërfd van het middeleeuwsch ascetisme, waarvan de *René* van Chateaubriand de beste fransche uiting is. Het is opmerkelijk dat Maurice dat voermiddel gevonden heeft in den kring der grieksche mythologie. Dit romantiesch element zou toenemen. Het bracht de helleensche kunst niet ten val, maar toont hoe fijn, hoe bijzonder de voorwaarden waren voor het bestaan van het belleensche ideaal, om tevens de richting aan te duiden die de kunst zou nemen als zij dat voorbij streefde. In de handen der Romeinen viel het in de eerste tijden van het christendom reeds uiteen, door het luchtig eklecticisme, dat dien tijd niet alleen in godsdienstig en wijsgeerig, maar ook in letterkundig opzicht kenmerkte. Het was de eeuw van navolgers, die werktuigelijk de leden aaneenvoegden, maar niet in staat waren ze te bezielen. Heeft het christendom dit verval verhaast? De aanbidding van het leed, de kruisiging der zinnen, de verbeiding van het uiteinde der wereld, zijn geenszins beginselen van kunstverjonging. Het christendom heeft werkelijk in de eerste plaats dat verval verhaast. Datgeen in het christendom, wat der kunst welkom was, was het heidensche, een domme vereering voor bijzondere plaatsen en stoffelijke voorwerpen. Zoodanig materialisme is vatbaar voor een dun bekleedsel van kunst, maar heeft geen natuurlijke verwantschap met de meer verheven kunst. Zoo zien wij

¹ Hegel, Aesth., rh. 2. Abschn. 3 kap. 2.

dat het christendom reeds dadelijk enkele fragmenten der kunst opneemt, maar geenszins de beste die de eeuw bood, en zonder op hun waarde te letten. Aldus droeg het bij tot het verval der kunst, door haar in haar armzaligste vormen te wijden.

Naarmate het wereldsche in de kerk doordrong en het christendom iets op zijn eerste gestrengheid liet afdingen, deed de oorspronkelijk artistieke richting haar rechten gelden. De christelijke kunst was echter nog afhankelijk van heidensche voorbeelden; zij bracht in haar kerken de zuilen van heidensche tempels, zij vereeuwigde den vorm der basiliek en maakte later zelfs de amphitheatres tot haar steengroeven. Het moeilijke vraagstuk dat de christelijke kunst had op te lossen, was de zinnelijke uitdrukking van opvattingen, die in de zinnelijke wereld misplaatst zijn. Denken wij aan de middeleeuwsche schilderkunst, van de oude duitse scholen, die nog een knekelhuislucht aan zich hadden, tot de heldere lieflijkheid van Perugino, dan zullen wij zien, dat het vraagstuk werd opgelost. Zelfs in de vergoding van het leed deed de oorspronkelijke vroolijkheid der kunst zich gelden; de godsdienstige geest "lachte," gelijk Hegel het uitdrukt, "tusschen zijn tranen." De jeugdige Raphael bracht de *Heiterkeit*, die heidensche opgernimtheid, zoo volmaakt in de godsdienstige werken over, dat zijn St. Agatha te Bologna voor Goethe een schrede werd tot de schepping van Iphigenia.¹ Naarmate echter dat vermogen van den glimlach werd teruggevonden, ontstond er ook een neiging tot die verloren antieke kunst, waarvan de christelijke kunst sommige relieken in zich had opgenomen, die, als hun tijd kwam, wonderen zouden werken.

De geschiedenis der kunst heeft, evenzeer als elke andere geschiedenis, geleden door scherpe, absolute verdeelingen. De heidensche en de christelijke kunst worden soms lijnrecht tegenover elkaar gesteld, en de Renaissance wordt voorgesteld als een mode, die op een bepaald tijdstip in zwang kwam. Dit evenwel is de oppervlakkige beschouwingwijze; de diepzinniger is die, welke de identiteit der europeesche kunstontwikkeling in stand

¹ Italiänische Reise. Bologna, 19 Oct. 1786.

houdt. Er bestaat tusschen beiden in werkelijkheid continuïteit en in zekeren zin kan men zeggen, dat de Renaissance een onafgebroken streven der middeleeuwen was, dat zij *steeds* plaats vond. Toen de eigenlijke relieken der oude kunst der wereld hergeven werden, was het voor christelijke oogen alsof een oude poel van verderf geopend was; geheel de wereld zoog de besmetting in van het natuur- en zinneleven. De christelijke kunst vermengde zich met die teruggevonden oudheid, welke zij steeds had nagestreefd, en hield weldra op te bestaan. Gedurende eenigen tijd hanteerde de kunst de christelijke onderwerpen zooals haar beschermers wilden, maar haar ware vrijheid was in het leven der zinnen en van het bloed — niet meer het bloed dat van de offerende handen droop, als bij Angelico, maar bloed, als bij Titian, het gezicht door begeerte en liefde kleurende. En nu zag men, dat ook de middeleeuwsche geest iets gedaan had voor het lot der antieke kunst. Door het verval der kunst te bespoedigen, door de belangstelling er aan te onttrekken en toch den draad van haar traditiën in wezen te houden, had hij den menschelijken geest rust doen nemen, zoodat die, als de tijd gekomen was, met frissche oogen voor de antieke vormen kon ontwaken.

Toch bleef zelfs na den vooruitgang der zestiende eeuw de Renaissance ten deele een onvervuld intellectueel streven. Een kunstmatig classicisme, zoo ver mogelijk verwijderd van het natuurlijke van het antieke, was gereed om zich te vestigen, zoo ooit de Renaissance als een voldongen feit wierd aangenomen; en dit gebeurde. De langdurige pelgrimstocht kwam onder veel heilwensen ten einde, maar het outer was niet het echte. Er ontstond een classicisme, op geenerlei kritische kennis van de voortbrengselen van den classieken geest gegrond, onbekwaam om de omstandigheden van zijn eigen en van de classieke eeuw in aanmerking te nemen, en de aanneming van den classieken geest als iets zeer gemakkelijks beschouwende. En toch is het eerste vereischte voor een historische opstanding, dat men de verschillen tusschen het eene tijdperk en het andere in aanmerking neme. De dienst die Winckelmann aan de nieuwere kunstbeschaving bewees, lag in zijn beroep van den gesubstitueerden

tekst op den oorspronkelijke. Hij komt voor den dag met de wezenlijke relieken van het antieke, tegenover de onware traditie van het tijdperk van Lodewijk XIV. Een stijl of methode in kunst of letterkunde, kan slechts verklaard of op nieuw voortgebracht worden onder die bijzondere toestanden van maatschappij en ontwikkeling, waaruit hij voortkwam en waarmede hij één groep van verschijnselen uitmaakt. In den onhistorischen geest der eeuw had een valsch classicisme getracht, de classieke methode af te scheiden van de groep van verschijnselen, waarvan zij deel uitmaakte; het meende dat er een korter weg was om die methode te bereiken en te beheerschen, dan kennis van de levenswetten van classieken geest en ontwikkeling. Tegen dat classicisme treedt Winckelmann op; de helleensche methode, zegt hij, is de bloesem van den helleenschen geest en ontwikkeling, die geest en ontwikkeling zijn afhankelijk van zekere toestanden, en die toestanden zijn eigen aan een bijzonderen tijd. Roep die toestanden weêr in het leven, kom terug tot den wezenlijken wortel, en er kunnen weêr bloesems van uitstekende kleur worden voortgebracht. De helderste toon van deze nieuwe kritiek was de rehabilitatie van Homerus. Werthers ingenomenheid met Homerus is een deel van de oorspronkelijkheid in zijn karakter.

Het doel van een juiste kritiek is, Winckelmann in een intellectueel perspectief te brengen, waarvan Goethe de voorgrond is. Want eigenlijk is hij oneindig minder dan Goethe; en de kritiek acht hem wel voornamelijk, omdat hij op sommige punten met Goethe in aanraking komt. Zijn verhouding tot de nieuwere beschaving is van bijzonderen aard. Hij is niet van de hedendaagsche wereld, ook niet van de achttiende eeuw, al draagt van deze veel van zijn uiterlijk leven het kenmerk. Maar die opstandszin tegen de achttiende eeuw, bij Goethe waarneembaar, was eigenlijk uitgegaan van Winckelmann. Goethe illustreert die vereeniging van de romantiek, haar loop, haar verscheidenheid, haar innig subjectivisme, met het hellenisme, zijn doorzichtigheid, zijn rationaliteit, zijn zucht naar het schoone — dat huwelijk van Faust met Helena, waarvan de kunst der negentiende eeuw het kind is — de schoone knaap Euphion, gelijk Goethe

hem denkt, op de "rotsen in het vuur der beweging," "in wapenrusting als voor de overwinning," "het hoofd omstraald door licht." ' Goethe illustreert ook het overwicht van het helleensch element in dit huwelijk; en dit element in zijn ware natuur was door Winckelmann voor hem geopenbaard.

Breedte, centraliteit, opgeruimdheid en rust, zijn de kenmerken der helleensche ontwikkeling. Is die ontwikkeling een verloren kunst? Zij heeft de locale, accidenteele kleuring van haar eigen eeuw verloren; de verscheiden grootheid komt te grootscher voor, als zij onttaan is van elken band met wat nietig en alledaagsch is; wij kunnen haar eigenlijk slechts gewaar worden in het weerkaatst en verfijnd licht dat een veredelende opleiding over ons doet opgaan. Kunnen wij dat ideaal doen af dalen tot het bont, verward licht van het hedendaagsche leven?

Het lijdt geen twijfel of voor ons, die tot de hedendaagsche wereld behooren met haar tegenstrijdige eischen, haar in elkaar grijpende belangen, voor ons, die door zoo velerlei verdrietelikheden, zoo velerlei zorgen, een zoo verwarrende ervaring gekweld worden, is het vraagstuk van eenheid met ons zelven in opgeruimdheid en rust vrij wat moeilijker dan het voor de Grieken was, onder de eenvoudige omstandigheden van het leven der oudheid. Toch eischt het verstand zoozeer als ooit volledigheid, centralisme. Dit is het wat Winckelmann der verbeeldingskracht van Goethe inprent, bij den aanvang van diens ontwikkeling in haar oorspronkelijken en eenvoudigsten vorm, als grifte hij het op een fragment van de grieksche kunst zelve, dat in de achttiende eeuw op die verbrokkelde onbestemde kust van Deutschland aan land geworpen was. In Winckelmann komt deze type tot Goethe, niet als in een boek of een theorie, maar in een hartstochtelijk leven en persoonlijkheid. Voor Goethe, die gansch den modernen aanleg bezat, die op het punt stond onder te gaan in de verwarde stroomingen van het modern denken, schetst hij in de helderste trekken het probleem van ontwikkeling, evenwicht, eenheid met zich zelven, volledig grieksche vorming.

' Faust, Theil 2, Act. 3.

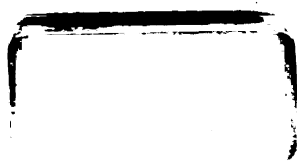
Dat vraagstuk kon niet meer, gelijk in de naakt uit het water verrijzende Phryne, worden opgelost door volmaking van den lichamelijken vorm, of opgeruimde vereeniging met de buitenwereld; de schaduwen waren daartoe te lang, het licht te plechtig geworden. Het kon te nauwnood, gelijk in Perikles of Phidias, worden opgelost door de rechtstreeksche oefening van een enkel talent; dit zou bij de veelvuldige eischen der moderne ontwikkeling slechts een eenzijdig, schraal gewas hebben opgeleverd. Goethe's hellenisme was van een andere soort, de *Allgemeinheit* en *Heiterkeit*, de algeheelheid en opgeruimdheid van een waakzaam, veeleischend intellectualisme, *Im Ganzen, Guten, Wahren, resolut zu leben* is Goethe's beschrijving van zijn eigen hooger leven. Wat nu wordt bedoeld door leven over het geheel, *im Ganzen*? Het bedoelt het leven van iemand, voor wien hetgeen eens van waarde was door en door onverschillig is geworden. Ieder die zich het beschavingsleven ten doel stelt, ontmoet er vele vormen van, voortkomende uit de krachtige, werkzame, eenzijdige ontwikkeling van eenig speciaal talent. Dat zijn de schitterendste entusiasmen die de wereld oplevert. Zij gaan niet na welke eischen deze of gene vreemde vorm van ontwikkeling hun stelt. Maar het zuiver instinct van zelfontwikkeling is er niet zoozeer op uit alles te oogsten, wat die vormen van ontwikkeling kunnen opleveren, als wel zijn eigen kracht er in te vinden. De eisch van het verstand is, te gevoelen dat het leeft. Het moet inzicht hebben in de wetten, de werking, de intellectueele belooning van elken verdeelden ontwikkelingsvorm, maar alleen om de verhouding tusschen dezen en zich zelf te kunnen bepalen. Het worstelt met die vormen tot het elk zijn geheim ontruikt heeft en laat ze dan allen hun plaats weer innemen in de verheven, artistieke levensbeschouwing. Zulke karakters verheugen zich met zekere hartstochtelijke koelheid, van hun vroeger ik verwijderd te zijn. Bovenal zijn zij ijverzuchtig op dat *abandon* van een speciale gave, die in werkelijkheid hun bekwaamheden beperkt. Het ware voor Goethe met de gave van een zinnelijke natuur gemakkelijk geweest, zich door deze te laten overvleugelen. Maar het hoogste wat een zinnelijke gave kan voortbrengen zijn de gedichten van Keats

of de schilderstukken van Giorgione, en dikwijls wordt men in een vluchtigen regel van Shakespeare of een lossen toon van Raphael door de gansche kracht van Keats getroffen. Het is, heeft men de andere wereldsche gaven, gemakkelijk, een *schöne Seele* te zijn, maar voor de ruime opvatting van Goethe scheen dat een phase des levens, die men ten volle overzien en achter zich laten kon. Het is gemakkelijk aan het alledaagsch metaphysiesch instinct toe te geven. Maar lust voor het bovennatuurlijke kan een van die dingen zijn die wij moeten opgeven, indien wij ons leven tot artistieke volmaaktheid willen vormen. De wijsbegeerte staat der ontwikkeling niet ten dienst door de denkbeeldige gave van absolute of transcendente kennis, maar door het opfferen van kwestien, die helpen den hartstocht en het ongemeene en de dramatische contrasten des levens te ontdekken.

Goethes ontwikkeling echter bleef niet "achter den sluijer," zij hechte zich steeds aan de praktische verrichtingen der kunst, op wezenlijke voortbrenging. Voor hem werd het vraagstuk, kan de *Allgemeinheit*, de *Heiterkeit* van het antieke worden medegedeeld aan kunstvoortbrengselen, die de volheid der ervaring van de hedendaagsche wereld bevatten? Wij hebben gezien dat de ontwikkeling der onderscheiden kunstvormen beantwoord heeft aan de ontwikkeling van 's menschen gedachten omtrent zichzelf, aan de toenemende betrekking van den geest tot zichzelf. De beeldhouwkunst beantwoordt aan de onbevangen, krachtige omtrekken van het helleensch humanisme; de schilderkunst aan de mystieke diepte en ingewikkeldheid der middeleeuwen; toonkunst en dichtkunst beantwoorden aan de moderne wereld. Laat ons onder dichtkunst alle letterkundige voortbrengselen verstaan, die het vermogen hebben om, door hun van de stof onderscheiden vorm, te schilderen. Alleen in dien gevarieerden letterkundigen vorm kan de kunst beschikken over die ruimte, verscheidenheid, fijnheid van middelen, die haar in staat zullen stellen onder de omstandigheden van het modern leven te handelen. De taak der moderne kunst ten dienste van de beschaving, is het de details van het moderne leven in dier voege te verschikken, het zoo te weërkaatsen, dat het den geest kan bevredigen. En waaraan heeft in het modern leven de geest be-

hoefte? Aan vrijheidszin. Die naïve, ruwe vrijheidszin, die onderstelt dat 's menschen wil, zoo al, slechts beperkt is door een sterker wil, kan nooit terugkeeren. De poging om dien in de kunst voor te stellen, zou zoo weinig waarschijnlijk in zich hebben, dat zij plat en onbelangwekkend zou wezen. De voornaamste factor in de gedachten van den modernen geest betreffende zichzelf is de ingewikkeldheid, de onbeperkteid van de natuurwet, zelfs op zedelijk gebied. Voor ons is de noodwendigheid niet als oudtijds een beeld buiten ons, dat wij *kunnen* bestrijden; het is een toovernet in alle richtingen om ons heengeweven, op gelijke wijze als het magnetiesch stelsel waarvan de moderne wetenschap gewaagt; zij doordringt ons met een netwerk fijner dan onze fijnste zenuwen en toch de hoofdkrachten der wereld in zich sluitend. Kan de kunst mannen en vrouwen onder die macht zoo voorstellen dat den geest ten minste een equivalent gegeven wordt voor den vrijheidszin? Goethes *Wahlverwandschaften* is een verheven voorbeeld van de moderne kunst aldus het modern leven behandelend; het beschouwt dat leven zoo als de moderne geest het moet beschouwen, maar doet er helderheid en rust op weërkaatsen. Natuurwetten, ze mogen ons nog zoo bemoeijelijken, zullen wij nooit wijzigen; maar er ligt nog iets in de edele of minder edele houding waarmee wij haar noodlottige combinatiën aanzien. In de *Wahlverwandschaften* wordt die verwikkeling, dat netwerk van wetten een tragische toestand, waarin een groep edele mannen en vrouwen een verheven *dénouement* wrochten. Wie zou, indien hij alles voorzag, ontevreden zijn over omstandigheden, die ten slotte een zoo verheffende ervaring doen erlangen?

(*Westminster Review*.)

WIJZE VAN UITGAVE.

De WETENSCHAPPELIJKE BLADEN worden uitgegeven in maandelijksche afleveringen van zeven vellen druks, of bij viermaandelijksche boekdeelen. Elke Aflevering kost 80 Cents. Elk deel *f* 3,20.

Gedrukt bij Gebr. van Asperen van der Velde, te Haarlem.